

2 | 2022

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 120 / Založen 1895

2 | 2022

český
časopis
historický

The Czech Historical Review

Ročník 120 / Založen 1895

© Historický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2022

ISSN 0862–6111

OBSAH | CONTENTS

Studie | *Studies*

VANÍČEK Vratislav

- Nevěsta Dobrava a obrácení knížete Měška
(genealogické, politické a transformační aspekty) 307
The Bride Dobrava and the Conversion of Prince Mieszko
(*Genealogical, Political and Transformational Aspects*)

ČAPSKÝ Martin – ČAPSKÁ Veronika

- Krev v kalichu, víno v číši.
K sociální praxi a materialitě zbožnosti utrakvismu 335
(*Blood in a Chalice, Wine in a Goblet:*
On the social practice and materiality of the piety of Utraquism)

RAŠKA Jakub

- Aristokracie práce a výzva socialismu.
Typografové v Praze v kontextu proměn
předlitavské dělnické kultury v letech 1890–1914 371
(*The Labour Aristocracy and the Challenge of Socialism:*
Typographers in Prague in the context of the transformations
in Cisleithanian workers' culture in 1890–1914)

Diskuse | *Discussion*

NODL Martin

- Potřebujeme sociální a hospodářské dějiny středověku? 409
(*Do we need social and economic history of the Middle Ages?*)

Recenze

- Pavína RYCHTEROVÁ – Gábor KLANICZAY – Paweł KRAS –
Walter POHL (eds.)
*Times of upheaval: Four medievalists in twentieth-century Central Europe:
Conversations with Jerzy Kłoczowski, János M. Bak, František Šmahel,
and Herwig Wolfram* 427
(Jiří Pešek)
- Gerald SCHWEDLER
*Vergessen, Verändern, Verschweigen. Damnatio memoriae
im frühen Mittelalter* 433
(Martin Nodl)
- Rainer NEU
Willibrord und die Christianisierung Europas im Frühmittelalter 436
(Martin Šenk)
- Jace STUCKEY (ed.)
The Legend of Charlemagne. Envisioning Empire in the Middle Ages 439
(Peter Bučko)
- Tomáš NEJESCHLEBA – Roman KUCSA
Bernard z Clairvaux. Chiméra svého století 443
(Zuzana Smetanová)
- David PAPAJÍK – Tomáš SOMER
*Albert ze Sternberka. Arcibiskup, zakladatel, mecenáš a diplomat
doby Karla IV.* 447
(Vojtěch Večeře)
- Dana JAKŠIČOVÁ – Miroslav NOVOTNÝ
*Služebníci pod zákonem. Zlatý věk řeholních kongregací
v českobudějovické diecézi* 453
(Ivana Čornejová)

- Tomáš PARMA
Rytíři, dámy a poutníci. Dějiny a současnost Rytířského řádu Božího hrobu jeruzalémského a jeho působení v českých zemích
 (Jaroslav Pánek) 455
- Claire MADL – Michael WÖGERBAUER – Petr PÍŠA
Na cestě k „výborně zřízenému knihkupectví“. Protagonisté, podniky a síť knižního trhu v Čechách (1749–1848) 461
- Claire MADL – Petr PÍŠA – Michael WÖGERBAUER
Buchwesen in Böhmen 1749–1848. Kommentiertes Verzeichnis der Drucker, Buchhändler, Buchbinder, Kupfer- und Steindrucker
 (Magdaléna Pokorná) 461
- Eva GREGOROVICHOVÁ
Ludvík Salvátor Toskánský (1847–1915), vědec a cestovatel. Z historie habsburské linie v Toskánsku
 (Jaroslav Pánek) 466
- Arno KERSCHBAUMER
Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl I./IV. Károly király (1916–1921)
 (Jan Županič) 470
- Frauke WETZEL
Heimisch werden durch Geschichte. Ústí nad Labem 1945–2017
 (Tomáš Okurka) 474
- Stanislav HOLUBEC
Nešťastná revolucionářka. Myšlenkový svět a každodennost Luisy Landové-Štychové (1885–1969)
 (Marie Macková) 478
- Marcela RUSINKO – Vít VLNAS (eds.)
Sobě ke cti, umění ke slávě. Čtyři století uměleckého sběratelství v českých zemích
 (Sixtus Bolom-Kotari) 482

Z vědeckého života | *Chronicle*

Nekrology

Alois Mosser (11. května 1937 – 22. dubna 2022)
(Jana Geršlová)

505

Knihy a časopisy došlé redakci

509

Výtahy z českých časopisů a sborníků

509

STUDIE

Nevěsta Dobrava a obrácení knížete Měška (genealogické, politické a transformační aspekty)

VRATISLAV VANÍČEK

VRATISLAV VANÍČEK: The Bride Dobrava and the Conversion of Prince Mieszko (Genealogical, Political and Transformational Aspects)

The marriage of Princess Dobrava to Prince Mieszko I is a specific example of acculturation in Central-Eastern Europe, when Christianity came from Bohemia, which was just striving to emancipate its own diocese, further east, to emerging Poland. The study first addresses the genealogical issues of the Boleslaus I family and considers the identification of Dobrava's mother (Biagota?, Slavník family?). The impulse for the Christianisation of Poland was the defeat in 963; Prince Mieszko needed military allies and a certain crisis of identity can be expected ("culture shock" – the disfavour of ethnic "daemons"). The chronicle of Thietmar of Merseburg rather obscured the information about the marriage, through a certain unfavorability towards Mieszko and especially towards his son Bolesław. The baptism took place before the establishment of the diocese, a cultural transfer "from court to court", from Prague to Poznań, perhaps due to the similarities between the Czech and Polish dynastic traditions. The goals of Mieszko's marriage were achieved in 967 (victory of the combined Polish-Bohemian army over Wichmann, birth of a son Bolesław).

Keywords: Genealogy of the Přemyslids – Biagota – Dobrava – war of 963 – crisis of pagan identity – wedding of Dobrava and Mieszko – baptism of Mieszko – Thietmar of Merseburg – war of 967

Sňatek knížete Měška s českou princeznou Dobravou v roce 965 byl ve svých důsledcích již podle svědectví soudobého kronikáře Widukinda (925–980) důležitou událostí šedesátých let 10. století ve středovýchodní Evropě. Saský kronikář konkrétně uvádí dosud nevídané vojenské spojenectví českého a polského knížete (označení „polský“ se užívá až od doby Boleslava Chrabrého), díky kterému byl roku 967 poražen dobrodružný válečník hrabě Wichman i s loupežným slovan-ským vojskem z oblasti Pomoří.¹ Také o dvě generace mladší saský kronikář Dětrich Merseburský (975–1018) se ještě při bilancování vlády císaře Oty III. náhle vrací „jako bloudící poutník“ do šedesátých let, ke kořenům nové polské mocnosti ohro-žující Říši a popisuje přijetí křtu knížetem Měškem pod vlivem jeho mimořádné nevěsty; již její jméno Bona, jak připomněl, znamená „dobrá“.²

Dětmár přitom vypráví příběh, který pravděpodobně koloval v prostředí saského kléru, o přemlouvání pohanského vládce křesťanskou manželkou, která se však povážlivě odchylovala v době jednoho či *podle jiných* tří půstů od církevních předpisů, aby si získala důvěru svého manžela. Zvláště jí bylo vytýkáno, že „během velkého půstu, který následoval po jejich sňatku“, porušila odříkání masa a „trýznění těla“; s tím souvisí negativní kronikářův pohled na jejího syna Boleslava Chrabrého, který z takového svazku vzešel. Dětmár však jednání Dobravy neodsuzuje, oceňuje její přínos pro víru, a podobně s nadhledem hodnotí pozdější sňatek Měška s jeptiškou Odou (z předního hraběcího saského rodu).³

O závažném spojení pokřtění Polska s nevěstou Dobravou vypráví také kro- nikář z počátku 12. století Gallus Anonymus (kolem roku 1115). Jeho naraci je třeba zase docenit z „ideologických“ hledisek, provazuje svatbu Dobravy a již před-chozí údajně „prohlédnutí“ Měška s vyústěním pohanské (etnické) piastovské po- věsti, podobné té přemyslovské (genealogie mýtických předků),⁴ a přičítá Dobravě zásadní etickou úlohu. Dobrava proměňuje jako *benedicta femina* pohanskou dy- nastii Piastů, a teprve po přijetí křtu dochází k manželskému spojení. Narození Bo-

1 *Widukindi monachi Corbeiensis rerum gestarum Saxonicarum libri tres*, Monumenta Germaniae Historica (MGH) SRG 60, Hannoverae 1935, lib. III, cap. 69, s. 143–145. – Děkuji prof. Petru Sommerovi za diskusní připomínky k textu.

2 *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*, MGH SRG, NS 9, ed. Robert Holtzmann, Berolini 1935, lib. IV, cap. 55, s. 195.

3 Dětmár si zřejmě vybral určitý fragment z širšího ústního podání; přitom, jak podotýká Eduard Skibiński, kronikář vykresluje Měška ve srovnání s oběma urozenými manželkami jako nedůstojnou osobnost, ovšem v rámci odporu vůči jeho „ještě horšímu“ synovi Boleslavovi Chrabrému; E. SKIBIŃSKI, *Chrząst księcia Mieszka w źródłach historycznych*, Museion Poloniae Maioris 2, 2015, s. 13.

4 Jacek BANASZKIEWICZ, *Podanie o Piaście i Popielu*, Warszawa 1986.

leslava Chrabrého je proto v jeho díle příkladnou událostí.⁵ V Čechách se o Dobravě v té době ještě něco vědělo, jak to dosti zmatečně zaznamenal Kosmas (1045–1125) k datu jejího úmrtí (977).⁶

Celkový dojem z těchto narativních, ale kvalitních a poměrně věrohodných zdrojů shrnul Jerzy Strzelczyk (při citaci minimalistické formulace Piotra Bogdanowicze): *Chrzest Mieszka I pozostawał w związku z osobą jego żony Dąbrowki, i nastąpił on po przybyciu Dąbrowki do Polski*.⁷

Přijetí nové víry bylo ovšem zásadní okolností pro země na okraji křesťanského Západu. Do jejich veřejného uspořádání vstupoval nový, neslýchaný zákon, *inaudita lex*, jak připomínají hagiografové,⁸ panovníci často váhali s jeho přijetím; příznačné pro dobu hodnotových proměn jsou obavy franského krále Chlodvíka, jehož válečnický národ „barbarských“ Franků přitom po léta ovládal území se starými křesťanskými městy, svatyněmi, biskupy.⁹ Řekl bych, že také Měšek poněkud váhal, nebo alespoň protahoval šokující proměnu, k níž však byl doveden, jak nelze nevidět, pod tlakem událostí, a nakonec situačně (v rámci „plnění mezinárodních smluvních závazků“), pravděpodobně i své nevěsty.

Tím spíše je třeba přiblížit osobnost a úlohu kněžny Dobrawy. Pro nemalou část bádání je však postavou paradoxně značně neurčitou. Proč vlastně přišla Dobrava na pohanský Měškův dvůr? Jaký prestižní a kulturní „kapitál“ s sebou nesla? Jaký charakter mělo vlastně „obrácení“ knížete Měška? Jak souvisel svatební obřad s procesem přijetí křtu? Jaký vliv měla při těchto událostech Říše? Zatímco čeští autoři se celé tématice věnovali dosti povšechně, ačkoli podává konkrétní svědectví o postavení Čech a Přemyslovců ve středoevropském prostoru, pro polské badatele se jedná o objasnění zásadních výchozích momentů polské dějinné identity, počátku křesťanství a státnosti. To vysvětluje jistou emfaticnost a názorovou pestrost mnoha prací;¹⁰ *niemal każde pokolenie badaczy stara się od-*

5 *Galli Anonymi Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*, ed. Karol Maleczyński, Monumenta Poloniae Historica, NS 2, Cracoviae 1952; lib. I, cap. 5–6, s. 15–16.

6 *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, MGH, SRG NS 2, ed. Bertold Bretholz, Berolini 1923, lib. I, cap. 27, s. 49.

7 Jerzy STRZELCZYK, *Mieszko Pierwszy. Chrzest i początki Polski*, Poznań 2016, s. 120.

8 *Legenda Christiani, Vita et passio sancti Wenceslai et sanctae Ludmilae ave eius, Kristiánova legenda*, ed. Jaroslav Ludvíkovský, Pragae 1978, s. 20; legenda *Est locus, S. Adalberti Pragensis episcopi martyris Vita prior*, ed. Hedvigis Karwasińska, Varsovia 1962, redactio imperialis, (dále *Vita prior*), cap. 28, s. 43.

9 Michel ROUCHE, *Clovis*, Paris 1996.

10 Shrnutí nejrozumnějších hypotéz a mýtů podává Dariusz Andrzej SIKORSKI, *Początki Kościoła w Polsce. Wybrane problemy*, Poznań 2012; TÝŽ, *Kościół w Polsce za Mieszka I i Bolesława*

powiedzieć na pytanie, jakie byly przyczyny i okoliczności przyjęcia chrztu przez władzę Polan.¹¹

Při sledování odborné diskuse přitom spatřujeme trend spíše *oddělování a vzdalování* obou aktérů, Dobravy a Měška; zatímco Měšek je usměrňován do vztahů, řekněme *Realpolitik*, Dobrava se vzdaluje do oblasti literárních mýtů. Účast Dobravy v nových studiích se často zužuje na její novomanželskou strategii, jak přimět svého muže ke křtu (motiv „přemlouvajících žen“, *mulieres suadentes*),¹² zatímco Měšek řeší státnické otázky („vstup do Evropy“).¹³ V některých člancích nebo knihách věnovaných Měškově křtu je jí věnována sotva jedna věta, jakoby bezvýznamné figurce na diplomatické šachovnici Měška, který sám vede promyšlenou církevní politiku.

Vrátit Dobravu i na půdu *Realpolitik*, ale také Měška do sféry přirozené etnické spirituality si vyžádá komplexnější přehlednutí pramenů a dobových realit. Toto rovnovážné pojetí si ovšem vyžaduje nikoli hledisko formální „rovnoprávnosti“ obou manželů, nýbrž samotná dějinná situace, jak se vyvinula v 60. letech 10. století ve středovýchodní Evropě. Ženy – manželky i matky sehrávaly důležitou christianizační roli (nešlo jen o hagiografický konstrukt) pro národní dynastie také v Kyjevské Rusi (kněžna Olga, † 969)¹⁴ a v Uhrách (kněžna Sarolt, † 1008).¹⁵

Chrobrego, Poznań 2013. Jeho pojetí marginální role Čech však rovněž odpovídá konzervativním mýtům (např. Stanisław ZAKRZEWSKI, *Mieszko jako budowniczy państwa polskiego*, 1921); dlouhodobý trend kulturní výměny Marzena MATLA, *Czeskie wpływy w życiu religijnym i piśmiennictwie państwa piastowskiego w X–XI wieku*, Poznań 2017.

- 11 Tomasz JASIŃSKI, *Geneza i okoliczności chrztu Mieszka I w 966 roku*, *Museion Poloniae Maioris* 2, 2015, s. 25. – Obsáhlé a z hlediska vývoje poznání zajímavé diskuse polských (ev. německých) autorů zde nemohu z hlediska tematického nástinu podrobněji sledovat.
- 12 Jacek BANASZKIEWICZ, *Dąbrówka „christianissima” i Mieszko poganin (Thietmari, IV, 55–56; Gall, I, 5–6)*, in: *Nihil superfluum esse*, (eds.) Jerzy Strzelczyk – Józef Dobosz, Poznań 2000, s. 85–93; Grzegorz PAC, *Kobiety w dynastii Piastów*, Toruń 2013 (*Dobrawa* s. 39–82), pozn. č. 181, s. 72; v širším srovnání Martin HOMZA, *Mulieres suadentes. Presvědčující ženy*, Bratislava 2002.
- 13 Literatura vnímá Měška často příliš staticky, jiný obzor měl jistě mladý Měšek v letech šedesátých a jiný později, po získání státnických zkušeností; proměny prestiže prvních dvou vládnoucích Piastovců z pohledu saské strany zmiňuje Dětmar (lib. V, cap. 10).
- 14 Z obsáhlé literatury nověji Volodymyr RYČKA, *Knjahynja Ol'ha*, Kyjiv 2004; Aleksej J. KARPOV, *Knjaginja Ol'ga*, Moskva 2009.
- 15 György GYÖRFFY, *König Stephan der Heilige*, 1988, s. 57–60.

Na mimořádný význam „urozenosti“ příslušníků dynastií středovýchodní Evropy upozornil nedávno Zbigniew Dalewski;¹⁶ všeobecně lze říci, že se opírala o domácí charisma, předurčení a konsens k panování, ale teprve postupně přerůstala regionální horizonty a napojovala se do konvenční příbuzenské sítě křesťanských vládců středověké Evropy. V těchto nadkmenových dimenzích dochází také k povznesení rodu Přemyslovců v poslední čtvrtině 9. století; od knížete Bořivoje I. a sv. Ludmily lze vést výraznou genealogickou linii panující rodiny, která se retrospektivně v díle svého příslušníka Kristiána odvolávala na mýtického Přemysla Oráče a na přijetí křtu od arcibiskupa Metoděje na dvoře velkomoravského Svatopluka.¹⁷

Genealogie Přemyslovců není samozřejmě kompletní. K nejasným otázkám patří manželství knížete Boleslava I., a tedy také identita matky kněžny Dobravy. Obecně lze předpokládat, že Boleslav jako mladší bratr v době zabití knížete Václava (28. 9. 935) ještě neměl legitimní manželku a jeho možnosti zahraničních křesťanských sňatků byly minimálně do roku 950 znemožněny jeho odbojem či stavem nepřátelství ke králi Otovi I. Kronikář Kosmas uvádí historku, že v době úkladné vraždy se narodilo Boleslavovi „z výborné manželky výtečné dítě“, které Boleslav zaslíbil Bohu a pojmenoval jej Strachkvas.¹⁸ Tato zpráva měla vysvětlit kající jméno knížecího syna, pozdějšího historiografa Kristiána, jak to bylo zřejmě tradováno v pražské kapitule; Kristián byl však jistě mladší, teprve koncem osmdesátých let se připomíná jako významná osobnost.

Závažné pohledy přináší do problematiky identifikace vládců numismatické bádání. Potvrdilo nejen identitu západofranské královny-vdovy Emmy jako poslední manželky Boleslava II., mincování Slavníkovců na Libici a v Malíně, ale také otevřelo diskusi o jménech manželek českých vládců na mincích.¹⁹ Teorie o jméně Adivea byly již opuštěny. V centru vážného zájmu jsou však dva typy denárů nalezené

16 Zbigniew DALEWSKI, *Modele władzy dynastycznej w Europie Środkowo-Wschodniej we wcześniejszym średniowieczu*, Warszawa 2014; Vratislav VANÍČEK, *Sacrum dynastie Přemyslovců na počátku středověku (od Přemysla Oráče k svatému Václavu)*, in: *Historia Slavorum Occidentis*, 2016, nr. 2 (11), s. 30–63.

17 *Legenda Christiani*, s. 96–97; k legendě nejnověji David KALHOUS, *Legenda Christiani and Modern Historiography*, Leiden – New York 2015; Wojciech JASIŃSKI, *Legenda Krystiana: autentyk czy mistyfikacja?*, Poznań 2020.

18 *Cosmae Pragensis*, lib. I, cap. 17, s. 36; Dušan TŘEŠTÍK, *Přemyslovec Kristián*, *Archeologické rozhledy* 51, 1999, s. 602–613.

19 Gustav SKALSKÝ, *Denáry se jménem Biagoty a Emmy*, in: *Českou minulostí (sborník)*, Praha 1929, s. 65–76; Wolfgang HAHN, *BLAGOTA CONIUX und Emma regina – einige Randbe-*

v Polsku (6), Čechách (2) a v Německu (1), s označením knížete Boleslava na aversu a s opisem na reversu *BLAGOTA CONIVX*. Předpokládá se, že tyto pražské emise oznamují sňatek knížete Boleslava s nevěstou Biagotou. Tematiku naposledy rozvinuli Luboš Polanský a David Vrána.²⁰ Pro nás je důležitá jak identita Biagoty, tak čas, kdy byl denár ražen.

Při tom je třeba sledovat reálné historické okolnosti. Někdy předpokládaný slovanský „bulharský“ původ této dámy je dost málo pravděpodobný, žádné stopy kulturních kontaktů Čech s dalekým Balkánem nemáme,²¹ spíše jsou možné s Chorvatskem. Povolání princezny z Kyjeva se přes obchodní a možná kulturní styky²² nejví pro dobu před rokem 1000 jako relevantní (dvě Češky v harému knížete Vladimíra nebyly zřejmě knížecí dcery). Pravděpodobnější je názor Herberta Ludata, že se jedná o německé jméno (*Bia-gota*, Dobrá Včela) z prostředí saské elity;²³ jedna ze sester královny Matyldy (matky Oty I.) se jmenovala Bia a byla provdána za hraběte Wichmana Staršího.

„Naše“ Biagota zřejmě pocházela z vrstvy *consanguineorum regis* (příbuzných saské dynastie), podobně jako později druhá manželka knížete Měška Oda; sňatek Biagoty s českým knížetem byl tedy v určitém smyslu přelomovou událostí v postojích Říše ke slovanským sousedům. Je však nesnadné rod Biagoty přesněji zařadit. Pro spojení Přemyslovců s Ekkehardovci, zřejmě vedlejší linií Otonů, argumentuje David Vrána několika indiciemi. Dosti neobvyklé bylo jmenování nienburského opata Ekkeharda čtvrtým pražským biskupem v roce 1017 z rozhodnutí císaře Jindřicha II.,²⁴ pravděpodobně po dohodě s českým knížetem. Příbuzenství

merkungen zu den ältesten böhmischen Herzogsmünzen. Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte 28/29, 1978–1979, s. 65–80.

20 Luboš POLANSKÝ, *Úvahy nad původem a vztahem české kněžny Biagoty k Přemyslovcům*, in: Genealogia ac heraldica Bohemica, Sborník příspěvků, Praha 2002, s. 41–53; David VRÁNA, *Příspěvek k otázce původu manželky Boleslava I.*, in: Ecclesia docta. Společenství ducha a umění, Praha 2016, s. 95–104.

21 Doloženo je zboží z Čech a Uher (stříbro a koně) nabízené v Perejaslavci, kam chtěl přenést roku 969 své sídlo kníže Svjatoslav, tedy na dálkové obchodní trase; *Pověst vremennych let po lavrent'evskoj letopisi 1377 g.*, Sankt-Peterburg 1996, k roku 6477 (969), s. 32.

22 Z novější literatury Igor MINC 'KO, *Ukrajins'ko – čes'ki zv'jazki ta istorija pidbir'ja X–XI stolit'*, Ol'žini čitannja 5, L'viv – Brody 2011, s. 63–77.

23 Herbert LUDAT, *Böhmen und die Anfänge Ottos I.*, in: Politik, Gesselschft, Geschichtesschreibung. Giessener Festgabe für František Graus. Hrsg. von Herbert Ludat und Reiner Christoph Schwinger, Köln – Wien 1982, s. 131–164, zde s. 157–158; Gerd ALTHOFF, *Adels- und Königsfamilien im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung. Studien zum Totengedanken der Billunger und Ottonen*, München 1984.

24 *Thietmari Merseburgensis*, lib. VII, cap. 65, s. 478.

Přemyslovců k saské elitě by bylo tedy v tomto případě vyjádřeno dobově běžnou solidárností při obsazení významných církevních úřadů. U Ekkehardovců schází mužská jména typická u Otonů, ale zůstávají ta ženská (např. Matylda). Mezi nimi v soupisech nové studie Gabriely Rupp ale nenajdeme Dobrou Včelu.²⁵

Badatelé však zkoumají i další zásadní otázku: kdo byl vlastně manželem kněžny Biagoty, kníže Boleslav I., či jeho syn Boleslav II.? Mohli bychom pokládat Biagotu za *matku*, nebo za *švagrovou* budoucí polské kněžny Dobravy? To závisí na odhadu datace zmíněných svatebních denárů, ale vše nasvědčuje tomu, že Dobrava její dcerou nebyla. Uvedené denáry náležely k nejstaršímu typu mincí bavorsko-švábského typu. Podle názoru části odborníků začala jejich ražba na přelomu 60.–70. let 10. století,²⁶ jiné argumenty zase vedou k první polovině 60. let, a to podle určitého výkladu zprávy cestovatele Ibrahíma ibn Jakúba.²⁷ Ražba před polovinou šedesátých let by znamenala další sňatek již na svou dobu postaršího Boleslava I.,²⁸ ale jako pravděpodobnější se mi jeví, že jde o pamětní a sňatkovou minci již nastupujícího mladého vládce, knížete Boleslava II., z přelomu 60. a 70. let.²⁹

U princezny Dobravy předpokládáme, že se vdávala za Měška I. ne jako úplně mladá dívka, protože přibližně v té době byla dospělá i její sestra Mlada, která podnikla pravděpodobně v roce 967 cestu do papežského Říma.³⁰ Samotné jméno Mlada se často pokládá za rodinné označení mladší sestry. Pravděpodobně byla součástí delegace či poselství vyslaného knížetem Boleslavem I., které žádalo papeže Jana XIII. o povolení zřídit v Praze biskupství (a ev. obnovit biskupství na Moravě),

25 Gabrielle RUPP, *Die Ekkehardiner, Markgrafen von Meißen, und ihre Beziehung zum Reich und zu den Piasten*, Frankfurt am Main 1996; Tania BRÜSCH, *Die Brunonen, ihre Grafschaften und die sächsische Geschichte*, Husum 2000.

26 Stanisław SUCHODOLSKI, *Spór o początki mennictwa w Czechach i w Polsce*, *Wiadomości Numizmatyczne* 42, 1998, s. 5–20 (po roce 967).

27 *Zpráva o Slovanech Ibrahíma ibn Jakúba*, *Magnae Moravise fontes historici*, III: *Diplomata, epistolae, textus historici varii*, Praha 2011, s. 369–370; Zdeněk PETRÁŇ, *Jaké mince vlastně viděl na pražském tržišti Ibrahím ibn Jakúb?* In: *Dějiny ve věku nejistot*, Praha 2003, s. 209–219.

28 Řada vládců z prvních generací Přemyslovců zemřela již nedlouho po čtyřicítce: Spytihněv I., Vratislav I., Oldřich; rozbory Emanuel VLČEK, *Nejstarší Přemyslovci ve světle antropologicko-lékařského výzkumu*, Praha 1982. Nejnovější analýzy Milena BRAVERMANOVÁ – Miluše DOBISÍKOVÁ – Jan FROLÍK – Sylva KAUPOVÁ – Petra STRÁNSKÁ – Ivo SVĚTLÍK – Daniel VANĚK – Petr VELEMÍNSKÝ – Jitka VOTRUBOVÁ, *Nové poznatky o ostatcích z hrobů K1 a K2 z rotundy sv. Víta na Pražském hradě*, *Archeologické rozhledy* 120, 2018, s. 260–293.

29 Nejpozději v této době se musel narodit syn Boleslava II., jeho nástupce Boleslav III., neboť již v roce 1003 je doložena jeho provdaná dcera (za příslušníka rodu Vršovců; jejich jména neznáme).

30 *Cosmae Pragensis*, lib. I, cap 12, s. 42–44.

zřejmě v jisté souvislosti s projednáváním otázky zřízení magdeburského arcibiskupství na synodě v Ravenně v roce 967.³¹

Kronikář Kosmas uvádí, že *Dubrauca*, „... jsouc již ženou pokročilého věku, když se vdala za polského knížete, sňala ozdobný čepce (*peplum*) ze své hlavy a postavila si na ni vínek panenský (*puellarem coronam*), což bylo veliké bláznovství od té ženy.“³² Pohoršení Kosmy nad panenským věncem Dobravy se zdá být poněkud přepjaté, ale občas se zvažuje, zda neporušila určitý duchovní příslib; její sestra Mlada se stala nedlouho po jejím odchodu (asi 967–968) abatyší, možná se s touto hodností také pomýšlelo na Dobravu. Eduard Skibiński dále připomíná, že Měšek se objevuje v Kosmově kronice v negativních konotacích.³³

Příliš vysoký věk Dobravy se jeví jako nemožný vzhledem k věku jejího otce (narozen snad kolem roku 915);³⁴ nejspíše se mohla provdat ve věku necelých třiceti let. Její narození bychom tedy mohli klást do doby kolem roku 938 (kdy již byla upevněna moc jejího otce). Pravděpodobně až s větší odstupem se narodily další známé děti Boleslava I. – Boleslav II., Mlada a Kristián; spornou otázkou je identifikace neznámého syna Boleslava I., který velel obraně hradu proti vojsku Oty I. v roce 950.³⁵

Zvláštním problémem je datum úmrtí Boleslava I., protože je zároveň spojováno s otázkou počátků pražského biskupství. Podle kronikáře Kosmy kníže Boleslav „pozbyl knížectví, bratrovou krví zle získané, spolu s životem“ 15. července roku 967.³⁶ Pozdní soubor dat (14. stol.), tzv. *Letopisy české* (AB), uvádí, že „vrah svatého Václava“ zemřel v roce 972.³⁷ Údaje AB k dějinám nejstarších Přemyslovců

31 Tak uvažoval již Gelasius DOBNER, *Wenceslai Hagek a Liboczan Annales Bohemorum* (dále *Annales*), Pars 4, Pragae 1772, s. 171; nelze však potvrdit, že by zde přímo byla „*causa Pragensis ventilata*“. „*Causu*“ Prahy prosazoval český vládce, nikoli Ota I.

32 *Cosmae Pragensis*, lib. I, cap. 27, s. 49; český překlad Karel Hrdina – Marie Bláhová, *Kosmova Kronika česká*, Praha 1975, s. 48.

33 E. SKIBIŃSKI, *Chrzeit*, s. 19; k záměnam Měšek – Boleslav Chrabrý Lukáš REITINGER, *Vratislav. První král Čechů*, Praha 2017, s. 311–313.

34 Názory literatury zde nemůžeme detailněji sledovat; nástin možností Dušan TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*, Praha 1997, s. 449–476 (Dodatek 1).

35 *Widukindi monachi*, lib. III, cap. 8, s. 108.

36 *Cosmae Pragensis*, lib. I, cap. 21, s. 41; překlad *Kosmova Kronika česká*, rovněž s. 41.

37 *Letopisy české*, *Fontes rerum Bohemicarum* (FRB) 2, Praha 1874, s. 381; údaje podle nich přebírá krátké *Auctuarium Melicense*, MGH SS 9, 1851, s. 536. Datum v dnes poškozeném drážďanském rukopise (A3a) Kosmovy kroniky mohlo vzniknout běžnou písarskou chybou, záměnou X na V (v letopočtu 967 – 972). Podobným způsobem ale také mohlo dojít k záměně v análech, které měl k dispozici Kosmas (z 972 na 967); Dušan TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*, Praha 1968, s. 62. Tomu nasvědčuje absence dat u Kosmy ze

jsou poměrně věrohodné, ale detailní a částečně ověřené Kosmovy údaje mají ráz písemné tradice;³⁸ uvádějí datum úmrtí Boleslava II. k 2. únoru 999 a jeho vláda měla trvat 32 let³⁹ (tedy od 967). Již úmrtí rok 967 by u Boleslava I. zřejmě mířil nad průměr dožitého věku tehdejších českých vládců, pozdější datum však také nelze vyloučit. Ale ani úvodem zmíněná zpráva Widukinda uvádějící žádost Měška I. o vojenskou pomoc českému knížeti (Měšek *misit ad Bolizlavum regem Boemiorum – gener enim ipsius erat...*),⁴⁰ tj. termín *gener*, však v zásadě neupřesňuje, zda se Měšek v září 967 obracel na svého tchána (Boleslava I.), či švagra (Boleslava II.).⁴¹

Kosmas v následující kapitole sděluje, že vlastní sestra Boleslava II. Mlada se odebrala „*causa orationis*“ do Říma, kde byla přijata papežem, který ji vysvětil na abatyši se změněným jménem Marie, podle řehole svatého Benedikta. Po návratu předala Mlada/Marie *litteras*, papežův list určený prý jejímu bratrovi. List zapsaný Kosmou vyjadřoval souhlas Jana XIII. s žádostí Boleslava, *catholice fidei*, založit v Praze biskupství u kostela sv. Víta a při kostele sv. Jiří *congregatio sanctimonialium*.⁴²

Pravost listu bývá zpochybňována, po stylistické stránce není typickým produktem papežské kanceláře,⁴³ pozornost ale přitahuje papežovo sdělení „*filia nost-*

70. let (uvádí jen úmrtí Dobruvy 977; tento údaj zase nemá soubor AB); úmrtí Boleslava I. v roce 972 se tak jeví jako pravděpodobnější (i když lze také zvažovat stejnou písařskou chybu zanesenou do AB).

38 Z obšírné literatury o analistice Dušan TŘEŠTÍK, *Die Anfänge der böhmischen Geschichtsschreibung. Die ältesten Prager Annalen*, Studia Źródłoznawcze 23, 1978, s. 1–37; D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 99–116, 319–322; Marzena MATLA-KOZŁOWSKA, *Qui a quo – wzajemne wpływy polskiego i czeskiego rocznikarstwa we wczesnym średniowieczu (X–XI w.)*, in: Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia 171, 2008, s. 67–89; Adrien QUÉRET – PODESTA, *Annales Magdeburgenses Brevissimi. The Short Annals of Magdeburg and their significance in the discussion on the genesis of Czech and Polish annalistic productions*, Olomouc 2016.

39 *Cosmae Pragensis*, lib. I, cap. 33, s. 57.

40 *Widukindi monachi*, lib. III, cap. 69, s. 144; termín *gener* je užíván v obou významech.

41 Václav NOVOTNÝ, *České dějiny* I/1, Praha 1912, s. 576–577, 584–585; Zdeněk FIALA, *Dva kritické příspěvky ke starým dějinám českým*, Sborník historický 9, 1962, s. 47–48; D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 427.

42 *Cosmae Pragensis*, lib. I, cap. 22, s. 42–44.

43 Viz komentář Harald ZIMMERMANN, *Papsturkunden 896–1046*, I, Wien 1984, č. 181, s. 355–357; předpokládá se Kosmovo přepracování zápisu, asi chovaného v klášteře sv. Jiří. Z disko-
kuz Max DVORÁK, *O listině papeže Jana XIII. v kronice Kosmově*, Věstník král. české společnosti nauk, 1890; Ivan HLAVÁČEK, *Diplomatisches Material in den narrativen Quellen der böhmischen Mittelalters bis zum Anfang des 13. Jahrhunderts*, in: Paleographica, diplomatica et archivistica. Studi in onore di G. Batteli, 2, Roma 1979, s. 73–96; Jiří VESELSKÝ, *K pravosti listu Jana XIII. v Kosmově kronice*, Listy filologické 111, 1988, s. 76–82; Rostislav NOVÝ, *K základní listině pražského biskupství*, in: *Traditio et cultus*. Praha 1993, s. 13–20.

ra, tua relativa, nomine Mlada“; pravděpodobný je zde význam „naše dcera (*spiritualis*), tvoje vlastní (*carnalis*)“⁴⁴ (tedy Boleslava I.), případně obecněji „tvoje příbuzná, blízká“.

Založení obou církevních ústavů však připravoval dlouhodoběji Boleslav I.⁴⁵ Jeho dcera Mlada jistě jela s určitou delegací, nejspíš v předjaří roku 967, a pak bychom očekávali, že papež by odpovídal někdy po ravenenské synodě (15. dubna), která řešila všeobecně sledované založení magdeburského arcibiskupství.⁴⁶ Je však třeba také připustit, že mohla přijet i o něco později a nějakou dobu v Římě pobývat (nepřijela však do kláštera vstoupit);⁴⁷ pak by bylo třeba posunout papežův souhlas a odeslání listu do roku 968 (další synoda v Římě v prosinci 967, předpokládána konsekrace biskupa Jordana pro Měškův stát v roce 968).⁴⁸ Datum založení biskupství v Praze však nelze s životem Boleslava I. bezprostředně spojit. Mohlo se uskutečnit až po smrti řezenského biskupa Michala (23. září 972); to již nežil ani Boleslav I., ani papež Jan XIII. (zemřel 6. září 972).

Vraťme se však ještě k otázce rodiny Boleslava I. Herbert Ludat soudí, že již v první polovině 10. století mohlo dojít k sňatkům saských žen v rámci politiky krále Jindřicha I. Ptáčníka po jeho vítězství nad knížetem Václavem v roce 929. Král se prý měl postarat o nevěsty jednak pro Václavova mladšího bratra Boleslava

44 G. DOBNER, *Annales* 4, s. 171; August NAEGLÉ, *Kirchengeschichte Böhmens*, I/2, Wien – Leipzig 1918, s. 399–400; jiný výklad podal František VACEK, *Církevní dějiny české* I, 1890, s. 391: *tua relativa* – „tvoje zpravodajka“, ta která přinesla žádost (*relata est*); k tomu námitky A. NAEGLÉ, *Kirchengeschichte* I/2, s. 400.

45 Dušan TŘEŠTÍK, *Translace a kanonizace svatého Václava Boleslavem I.*, in: Světcí a jejich kult ve středověku, Praha 2006, s. 325–344, soudí, že již translace těla svatého Václava byla počátkem úsilí o vytvoření biskupství jako dovršení výstavby státní moci; datum translace však nelze přesněji určit (stěží to bylo, jak se „shodují“ narativní prameny, v roce 932, kdy Václav ještě žil).

46 Odilo ENGELS, *Die Gründung der Kirchenprovinz Magdeburg und die Ravenmater „Synode“ von 968*, in: *Annuaire Historiae Conciliorum* 7, 1975, s. 136–158; Dietrich CLAUDE, *Geschichte des Erzbistums Magdeburg bis in das 12. Jahrhundert*, Teil 1, Köln – Wien 1972, s. 77–79; Anton LANDERSDORTER, *Die Gründung des Erzbistums Magdeburg durch Kaiser Otto den Großen*, *Münchener Theologische Zeitschrift* 46, 1995, s. 3–19.

47 Jaroslav KADLEC, *Auf dem Wege zum Prager Bistum (Zur Vorgeschichte seiner Gründung)*, in: *Geschichte der Ost- und Westkirche in ihren wechselseitigen Beziehungen*, Wiesbaden 1967, s. 29–45, zde na s. 43 soudí, že pobyt Mlady se v Římě protáhl na několik let a list mohl být vydán až v roce 972; o tom však Kosmas nevěděl nic určitého.

48 Tuto koordinaci obou sester připouští i Dušan TŘEŠTÍK, *K založení pražského biskupství v letech 968–976; pražská a řezenská tradice*, in: *Vlast a rodný kraj v díle historika*, red. Jaroslav Pánek, Praha 2004, s. 178–196, zde na s. 193.

(Ludat měl na mysli Biagotu), ale dokonce i pro blíže neznámého otce Slavníka,⁴⁹ tedy děda svatého Vojtěcha.⁵⁰ Podobné vřelé styky však pro tuto fázi vzájemných kontaktů nikde nevidíme – dcery saských hrabat nejsou manželkami obodritských nebo havolanských knížat. Havolanská knížecí rodina poražená o rok dříve putovala celá do zajetí a zemi ztratila. Syn Ptáčníka, mladý Ota (I.) si vybral dceru havolanského knížete jen jako svůdnou (či exkluzivní) kořist, bez politického záměru. Kníže Václav navíc v roce 929 nebyl poražen bezpodmínečně (jak to zjednodušuje kronikář Widukind, v té době sotva pětiletý)⁵¹ a včasný mír vyhovoval oběma stranám, zejména s Maďary v zádech; podobně tomu bylo i v roce 950 (Ota I. nechtěl riskovat další boj s Čechy, *moudře přerušil bitvu*, uvádí Widukind),⁵² a stěží by Václav jako český panovník dal svolení k sňatkům pro své významné poddané, které by podrývaly jeho svrchovanost (prestižní saskou manželku by měl přijmout on sám, ale to by jistě zachytila např. Gumpoldova legenda).

Kníže Boleslav I. měl sice podle tvrzení kronikáře „výtečnou“ manželku, matku Strachkvasa-Kristiána,⁵³ ale to neznamená (jak předpokládal H. Ludat), že by tato (lze říci) výjimečná (urozená) nevěsta pocházela z německého hraběcího rodu. Vždyť právě příslušník takového rodu, hagiograf Bruno, Kristiánův známý, oceňuje, že matka Vojtěchova (Střezislava) *ex genere Sclavorum erat nobilissima*.⁵⁴ Tím však zřejmě nemínil přemyslovskou panující rodinu; Dušan Třeštík prokázal, že jen stěží mohla být dcerou Vratislava I.⁵⁵ V tehdejších Čechách ale existovaly minimálně ještě *dva* rody označované za velmi urozené, rod neznámého vévody kouřimského (podle pozdní tradice Radslava, odpůrce knížete Václava; „knížecí“ centrum na Staré Kouřimi je doloženo bohatými pohřby při posvátném jezírku)⁵⁶ a rod libických Slavníkovců. V 50. letech však *urbs Kurim vocata, populosa dum*

49 Slavníka uvádí (*Zlaunic nomine*) legenda *Vita prior (Est locus)*, cap. 1, s. 4. Viz též *Life of Saint Adalbert Bishop of Prague and Martyr*, in: *Saints of the Christianization age of Central Europe* (Tenth-Eleven century), ed. Gábor Klaniczay, Budapest 2013, s. 96.

50 H. LUDAT, *Böhmen*, s. 158.

51 Reálnější zprávy mají soudobé jihoněmecké anály; Vratislav VANÍČEK, *Svatý Václav*, Praha – Litomyšl 2014, s. 111–112.

52 *Widukindi monachi*, lib. III, cap. 8, s. 108.

53 *Ex coniuge egregia; Cosmae Pragensis*, lib. I, cap. 17, s. 36.

54 *S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita altera auctore Brunone Querfurtensi*, ed. Hedvigis Karwasińska, Varsovia 1969, redactio longior, cap. 1, s. 3 (dále *Vita altera*); incipit *Nascitur purpureus flos*.

55 D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 421–422.

56 Miloš ŠOLLE, *Stará Kouřim a projevy velkomoravské kultury v Čechách*, Praha 1966; Naďa PRO-FANTOVÁ, *Pobřeží elity ve Staré Kouřimi (9.–10. století)*, in: *České země v raném středověku*, ed. Petr Sommer, Praha 2006, s. 232–243.

erat,⁵⁷ dříve lidnaté velké hradiště ztrácí význam, je téměř opuštěno a v regionu „středovýchodních Čech“ se dostávají do popředí slavníkovská hradiště, v nichž razí Slavníkův syn Soběslav (spolu s biskupem Vojtěchem) denáry – rozsáhlá Libice⁵⁸ a menší Malín.

Panství ovládané Slavníkem označuje Bruno jako *substantia integra*; otec svatého Vojtěcha byl nejen *dominus terre*, ale jeho rod *tangit reges linea sanguinis*, dotýkal se pokrevní linie králů (tj. Liudolfovců/Otonů) a samotný Slavník prý připomínal obličejem krále Jindřicha (I.), jako jeho *proximus nepos*.⁵⁹ Bruno tedy řadil Vojtěchův rod na úroveň dalších hraběcích saských *consanguineorum regis*, stupně, k němuž sám náležel. Otázka genealogického napojení Slavníkovců na urozené německé rody je velmi specifická a nemůžeme ji zde sledovat.⁶⁰

Urozená matka Strachkvasa-Kristiána, ale pravděpodobně i Dobravy, tedy mohla nejspíš pocházet z rodu Slavníkovců, jak na to poukazují další momenty. Především slavnostní oslovení biskupa Vojtěcha mnichem Kristiánem v úvodní části václavsko-ludmilské legendy: *pontifex inclite et nepos carissime*;⁶¹ termín *nepos* by zde neměl označovat vnuka, ale bratrance, blízkého příbuzného.⁶² Sounáležitost obou rodů dokládá i jmenování Slavníkovce Vojtěcha druhým pražským biskupem (i když zde byly i jiné důvody). Syn Dobravy Boleslav Chrabrý zase projevoval velkou vstřícnost vůči Slavníkovcům Soběslavovi, Vojtěchovi a Radimovi/Gaudentiovi, kteří se významně podíleli na jeho úspěších; nepocitujeme zde nějakou mezikmenovou distanci.⁶³ To by ovšem znamenalo, že Dobrava svým sňatkem s Měškem přenesla také na Piastovce aktuální či alespoň starší příbuzenskou vazbu k Slavníkovcům.

Podle novějšího názoru Jána Steinhübela lze vysvětlit vzestup libických pánů tím, že Slavník byl synem Boleslava I. a obdržel od něho velké oblasti na východ

57 *Legenda Christiani*, s. 100.

58 Jan MAŘÍK, *Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku*, Praha 2009.

59 *Vita altera*, cap. 1, s. 3.

60 Prostředníkem zde byl zřejmě rod Popponů – starších Babenberků v druhé polovině 9. století; Danuta BORAWSKA, *Mieszko I i Oda w gronie consanguineorum Ludolfingów*, in: *Spółczesność Polski średniowiecznej 1*, Warszawa 1981, s. 11–39.

61 *Legenda Christiani*, s. 10.

62 Např. na listině z 27. 6. 973 označil Ota II. svého bratrance vévodu Jindřicha (II.) *nepoti nostro*; MGH *Diplomata regum et imperatorum Germaniae*, Tomi II, Pars prior, Ottonis II. diplomata, č. 7, s. 53–54; u Kosmy jsou *nepotes* bratrance nebo potomci.

63 Vratislav VANIČEK, *Wuj Wojtek u kuzyna Bolka? Wokół prozopografii Sławnikowiców, Piastów i Przemyślidów w X wieku*, *Historia Slavorum Occidentis*, 2019, nr. 3 (22), s. 11–43, zde 16–19.

od Pražska, případně až polovinu Čech, k vlastní správě.⁶⁴ Slovenský autor zde postupuje trochu přímočaře. Společnou matkou Slavníka i Boleslava II., tedy i Kristiána, Dobravy či Mlady, měla být Adiva, sestra první manželky Oty I., údajně doložená na dvou typech Boleslavových denárů. O švagrovském vztahu Oty a Boleslava I. by však museli něco vědět Gumpold, Kristián nebo Widukind. Steinhübel dále poukazuje na výpověď hagiografa Bruna o libické tragédii (28. 9. 995). Boleslav II. dává Soběslavovi falešný slib míru, protože Slavníkův nejstarší syn Soběslav by mohl jako Přemyslovec ohrožovat na principu seniorátu nástupnické nároky jeho synů. Využil příležitosti po odchodu slavníkovských bojovníků, aby pak *occidat fratrem*.⁶⁵ Možná by zde mohlo stát *fratres*,⁶⁶ neboť v Libici nebyl zavražděn Soběslav jako údajný rival, nýbrž méně důležití ostatní *relictī domi quatuor fratres*.⁶⁷ Bruno sice připomíná, že *in eadem linea sanguinis* již zabil nejsvětějšího Václava vlastní bratr,⁶⁸ tím však spíše míní „zvyklosti“ v pražské linii.

Pokrevní blízkost zde sice existovala, ale stěží by Bruno pominul při charakteristice samotného Slavníka uvést, že byl bratrem českého knížete. Bruno na jiném místě upřesňuje, že „výmluvný muž a mnich Kristián byl rodným bratrem“ českého panovníka (*frater carnis domino terre fuit, Christianum monachum, virum eloquentem*).⁶⁹ Spíše lze interpretovat Brunovo rozhořčení nad zločinem mezi příbuznými tak, že se jednalo o bratrance z ženské linie. Ale rovněž Kosmas by stěží zamlčoval případný přemyslovský původ svatého Vojtěcha. Ve skutečnosti se v roce 995 na Libici spíše odehrával konflikt mezi velmožskými rody, jemuž mrtvicí oslabený Boleslav II. spíše úmyslně ponechal volný průběh.⁷⁰

Přemyslovce a Slavníkovce však ještě spojuje *starší* vztah příbuzenství se svatým Václavem, jak na to upozorňuje Kristián v úvodu své legendy biskupa Vojtěcha: *ex eodem tramite lineam propaginis trahitis*.⁷¹ Jak vysvětlil tento literární obrat Jaro-

64 Ján STEINHÜBEL, *Malý príspevok k slavníkovskej otázke*, Acta Historica Neosoliensia 8, 2005, s. 257–273; širší výklady o raných knížatech TÝŽ, *Kapitoly z najstarších českých dejín, 531–1004*, Kraków 2012.

65 *Vita altera*, cap. 21, s. 27.

66 Tak opravuje citaci J. LUDVÍKOVSKÝ, *Legenda Christiani*, s. 131; Karwašínska uvádí jen *fratrem*; *Acta sanctorum* – Aprilis 3, Bruxelles 1968, s. 194, má *fratres*.

67 *Vita altera*, cap. 21, s. 26.

68 Tamtéž, s. 27.

69 *Vita altera*, cap. 15, s. 17.

70 Shrnutí možností stručně Dušan TŘEŠTÍK, *Co se stalo 28. září 995 na Libici?*, in: Antiqua Cuthna 3, Po stopách svatého Vojtěcha, Praha 2014, s. 69–70.

71 *Legenda Christiani*, s. 8.

slav Ludvíkovský,⁷² jedná se zde o volnější pouto dvou rodů; genealogicky jsou tedy podle Kristiána Slavníkovci boční linií téhož společného *rozrodu*, k němuž náležela i původní rodina Bořivoje I. z Levého Hradce. Vojtěch sám jako pražský biskup zřejmě zdůrazňoval příbuzenské napojení na Václavův rod, a s ním i jeho bratři; je možné, že někteří ho provázeli i na první cestě do Itálie. Této situační polarizaci v podstatě odpovídá emocionální rozdvojení při dobývání Libice v den Václavova svátku mezi „stoupence“ Václava a Boleslava, jak ji popisuje Bruno údajným výro- kem útočníků: *Si ... uester sanctus est Uentizlauus, noster utique est Bolizlauus*.⁷³

Přes blízké pokrevnosti nelze Slavníkovce pokládat za Přemyslovce, jak tento dojem dnes převládá; jejich osobitou rodovou identitu dokládají i „nepřemyslovská“ jména mužských členů Slavníkovy rodiny – Soběslav, Vojtěch a Radim, či později u Kosmy doložení Spytimír, Pobraslav, Porej a Čáslav.⁷⁴ Slavníkovci jsou zkrátka netypickým rodem v přechodné době. Možná by přežili jako teritoriální rod, pokud by se Čechy silněji integrovaly do Říše a oslabil se tak vliv Prahy. Lze asi shrnout, že Dobrava byla spojena se Slavníkovci dvojím poutem – starší minulostí sahající do 9. století, a bližším, prostřednictvím neznámé „vznešené“ manželky Boleslava I.

Jistou odtažitost vůči Čechám v tomto období vyvolává u mnoha polských historiků fakt, že otec Dobravy, kníže Boleslav I., byl zodpovědný za vraždu svého bratra, svatého Václava. Vzniká dojem, že přemyslovský stát nebyl schopen dál předávat křesťanskou víru;⁷⁵ čeští autoři zase obvykle sdílejí poněkud utilitární představy, že na rozdíl od příliš skrupulózního (či zodpovědného) Václava právě Boleslav vytvořil bezskrupulózním způsobem silný stát, jak to mají dokládat nová hradíště nebo územní expanze.⁷⁶ Tyto názory však převážně akcentují jen dílčí vývojové momenty, které nelze s jednotlivými vládci tak jednoznačně spojovat.

Vojenská družina z Boleslavi po Václavově vraždě oloupila a vyhnala zahraniční klérus a Boleslav asi stěží mohl násilí svých bojovníků zastavit.⁷⁷ Nejednalo se

72 Tamtéž, s. 136.

73 *Vita altera*, cap. 21, s. 27.

74 Zřejmě podle analistické předlohy; D. TŘEŠTÍK, *Kosmova kronika*, s. 61.

75 *Mieszko przyjął chrzest nie z uwagi na swych nowych sprzymienniców Czechów, którzy nie odznaczyli się jeszcze żarliwością chrześcijańską i zapewne nie wiele dbali o religię sojusznika*; Henryk ŁOWMIAŃSKI, *Imię chrzestne Mieszka I*, *Slavia Occidentalis* 19, 1948, s. 287; *W Czechach reprezentantem partii pogańskiej w początkach X w. był przeciw św. Wacławowi jego brat Bolesław Okrutny*; Jerzy DOWIAT, *Metryka chrztu Mieszka I*, Warszawa 1961, s. 18, pozn. 38.

76 D. TŘEŠTÍK, *Počátky Přemyslovců*, s. 428–440.

77 Výklady nejstarších legend, usilujících o popsání průběhu Václavova zavraždění, v podstatě naznačují, že iniciátory převratu byli Boleslavovi družiníci; V. VANÍČEK, *Svatý Václav*, s. 119–136.

však o pohanskou revoltu. Křesťanství již dlouhodobě ovlivňovalo širší vrstvy obyvatel, jak to naznačuje převládající změna v pohřbívání (inhumace).⁷⁸ I nadále zůstávalo církevním centrem pro Čechy Řezno, kde mohli jedině získat svěcení kněží a jáhnové. Boleslav podstoupil jisté pokání, uvádí dost skepticky jeho syn Kristián, a nechal přenést Václavovo tělo do Prahy, nejspíš v dohodě s řezenským biskupem.⁷⁹

V delším časovém odstupu, zjevně od 60. let, dochází k obratu také v důsledku nástupu nové, křesťansky aktivní generace. Vládcův syn Boleslav (II.)⁸⁰ nechal pokřtít svého předčasně zemřelého syna jménem Václav a hrob sv. Václava ve velké rotundě sv. Víta se stal cílem zahraničních poutníků.

Z domácích duchovních zdrojů (tradice metodějské a václavské), nejen administrativních a politických potřeb, se odvíjí idea založení pražského (arci)biskupství (oddělení od Řezna). Samotná bavorská strana přiznávala, že křesťanství v Čechách již překonalo rané stadium a nepřítomnost stálého biskupa v zemi brzdilo jeho rozvoj. *Poněvadž česká země je od Řezna vzdálená, její zvelebování nebylo možné, pokud by tam biskup nepřesídlil*, napsal učený řezenský hagiograf Otloh v druhé legendě o svatém Wolfgangovi.⁸¹

Genealogické zařazování nevěsty Dobravy je sice spojeno s řadou hypotéz, přibližuje však panovnickou tradici Přemyslovců. Praha i s okolím představovala živé křesťanské středisko. Přemyslovny žily na pražském hradě (jistě hlučném a bojovném centru země) zřejmě v určitém chráněném společenství, od 967/968 v rámci *congregatio sanctimonialium*, domu benediktinských paní⁸² při chrámu sv. Jiří a hrobu svaté Ludmily. Lze přitom předpokládat návštěvy Dobravy či Mlady v ženských kláštorech v Řezně.⁸³ Důležitou okolností byl také rozvoj staré češtiny jako

78 Ivo ŠTEFAN, *Změna pohřebního ritu v raném středověku jako archeologický a kulturně historický problém*, Archeologické rozhledy 59, 2007, s. 805–836.

79 Dušan TŘEŠTÍK, *Translace a kanonizace svatého Václava Boleslavem I.*, in: Petr Kubín (ed.), *Světcí a jejich kult ve středověku*, Praha 2006, s. 325–344.

80 K vývoji za vlády knížete Boleslava II. Petr CHARVÁT, *Boleslav II. Sjednotitel českého státu*, Praha 2004 (autor se zaměřuje na duchovní a sociální hodnoty rané společnosti); Joanna Aleksandra SOBIESIAK, *Bolesław II Przemysłida († 999)*, Kraków 2006; český překlad *Boleslav II. († 999)*, České Budějovice 2014.

81 *Othloni Vita sancti Wolfgangi*, MGH SS 4, 1841, cap. 29, s. 538; Gerd ZIMMERMANN, *Wolfgang von Regensburg und die Gründung des Bistums Prag*, in: Beiträge zur Tausendjahrfeier des Bistums Prag 2, München 1972, s. 38–60.

82 Anežka MERHAUTOVÁ, *Bazilika sv. Jiří na Pražském hradě*, Praha 1966, s. 37–40.

83 Claudia MÄRTL, *Die Damenstifte Obermünster und Niedermünster, St. Paul*, in: Geschichte der Stadt Regensburg 1–2, Regensburg 2000, s. 745–763.

„křesťanského jazyka“, ⁸⁴ s termíny, které přešly ještě za časů Dobravy a poté arcibiskupa Radima do staré polštiny.⁸⁵ K dispozici mohly být i církevně slovanské texty. Toto široké, aristokraticky orientované kulturní centrum (které mělo již ambiciózní analogii ve slavníkovské Libici) nepochybně dávalo Dobravě osobní kompetence při zakládání nové křesťanské knížecí rodiny v Polsku.

***Transformační obrat, vojenské spojenectví
a „christianizační“ sňatek knížete Měška I.***

Miška, král severu, byl jedním ze čtyř slovanských králů (vedle *Bojislava*, krále *Fragy*, *Bujamy* a *Krakua*, krále Bulharů, a *krále na západě Nakona*),⁸⁶ zapsal Ibrahím, který přišel do Prahy z Magdeburku ve chvíli, kdy již Dobrava se svým doprovodem opustila Čechy. Jaká byla mocenská konstelace mezi oběma státy, jak bylo možné prosadit zjevně bez větší přípravy christianizaci polské dynastie?

Soudobý archeologický výzkum⁸⁷ naznačuje širší souvislosti sbližování Polska a přemyslovských Čech (od 40. let výstavba opevněných sídel, obchodní proud doložený nálezy prvních českých denárů, řešení dvorských center).⁸⁸ Jak ukazuje jméno Měškova bratra Ctibor (nebo dalších členů rodu v 10. století – Svatopluka, Odylena, Přibytoje a možná Vladivoje), Piastovci byli – přes významný podíl sever-

84 Miroslav KOMÁREK, *Dějiny českého jazyka*, Brno 2012; Miroslav VEPŘEK, *Komparativní tvarosloví staroslověňštiny a staré češtiny*, Olomouc 2015.

85 Samozřejmě tyto vlivy působily dlouhodobě i nepolitickým způsobem; Mieczysław BASAJ – Janusz SIATKOWSKI, *Bohemizmy w języku polskim*, Warszawa 2006.

86 *Zpráva o Slovanéch*, s. 368. Autoři ho citují jako Měško i Měšek. Jméno proniklo i mezi českou šlechtu, asi pod polským vlivem; cc. roku 1170 svědčí mezi předními státními hodnostáři *Mesko de Peruc*; *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* I, ed. Gustavus Friedrich, Pragae 1904 – 1907, č. 251, s. 224.

87 Sebastian BRATHER, *Archäologie der westlichen Slawen*, Berlin-New York 2001; Andrzej BUKO, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej*, Warszawa 2005; Michał KARA, *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań 2009; Ivo ŠTEFAN, *Velká Morava, počátky přemyslovských Čech a problém kulturní změny. Archeologická bilance*, in: *Pád Velké Moravy, aneb Kdo byl pohřben v hrobu 153 na Pohansku u Břeclavi*, Praha 2016, s. 190–235.

88 Michał KARA, *Grody tzw. centralne pierwszej monarchii piastowskiej w przestrzeni sakralnej. Przykład Gniezna (paralele czeskie)*, in: *Mezi raným a vrcholným středověkem. Sborník Pavlu Kouřilovi k 60. narozeninám*, Brno 2012, s. 459–486.

ských bojovníků v jejich družině⁸⁹ – slovanským rodem, který vládl nad obyvatelstvem na základě starších etnických rituálů.

Přelomové události šedesátých let 10. století si přiblížíme jejich stručnou rekapitulací; tvoří koherentní informační blok.⁹⁰ Expozici problému byl nájezd saského exulanta Wichmana Mladšího se slovanskými bojovníky z oblasti svazu Veletů na Měškovo panství. Widukind k roku 963 sděluje: Gero vrátil Wichmana barbarům, ti pod jeho vedením útočili na vzdálenější barbarské kmeny; přitom dvakrát porazil krále Měška (*regem*),⁹¹ jemuž podléhali Slované zvaní *Licicaviki*; v bojích padl Měškův bratr a Wichman vydobyl velkou kořist.⁹²

Wichman byl dlouhodobě v odboji proti císaři, ale byl příbuzným mocného markraběte Gera (byl otcem Hathui, manželky Gerova již nežijícího syna a abatyše v Gerově rodovém klášteře); Gero ho na základě předchozích záruk poslal zpět k Veletům. Ti se rozhodli vést loupeživá tažení proti „vzdálenějším Slovanům“, tedy nikoli v zájmovém prostoru Gera. Kronikář pak v následující kapitole uvádí: Téhož času si Gero podrobil *Lusiki* (Lužičany), ztratil přitom mnoho mužů; samotný Gero byl těžce zraněn a o život přišel jeho urozený synovec.⁹³

Není zde možné sledovat rozmanité názory v polské a německé literatuře, zda Gerovu tažení na východ předcházela Měškova expanze na západ či k moři, nebo zda tažení Gera a jeho příbuzného Wichmana byla koordinovaná s cílem podmanit si nového souseda na východě. Pokud se budeme při stručném bilancování držet dikce pramenů, tak žádná z těchto alternativ nebyla ještě aktuální. Pro danou chvíli bylo významné, že Měšek byl obětí útoku, který nebyl spojen s Říši, a mohl žádat od Gera v blízké Lužici o podporu. Gero mohl jediný přimět svého příbuzného Wichmana k vyklizení dobytého území (císař Ota I. vedl v té době náročný zápas s papežem a králem Berengarem v Itálii, stěží mohl do vzdálených záležitostí

89 Błażej M. STANISŁAWSKI, *Udział Wikingów w powstawaniu państwa wczesnopiastowskiego*, in: *Spór o początki państwa polskiego. Historiografie, tradycja, mit, propaganda*, Kraków 2017, s. 139–166. Specifické ekonomické aspekty Dariusz ADAMCZYK, *Krise oder Stabilisierung? Die politischen Folgen der Verschiebung der Silberströme für die Herrschaftsbildung im östlichen Europa an der Wende vom 10. zum 11. Jahrhundert*, *Przegląd Historyczny* 103, 2012, s. 1–26.

90 Přehledně E. SKIBIŃSKI, *Chrzest*, s. 10–24.

91 Widukind označuje za *reges* české a polské vládcy; vzhledem k jeho terminologii užívané o slovanských knížatech to znamená, že se jednalo o centralizovaný typ vlády, kde obyvatelé jsou přímo podřízeni vládcům; Petr SOMMER, *Widukindův „vicinus subregulus“ a začátky českého státu*, in: *Pro pana profesora Libora Jana*, Brno 2020, s. 71–84.

92 *Widukindi monachi*, lib. III, cap. 66, s. 141.

93 Tamtéž, cap. 67, s. 141.

zasahovat), jako protihodnotu však zřejmě žádal od Měška přísahu věrnosti a tribut.⁹⁴

Tato jednání již Widukind nezachytil, ale mohla být dovršena v roce 964. Zpětně o nich napsal poněkud zkreslenou zprávu kronikář Děttmar Merseburský: roku 963 „markrabě Gero podrobil císařské moci Lužičany a Slubljany, *et Mistui cum suis imperatori tributarios fecit*“.⁹⁵ Ze starší předlohy Widukindovy vypustil tedy Děttmar úspěšné tažení (Otovi nevěrného a již nezajímavého) Wichmana.⁹⁶ Naproti tomu, jak to zdůraznil G. Labuda, je vyloučená představa, že by Gero, těžce raněný a vojensky oslabený, mohl ještě táhnout dále na východ,⁹⁷ aby si podmanil Měška. Situace však byla taková, že se zřejmě stal prostředníkem míru. Ve své další zprávě k roku 972 Děttmar dále upřesňuje, že Měšek byl *fidelis* císaře;⁹⁸ situačně nikdo jiný než Gero nemohl ten poměr dohodnout.

Při takových smlouvách se slovanskými knížaty již od 9. století obvykle saská strana nepožadovala křest.⁹⁹ Přímo stereotypem bylo naopak skládání přísahy věrnosti, které požadovala Říše (tj. „přesněji“ státní útvar Merovejců, Karlovců a Otounů) od všech svých sousedů. Pokud Měšek pomýšlel na *obrácení*, tak by pro něj Gero nebyl bezpečným kmotrem. Rovněž případy, kdy pohanští vládci byli pokřtěni na dvoře Karlovců, končily obvykle odporem domácí elity a jejich vyhnáním. Měšek proto potřeboval jinou oporu, než byl výbojný Gero; vhodným partnerem byl český panovník, který disponoval významným jezdeckým vojskem a personifikoval – podle výkladu Kristiána – „pohanskou“ i křesťanskou dynastickou tradici, která měla podobné rysy jako piastovská.¹⁰⁰ Příkladem je intronizační ritus (*secun-*

94 Józef WIDAJEWICZ, *Polska i Niemcy w dobie panowania Mieszka I*, Lublin 1953, s. 46–56.

95 *Thietmari Merseburgensis*, lib. II, cap. 14 (9), s. 54.

96 Kazimierz TYMIENIECKI, *Widukind i Thietmar o wypadkach z r. 963*, *Roczniki Historyczne* 12, 1936, s. 95–106.

97 Odporuje tomu i autentická zpráva Adalberta, *Continuatio Reginonis*, MGH SRG 50, 1890, s. 173 (zmiňuje k tomu roku pouze tažení do Lužice).

98 *Thietmari Merseburgensis*, lib. II, cap. 29, s. 74. S věrností byl spojen tribut placený či odváděný „*usque in Vurta fluvium*“; četnou literaturu o rázu tohoto tributu zde není možno sledovat; Tomasz JUREK, „*Usque in Vurta fluvium*“. *Nad trybutem Mieszkowym*, *Kwartalnik Historyczny* 123, 2016, s. 425–445.

99 Neznáme jediný příklad vojenského tažení proti Slovanům s misijním cílem do roku 1147; Gerard LABUDA, *Pierwsze wieki monarchii piastowskiej*, Poznań 2012, s. 51.

100 Jacek BANASZKIEWICZ, *Gall Anonim – tradycja historyczna Piastów jako wykladu o początkach rodu – dynastii i Polski, w planie podobnych realizacji dziejopisarskich XII stolecia*, in: *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski 1*, Warszawa 2018, s. 241–267; Vratislav VANÍČEK, *Utváření politické a kulturní identity ve slovanských zemích. Kosmas, Gallus Anonymus a Nestor*, *ČČH* 117, 2019, s. 705–706.

dum ritum huius terre)¹⁰¹ českých vládců na Pražském hradě, který byl dodržovaný do konce 12. století. Přemyslovci se svým nezávislým charismatickým profilem se jistě jevíli Piastovcům jako inspirativnější příklad pro christianizaci, než saská hrabata.

„Přehodit výhybky“ běhu dějin nebylo přesto nic jednoduchého, otázkou zůstával postoj „*milites*“, družiny, a pak širšího zázemí obyvatel země. Iniciativa k christianizaci však stěží mohla vycházet ve slovanských zemích z tradičních zemědělských vrstev. Jiné zkušenosti a znalosti měly sociální elity – např. již v roce 845 požádali o osobní křest v Řezně krále Ludvíka Němce *duces* s bojovníky z Čech. V roce 963 to mohl být také názor alespoň části vojenských elit Měškova státu uzavřít perspektivní alianční svazek s Přemyslovci; bez jejich souhlasu by k christianizaci asi dojít nemohlo.

Pokud by český kníže chtěl Měška jako možného rivala zničit, měl k tomu v té chvíli příležitost, zvláště když víme, jak to k roku 990 zachytil kronikář Dětmar, že Lutici, kteří se jako svazek kmenů překrývají s Velety, se pokládali za „věrné Boleslavovi II. i jeho předkům“ (podle slov vůdců lutického vojska).¹⁰² Právě toto potenciální ohrožení „na dvou frontách“ podle Gerarda Labudy vedlo Měška ke snaze přetáhnout Čechy na svou stranu.¹⁰³ I když literatura tento aspekt dnes přehlíží, zdá se, že bezdůvodně. Když se později cesty českého a polského vládce (po smrti Dobravy) rozešly, vytáhli v roce 990 Lutici ochotně proti Měškovi jako spojenci knížete Boleslava II., a samotný český kníže se musel snažit po uzavření příměří zabránit jejich útoku na slabší saské vojsko, které bylo již situačně spojencem Poláků (mělo tehdy spíše pacifikační poslání).

Ještě podstatnější však byla přímá pomoc zkušeného českého vojska. V roce 967, jak referuje ještě kronikář Widukind, Wichman znovu napadl *cum Sclavis Vuloini* (Volyňané, Volinci) *Misecam, amicum imperatoris*; ten se obrátil *ad Bolizlaum regem Boemiorum – gener enim ipsius erat* – a obdržel od něj *duas acies* (dva oddíly) jízdy.¹⁰⁴ I jedna *acies* byla ve středověku významnou vojenskou silou. Henryk Łowmiański předpokládá, že Wichman měl k dispozici přibližně 300 bojovníků, Měšek asi 500 a české jízdy bylo něco přes 100 bojovníků.¹⁰⁵ Můžeme připomenout, že

101 *Cosmae Pragensis*, lib. II, cap. 50, s. 157.

102 *Thietmari Merseburgensis*, lib. IV, cap. 11 (9), s. 144. Ke starším sňatkovým vazbám např. Herbert LUDAT, *Branibor, havolanská dynastie a Přemyslovci*, ČsČH 17, 1960, s. 489–506.

103 Gerard LABUDA, *Studia nad początkami państwa polskiego*, Poznań 1946, s. 69–72.

104 *Widukindi monachi*, lib. III, cap. 69, s. 144.

105 Henryk ŁOWMIAŃSKI, *Początki Polski*, Warszawa, tom 5, 1973, s. 523–524; zcela nadsazené jsou představy, že by Wichmanovo vojsko mělo např. až 6 tisíc a Měškovo až 4 tisíce bojovníků.

k bitvě s Maďary u Augšpurku vyslal roku 955 Boleslav I. *electi milites mille*, na tisíc dobře vyzbrojených bojovníků¹⁰⁶ (jak naznačuje Widukindův výklad, celkem měl Ota I. u Augšpurku přibližně 8 tisíc bojovníků). Rozhodující bitva s Wichmanem se odehrála na neznámém místě dne 21. září. Kníže Měško podle názoru Widukinda dobře koordinoval své síly; jeho pěchota takticky ustupovala a do porušené formace Wichmanova vojska vpadlo jízdní vojsko, pak následoval protiútok pěších bojovníků. Wichman chtěl uprchnout, ale jeho spojenci ho donutili opět sesednout z koně a bojovat pěšky. Nakonec byl zabit druhý den po bitvě, když se předtím vzdal a nechal svůj meč poslat (s vyčítavým odkazem na příbuzenství) císaři.¹⁰⁷ Porážkou Wichmana bylo nepochybně dosaženo jednoho z hlavních cílů sňatkového spojení Dobravy s Měškem, jak to zachytil Widukind, ale bylo neméně významné, že polský kníže již zvítězil jako křesťanský bojovník (jak to již docenil kronikář Dětmar).

Polská literatura si občas klade otázku, zda Měšek přijal křest z důvodů *vnitřních*, či *vnějších*. Preferovalo se Měškovo samostatné rozhodnutí, vyhledat si křesťanskou nevěstu z politických důvodů, aby se mohl začlenit do jisté „rodiny králů“, ev. předejít možným hrozbám ze strany Říše. Podle převládajících představ by měl mít ještě pohanský kníže v hlavě již hotový plán na zřízení biskupské organizace a předkládá se hypotéza, že se nechal pokřtít pod kuratelou či v péči císaře Oty I., nejlépe v Porýní, v oblasti vlivu románské kultury.¹⁰⁸ Podíl Čech a pražské nevěsty na „obrácení“ Měška by byl podle těchto názorů okrajový.¹⁰⁹

Císař Ota I. se sice na řadu měsíců v letech 965–966 vrátil z Itálie do Německa, mezi četnými doklady o jeho pobytu v Porýní nebo v Magdeburku však nenajdeme žádný záznam o přítomnosti Měška I., a také ani českých Přemyslovců.

106 *Widukindi monachi*, lib. III, cap. 44, s. 125.

107 *Widukindi monachi*, lib. III, cap. 69, s. 144–145; Marek CETWIŃSKI, *Śmierć Wichmana: rzeczywistość czy literacka konwencja?* In: Mare Integrans. Studia nad dziejami wybrzeży morza Bałtyckiego, Toruń 2007, s. 218–227.

108 Podle stoupenců *saské*, „*německé*“ či event. *lotrinské* varianty se Měškův křest měl uskutečnit za pobytu Oty I. v Německu v letech 965–966, v Kolíně, Magdeburku nebo Quedlinburku, přičemž Měšek mohl dostat karlovské jméno Dagobert (ev. Lambert). Z obsáhlé literatury Henryk ŁOWMIANŃSKI, *Imię chrzestne Mieszka I*, *Slavia Occidentalis* 19, 1948, s. 203–308; Tomasz JUREK, *O czasie i okolicznościach chrztu Mieszka*, *Roczniki Historyczne* 81, 2015, s. 35–56.

109 Na otázku, odkud přišlo křesťanství do Polska, ovšem odpovídali historici různým způsobem; Gerard LABUDA, *Studia nad początkami państwa polskiego*, Poznań 1946; Jerzy DOWIAT, *Metryka chrztu Mieszka I i jej geneza*, Warszawa 1961; Piotr BOGDANOWICZ, *Chrzest Polski*, *Nasza Przeszłość* 23, 1966, s. 7–64; Bernhard STASIEWSKI, *Die Anfänge der Christianisierung Polens*, Münster 2014 (Bonn 1958); problematický názor o moravském původu Piastovců Przemysław URBAŃCZYK, *Mieszko Pierwszy tajemniczy*, Toruń 2012.

To jen potvrzuje dojem, který vzbuzuje unikátní záznam cesty Ibrahíma ibn Jakúba z téže doby, který hovoří o slovanských státech Boleslava a Měška jako o fakticky samostatných; přísahy věrnosti je prostě nezačleňovaly do politického systému Říše.

Polské společenství procházelo nepochybně od porážky Měška v roce 963 určitým *kulturním šokem*, projevením nepřízně etnických magických ochránců.¹¹⁰ Lze si představit, že bojovníky tehdy provázely do války úkony věstců nebo čarodějek, a pověrečnost nemizela ani později; ještě v roce 1209 nechal vést své vojsko přes řeku do bitvy proti saským rytířům Vladislav III. Laskonogi pod slibem vítězství čarodějkou (*phitonissa*) „se sítím, jímž neprotékala voda“.¹¹¹ Za války Čechů s Lučany, jak popisuje polomytický příběh Kosmas, se údajně odehrála bitva kouzel mezi českými a lučanskými čarodějkami (*strigas sive lemures*). Těm českým se podařilo kouzelnými silami „svázat“ koně lučanských bojovníků, ale uprchnout se podařilo pouze jednomu, který pod nohama koně nakreslil mečem znamení kříže (na radu své macechy – vědmy).¹¹² Poražený náčelník ztrácel svou autoritu, ale byla otřesena také autorita „domácích hadaček“, kmenová identita.¹¹³

Kníže Měšek byl tak i z rituálních důvodů tlačěn do situace, kdy byla zásadní reakce potřebná. Nešlo však jen o kalkulace, mladého knížete patrně přitahovalo i tajemství spasitelské víry či elegance a vzdělání kleriků působících v rámci knížecích dvorů, ve srovnání s archaickými zvyklostmi místních čarodějů. Pražský dvůr nabízel příklad transformace magické „královské“ dynastie, jak to deklaroval ve svém díle bratr Dobravy Kristián, povznesení vlády z roviny horizontální do roviny vertikální, při převzetí jedinečného poslání z božích rukou. Christianizace se v této počáteční fázi netýkala celé země, nýbrž vládnoucího panovníka, jeho rodiny a elitních sídel. Byla to spíše záležitost dvou elitních dvorů, Prahy a Poznaně, než „řádné“ církevní misie.

110 Roman MICHAŁOWSKI, *Chryścjanizacja monarchii piastowskiej X–XI wieku*, in: *Animarum cultura. Studium nad kulturą religijną na ziemiach polskich w średniowieczu I*, Warszawa 2008, s. 11–14; Vratislav VANÍČEK, *Christianizacja Polski w kontekście środkowoeuropejskim (czynnik transformacji)*, in: *Chrzest Mieszka I i chrystianizacja państwa Piastów*, (eds.) Józef Dobosz – Marzena Matla – Jerzy Strzelczyk, Poznań 2017, s. 125–151.

111 *Chronicon Montis Sereni*, MGH SS 23, 1874, s. 176.

112 *Cosmae Pragensis*, lib. I, cap. 10–11, s. 22–28.

113 Christian LÜBKE, *Christianity and Paganism as Element of Gentile Identities to the East of the Elbe and Saale Rivers*, in: *Franks, Northen, and Slavs: Identities and State Formation in Early Medieval Europe*, ed. H. Garipzanov et al., Turnhout 2008, s. 189–203.

Presvědčit sebe sama k převzatí jiné, z hlediska tradic otců „neslýchané víry“,¹¹⁴ a ostatní zemědělské obyvatelstvo přimět alespoň k jejímu tolerování muselo být pro Měška i elitní válečnickou veřejnost závažným problémem, ale také nutně i poněkud cíleně inscenovaným prožitkem, který byl propojen se svatebními slavnostmi.

Základní periodizaci této události vymezují stručné, ale výstižné analistické zprávy:¹¹⁵

965 *Dobrouka venit ad Miskonem*

966 *Mysko dux baptizatur*

967 *Bolezlaus Magnus natus est*

968 *Jordanus primus episcopus in Polonia ordinatus est*

Příjezd Dobravy do Polska byl jistě reprezentativní, i když jistě ne v té podobě, jak o něm píše Gallus Anonymus (podle standardů počínajícího 12. století). Lze předpokládat bohaté dary a jistě nemohly chybět typické třídní hostiny předáků z obou stran. Podmínky sňatku však musely být dohodnuty mnohem dříve a neznámí vyjednávači museli působit u obou dvorů. Důvěryhodnost spojení byla opřena o odhodlání knížete Měška přijmout s nevěstou i víru; stěží bylo myslitelné, že by se neteř již respektovaného svatého Václava zařadila mezi pohanské konkubíny (něco zcela jiného byla spojení s „pohanskými“ kmeny či vládci, uzavíraná často *ad hoc* podle zásady spojení „s nepřáteli našich nepřátel“, bez ohledu na víru, např. císaře Jindřicha II. s Lutici). Také pro českého vládce byl polský kníže vítaným spojencem.

V popředí zůstávala Dobrava, ale významnou okolností byla určitá časová tíseň, výjimečná situace trvalého ohrožení (nikoli Říši, ale Slovanů a Wichmanem). Pořadí událostí jak v kronice Dětmarově, tak v polsko-českých análech ukazuje, že Měšek byl pokřtěn dříve, než se v Polsku objevil biskup; je tedy zřejmé, že křest uskutečnil kněz z doprovodu jeho nevěsty.¹¹⁶ Snad to byl budoucí biskup Jordan, žádné jiné jméno se neobjevuje.

114 „*Paternos mores... inauditam legem*“, vystihuje christianizační změnu v Čechách *Legenda Christiani*, s. 20.

115 Gerard LABUDA, *Księżna Dobrawa i książę Mieszko jako rodzice chrzestni Polski piastowskiej*, in: *Scriptura custos memoriae*, red. Dabuta Zydzorek, Poznań 2001, s. 3–17; J. STRZELCZYK, *Mieszko Pierwszy*, s. 121; E. SKIBIŃSKI, *Chrzest*, s. 17–20.

116 Měšek mohl získat křest od kněží, kteří přišli s Dobravou, připustil H. ŁOWMIAŃSKI, ale údajně *wolał* po obřadnější formě v Říši, *Początki Polski* 5, s. 588; křest od kněží Dobravy uzná-

Otázku jmenování Jordana biskupem je třeba zmínit alespoň v obrysech. Polská centra nebyla zmiňována v souvislosti se složitým vytvářením magdeburské církevní provincie císařem Otou I. v letech (955–) 962–968, jak si toho povšimli němečtí historici.¹¹⁷ Jednalo se tehdy o „vzdálenější slovanské území“ a mimo dosah Otovy pravomoci. Rozhodnut se mohlo pouze v Římě, tam se sbíhaly kontakty a žádosti z celého latinského Západu. V Itálii se mohly setkat na přelomu let 967–968 dvě mise, princezny Mlady z Prahy a družina vezoucí císaři Wichmanův meč odeslaný na jeho poslední přání knížetem Měškem; s touto misí mohl jako zkušený průvodce odjet právě Jordan.¹¹⁸

V roce 965 se tedy zřejmě Měšek veřejně přihlásil ke křesťanství¹¹⁹ a nastoupil do fáze katechumenátu, duchovní přípravy. Gallus Anonymus provazuje příslib víry a sňatek s Dobravou v chronologii své kroniky přímo na magické kořeny dynastie Piastovců. Významná je jeho informace, že v rámci pohanských bludů „požíval Měšek sedm žen“ (*sua consuetudine VII uxoris abutebatur*).¹²⁰ Číslo nebude asi náhodné, sedm osob v identifikačních pověstech mohlo ztělesňovat celý kmen. Tyto ženy odešly, aby uvolnily Měškovo panovnické lože „ženě nového typu“, křesťance, která však zároveň ztělesňovala tradici rodu Přemyslovců.

Jak naznačuje text Dětmarův, důležitou událostí byla *svatba* jako tradiční (etnická) slavnost, veřejný obřad za účasti lidu (*populus*), který se „oblékl do svatebních šatů“. Přes rozličné názory historiků je však zřejmé, že obřadu předcházelo – podle slov Dětmara – pokřtění Měška a „těch, kteří ke svatbě přišli“, ¹²¹ jistě představitelů družiny a místních obyvatel. Vlastní akt Měškova křtu nechává však kronikář

vají mnozí další autoři, např. G. LABUDA, *Księżna Dobrawa*, s. 6; D. A. SIKORSKI, *Kościół*, s. 92.

117 Paul KEHR, *Das Erzbistum Magdeburg und die erste Organization der christlichen Kirche in Polen*, Berlin 1920; Albert BRACKMANN, *Die Ostpolitik Ottos des Grossen*, Historische Zeitschrift 134, 1929, s. 242–256; Wolfgang GEORGI, *Die Bischöfe der Kirchenprovinz Magdeburg zwischen Königtum und Adel im 10. und 11. Jahrhundert*, in: Die Früh- und Hochmittelalterliche Bischofserhebung im europäischen Vergleich, hrsg. von Franz-Reiner Erkens, Köln – Weimar – Wien 1998, s. 83–137.

118 Měškovi bojovníci krátce po křtu asi Itálii jen stěží znali, Jordan mohl nadto vyjednávat v latinském jazyce. Otázka je, zda došlo též k zapojení Mlady, která patrně v Římě pobývala; není důvod o tom neuvažovat. Její spoluúčast předpokládá část autorů; Józef NOWACKI, *Kościół katedralny w Poznaniu*, 1959, s. 12; Hanna KRZYŻOSTANIAK, *Śladami średniowiecznej tradycji o Mladzie-Marii*, in: *Wielkopolska – Polska – Czechy*, Poznań 2009, s. 23–32.

119 Přestoupení na víru mohlo mít několik „taktických fází“, jak se to např. předpokládá u „váhajícího“ krále Chlodvika; Edward JAMES, *Frankové*, Praha 1997, s. 122–123.

120 *Galli Anonymi*, lib. I, cap. 5, s. 15.

121 *Nupciali veste recepta*; *Thietmari Merseburgensis*, lib. IV, cap. 56, s. 196.

ve svém výkladu stranou. Ovšem také autor jeho hlavní předlohy Widukind jen předpokládá Měškův sňatek jako spojující článek vojenského spojenectví s českým knížetem, aniž by zmínil cokoli o christianizaci Polska, ačkoli bezprostředně předtím zachycuje christianizační akci kněze Poppa (Folkmara) v Dánsku. Tento duchovní moment – jakkoli strukturálně přelomový – nebyl pro Widukinda zajímavý (sledoval systematicky především saské vládce, velmože a kněze, Jordan do tohoto okruhu asi nepatřil), ale jinak tomu bylo, jak víme, u kronikáře Dětmara.

Dětmar zmiňuje Měška a Dobravu jako nerovné snoubence, *mas et nobilis femina*,¹²² lze říci (pouhý) mužský a vznešená žena; ti uzavřeli legitimní svazek podle řádu církve. Eduard Skibiński poukázal na kronikářovo stanovisko, že Měšek se jako pohan nemohl podvolit svátosti ze své svobodné vůle. Stal se vlastně jistý zázrak, který způsobila Dobrava, „když již nebyl na místě nějaký světec“;¹²³ kněz a budoucí biskup Jordan se zřejmě nemohl vyrovnat charismatu Dobravě. Dětmar proto skutečný průběh pokřtění Měška zatemňuje, klade do popředí dehonestující anekdotu o postním hříchu (z něhož se měl zřejmě zrodit Boleslav, nehodný své matky), která však s křtem nesouvisela. Nelze ale zase říci, že by Měšek v Dětmarově podání vystupoval tvrdě proti Dobravě; vábí ji „sladkými slovy“. Dětmar také nepopírá zásluhy „obráceného“ vládce o zajištění víry a respektuje ho jako věrného císařova spojence.

Také Dobrava se však jistě angažovala za upevnění nové víry, jako manželka „v první linii“, v ženské roli. Nepochybně lze předpokládat obavy obyvatel, že vyhnání magických konkubín a zavedení nové víry povede k odporu ochranných démonů, že „země nebude dávat plody, stromy neponesou ovoce a nebudou se rodit nová zvířata“,¹²⁴ tak jak tomu bylo běžně i v dalších zemích, např. v Norsku. Tyto obavy jistě alespoň poněkud rozptýlilo právě narození syna polského panovnického páru, Boleslava (Chrabrého). Dětmar uvádí, že Dobrava jej pojmenovala po svém bratrovi a je myslím pravděpodobné, že mladý Boleslav II. přijel na křtiny svého synovce. V roce 967 tak bylo dovršeno pevné spojenectví obou rodin a zajištěna úspěšná translace křesťanství do vznikajícího Polska.

122 *Thietmari Merseburgensis*, lib. IV, cap. 56, s. 196.

123 E. SKIBIŃSKI, *Chrzest*, s. 13.

124 Tak pohlíželi na „základnost křesťanství“ např. pohanští Prusové; *Vita altera*, cap. 25, s. 32.

Sňatek princezny Dobravy s knížetem Měškem I. nám umožňuje určitý průřezový pohled do společenství a zázemí obou partnerských panovnických dvorů v období zlomových událostí v 60. letech 10. století ve střední Evropě (vznik otonského císařství, křest Polska, snaha Čech o zřízení biskupství v Praze). Soudobé a časově blízké prameny (Widukind, Ibrahím, Dětmar Merseburský; dynastická tradice u Galla) přinášejí řadu poznatků, které jsou dále rozšiřovány výsledky komplexních archeologických výzkumů; v jejich komparaci nám Dobrava a Měšek mohou personifikovat určité vývojové fáze kulturní a mocenské konsolidace obou raně středověkých států.

Je přitom třeba odlišovat momentální potřeby, které vyvolaly sňatek a pokřtění Měška pod vlivem válečných událostí, tedy vojensko-politickou alianci proti Veletům a Wichmanovi, a širší směřování obou společností a dynastií, které rovněž směřovaly ke kulturním inovacím. Přitom sehrávala významnou roli jednak vojenská a ekonomická, lze říci materiální složka, ale také složka duchovní, charismatická, původně „pohanská“ autorita obou dynastií a jejich christianizační transformace. V tomto kontextu se sňatek jeví být součástí relativně skromného, ale trvalého přenosu křesťanské panovnické autority (*dei gratia*) „z jednoho dvora na druhý“, „z Prahy do Poznaně/Hnězda“, možná v určité časové tísní vzhledem k trvající vnější hrozbě (Veleti), a teprve nedlouho poté doplněného uvedením kněze Jordana do biskupského úřadu.

Christianizační obrat u Piastovců lze skutečně spojit významným způsobem s osobním nasazením Dobravy a jejího kléru (zřejmě Jordan); schází zde doklady pro případnou misii ze Saska, která nastupuje až později, za druhého manželství Měška s bývalou jeptiškou Odou. Kněžna Dobrava se v novém, bytostně zcela „pohanském“ prostředí zřejmě úspěšně orientovala na základě domácích zkušeností a tradic, jimiž prošli právě vládci Čechů, jak to formuloval o něco později ve svém díle její bratr Kristián (pohanský mýtus, slovanský jazyk z Velké Moravy, kulturní vliv biskupství v Řezně). Důležitými zprávami pro válečnickou i pro zemědělskou vrstvu tehdejší společnosti bylo (z hlediska dosažení cílů sňatku) jak alianční vítězství nad Wichmanem a Velety, tak i narození syna Měška a Dobravy v roce 967.

Christianizace „*regna*“ Piastovců, rodícího se Polska, byla tak v podstatě rozhodnuta poměrně ojedinělým způsobem, před zřízením biskupství (asi 968), bez předběžné přípravy z Říma nebo Říše, s účastí země, která sama v téže době usilovala o vlastní církevní emancipaci (o vyčlenění z diecéze řezenské). Ačkoli sňatek

i s konverzí byl nepochybně předem politicky dojednán, byl podmínkou vojenského spojení a vzájemné důvěry, samotná úloha Dobravy byla literárně nadsazována, jako by teprve ona sama „přemluvila“ Měška ke konverzi. Jak poukázal E. Skibiński, již Dětmár vylíčil Měška jako pohana, který by se nebyl schopen bez duchovního zásahu Dobravy sám na víru obrátit; ve skutečnosti Měšek jako panovník svým „obrácením“ sehrával velmi náročnou roli na pomezí „dvou světů“, křesťanského a prozatím mezi obyvateli ještě dominujícího „kmenového, pohanského“. To však zase neznamená, že by Měšek mohl jednat ze své pozice bez křesťanského vzoru a podpory, který jeho manželka, český kníže a pražský dvůr představovali. Teprve další vývoj, nové zkušenosti a úmrtí Dobravy vedly v 80. letech ke změně Měškovy politiky;¹²⁵ kulturní vztahy však přerušeny nebyly.

Vzájemné postavení a zásluhy obou manželů procházely dalšími proměnami v hodnocení následujících generací;¹²⁶ lze snad obecněji říci, že „paní z Čech“ představovala v těchto představách jistý pluralistický element vůči moci. Pouze komparativní studie mohou dále podstatně rozšířit naše znalosti o mechanismu proměn při specifickém formování středověkých národů a států v oblasti středovýchodní a severní Evropy.¹²⁷

125 K úplnému politickému odloučení Měška od českého švagra došlo zřejmě až v roce 985; Andrzej PLESZCZYŃSKI, *Niemcy wobec pierwszej monarchii piastowskiej (963–1034). Narodziny stereotypu*, Lublin 2008, s. 75–78.

126 Piotr WĘCOWSKI, *Początki Polski w pamięci historycznej późnego średowiecza*, Kraków 2014.

127 Nora BERENDOVÁ (ed.), *Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10. – 12. století*, Praha 2013.

The Bride Dobrava and the Conversion of Prince Mieszko (Genealogical, Political and Transformational Aspects)

VRATISLAV VANÍČEK

The study analyses the circumstances, causes and consequences of the marriage of the Bohemian Princess Dobrava (*Bona*) to Prince Mieszko I, the ruler of the area around Poznań, the core of the emerging Polish state. This event is an opportunity to take a closer look at the position of both dynasties, the Přemyslids and the Piasts, in the situation of the transfer of Christianity in the 960s. Whereas the chronicler Widukind emphasizes the military significance of the marriage, the later Thietmar focuses on the acceptance of baptism; the even later Gallus Anonymus associates the marriage with a dynastic reputation. All of these aspects can be accepted considering the weakness of Mieszko after his defeat by Wichmann the Younger in 963, when he was threatened in terms of power and probably also in terms of the “failure” of the protection of the “tribal daemons”.

The Bohemian side conditioned the new alliance and wedding of Dobrava connected with it on the “conversion” of Mieszko, which apparently was supported by part of his “*milites*”. The Christianisation took place in an accelerated way, under the impression of a military threat, without negotiations with Rome or the Empire, essentially a translation “from court to court”, from Prague to Poznań; it was made possible by the similar genealogical reputation and linguistic proximity of the two dynasties. Mieszko was baptised still before the wedding, as mentioned by Thietmar, and in the second war in 967 along with Bohemian aid he defeated Wichmann. Henryk Łowmiański defended the (still prevailing) view that the “ceremonial” baptism took place in the Empire at the court of Otto I in 965–966; however, this cannot be proved even by an indication. However, the family relations of the father of Dobrava, the Bohemian prince Boleslaus I, are also a question. The wedding coins prove the existence of Princess Biagota, probably a relative of the Ekkehart family or the Billungs, the wife of some Prince Boleslav. Herbert Ludat connected him with Boleslaus I, but their engagement in 929 (after the defeat of Prince Wenceslas) is hardly possible; if the “wedding” coin falls into the turn of the 960s–970s, then Biagota could have been the wife of Boleslaus II.

The study points to ambiguities surrounding the date of death of Boleslaus I (967 or 972). The unknown “excellent (*egregia*) wife” (Cosmas) of Boleslaus I and

probably the mother of Dobrava cannot be the same as Biagota, but many points to the Slavníks family (passages about the Přemyslid and Slavník kinship in the legend of the monk Kristián, Dobrava's brother). The report from Bruno of Querfurt on the murder in Libice (995) does not prove that the Slavníks were the grandchildren of Boleslaus I, but nevertheless older relatives of both families can also be assumed (from the 9th century). The cultural ambitions of the Přemyslids at the time of Dobrava's wedding to Mieszko are evidenced, among other things, by her sister's journey to Rome in 967 (the later dating to 972 is not realistic).

Translation by Sean Miller

STUDIE

Krev v kalichu, víno v číši. K sociální praxi a materialitě zbožnosti utrakvismu

MARTIN ČAPSKÝ – VERONIKA ČAPSKÁ

MARTIN ČAPSKÝ – VERONIKA ČAPSKÁ: Blood in a Chalice, Wine in a Goblet: On the social practice and materiality of the piety of Utraquism

The study uses the methodological approaches of the so-called new material culture and, through their prism, looks at several issues related to the religious practice of reception *sub utraque specie* in the 15th and 16th centuries. The first of the problems hitherto little reflected on is related to the practice of serving a large number of believers, the second to innovating the shape of the chalice and using special large goblets with a tube/pipe, which facilitated pouring the transformed wine into smaller goblets and serving the believers. The third area of the authors' interest is the question of the use of private chalices for reception by more affluent social strata, which would show the limits of the original radical inclusiveness of reception *sub utraque specie*. The analysis of church accounts recording the consumption of wine in the Utraquist liturgy supports a thesis about a significant decline in enthusiasm associated with the early reform period and frequent reception by the laity, which was significantly influenced by Lutheranism. Furthermore, the authors provide and discuss evidence of the practice of donating and using private chalices by laity.

Keywords: Utraquism – Material Culture – Piety – Wine – Chalice – Late Middle Ages – Early Modern History – Bohemia

Základní odlišností utrakvistické liturgické praxe oproti katolickým bohoslužbám bylo přijímání *sub utraque specie*, jež se vztahovalo na celé zúčastněné společenství včetně malých dětí.¹ K reprezentaci této praxe býval zpravidla využíván symbol kalicha, který zastupoval ikonografii proměněného vína – krve Kristovy.² Symbol kalicha se tak stal současně nástrojem utváření a koheze utrakvistické komunity v náboženském i politickém smyslu, stejně tak jako výrazem daleko aktivnější role laiků v církevní správě, než byla praxí v římské církvi. Za určitý doklad internalizace zmíněných symbolických významů kalicha v prostředí utrakvistického společenství můžeme považovat dary kalichů nebo určitého množství vína z vlastních vinic v měšťanských posledních pořízeních.³

Exponované náboženské spojení mezi vínem a kalichem s sebou neslo jednak rozlišování v rovině jazykové (kalich versus číše) a jednak precizaci v rovině konkrétní liturgické praxe. Tekutá konzistence vína, jeho nesnadná „(roz)dělitelnost“ (oproti chlebu) a ideál většího, inkluzivnějšího sdílení stavěly shromážděné společenství před otázky, jak postupovat v rovině náboženské praxe. Celebující kněz musel odhadnout množství vína potřebného pro zástup komunikantů a podle svého uvážení volit odpovídající liturgické nádoby. Duchovní si v této situaci vypořádávali více kalichy, případně dávali přednost jedinému velkému kalichu, zajišťujícím dostatek proměněného vína pro celé společenství. Také způsoby podávání svátosti se mohly lišit. Lze se například tázat, zda bylo akceptovatelné používání vlastního, popřípadě rodinného kalicha, jak sugerují některé naše indicie. Většina

1 Text studie je dílčím produktem našich výzkumů započatých během badatelského pobytu v Cambridge. Článek vznikl jednak v rámci grantu GA ČR 20-11247S (Reprezentace a praxe sociální kontroly v pozdně středověkých městských komunitách) a jednak jako výstup specifického výzkumného výzkumu (SVV) 2022 (260 607 01) na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Při přípravě studie jsme získali cennou zpětnou vazbu k našim závěrům od řady kolegů. Poděkování patří všem, zejména však Davidu Kalhousovi, Janě Oppeltové a Janu Zdichyncovi.

2 Toto tvrzení se vztahuje na vizuální komunikaci, nikoli na verbální či písemnou. V nich byl motiv Kristovy krve často využívaným námětem. Blíže Pavlína CERMANOVÁ, *Krev Kristova jako apokalyptický symbol*, in: Ota Halama – Pavel Soukup (eds.), *Kalich jako symbol v prvním století utrakvismu*, Praha 2016, s. 77–101.

3 Srov. příspěvky výše citované kolektivní monografie *Kalich jako symbol v prvním století utrakvismu*. Krev Kristova po způsobu vína přitom nebyla laikům striktně odprávena ani ve starších dobách a projevy této praxe lze nalézt v materiální kultuře. Např. v inventáři svatovítské katedrály byly v polovině 14. století vedeny i stříbrné trubičky/rourky/stébla. Jejich funkci známe z byzantského prostředí. Trubičky uchovávané v katedrále sloužily k přijímání krve Kristovy příslušníky panovnické dynastie. Pomocí trubiček komunikanti pili přímo z kalicha. Srov. *Chrámový poklad u sv. Víta v Praze. Jeho dějiny a popis*, (eds.) Antonín PODLAHA – Eduard ŠITTLER, Praha 1903, s. 14.

dosud publikovaných studií k přijímání podobojí se zabývala teologickou argumentací.⁴ Předkládaná studie naproti tomu zaostřuje pozornost na kališnickou zbožnou praxi a její proměny v průběhu 15. a 16. století.⁵ Posun badatelské optiky pomáhá otevírat dosud nezkoumané problémy. Nejdůležitější z nově nastolovaných otázek se týkají materializace a zbožné praxe podávání většího množství vína laikům.⁶ Do centra naší badatelské pozornosti se tak dostaly relace mezi aktéry, předměty a prostorem (geografickým i sociálním).⁷

V určité reakci na lingvistický obrat (a s ním spjatý důraz na zmnožení rovin interpretací textů a na narativistickou kritiku) přitahují v posledních letech stále větší zájem přístupy nové materiální kultury, mimo jiné také jako výraz úsilí o nové promyšlení vztahu mezi teorií a empirií. Pozornost tak poutá produkce věcí, proměnlivé praxe zacházení s nimi, posuny v užívání a oběhu věcí, a ostatně i texty jako předměty v pohybu.⁸

Po lingvistickém obratu si vědci začasťe zvykli věnovat privilegovanou pozornost textům. Výzkum 15. a 16. století může být v tomto ohledu výzvou myšlenkové pružnosti, neboť se dostáváme na práh rozmachu tištěné reprodukce textů.

- 4 Hlavní interpretační proudy v diskusi o raně novověkém utrakvistu již před časem shrnul Zdeněk V. DAVID, *Celistvost církve podobojí a otázka novoutrakvismu*, ČČH 101, 2003, s. 882–910.
- 5 K teoretickému uchopení a proměnám konceptualizace zbožnosti srov. Veronika ČAPSKÁ, *Zbožnost*, in: Lucie Storchová a kol. (eds.), *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*, Praha 2014, s. 319–337.
- 6 Výchozím bodem našeho výzkumu byl pokus o postižení proměny náboženské praxe laiků v pohusitském období, resp. změny intenzity náboženského prožitku, která se ještě v Husově době spojila s požadavkem častého přijímání a následně přijímání podobojí. Blíže Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Církev v českých zemích na přelomu 14. a 15. století*, in: Táž, *Svět české středověké církve*, Praha 2010, s. 204–228. Nesmíme ztrácet ze zřetele, že tato proměna byla součástí dalších změn, do kterých se promítaly místní podmínky, přístup vrchnosti, osobní preference celebrujícího duchovního a další faktory jako bylo finanční zajištění daného kostela, spravovaný majetek (například v podobě vlastních vinic), stav inventáře, úroveň knihovny i farní školy, architektura kostela i oltářů a další činitelé, jež lze zahrnout do tzv. materiality zbožnosti.
- 7 K materialitě zbožnosti srov. též heslo Inken PROHL, *Religionswissenschaft*, in: Stefanie Samida – Manfred K. H. Eggert – Hans Peter Hahn (eds.), *Handbuch materielle Kultur*, Stuttgart 2014, s. 332–337 i s připojenou bibliografií.
- 8 Počátky obratu k materialitě bývají kladeny do druhé poloviny 80. či do 90. let 20. století. Jako mezník je někdy chápáno vydání souboru esejí Arjun APPADURAI (ed.), *The Social Life of Things*, Cambridge 1986. Vyčerpávající přehled této dynamicky rostoucí oblasti odborné literatury není možný. Ke klasickým patří kupříkladu následující studie: Ewa DOMAŃSKA, *The Material Presence of the Past*, *History and Theory* 45, 2006, s. 337–348; Frank TRENTMANN, *Materiality in the Future of History: Things, Practices and Politics*, *Journal of British Studies* 48, 2009, s. 283–307; nověji diskusně Ivan GASKELL, *History of Things*, in: Marek Tamm – Peter Burke (eds.), *Debating New Approaches to History*, London – New York 2019, s. 217–246.

Analytická výbava vysoustružená lingvistickým obratem má jasné limity při studiu kultur, jež se samy nacházely na prahu posunu k větší dostupnosti textů a u nichž můžeme předpokládat vysokou míru citlivosti k materiálním věcem a starostem, k jejich podobám, významům a interpretacím.

Jak zdůrazňuje například Ewa Domańska, nemáme zdaleka k dispozici pouze texty, ale také věci, a v některých případech pouze předměty samotné (u historických oborů jako archeologie pak předměty dominují nad texty). Nového docenění se tak dostává snahám propojovat textovou hermeneutiku s hermeneutikou materiální a zohledňovat socializační a identitotvorné funkce věcí.⁹ V tomto ohledu se nové materiální dějiny produktivně protínají s historickou antropologií daru, jak uvidíme níže. Po odmlyce spjaté s dlouho preferovanými analýzami narativních strategií a struktur se tak do centra pozornosti dostávají například inventáře či účetní prameny, jejichž narativní deficit přestává být vnímán jako badatelské omezení.¹⁰ Nové materiální dějiny také představují slibný most mezi kulturněhistorickými a socioekonomickými analýzami, jak ukážeme ve druhé části studie.

Archeolog Bjørnar Olsen i historici Giorgio Riello a Anne Gerritsenová zdůrazňují, že věci nejsou pouhými epifenomenálními rezidui nebo rekvizitami, ale mj. vytvářejí a materializují kontakty a vztahy, a mají různé významy pro lidi, kteří je vyrábí, vlastní, kupují, darují, používají či konzumují.¹¹

Obrat k materiální kultuře představuje jeden z impulsů podílejících se na formování nových kulturních dějin a zároveň dynamizujících socioekonomické dějiny. V daleko vyšší míře, než tomu bylo ve starší historiografii, začali historičky a historici klást důraz na sociální kontexty a praxe produkce a užívání předmětů hmotné kultury či na jejich „přecházení“ mezi různými kategoriemi (jako komodita, dar, zástava, bohoslužebný předmět, zapovězený předmět, důkazní předmět). Zájem poutají sociální trajektorie předmětů po ztrátě užitkové hodnoty – ať již prostým opotřebením nebo rozbitím, či po proměně sociální situace, kdy v nových kontextech již nemohly plnit svou dřívější funkci.

V českém prostředí zdůraznil Michal Ajvaz, že věc/předmět/výrobek se v průběhu své existence stává součástí hned několika různých dynamických celků, z nichž každý zanechává na „věci“ svou stopu. Pokud připustíme, že každý z těchto

9 Srov. E. DOMAŇSKA, *The Material Presence*, s. 340–342.

10 Srov. kupř. F. TRENTMANN, *Materiality in the Future of History*, s. 284.

11 Srov. Bjørnar OLSEN, Comment (History of Things), in: Marek Tamm – Peter Burke (eds.), *Debating New Approaches to History*, London – New York 2019, s. 234; a zejména Anne GERRITSEN – Giorgio RIELLO, *Introduction*, in: Tíž (eds.), *Writing Material Culture History*, London – New York 2015, s. 1–13.

kontextů může existenci „věci“ naplňovat jiným smyslem či funkcí, můžeme (také v návaznosti na Arjuna Appaduraie)¹² hovořit o jednotlivých fázích sociálního života věci – od jejího vyrobení, přes užívání, až po degradaci, rozpad, a i případné zničení. Dlouhé etapy existence věci, během nichž dochází k pomalým změnám, jsou označovány jako procesy a jejich přechody jako události.¹³

Zaostření na materialitu věcí nám umožňuje nahlížet výzkum (po)husitské epochy novou optikou. V rámci této studie bude mimo jiné představen mikropříběh kalicha s řápkem, jenž byl na žádost úředníků osady kostela sv. Mikuláše na Starém Městě pražském vyroben na konci třicátých let šestnáctého století, a také mikropříběh kalicha „s volkem“ jako rodového znamení (ačkoliv o existenci kalichů máme jen několik zpráv). Otázky ohledně procesů, jež na nich zanechávaly své stopy, a událostí, jež spoluutvářely jejich další existenci, se pokusíme zodpovědět prostřednictvím výzkumů vázaných k materiální kultuře utrakvistické zbožnosti. Naše studie je tak příspěvkem k novému studiu utrakvistické kultury z perspektivy materiálně historických přístupů.

Byl to právě obrat k funkci materiálních předmětů, resp. jejich důsledné zasazování do sociokulturního kontextu, který byl dle Bettiny Baderové charakteristický pro nové pojetí materiality prostupující několika humanitními disciplínami. Výrazně se tento posun projevil v archeologii, kde vedl k zásadní interpretační proměně etablovaného spojení etnicity a hmotné kultury na straně jedné, tj. diferenciace osídlení na základě přiřazování artefaktů materiální kultury ke konkrétní etnické skupině, a na straně druhé k emancipaci výzkumu materiální kultury, což u příbuzných vědeckých disciplín přispělo k opouštění praxe, v níž byly projevy hmotné kultury využívány především jako obrazový doprovod k výsledkům bádání založeném na písemných pramenech.¹⁴

Pro zkoumání materiality kališnické praxe mají ale největší význam úvahy Bettiny Baderové věnované vazbě mezi materiální kulturou a identitou společnosti. Na základě zkoumání praxe v archaických společnostech se autorka zabývala rolí, jakou sehrávala hmotná kultura v utváření jejich identity. Podobnou váhu přitom přikládala i výrobním postupům a procesům jejich osvojování, stejně tak jako

12 Arjun APPADURAI, Introduction, in: Týž, *The Social Life of Things*, s. 3–63.

13 Michal AJVAZ, *Proces a událost v životě věci*, in: Michal Ajvaz – Karolína Pauknerová (eds.), *Spor o proces a událost*, Červený Kostelec 2018, s. 21–67.

14 Srov. recentní shrnutí nových přístupů v práci Bettina BADER, *Material Culture and Identities in Egyptology. Towards a Better Understanding of Cultural Encounters and their Influence on Material Culture*, Vienna 2021, s. 11–24.

zacházení s artefakty již od raného dětství.¹⁵ Tyto přístupy mohou být produktivně využity i při výzkumu mladších sociokulturních jevů, například při hodnocení utrakvistické praxe podávání přijímání dětem. Nahlížení této nekališnické kritizované praxe převážně v rovině teologického sporu znatelně omezuje možnosti dalších interpretací. Podávání „malíčným“ nebylo pouhou krajní interpretací svatých textů a teologickým sporem, ale i výrazným identitotvorným prvkem celého utrakvistického společenství. Zakázání této praxe, stejně tak jako katolíky cíleně prováděná likvidace husitských kalichů a dalších památek hmotné kultury po bělohorském vítězství, naopak spolupůsobily při narušování kolektivní identity utrakvistů.¹⁶

Výrazné spojení archeologie a interpretačních přístupů nové materiální kultury akcentuje i Karolína Pauknerová, která upozorňuje na znovunalézání významů věcí napříč různými obory. Pracuje s pojmem „materialita domova“ a ukazuje, že zohlednění praxe nakládání s předměty lze využít v řadě oblastí lidského konání.¹⁷

Vrátíme-li se ke kališnickému prostředí, musíme se na základě těchto podnětů znovu ptát, z jakých důvodů byly například kalichy a lžičky sloužící k podávání dětem přemisťovány v rámci kostela až na kruchtu nebo ukládány do truhel. Bylo to dáno bezpečnostními důvody – coby ochrana před případnou krádeží, nebo byly vytlačeny na okraj sakrálního prostoru z důvodů ztráty své funkce a také symbolického významu pro společenství upouštějící od častého přijímání z kalicha? V každém případě přestávaly plnit úlohu vizuální či vizuálně materiální manifestace příslušnosti dané osady k podobojí.¹⁸

15 B. BADER, *Material Culture*, s. 21.

16 K diskusi o dětském přijímání blíže Ota HALAMA, *Přijímání malíčných v první tištěné utrakvistické konfesi z roku 1513*, in: Petr Hlaváček et al. (eds.), *O felix Bohemia! Studie k dějinám české reformace*. K počtům Davida R. Holetona, Praha 2013, s. 151–157.

17 Karolína PAUKNEROVÁ, *Co říká dům: možnosti symetrického přístupu k materialitě domova*, *Český lid* 101, 2014, s. 439–458. K materiální kultuře domova, k přetváření domu v domov a k proměně významů a statusů věcí srov. též kupř. A. GERRITSEN – G. RIELLO, *Introduction*, in: Tíž (eds.), *Writing Material Culture History*, s. 2–3.

18 Podle sémiotické analýzy Josefa Macka měl termín „osada“ více významů. V 15. století se však nejčastěji jednalo o komunitu věřících spojených vztahem k blízkému kostelu. Současně se však nejednalo o farnost. Tento termín byl apriorně spojován s církevně administrativním členěním. Podrobněji Josef MACEK, *Osada. Z terminologii średniowiecznego osadnictwa*, *Kwartalnik historii kultury materialnej* 25, 1977, s. 359–373. Nicméně v pohusitské době získaly osady i správnou funkci. V rámci osady byli voleni její „starší“ a „kostelníci“, kteří spravovali její majetkové záležitosti a komunikovali s městskými radami i s Dolní konzistoií. O začlenění „osad“ do světské správy vypovídají svědci ve sporu o správu kostela sv. Valentina v polovině 17. století. Podle nich se

Výzkum kostelních inventářů, k nimž se opakovaně obracíme, může inspirovat hledání odpovědí na obecnější otázky. Například na to, jak byla v různých podmínkách a kontextech naplňována idea posvátného prostoru, a to prostřednictvím materiální kultury, architektury a náboženských úkonů.¹⁹

Hmotná kultura (po)husitské doby se jeví jako vhodné badatelské pole pro využití výše nastíněných přístupů. Kalichy s inovací tvaru v podobě svinutí, respektive trubičky či tzv. řápku, tedy jeden z nejvýraznějších příkladů a příznaků utrakvistické materiality, byly součástí dlouhotrvající náboženské praxe ukončené rekatolizačními nařízeními českých panovníků. V rámci studia vizuální kultury se explicitním i (z katolické perspektivy) méně nápadným vizuálně materiálním projevům husitismu věnovala Milena Bartlová. Jak zdůrazňuje, funkci hlavních symbolů husitismu plnily především kalich a vyobrazení Jana Husa. Neměli bychom ale zapomínat ani na artefakty podtrhující utrakvismus jako eucharistické hnutí, například monstrance ve tvaru slunce s paprsky symbolicky vycházejícími z hostie.²⁰

Na následujících řádcích mimo jiné polemizujeme s názorem týmu pod vedením Josefa a Lydie Petráňových, kteří kalich s řápkem považovali za typ kalicha určeného k podávání podobojí laikům, tedy za kalich pro přijímání.²¹ Kloníme se spíše k interpretaci podporované dochovanými kostelními inventáři, že se jednalo o kalichy konsekrační vyskytující se obvykle pouze v množství jednoho kusu. Analýzy komplikuje raritní dochování těchto artefaktů. Jako nezvestný je veden i jediný v literatuře uváděný exemplář, který pocházel z Kadaně (viz obr. č. 1).²² Spoléhat proto musíme na spíše náznaková vyobrazení (srov. např. miniaturní kresbu kalicha s řápkem na obr. č. 2).²³ V návaznosti na Kateřinu Horníčkovou lze rozvinout, že

městský prostor Starého Města pražského dělil na čtyři čtvrti a ke každé náleželo několik osad. Srov. Archiv Hlavního města Prahy (dále AHMP), fond: Sbírka listin, sign. PPL I-451/48.

19 Základní teze shrnul Torsten CRESS, *Religiöse Dinge*, in: Handbuch Materielle Kultur, s. 241–244.

20 Milena BARTLOVÁ, *Pravda zvítězila: výtvarné umění a husitství 1380–1490*, Praha 2015, s. 100–101.

21 Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury II/2*, Praha 1997, s. 628. Za součást materiality a zbožné praxe přijímání lze považovat také abstinování od světského pokrmu, tedy půst před přijímáním. Rovněž v tomto ohledu tým Petráňových mylně předpokládá, že utrakvisté odmítli posty. Srov. Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury I/2*, Praha 1985, s. 837.

22 Srov. *Kalich s řápkem z Kadaně*, in: Kateřina Horníčková – Michal Šroněk (eds.), *Umění české reformace (1380–1620)*, Praha 2010, s. 240. Za zpřístupnění fotodokumentace kalicha děkujeme touto cestou Oblastnímu muzeu v Litoměřicích.

23 K metodologickým otázkám psaní o převážně nedochovaných, respektive destruovaných, projevech vizuální a materiální kultury srov. Milena BARTLOVÁ, *Pravda zvítězila*.

vizuální, respektive materiální reprezentace kalicha z druhé poloviny 16. a počátku 17. století byly zřejmě v důsledku své explicitní symboliky o pár desítek let později přednostně odstraňovány.²⁴

To bychom se ale posunuli spíše na konec mikropříběhu kalicha s řápkem ze staroměstského kostela sv. Mikuláše. Jeho existence byla spjata s výše připomínaným problémem utrakvistické bohoslužby spočívajícím v zajištění svátosti podobojí pro velký počet osob. Nejednalo se přitom o pouhé odhadnutí náležitého objemu vína k proměňování, ale do hry zřejmě vstupovaly i hygienické důvody a jak bude ukázáno níže i sociální prestiž. Při zkoumání praxe a materiality přijímání podobojí se tedy nabízí tázat, zda upřednostňovali utrakvisté přijímání z více kalichů s proměněným vínem, nebo zda využívali k proměnění častěji jediný velký kalich, z něhož se pak případně krev Kristova rozlévala do menších nádob. Z pera utrakvistických učenců se bohužel nedochoval popis praxe vlastního přijímání. Můžeme využít pouze analogii z českobratrského prostředí. Z konce 16. století se zachovaly instrukce ivančického sboru se zmínkou i o vínu v kališích. I když musíme brát v úvahu, že bratrská bohoslužba rozvíjela představy o přijímání jako připomínky Poslední večeře a nepracovala s tezí o transsubstanciaci, úředníci sboru při odhadu potřebného vína sčítali objemy používaných kalichů. Při připomínce „Poslední večeře Páně“ tak docházelo k paralelnímu využití všech nádob. Tíž úředníci prosazovali rovněž, že křesťan se má z kalicha skutečně napít, neboť Kristus svým učedníkům řekl „píjte“ a ne „lízejte“. Navzdory tomu byl objem spotřebovaného vína relativně malý a jejich 5 kalichů s celkovým objemem 16 mázů mělo postačit pro cca 270 osob.²⁵ Toto číslo bychom měli mít na paměti, když uvažujeme o využití kalichů s řápkem v utrakvistické liturgii. Stejně tak musíme brát do úvahy značnou heterogenitu náboženských poměrů v předběllohorských Čechách, již zvyšovala nejednotnost panující i u samotných utrakvistů. Z tohoto důvodu se budeme soustředit na prostředí českých královských měst a stranou ponecháme poměry panující na jednotlivých panstvích.²⁶

24 Blíže Kateřina HORNÍČKOVÁ, *Symbol kalicha ve veřejném prostoru utrakvistických měst*, in: Kalich jako symbol, s. 59–75. Pokud se zachovalo vyobrazení kalicha s řápkem, často jde o maloformátové zobrazení, které mohlo v poběllohorské době uniknout pozornosti. Příkladem může být opis shrnutí utrakvistické mše v rukopise *Kněze Adama rodiče Thábořského Vltávnické knihy* (1588), Knihovna Národního muzea v Praze – Oddělení rukopisů a starých tisků, sign. III K 17, nefol.

25 Rejstra zboru Evančického, Knihovna Národního muzea v Praze, sign. IV E 20, nefol.

26 Stručné shrnutí se zdůrazněním role královských měst nabídl Pavel B. KŮRKA, *Staroutrakvismus 16. století – konfese měst?* In: Slánské rozhovory 2010. Česká husitská reformace, Slaný 2011, s. 29–31.

Předložená studie neusiluje postihnout diskusi o předbělohorské náboženské situaci v plné šíři. Upozorníme pouze na nejnovější texty věnující ve svém záběru pozornost již zmiňované materialitě zbožnosti (ať již s explicitní teoretickou reflexí či nikoliv). Konceptu materiality zbožnosti se přiblížil ve své monografii Pavel Kůrka. Jeho hlavní pozornost se sice soustředila jiným směrem (na postižení fungování „osad“), ale svůj výzkum založil na studiu účetních pramenů, jejichž analýzou se zabýváme i v naší studii. Dle Kůrkovy teze lze již na konci 16. století pozorovat zřetelný odklon od zvyku častého přistupování ke svátosti oltářní.²⁷ Na rozdíl od jiných zevrubných analýz (např. výnosů sbírek) ale autor tuto tezi pouze konstatuje. Jejím ověření se proto věnujeme v druhé části našeho textu.

V uplynulém decenniu se materiální kultura spojená s přijímáním podobojí stala součástí interdisciplinárního dialogu minimálně tří kolektivních monografií. Aleš Mudra připravil soubor textů „V oplatce jsi všecek tajně“, který přináší příspěvky spojené linkou úvah o kořenech a praxi utrakvistické liturgie.²⁸ Historička umění Kateřina Horníčková iniciovala vznik kolektivní monografie „Od Husa k Luthe- rovi“, v níž se shromážděný tým zabýval vizuálními reprezentacemi utrakvistů. A konečně Ota Halama a Pavel Soukup editovali soubor textů publikovaný pod společným názvem „Kalich jako symbol v prvním století utrakvismu“, primárně zaměřený zejména na úlohu kalicha v symbolické komunikaci.²⁹

První ze jmenovaných kolektivních monografií klade důraz na poznání liturgické praxe a nejvíce se tak blíží pojetí výzkumu materiální kultury. Kateřina Horníčková v druhém svazku i v dalších svých příspěvcích více tíhne k výzkumu funkce kalicha jako distinktivního znaku náboženského společenství. Výchozí premisa obou děl je však podobná. Kalichy i víno určené k proměňování jsou v uvedených pracích reflektovány jako součást materiální kultury a jako předměty utvářející utrakvistickou kolektivní identitu s přesahem od náboženské identity k politické. Obrat k náboženské praxi vytčený oběma editory konvenuje přístupům nové materiální kultury.³⁰ Dar vína z vlastních vinic určený k zajištění přijímání podobojí je

27 Pavel B. KŮRKA, *Kostelníci, úředníci, měšťané. Samospráva farnosti v utrakvismu*, Praha 2010, s. 138–142. Pavel Kůrka současně upozornil na úskalí interpretace účetního materiálu, když konstatoval, že do výše udávaných výdajů na víno vstupovala řada dalších faktorů, např. druh vína, způsob podávání svátosti, objem liturgických nádob, ale i cenové výkyvy nastávající v průběhu roku.

28 *V oplatce jsi všecek tajně. Eucharistie v náboženské a vizuální kultuře Českých zemí do roku 1620*, (ed.) Aleš MUDRA, Praha 2017.

29 Srov. *Kalich jako symbol*.

30 Srov. F. TRENTMANN, *Materiality in the Future of History*, s. 283–307.

v tomto pojetí nejen aktem osobní zbožnosti a vyjádřením sociálního statusu dárce, ale i deklarací internalizace hodnot připisovaných určitému společenství, v tomto případě utraktivistům. Současně se jednalo o akt upevňující sociální kohezi „osady“ i o komunikační sdělení ustavující reciprocitu dárce a obdarovaného, jímž bylo příslušné laické společenství. Nesmíme zapomínat, že „osada“ nebyla pouze skupinou osob navštěvujících stejný kostel, ale šlo o správní jednotku i sociálně disciplinační instituci zacházející s odstupňovanými formami sociálního tlaku od sousedského dohledu až po spolupráci s městskou radou, jež disponovala trestně-správním aparátem.³¹

Frank Trentmann v rámci úvah o přístupech uplatňovaných při výzkumech materiálních dějin upozornil na rozlišování mezi dynamikou individuální změny (osobního rozhodnutí) a proměnou kolektivního chování, která se musí vypořádávat s výraznější setrvačností. V předmoderní společnosti hrál život ve společenství, resp. instituce sousedství, výraznější roli, než tomu bylo později, a individuální jednání (zádušní odkaz, přijímání svátosti aj.) bylo neustále poměřováno s hodnotami společenství. Spotřeba vína při mši na základě kostelních účtů, které bude věnován prostor v závěrečné části této studie, tak není pouhou sumou individuálních rozhodnutí, ale vypovídá o obecných tendencích uplatňovaných v celém společenství – osadě. Jinak řečeno, pro každého ze sousedů bylo z hlediska sociálních vazeb (bez ohledu na konkrétní vnitřní postoje) zásadní být viděn u přijímání, stejně tak jako měla být viděna jeho rodina, případně domácnost vnímaná jako jedna sociální skupina zahrnující příbuzné, služebnictvo a případně i osazenstvo provozované dílny. Spíše než o projevu kolektivní zbožnosti, nebo dokonce o individuálních náboženských postojích, bychom měli uvažovat o většinovém či konformním chování podporovaném sociálním tlakem. K porušování psaných i nepsaných norem docházelo neustále. Dostatek příkladů nám zprostředkovávají správní prameny dolní konzistoře. Více než doklady „narušení řádu“, resp. jejich kumulace, by nás ale měly zajímat reakce na toto „narušení“ a schopnost institucí moci obnovovat konsensus v náboženské sféře. O úloze politické sféry nám přináší dostatek dokladů následující vývoj. V okamžiku proměny politické situace po bělohorské porážce českých sta-

31 V tzv. Svolení kněžstva pražského z roku 1526 to byl farář, který měl dohlížet na zbožné jednání svých farníků a pokud mezi nimi identifikoval spoluměšťana, který nezachovával vyjmenované povinnosti, bylo jeho povinností oznámit věc starším osadním, kteří se ujali doptávání na chování takto označeného jedince. Národní knihovna České republiky; Sbírka náboženských akt a dekretů; sign. XVII.A.16., fol. 139r.–140v. Několik příkladů udání hospodáře, že čte se členy své domácnosti zakázané knihy, známe z Kutné Hory a bylo by možné shromáždit i další. Srov. Josef ŠIMEK, *Poměry náboženské v Kutné Hoře do r. 1582*, ČMM 81, 1907, s. 201–221.

vů a nastolení katolického mocenského diskursu, většina obyvatel českých zemí akceptovala tuto změnu, včetně proměny náboženské materiality.³²

Zůstává přitom otázkou, zda některé dopady na materiální kulturu spojujane s pobělohorským prostředím nemají starší kořeny a kontinuitu. Čili zda bychom v jejich případě neměli spíše než o událostech vepisujících se do materiálních věcí (porážka protestantských stavů) hovořit o procesech. Radikální kroky, jakými bylo bezesporu roztavení „husitských“ kalichů a využití získaného drahého kovu například pro odlití nových monstrancí,³³ postihly v první fázi jen část utrakvistické materiální kultury. Ve větší míře byly předměty deponovány mimo vizuální kontakt s věřícími, nebo dokonce přizpůsobeny, jak ukazuje příklad z farního kostela sv. Jakuba z Rané u Hlinska. Zdejší kalich (původně s řápkem) nebyl roztaven, ale zlatník snížil jeho okraj o někdejší zavinutí a předmět přizpůsobený uspořádání vztahů v novém sociálním řádu si tuto svoji stopu nesl až do současné doby.³⁴ Můžeme říci, že přetrvání kalicha z Rané v čase bylo utvářeno lokálními vazbami a kontexty materiální kultury.³⁵ Rozhodnutí o úpravě kalicha bylo zřejmě vedle náboženských důvodů motivováno také ekonomicky, stejně jako předpokládanou skutečností, že šlo o nejreprezentativnější nebo dokonce jediný podobný kus zdejšího mobiliáře. Neměli bychom přitom zapomínat, že pohyb liturgických předmětů probíhal v kostelech neustále a nezpůsobovala jej pouhá degradace látky, ze které byly vyrobeny, ale často se jednalo o kombinaci ochrany a důvodů sociálních, ekonomických

32 Zdeněk V. David dokonce hovoří o vnuceném přijetí tridentského katolicismu, který měl málo společného s domácím, „tolerantním“ katolictvím dlouhodobě komunikujícím s utrakvismem. Připustíme-li tuto tezi, musíme současně konstatovat, že kulturní změna zasáhla pobělohorskou českou společnost ještě výrazněji, než bychom mohli soudit pouze na základě dichotomie utrakvismus x katolictví. Blíže Z. V. DAVID, *Celistvost církve*, s. 908. Cenný vhled zdola do procesu posunu jednotlivce i pospolitosti od nekatolictví ke katolické konfesi přinesla v posledním decenniu například edice Jan KILIÁN (ed.), *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)*, Teplice 2013.

33 Příkladem tohoto jednání může být rozhodnutí, které učinili úředníci osady kostela sv. Štěpána na Novém Městě pražském. Viz Archiv hlavního města Prahy (=AHMP), fond Farní úřad u kostela sv. Štěpána Praha – Nové Město, Pamětní kniha (Liber memorabilium I.) (1641–1706), inv. č. 1., fol. 4r. Fenomén roztavení utrakvistických kalichů ale popularizuje ještě kázání Ondřeje Františka de Walda vydané roku 1736: Ondřej František de Waldt, *Kalich Husa rozpuštěný*, Praha 1736, s. 358–383.

34 Srov. Karel Václav ADÁMEK, *Kalich z Rany*, in: Týž, *Památky východočeské a sbírka umělecko-průmyslových a národopisných památek českého východu*, Chrudim 1900, s. 5–7.

35 K odlišnému přístupu k materiální kultuře v předmoderní době, jejíž stěžejní zásadou bylo udržování předmětů v oběhu blíže Sabinne von HEUSINGER – Susanne WITTEKIND, *Die materielle Kultur der mittelalterlichen Stadt – zur Einführung*, in: Týž (eds.), *Die materielle Kultur der Stadt in Spätmittelalter und früher Neuzeit*, Köln 2019, s. 11–18.

i provozně liturgických. V kostele sv. Mikuláše na Starém Městě pražském lze z dochovaných inventárních záznamů z první poloviny 16. století odhadnout pohyb ve finále až 17 kalichů mezi kostelem (pravděpodobně sakristií), kde bylo pět kalichů zapojeno do běžného liturgického provozu, a zbytkem uloženým „nahore“. Z výčtu přitom vypadl malý kalich s paténou využívaný pro cesty k nemocným. Ten stál mimo obě místa. Všech 17 kalichů bylo označeno geometrickými značkami nebo jménem donátora a v roce 1538 byly z rozhodnutí úředníků osady tři kalichy roztaveny a z jejich drahého kovu byl vyroben velký kalich s řápkem. Odlišit velkého kalicha vedlo k přesunu většiny dosud využívaných kalichů „nahoru“.

U stříbrného kalicha „s pozlacenú rukověti“ s volkem (patrně mluvícím znamením) jsme schopni detailněji (re)konstruovat jeho sociální trajektorii a funkce. Po vánočních svátcích, ve čtvrtek po svátku Křtu Páně, 11. ledna roku 1504, se stal darem věnovaným ke kostelnímu záduší u sv. Mikuláše „od poutivé paní Doroty Volkové dobré paměti“. ³⁶ Recipročně odměnou za svou zbožnou donaci získala závazek, „aby za každého faráře po kázání prosba se dála“ za rodinu Volkových. ³⁷ Staroměstská měšťanka Dorota Volková byla v té době vdovou držící dům v osadě sv. Valentina vedle domu zvaného U bílého kříže. ³⁸ V praxi byly kalichy rozlišovány značkou, vyrytým příjmením nebo právě motivem. V případě volkovského kalicha víme o volku zlaceném, tedy patrně erbu volka. Pozdější přípisek v nejstarším dochovaném inventáři původně z konce 15. století ovšem dokládá, že kalich byl „vrácen paní Dorotě Volkové“. ³⁹ Navrácení kalicha do rukou donátorky si zaslouží pozornost jednak z perspektivy kulturně antropologické teorie daru, jak uvidíme níže, a jednak z hlediska zbožné praxe. Stříbrný kalich patřící k záduší a uložený u donátorské rodiny Volkových lze totiž interpretovat jako indicii, že si zamožní zbožní kališníci měšťané mohli na mši přinést vlastní kalich jako příznak své náboženské identity.

36 AHMP, Sbírka rukopisů, Manuál (1497–1553), inv. č. 1665, fol. 10r.

37 Tamtéž.

38 Josef TEIGE, *Základy starého místopisu Pražského (1437–1620) I. Staré Město pražské II* (dále *Základy II*), Praha 1915, s. 236.

39 AHMP, Sbírka rukopisů, Manuál (1497–1553), inv. č. 1665, fol. 3v., 10r. a 34r–35r. Do našich představ o využití určitého počtu kalichů při liturgii musíme zapojit i povinnosti kaplanů, kteří se podíleli na podání krve a těla Kristova. Z počátku třicátých let pochází z téhož kostela ustanovení z poslední vůle, již bylo zřízeno další kaplanství. Dotyčný kaplan pak byl povinen krom vlastních závazků pomáhat každou neděli při podávání svatého přijímání. Význam dochovaného opisu poslední vůle vzrůstá zásluhou ustanovení, že se má kaplan podílet na podávání těla a krve Kristovy dětem a starým lidem. Do mobility duchovních odehrávající se v rámci liturgického obřadu tak byla vnesena další dynamika. Srov. Tamtéž, fol. 27v.

Návrat daru zpět k dárci či případné užívání již darované věci donátorem lze z kulturně-antropologické perspektivy využít k narušení subjekt-objektové duality a k poukázání na propojení či extenzi mezi darem a jeho původcem.⁴⁰ Uschování sakrálního daru zpět u dárkyně poukazuje na odolnost propojení mezi donátorkou a jednou již poskytnutým předmětem. Takový jev není příliš vzdálen konceptu sdíleného či distribuovaného aktérství, s nímž se setkáváme u Bruna Latoura jako jednoho z hojně diskutovaných inspirátorů obratu k materialitě.⁴¹ Aktérství je pak chápáno nikoli jako spjaté pouze s jednotlivcem, ale jako situované uprostřed sociálních vazeb, trajektorií a v procesech jejich vyjednávání.

Proměna zacházení s částí kalichů ve staroměstském kostele sv. Mikuláše, které byly dříve využívány k liturgii, napovídá, že předtím byl k zajištění přijímání podobojí potřebný součet jejich objemů. Podobně, jako tomu bylo v bratrském sboru v Ivančicích. Po vyrobení „velkého kalicha“ s řápkem se situace změnila. Prameny ze sv. Mikuláše tak zřejmě zachycují přechod mezi dvěma nejčastějšími modely přijímání využívaného v utrakvistickém prostředí.⁴² Jeden zahrnoval proměnění vína ve více kališích postavených na oltářní mense a druhý využití jednoho velkého kalicha, z něhož bylo víno rozléváno do menších nádob. Už bylo řečeno, že nám schází popis praxe zacházení s liturgickými nádobami při obřadech z pera zástupců utrakvistů, a to navzdory rozsáhlému počtu polemik věnovaných teologickému zdůvodnění přijímání včetně přijímání dětí.⁴³ Musíme proto vycházet ze zpráv, jež zanechali protivníci husitů.

40 Kulturní antropoložka Annette Weinerová inovovala Maussovo pojetí daru, když reciprocitu označila za povrchovou záležitost, pod níž se skrývá fenomén, který označila jako „keeping-while-giving“. Srov. klasická práce Annette WEINER, *Inalienable Possessions: the Paradox of Keeping-While-Giving*, Berkely – Los Angeles 1992.

41 Ke konceptu aktérství v Latourově pojetí srov. Bruno LATOUR, *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network Theory*, Oxford 2005.

42 V opakovaně zmiňovaném hanopisu na Jana Rokycanu je připomínán ještě jeden způsob přijímání podobojí. Utrakvističtí kněží (údajně) při velkém počtu komunikantů a omezeném množství proměněného vína vkládají prsty do kalichů a nechávají Kristovu krev stékat po prstech do úst přijímajících. Tuto údajnou praxi však lze přičíst na vrub zaujatosti autora polemiky. Už vzhledem k líčení, k čemu jsou dále tyto prsty používány. Blíže *Žaloby katolíků na Mistra Jana z Rokycan. Vydáno u příležitosti 600. výročí narození Mistra Jana z Rokycan*, (eds.) Jaroslav BOUBÍN – Jana ZACHOVÁ, Rokycany 1997, s. 62. Za laskavé upozornění na existenci edice děkujeme dr. Janu Hrdinovi.

43 Ve sbírkách rukopisů Národního muzea se zachoval opis liturgické příručky z konce 16. století. Obsahuje kombinovanou latinsko-českou a výhradně českou verzi utrakvistické liturgie. Ani tento rukopis se však nevěnuje nakládání s „husitskými kalichy“. Srov. Kněze Adama rodiče Thábor-skýho Voltární knihy (1588), Knihovna Národního muzea, sign. III F 17, nefol.

Už za života pražského arcibiskupa-elektu Jana Rokycany (v roce 1461) byla sepsána rozsáhlá latinská žaloba, která jej měla usvědčit z kacířství. Rokycana byl označován za původce a hlavu heretické sekty. V žalobě se při líčení kališnických nepravostí píše o zvláštních velkých kališích, jejichž okraj byl svinut do trubičky. Používání podobných nádob však prý nemá oporu v Písmu. Na jiném místě psal neznámý autor o množství kalichů postavených na oltářní mensu. Utrakvisté údajně musí při mších zapalovat velké ohně, aby v nich nezamrzalo v zimě víno. Katolický autor si dal rovněž záležet na odsouzení hromadného přijímání z jedné nádoby. Ve svém textu barvitě popisoval nečistoty, které se dostávají do kalicha při hromadném přijímání podobojí, včetně slin, hlenů a zbytků jídla z vousů. Jestliže abstrahujeme od invectiv, lze předpokládat, že jde o zachycení několika základních způsobů podávání svátostí *sub utraque specie*.⁴⁴ V malých komunitách nebo v nábožensky radikálních obcích mohl být při obřadech používán jeden kalich pro všechny komunikanty.⁴⁵ Hygienická úskalí této praxe si uvědomovali i představení kališnické konzistoře. V roce 1562 dokonce vyzvali jednoho z kněží, aby si oholil vousy, protože hladká tvář je důstojnější a nevede k srkání a vytírání kalicha vousy. Představení dolní konzistoře se obávali potenciálních nehod, jež by mohly vést k profanaci Kristovy krve, a paradoxně se ocitli na pozicích, které zřejmě vedly k opuštění praxe přijímání podobojí někdy v průběhu 12. a 13. století. Teprve při konfrontaci s husitstvím museli katoličtí teologové připravit i teoretické zdůvodnění.⁴⁶ Ve větších společenstvích vstupovalo do hry více kalichů.

Postavení více kalichů na oltářní mensu bylo jednou z vizuálních odlišností utrakvistické a katolické mše. Potvrzení najdeme ve vyobrazení v Jenském kodexu, které zachycuje tři kalichy na oltáři před knězem celebrujícím mši. Další eventuality praxe přijímání podobojí, kterou musíme vzít do úvahy, mohlo být užití lžiček. V zachovalých kostelních inventářích jsou lžičky v počtu několika kusů stálou položkou. Lžičky se sice používaly i pro nabírání kadidla, a tak je najdeme i v katolic-

⁴⁴ Blíže *Žaloby katolíků*, s. 62–63.

⁴⁵ Dokladů této praxe máme zachován dostatek. Například v převážně katolickém městečku Netolicích v jižních Čechách spravoval katolický kněz farní kostel v centru města. Na bohoslužby v kostele sv. Václava, kde se scházeli utrakvisté, tento duchovní půjčoval jeden kalich z inventáře farního kostela. Kalich sloužil při utrakvistických bohoslužbách. Srov. SOkA Prachatice, fond Archiv města Netolice, 1495–1945 (1964), Kniha zápisů pamětních při právě města Netolice nařízená, inv. č. 170, s. 69.

⁴⁶ Srov. *Jednání a dopisy konzistoře pod obojí způsobou přijímajících a jiné listiny téže strany se týkající z let 1562–1570*, (ed.) Julius PAŽOUT, Praha 1906, s. 119–120, č. 201. Dušan COUFAL, „Zapomenutí“ kalicha ve víru středověku, in: Mikuláš Vymětal (ed.), Pijte z něho všichni: kostel u sv. Martina ve zdi a víra v něm, Benešov 2014, s. 81–93.

kém prostředí, ale častá upřesnění pocházející z utrakvistických pramenů, že slouží k podávání svátosti dětem, je řadí mezi další zástupce utrakvistické materiality zbožnosti.⁴⁷ Přijímání nemluvnat a detailní popisy jeho obtíží poskytly látku k barvitým popisům profanace Těla a Krve Kristovy, jež byla kladena za vinu arcibiskupu Rokycanovi. Nemluvnata údajně odmítala svátost pozřít, vyplivovala ji i s mateřským mlékem nebo s kaší, do které bylo proměněné víno zamícháno. Odrostlejší děti pak údajně chodily po kostelech, přistupovaly ke svatému přijímání opakovaně a zkoušely, kde mají „sladší“ Kristovu krev.⁴⁸ Kritika svatého přijímání dětmi ale přicházela i z další strany, ze strany evangelických církví. Luterstvím ovlivněný autor Jan Štelcar Želetavský uváděl proti přijímání dětí podobné argumenty z praxe jako katoličtí autoři.⁴⁹

Pro úvahy o způsobu přijímání podobojí je důležité, že žádná z výtek adresovaných utrakvistům nezmiňuje profanaci krve Kristovy dospělými při podávání lžičkou. Pokud by šlo o rozšířený jev, byl by zřejmě argumentačně využit.⁵⁰ Projevil by se pravděpodobně také ve sféře soukromých zbožných fundací, včetně testaméntárních. V dochovaných měšťanských závětech však nikdy lžičky nevystupují samostatně, jako je tomu u kalichů. Pokud se přeci jen objeví, tak jako součást liturgické soupravy, jako tomu bylo ve vsi Probluzi, jež náležela k širšímu venkovskému zázemí Hradce Králové. Zdejší kněz využil nadání jedné z hradeckých měšťanek, doplnil jej o své prostředky a nechal pro své nástupce zhotovit stříbrný pozlacený kalich, pušku (pixidu) „stříbrnou k rozdávání všecku pozlacenou“, dvě stříbrné ampulky na krev Kristovu a současně „koflíček stříbrný se lžičkou stříbrnou“ k podávání Kristovy krve. Zanechal nám tak cenný soupis minimálního inventáře, jenž lze považovat za nezbytný pro kališnickou bohoslužbu a zajištění potřeb farníků v příměstské farnosti.⁵¹ Ani tento odkaz, významný z hlediska studia materiality utrakvistické zbožnosti, ale neposkytuje vysvětlení, jak probíhalo samotné přijímání. Upřesnění lze však nalézt u nečekané strany – pražského metropolity.

47 Srov. shrnutí polemik z přelomu 15. a 16. století, které publikoval Ota HALAMA, *Přijímání malíčků v první tištěné utrakvistické konfesi z roku 1513*, in: O felix Bohemia! Praha 2013, s. 151–157.

48 Více *Žaloby katolíků*, s. 62–63.

49 Martin WERNISCH, *Evropská reformace, čeští evangelici a jejich jubilea*, Praha 2018, s. 74–82.

50 Zikmund Winter zprostředkovává stížnost na neurvalého kněze z Lomnice z roku 1610, ve které je jednoznačně rozlišeno přijímání dětí (lžičkou) a dospělých (z kalicha). Blíže Z. WINTER, *Život církevní II*, s. 913.

51 SOKA Hradec Králové, fond Archiv města Hradce Králové, Kniha pamětní (Liber documentorum I.), inv. č. 307, fol. 152v–153r.

Sbližování mezi konzervativním proudem utrakvistů a umírněnými katolíky podporované panovníkem v polovině 16. století pomáhalo zajistit potřebné svěcení pro utrakvistické farnosti. Arcibiskup spolupracující s Ferdinandem I. sledoval i svůj zájem. Domácím svěcením adeptů kněžství oslaboval zástup kandidátů hledající pomoc v zahraničí a zejména (v této době) v proluterských regionech říše. Připuštění přijímání podobojí zajištěné ostatně už basilejskými kompaktáty pak arcibiskupa donutilo k zaujetí stanoviska i k vlastnímu aktu přijímání krve Kristovy. V roce 1564 vydal arcibiskup instrukci, ve které nabádal kněze, aby nejprve komunikanta informovali, že přijímání podobojí není podmínkou spásy duše. Následně mu pak mohli dát napít Kristovy krve z kalicha a pod ústy mu držet šátek. Kněz současně zodpovídal za to, aby svátost nepodával lidem „hrubým“ nebo mentálně nezpůsobilým.⁵²

Arcibiskupovo nařízení se zjevně týkalo podávání podobojí pomocí kalicha klasického tvaru, který byl duchovními užíván nejčastěji. V pramenech nenacházíme samostatně inventarizované slámky/stébla/trubičky mimo exklusivní prostředí svatovítské katedrály.

Předpoklad svorného přijímání z jednoho kalicha bez ohledu na sociální postavení komunikantů ale nemusí být správný. Prostor kostela byl prostřednictvím řady zvyklostí i oficiálních nařízení využit pro genderovou a sociální diferenciaci. Hierarchii shromážděných spoluurčovala i možnost využít kostelních lavic či případná vzdálenost od oltáře apod. V performativní rovině pomíjivého náboženského aktu se sociální difference ustavovala a potvrzovala prostřednictvím přijímání ze soukromého, popřípadě rodinného kalicha, jak naznačují naše prameny. Zdá se, že z reprezentativních a možná i čistě praktických důvodů si někteří farníci pořizovali vlastní kalichy, které využívali k přijímání. Lze tak vysvětlit existenci kalichů označených jménem, značkou či mluvícím znamením donátorů využívaných pro podávání přijímání. O jménech na kališích z kostela sv. Mikuláše již byla zmínka, ale doklady podobné praxe známe i z jiných míst.⁵³

Testamentární dar kalicha označeného rodinným znamením inicioval v roce 1475 měšťan Starého Města pražského Jan Pytlík, který pověřil svého syna, aby nechal ze stříbrných pásů po své zesnulé matce vyrobit kalich určený ke kostelu sv. Jiljí „a na něm, aby znamení mé bylo neboli syna mého“.⁵⁴

52 Z. WINTER, *Život církevní II*, s. 858–859.

53 V roce 1460 daroval Václav Zpěvák z Krumlova stříbrný, pozlacený kalich k farnímu kostelu v Pelhřimově, který byl označen jeho vyrytým jménem. Viz Josef DOBIÁŠ, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí III/2. Doba reformační*, Praha 1954, s. 343.

54 Josef TEIGE, *Základy II*, s. 748.

Pohyb kalicha a změnu jeho funkce ze soukromého na mešní se zdá naznačovat testamentární dar jisté Kateřiny měšťanky Starého Města pražského z roku 1464, která odkázala kostelu sv. Ondřeje mimo jiné 12 a půl kop grošů a také „kalich muoj“, „aby při něm zuostal věčně“. ⁵⁵ Podobně staroměstský měšťan Petr pověřil svou manželku Margretu, aby jeho stříbrný kalich „vydala“ ke kostelu sv. Jiljí. ⁵⁶

Možné existenci soukromých kalichů přinášných věřícími na mši nebo deponovaných v kostelech byla okrajově věnována pozornost už před více jak půldruhým stoletím. Z těchto kalichů zřejmě přijímaly jednotlivé měšťanské rodiny. Takový kalich mohl být darem vázán k příslušnému kostelu. V pozdně středověké Chrudimi, která se svojí velikostí řadila mezi středně velká královská města v Čechách, bylo v roce 1468 připomínáno v inventáři farního kostela celkem 21 kalichů (8 cínových, 7 stříbrných a 6 pozlacených). Postupně počet kalichů vzrostl až na 30 kusů. Po skončení třicetileté války a vítězství katolické strany v českých zemích nechala městská rada v Chrudimi „kacířské“ kalichy roztavit a odlít z nich velikou monstranci. ⁵⁷

Proměnu liturgické praxe a s ní spojené materiality zbožnosti po vítězství katolické strany dokládá rovněž inventář kostela Panny Marie před Týnem. V této neformální utrakvistické katedrále se zachovaly inventáře kostelního jmění ze závěru třicetileté války. V roce 1644 byl už kostel plně katolický. Podle dochovaného inventáře se přímo v kostele nacházelo pouhých 5 kalichů a jeden abluční kalich („pro abluti“). Ve srovnání s mnohem méně významnou Chrudimí je to nepatrný počet liturgických nádob. Vysvětlení nízkého počtu kalichů nabízí závěrečná část inventáře se zápisem, že v horní kapli přeměněné na místo uchovávání chrámového pokladu se v malované truhle nacházelo dalších 16 kalichů a tři stříbrné lžičky.

⁵⁵ Tamtéž, s. 502.

⁵⁶ Josef TEIGE, *Základy starého místopisu pražského (1437–1620)*, I. *Staré Město pražské I* (dále *Základy I*), Praha 1910, s. 688. Když byl rukopis naší studie již po recenzním řízení, našli jsme další významnou zmínku o užívání soukromých/rodinných kalichů k přijímání. Viz SOkA Kutná Hora, fond Archiv města Kutné Hory, kniha č. 7 (1462–1478), fol. 36v. Příklad rozvineme v další studii.

⁵⁷ Antonín RYBIČKA SKUTEČSKÝ, *O starožitnostech a umělcích chrudimských*, Časopis českého museum 22, 1848, s. 508–509. Tato teze nikdy výrazněji nevstoupila do odborných diskusí. Je proto třeba uvést i argumenty zpochybňující (přinejmenším masové) využívání vlastních kalichů k přijímání. Především darování kalicha nebylo omezeno pouze na utrakvistické prostředí, ale dary liturgických nádob lze doložit i u katolíků. Stejně tak můžeme doložit vyrývání jmen fundátorů na jejich patky. Srov. z poloviny 17. století pocházející *Inventář chrámu Páně v Prachaticích*, Památky archaeologické a místopisné, 1898, č. 1–2, s. 104–108. Vyrývání jmen dárců na patku mohlo mít stěžejí reprezentační funkci. Sloužilo spíše k evidenci předmětu v rámci chrámového mobiliáře.

Utrakvistické liturgické nádoby se v nových poměrech obnoveného katolicismu ocitly prostorově i procesně mimo liturgický provoz. V reprezentaci katolického kostela neměly svoje místo.⁵⁸ Zmínky o větším počtu odložených kalichů nacházíme v inventáři Týnského kostela i v dalších letech. Jejich případné roztavení bylo někdy složité i s ohledem na fundátorské rodiny náležící ke staroměstské pražské elitě. Nabízí se připomenout extenzi darovaného předmětu směrem k osobě donátora i případných dědiců.

Pozornost vyvolává zápis pocházející pravděpodobně z padesátých let 17. století, který podrobněji popisuje jednotlivé položky inventáře. K utrakvistické fázi Týnského kostela lze pravděpodobně vztáhnout „veliký kalich“ o objemu dvou a čtvrt žejdlíku, který byl zhotoven ze stříbra a následně pozlacený. Byl-li původně upraven pro přijímání podobojí se však nedozvídáme. V již připomínaném Jenském kodexu přistupují věřící k přijímání ve dvou paralelních řadách a stejný model známe i z dalších vyobrazení. V žádném z inventářů se však nehovoří o dvou rovnocenných kališích s řápkem, jež by sloužily k paralelně podávanému podobojí.⁵⁹ Podobnou představu potvrzuje i soupis inventáře z konce 16. století dochovaný pro další prestižní utrakvistický prostor: Betlémskou kapli. Hned na prvním místě byl uveden velký stříbrný kalich s cívkou, tj. trubičkou. Mezi dalšími devíti kalichy různých velikostí byl přitom zapsán i cínový kalich s řápkem – tedy s částečně svinutým okrajem, který vytvářel „hubičku“ k rozlévání vína. Oba betlémské kalichy s řápkem se však svojí reprezentativností natolik lišily, že spíše než o jejich souběžném používání, by bylo vhodnější uvažovat o odlišné době vzniku i účelu obou liturgických nádob. Zatímco stříbrný kalich mohl být zároveň využit při vizuální komunikaci mezi celebrujícím knězem a věřícími a patrně také nahradil svého předchůdce, druhý nejspíš sloužil výhradně k bezpečnému rozlévání vína do menších kalichů, ze kterých bylo podáváno podobojí. Za pozornost stojí i kalich „malíček“ s paténou, který stejně jako pět dále zmíněných ampulí mohl posloužit k přenášení krve Kristovy mimo kapli. Nechyběly ani obligátní tři lžičky pro podávání podobojí dětem.⁶⁰

Sloužily velké kalichy k přímému podávání krve Kristovy nebo byly kvůli svinutému okraji primárně určeny k rozlévání proměněného vína do menších kali-

58 AHMP, fond SMP – záduší Panny Marie před Týnem, Inventář kostelní výbavy (1658–1677), inv. č. 1641.

59 Tamtéž, fol. 10v.

60 Informace z nezachovaného pramene uvádí Karel GUTH, *Kaple Betlémská*, Časopis Společnosti přátel starožitností 24, 1916, č. 2, s. 66–82, zde s. 66–67.

chů?⁶¹ Jak jsme opakovaně zmínili, nezachoval se rozsáhlejší popis praxe přijímání podobojí. Nezbyvá nám tedy než se obracet k nepřímým pramenům, například k účtům, v nichž jsou detailněji rozepsané výdaje za víno k liturgii. Z doby před třicetiletou válkou se jich nezachovalo v Čechách mnoho a jejich struktura i obsahy se často liší. Už vůbec nemůžeme počítat s kontinuální řadou, jež by pokrývala hlavní zlomové okamžiky – například odchod utrakvistického a příchod katolického kněze. Srovnávat proto musíme zachované účty z různých měst. Pomocí účetních pramenů se můžeme pokusit odpovědět na několik otázek. Například, jak výrazně se lišila spotřeba vína v kališnických a katolických kostelech? Lišila se spotřeba vína k liturgii mezi samotnými utrakvistickými kostely? A co lze z této spotřeby usoudit o náboženské praxi 15. a 16. století?

Výchozím bodem dalších úvah se stanou doklady o spotřebovaném víně ve dvou časových momentech, které nám zároveň vymezí časové zařazení relevantních pramenů. Oba vymezující prameny přitom pocházejí ze stejného geografického a sociálního prostředí, tj. z Kutné Hory, a to z druhé poloviny 15. a z poloviny 17. století. Nejstarší dochované účty dokládající náklady na zajištění chodu kostela pocházejí z chrámu sv. Barbory v Kutné Hoře a začínají rokem 1457. Jde o vázaný čítopis dokládající roční příjmy a výdaje. První strany rukopisu nesou znaky mechanického poškození a stop působení vlhkosti, což bohužel znemožňuje využití nejstarších záznamů. Systém vedení účtů byl velmi jednoduchý. Vyúčtování bylo předkládáno k datu jmenování nových kostelníků. Odstupující kostelníci na základě svých provozních poznámek oddělili příjmy a výdaje a následně je rozdělili do několika kategorií, přičemž postupovali ve zhruba týdenních shrnutích. Podklady, na jejichž základě kostelníci vyhotovili finální zápisy v účetní knize, se nedochovály. Zvláštností kutnohorského prostředí bylo týdenní datování volené podle introitu nedělní mše. Poté, co odstupující kostelníci předložili vyúčtování ke kontrole městské radě a jejich hospodaření bylo schváleno, byl souhlas spolu se jmény nových kostelníků zapsán na úvod nového účetního roku.⁶² Pro sledování liturgické

61 V roce 1589 údajně nymburští měšťané přivítali vnučeného utrakvistického kněze průhlednou provokací, když mu na oltář místo kalicha postavili konev. Blíže Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách: kulturně-historický obraz z 15. a 16. století, sv. I*, Praha 1895, s. 205.

62 Popis a zasazení účetních knih do kontextu farních pramenů provedla Blanka ZILYNSKÁ, *Kutnohorská záduší konce středověku (nablédnutí do jejich účtů)*, in: Jan Hrdina – Kateřina Jiřiová (eds.), *Městský farní kostel v českých zemích ve středověku*, (= Documenta Pragensia – Supplementa VI), Praha – Dolní Břežany 2015, s. 99–122. Dle autorky mohly dřevěné předsádky knih sloužit jako tabulky pro záznamy křídou. Jak uvádí, bohužel se více nedozvídáme o správě „osad“ a proto připouští, že přímý dohled nad účetnictvím i správou osady si udržela městská rada. Stranou tohoto příspěvku ponecháme složitou otázku geneze farních práv kostela sv. Barbory, kterou

praxe v Kutné Hoře v druhé polovině 15. století mají význam především položky za víno, jež zpravidla nejsou uváděny s ohledem na objem, ale pouze jako finanční sumy.⁶³

Pavel Kůrka, který se rovněž zabýval těmito účty, obezřetně konstatoval, že vzhledem k charakteru záznamů nelze činit přesnější závěry o počtu přicházejících k přijímání. V tomto nelze než souhlasit. Ceny vína se průběžně měnily v závislosti na jeho druhu i ročním období. Těžko také můžeme postihnout, respektive zohlednit, využití vína pocházejícího z vlastních vinic nebo z fundací.⁶⁴

Interpretaci záznamů o spotřebě liturgického vína při podávání *sub utraque specie* paradoxně napomáhají prameny z doby, kdy už byla Kutná Hora jednoznačně katolická. Z poloviny 17. století se zachoval účet druhého farního kutnohorského kostela s patrociniem sv. Jakuba. Jakubské účetní prameny byly vedeny obdobně jako svatobarborské, včetně týdenního datování podle introitu nedělní mše. Na rozdíl od svatobarborského příkladu, však záznamy o vínu k liturgii netvořily samostatný oddíl. Kostelníci ale i tak uváděli údaje o množství spotřebovaného vína a na základě rozptýlených záznamů bylo možné sestavit níže představené grafické znázornění. Při jeho přípravě bylo navíc možné se opřít o skutečnost, že záznamy obsahují i objemy spotřebovaného vína v žejdlících, a ne pouze ceny. Jak uvidíme i v dalších případech, šlo o nejrozšířenější dutou míru využívanou v této situaci. V analyzovaných účtech odpovídaly 4 žejdlíky jedné pintě. S ohledem na kompaktnost a druh uváděných záznamů jsme za výchozí bod analýzy zvolili rok 1651.

Z účtů vyplývá, že standardní týdenní spotřeba zakoupeného vína pro liturgii byla jeden žejdlík. Tento objem patrně odpovídal vínu spotřebovanému při svátém přijímání celebrujícím knězem, případně dalšími svěcenci. V kostele sv. Jakuba převzali po bělohorské porážce protestantské koalice farní správu jezuité a lze předpokládat, že mešního obřadu se účastnilo více kněží. Anomálie ve spotřebě vína přicházely především o velikonočních a vánočních svátcích. Písař přitom neopomenul zdůraznit, že se tak dělo s ohledem na větší počet odsloužených bohoslužeb, aby se dostatečně distancoval od starší praxe přijímání laiků *sub utraque specie*. Menší nárůsty oproti normálnímu provozu pak byly spojeny se svátky patrona kostela sv. Jakuba a mariánskými svátky. V těchto dnech opět probíhalo více mší.⁶⁵

přiblížil Vojtěch VANĚK, *Otazníky kolem farní správy v předhusitské Kutné Hoře*, in: Tamtéž, s. 79–98.

63 P. B. KŮRKA, *Kostelníci*, s. 138–143.

64 Tamtéž, s. 141.

65 SOkA Kutná Hora, f. Archiv města Kutné Hory, Zádušní účty (Příjmy a výdaje kostela sv. Jakuba 1650–1653), kn. č. 707, nefol.

Kostel sv. Jakuba v Kutné Hoře (1651) (Graf č. 1)

Takto představenou podobu spotřeby vína při (katolické) liturgii můžeme využít při srovnání s výsledky získanými rozbořem nejstarších účtů kostela sv. Barbory v Kutné Hoře. Za výjimečný rok z hlediska vedení barborských účtů lze považovat rok 1465, ve kterém kostelníci vedle výdajů zapsali i objemy spotřebovaného vína v žejdlících.

Avizovaným srovnáním získáme několik zjištění. Podle očekávání docházelo k nejvyšší spotřebě vína určeného k přijímání v době Velikonoc. Významné jsou

Kostel sv. Barbory v Kutné Hoře (1465) (Graf č. 2)

ještě dva další výkyvy v závěru kalendářního roku, jeden odkazuje na vánoční svátky a druhý se váže k bohoslužbám v době svátku patronky kostela sv. Barbory. Samozřejmě, že nemůžeme uvažovat o konkrétních počtech komunikantů, ale graf nám umožňuje hovořit o poměru, který je diametrálně odlišný od situace v ryze katolické farnosti. Kněží při proměňování o velikonočních svátcích, tedy v čase, kdy se k bohoslužbám měla dostavit celá farní obec, spotřebovali celkem 26 žejdlíčků vína. Výrazný zájem o časté přistupování k eucharistii ale zůstával vysoký i v běžných týdnech. Tento stav lze považovat za blízký ideálům eucharistického hnutí stojícího u počátků české reformace, které spojilo požadavek častého přijímání laiků s přijímáním podobojí.⁶⁶

Bohužel nemáme k dispozici další účetní prameny církevní provenience z druhé poloviny 15. století, se kterými bychom mohli barborské účty srovnávat. Obracet se proto musíme k zachovaným písemnostem takřka o století mladším, z doby, ve které se náboženská situace v českých zemích výrazně proměnila. Ve starším bádání už byla opakovaně nastolena otázka vlivu reformačních směrů, stoupající role Jednoty bratrské i napětí panujícího uvnitř utrakvistického proudu, tj. oddělení starokališnického a novoutrakvistického křídla.⁶⁷

Dolní konzistoř administrující kališnické farnosti marně apelovala na zachování „starobyklých“ zvyků. Ve sporech, ke kterým se vyjadřovala, se ale stále častěji objevovaly zprávy o odlišných pohledech na liturgickou praxi zastávaných duchovními a osadními. Nalézáme také stížnosti na zanedbávání svátků světců a organizaci procesí nebo třeba (ne)dodržování půstu. Řada kněží například odmítala vystavovat Tělo Kristovo v monstrancích.

V reakci na radikálnější postoje reformačního hnutí v říši se na obranu utrakvismu v českých zemích stavěl dokonce i sám panovník.⁶⁸ Navzdory jeho zásahům se však podoba utrakvismu postupně výrazně diferencovala. Lokální odlišnosti liturgické praxe se promítaly i do obsahu kostelních účtů, resp. do výdajů na víno určené k přijímání.

I když nemáme odpovídající prameny přímo z Kutné Hory, můžeme využít zachované účty z jejího vzdáleného předměstí Kaňku. I tyto prameny z poloviny

66 SOkA Kutná Hora, f. Archiv města Kutné Hory, Zádušní účty (Příjmy a vydání chrámu sv. Barbory 1457–1474), kn. č. 758, fol. 62r–65r.

67 Srov. např. syntézu Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české VII. (1526–1618)*, Praha – Litomyšl 2005, s. 285–303.

68 Ota HALAMA, *Vzestup a pád eucharistického kultu v české reformaci. Od Milíče z Kroměříže k Bílé Hoře*, in: Aleš Mudra (ed.), *V oplatce jsi všecek tajně. Eucharistie v náboženské a vizuální kultuře Českých zemí do roku 1620*, Praha 2017, s. 53–66.

16. století sepsané kostelníky kostela sv. Vavřince následují vzor, se kterým bychom se mohli setkat v blízkých kutnohorských kostelech, včetně jejich týdenního rozvržení. Odlišné a z hlediska zapsaných sum méně pestré jsou bohužel poznámky o vínu. Nelze se ubránit pocitu, že šlo o výdaj nevzbuzující větší zájem. V roce 1550 kostelník uvedl týdenní výdaj na víno ke mši ve výši dvou grošů a tento údaj následně opakoval. Postupně zašel ještě dále. Při prepisování nedochovaných předloh výdajů do účetní knihy si úředník zjednodušil práci a výdaje na víno k liturgii shrnul. Za víno bylo během osmnácti týdnů utraceno celkem 36 grošů – v průměru opět dva groše za týden. Sledování nákladů na víno k proměňování se stávalo formalitou a pozornost vzbuzuje i fakt, že v účtech zcela schází vydání za víno v době Velikonoc. Přitom právě v tomto období účty přinášejí řadu detailních položek včetně výdaje za noční hlídání Božího hrobu. Nezbývá než předpokládat, že právě o Velikonocích bylo víno pro mši zajišťováno z jiných zdrojů než od obchodníků s vínem. I když se v dalších letech přeci jen týdenní suma za víno začala více měnit – klesala nebo naopak rostla zřejmě dle aktuálních cen, v průměru zůstávala na stejných hladinách. Nesmíme navíc zapomínat, že důležitým faktorem vstupujícím do vykazování spotřeby vína při mši byl zřejmě objem kalicha/kalichů, používaného/používaných k proměňování. Množství zakoupeného vína se patrně odvíjelo od jeho/jejich objemu.⁶⁹

Ze žádných dochovaných účtů se bohužel nedozvídáme, zdali měl kostel otevřený účet u obchodníků s vínem a vyúčtování probíhalo zpětně, nebo kostelník kupoval víno podle odhadované spotřeby, resp. na základě příkazu faráře. V katolickém pamfletu napadajícím voleného arcibiskupa Rokycanu byly uváděny následky špatného odhadu množství mešního vína utrakvistickými duchovními. Mešní víno se dlouhým skladováním kazilo, bylo jej třeba co nejrychleji zkonsumovat. Utrakvističtí faráři prý byli nuceni shánět nevyzpytované chudáky v ulicích, aby se krev Kristova dopila. Jeden z mistrů chtěl údajně v jiném případě velký pohár dopít sám, z pití se opil a pozvracel.⁷⁰ Katolický hanopis přitom mohl vycházet právě z obecně známé praxe, tj. proměňování ve velkých kalíších.⁷¹

69 SOkA Kutná Hora, f. Archiv města Kaňk, Kniha záduší kostela sv. Vavřince, inv. č. 308, fol. 75r–76r.

70 *Žaloby katolíků*, s. 62. O století později byl jeden z utrakvistických farářů obviněn před konzistoří z častého opilství a také, že se celkem čtyřikrát pozvracel při pozdvihování. Jindy shovívavá konzistoř, která čelila nedostatku kněží, tohoto kněze potrestala. Srov. *Jednání a dopisy*, s. 188, č. 292.

71 Cílem pamfletu namířeného proti Rokycanovi byla samozřejmě delegitimizace a dehonestace prvního voleného pražského arcibiskupa. To však neznamená, že autor, který byl zjevně s úskálími utrakvistické mše dobře obeznámen, nevyužíval obecně známých praktik k maximalizaci účin-

Pavel Kůrka soudí, že v Kutné hoře a v Kaňku se v polovině 16. století prosadil vliv kalvinismu.⁷² Postulované představy by odpovídal i oslabený zájem o přistupování ke svátosti *sub utraque specie*. Tuto poměrně radikální tezi je však třeba znovu prověřit. U Kaňku a jeho kostela sv. Vavřince tak ještě chvíli zůstaneme. I když jsou dochované účty stručnější a zpravidla neuvádějí množství zakoupeného vína, nýbrž jen jeho cenu, v některých časových obdobích můžeme prostřednictvím solitérních zmínek o vazbě objemu k ceně množství užitého vína přeci jen rekonstruovat. Níže připojený graf využívá záznamů z roku 1547, ve kterém kostelník k některým výdajům připojil i počet žejdlíků.

Výsledky sondy věnované kostelu sv. Vavřince v Kaňku vedou především k obezřetnosti při konstruování hypotéz. V souladu s výpovědí jiných účtů v druhé části účetního období ceny zakoupeného vína obvykle stoupaly. Příčinou ale nebyla zvýšená spotřeba vína při přijímání „pod obojí způsobou“, nýbrž cyklický pohyb ceny, případně změna zakupovaného druhu.⁷³

V rámci jednoho účetního rukopisu lze často rekonstruovat více modelových situací výdajů za víno, jejichž podobu zásadně ovlivňovalo střídání kněží i pozornost kostelníka věnovaná zapisování účtů. Je proto velmi důležité, že se s analogickými zjištěními jako v případě osady kolem kostela sv. Vavřince můžeme setkat i v účetních záznamech zachovaných z pražského kostela Panny Marie na Louži z roku 1559. Po příchodu nového faráře se týdenní objem spotřebovaného

ku svých slov. Krátká zmínka o postavení více kalichů na oltáři přitom odpovídá známému vyobrazení v Jenském kodexu, kde se trojice kalichů nachází před celebrujícím knězem. Blíže *Žaloby katolíků*, s. 62–63.

72 P. B. KŮRKA, *Kostelníci*, s. 140.

73 SOkA Kutná Hora, f. Archiv města Kaňk, inv. č. 1377, fol. 144r–144v.

vína při liturgii zdvojnásobil.⁷⁴ Vycházíme-li z představy relativně stálého počtu osob navštěvujících nedělní mše, musíme hledat jiné vysvětlení než náhlou popularitu mariánského kostela či jeho nového duchovního. Měli bychom se tázat spíše po změně praxe. Buď nový farář podával svátost laikům odlišným způsobem než jeho předchůdce, nebo si k proměňování vyžádal kvalitnější a dražší víno. Pro formulování úvah o spotřebě vína při liturgii má ale větší význam doklad relativně malého množství zakupovaného vína. Důvody musíme hledat v ekonomické oblasti. Vedle zbožných darů spravovali osadní starší kostela Panny Marie na Louži i kostelu náležící vinice a další venkovské statky. Většinu vína k liturgii tak mohli získávat z vlastních zdrojů. Pro dnešní bádání jsou ale tyto předpokládané objemy nevysledovatelné.⁷⁵

Opět se tak dostáváme k dosud nedostatečně prozkoumanému vztahu mezi materiální kulturou reprezentovanou kalichy, samotným vínem jako „svatým nápojem“ a utrakvistickou náboženskou praxí zacházení s liturgickým náčiním a vínem v polovině 16. století. Ze současného povědomí se již vytratila celá řada úkonů, jež byly běžnou praxí v předmoderní kultuře. Tyto ve své době všední záležitosti, často explicitně nezaznamenané, ale mohou mít na interpretaci sledovaných pramenů zásadní vliv. V rámci prostředků vydaných na víno v době velikonočních svátků se například objevují i náklady na víno spotřebované při mytí oltářů. Většinou se jednalo až o několik žejdlíků. Zikmund Winter tento výdaj interpretuje jako častování vínem, kterého se dostávalo literátskému sboru. Slavnostní odstrojování a omývání oltářů probíhající na Zelený čtvrtek bylo dle něj doprovázeno zpěvem duchovních písní.⁷⁶ Další objem vína, který opět u účtů kostela Panny Marie na Louži najdeme zahrnutý mezi výdaji na víno pro liturgii, představovala tzv. dolévka. Šlo o tradiční vinařský postup, jak zabránit zkažení vína prostřednictvím vzduchových bublin vytvářejících se odparem zrajícího vína dubovými sudy a korkovou zátkou. Doléváním (obvykle kvalitnějšího vína) se zamezovalo utvoření vzduchové komory. Pro naše úvahy ale není tak důležitá samotná dolévka (byť zkresluje týdenní spotřebu vína), ale sama existence sudů, jejichž ošetřování bylo pokládáno za nakládání s mešním vínem. Tím samým mešním vínem, které bylo vedle zakoupeného vína bráno k liturgii, a jehož neznámá spotřeba by zřejmě zcela změnila podobu stávajícího grafu (č. 4).⁷⁷

74 AHMP, Sběrka rukopisů, Kniha příjmů a vydání (1555–1591), inv. č. 1652, fol. 93r.

75 Tamtéž, fol. 90r–97v.

76 Tamtéž, fol. 86r. Vysvětlení nabídl Z. WINTER, *Život církevní I.*, s. 863.

77 K „dolévce“ blíže Štěpán DVOŘÁK – Karel PIETSCHMANN, *Technologie kvasného průmyslu. Vinařství*, Praha 1930, s. 169–170.

K problematizaci přímočaré interpretace nákladů na mešní víno a počtu osob přicházejících k přijímání mohou přispět i farní účty města Rakovníka ve středních Čechách. Město bylo nejprve utrakvistické, ale už od čtyřicátých let se jeho faráři údajně začínali posouvat k luterství.⁷⁸ Ze třetí čtvrtiny šestnáctého století se soliterně zachovala tzv. Registra kostelníků (1572–1586).⁷⁹ Jde o účty kombinující tematické a chronologické členění. Vedení účtů opět zajišťovali každoročně volení „kostelníci“, resp. správci vybíraní z příslušné farnosti. Samotný farář neměl na vedení účtů vliv. Vůči vedení/představeným farnosti vystupoval v podřízeném postavení. Rakovnická „Registra kostelníků“ byla opět sekundárně vytvářeným čístopisem, který sloužil pro roční kontrolu hospodaření. Průběžné účty se nezachovaly a po své roční sumarizaci do hlavní knihy byly zřejmě odkládány, aby se nezamíchaly do účtů následujícího roku. Pro jejich datování kostelníci užívali svátků světců z liturgického kalendáře. Zápisy v některých letech jsou více sumarizující, v jiných letech kostelníci uváděli částky za potraviny ale nikoli množství spotřebované komodity. Z tohoto důvodu byly pro následující analýzu využity zápisy z roku 1585, které umožňují sledovat týdenní rozložení výdajů za víno k liturgii s ohledem na množství. Podobně jako u jiných kostelních účtů, o kterých již byla řeč, bylo víno zapisováno v „malém“ množství s týdenní frekvencí nákupů. Pouze o velikonočních svátcích byly někdy připomínány i konkrétní dny. Tento postup byl typický pro všechny sledované příklady. Do účtů se nepromítalo víno z vinic v majetku kostela. Dar vinice na víno ke svatému přijímání je přitom doložen v některých závě-

78 Už v roce 1562 je mezi utrakvistické kněze nařčené z praktikování bludného (tj. luterského) učení zařazen i rakovnický farář. Srov. *Jednání a dopisy*, s. 1, č. 1.

79 SOkA Rakovník, f. Archiv města Rakovník, Registra kostelníků (1572–1586), kniha č. 580, fol. 101v–102r.

tích. Takto vznikající nepřesnosti nelze eliminovat. Jsou však varováním před absolutizací našich závěrů.

V Registru kostelníků k roku 1585 jsou uvedeny výdaje „Vydání za víno k posluhování“. Následuje první zápis: „V neděli třetí adventní za 1 žejdlík vína rýnského 2 groše 4 denáry“, ⁸⁰ tedy údaje z předchozího dobíhajícího roku, které plynule přechází do roku následujícího v souladu s obvyklým datem předkládání kostelních účtů. Rok 1585 byl pro sondu zvolen s ohledem na kompaktnost vedených záznamů. Do účtů se navíc nepromítla zaváděná změna kalendáře.

Rakovnické výdaje za víno byly velmi vyrovnané. Obvykle spotřeba vína kolísala kolem jednoho žejdlíku týdně. Graf ale ukazuje i jeden výrazný výkyv. Šlo o velikonoční týden. Můžeme předpokládat, že v poslední třetině 16. století přistupovala většina farníků v Rakovníku k přijímání podobojí minimálně jednou ročně, a to právě v čase vyvrcholení křesťanského kalendáře. Tehdy byl do register zapsán výdaj za 23,5 žejdlíků vína (včetně Velikonočního pondělí). Tímto nákladem se Rakovník odlišoval od katolických farností. Ve zbývajících týdnech kostelník zajišťoval týdenní nákup $\frac{1}{2}$ až 2 žejdlíků. K mírnému navýšení došlo pouze v týdnu svátku sv. Ducha. Informace získané z Register kostelníků opět nabízejí více možných interpretací. Buď již byla zdejší farnost výrazně luteranizovaná a v běžném čase laici nepřistupovali k přijímání podobojí, nebo i zde musíme počítat s dalšími zdroji vína k liturgii.⁸¹

80 Registra kostelníků, fol. 116r. Provenience vína obvykle nebývala v kostelních účtech udávána. Rýnské víno užívané v Rakovníku bylo poměrně drahé. V Kaňku, který byl v této době vzdáleným předměstím Kutné Hory, nebo i v samotné Kutné Hoře, byly zpravidla užívány tři až čtyřikrát levnější produkty.

81 Registra kostelníků, fol. 116r–117r. Kdybychom srovnali křivku spotřeby vína při liturgii s předchozím účetním rokem, dostali bychom zhruba stejný obrázek. Rakovnická farnost byla zřejmě

Porovnáme-li výsledky několika sond uskutečněných v různých městech v druhé polovině 16. století, můžeme pozorovat významnou tendenci: oslabování četnosti přistupování k přijímání podobojí. Potvrzujeme tak závěry, k nimž dospěl při výzkumu fungování osad Pavel Kůrka. Velké objemy vína, které kněží proměňovali ještě během několika desetiletí po ukončení horké fáze husitské revoluce, se postupně zmenšovaly a spolu s tímto trendem se konstruované křivky spotřeby vína v utrakvistickém a katolickém prostředí stávají vůči sobě (zdánlivě) stále podobnější. Ovšem s jednou výjimkou – v období velikonočních svátků. Těmto (s opatrností) vysloveným závěrům odpovídají i poznatky, které můžeme získat z účetní knihy opakovaně připomínaného staroměstského kostela sv. Mikuláše. Spotřeba vína v jednotlivých účetních letech se příliš nelišila. Nejčastějším týdenním výdajem za víno k liturgii je shodně udávaná suma 6 grošů a 6 denárů. Pro sondu zvolili rok 1606, ve kterém byl písař při vedení účtů nejpodrobnější. Ani v tomto případě sice nemáme k dispozici údaje o skutečné spotřebě vína, ale srovnáním cen a s přihlédnutím k jiným kostelům, kde bylo často využíváno víno z Poryní, lze předpokládat obvyklou týdenní spotřebu vína k liturgii kolem jednoho až půldruhého žejdlíku.⁸²

Podobně jako v předchozích grafech i situace u sv. Mikuláše ukazuje vysokou spotřebu vína k přijímání v době velikonočních svátků. Právě tehdy, jednou v roce, zamířila k přijímání velká část farníků. Dvojnásobek rozdaného vína oproti běžným týdnům písař poznamenal i na Vánoce a po svátku Božího těla.⁸³ Až překvapivě situace u sv. Mikuláše odpovídá výše ukázané situaci v Rakovníku. Než však přejdeme ke shrnutí získaných indicií, je třeba se znovu vrátit k dokladům materiality zbožnosti.⁸⁴

výrazně luteranizovaná. K dalším příkladům venkovských královských měst Z. WINTER, *Život církevní I*, s. 205.

82 Tento odhad potvrzuje ustanovení úředníků osady sv. Mikuláše z roku 1577 z dnes již nezachovaného manuálu citovaného našťestí Josefem Teigem. Na setkání po ranní mši dohodli (ač to údajně nebylo podle starobylého zvyku), že každý týden bude faráři poskytnuto půl pinty (tj. dva žejdlíky) vína k liturgii, aby si tento nestěžoval na jeho nedostatek. Blíže Josef TEIGE, *Základy II*, s. 121.

83 AHMP, Sbírka rukopisů, Kniha příjmů a vydání, inv. č. 1667/1, fol. 7v–8v.

84 Kostel sv. Mikuláše na Starém Městě pražském řadí současné bádání (ve sledovaném čase) mezi kostely spravované utrakvisty. Srov. pomyslnou náboženskou topografií pražského souměstí, kterou nabídl Jan HRDINA – Kateřina JÍŠOVÁ, *Katolická předbělohorská Praha (1599–1618)*, in: Pavla Státníková – Olga Fejtová a kol. (eds.), *Praha 1580–1680. Místo konfesijních střetů*, Praha 2021, s. 17–41. Za laskavé zapůjčení rukopisu ještě před jeho vydáním a četné konzultace děkujeme touto cestou oběma autorům.

Ještě v relativně nedávné době bylo možné sledovat správu mikulášského záduší na Starém Městě pražském v průběhu 16. století ze tří na sebe časově navazujících manuálů. Jak ukazuje porušování chronologického pořádku, přinejmenším první z manuálů (1498–1553) byl do podoby knihy svázán sekundárně. Zpětné přípisky, upřesňování a vyškrtávání současně ukazuje, že celý korpus byl původně živým materiálem a inventář z roku 1525 s detailním popisem kalichů byl ke kontrole používán i ve třicátých letech. Druhý manuál (1545–1579) je bohužel nezvěstný od konce sedmdesátých let 20. století. Poslední kniha pak navazuje rokem 1579 a končí rokem 1597. Ta je již jednoznačně vedena jako průběžná kniha ekonomické agendy. Už první z manuálů obsahuje informace o každoročním výběru starších osady a kostelníků a také několik inventářů kostelního mobiliáře. Později je do kontroly zahrnuta i příslušná fara. Mohlo by se zdát, že mikulášská osada může posloužit jako modelový příklad, který bychom mohli vztáhnout i na situace v jiných utrakvistických farnostech. K opatrnosti nás však vybízí obtížně vysvětlitelná radikální redukce počtu kalichů, ke které došlo snad někdy ve čtyřicátých letech 16. století. Ještě v roce 1539 přitom příslušní úředníci nechali vepsat do „knihy“ své potvrzení ohledně zhotovení nového velkého kalichu s řápkem, který byl odlit ze tří stávajících kalichů. Nic tedy nenasvědčovalo proměně náboženského chování farnosti.⁸⁵

Podle o něco mladšího přípisku k inventáři z roku 1525 náleželo k záduší 17 kalichů, včetně velkého kalichu s řápkem a malého kalichu, se kterým se chodilo k nemocným.⁸⁶ Všechny kalichy byly přesně popsány s uvedením váhy, kombinace

85 Manuál (1497–1553), fol. 42v.

86 Manuál (1497–1553), fol. 35r.

použitých kovů a případného jména dárce. Pokud scházelo jméno dárce, kalich byl označen geometrickou značkou. Kalich od Buriana Šmajdeře byl definován jako půjčený. Vyhotovením kalicha s řápkem uvedlo celý soubor do pohybu. Kostelníkům bylo vydáno 5 kalichů, kdežto zbývajících 12 úředníci deponovali „nahore v kapli“.⁸⁷

Někdy ve čtyřicátých letech (a tady nelze než litovat ztráty/zcizení prostředního manuálu) ale zmizelo z inventáře 14 kalichů včetně velkého kalicha s řápkem. V roce 1553 už kostelníci připomínají jen 3 kalichy (jen zběžně popsané) a stejný obrázek nabízí i inventáře z devadesátých let 16. století, které opět uvádějí vlastnictví pouhých 3 kalichů.⁸⁸ Redukci kalichů snad můžeme hypoteticky spojit s událostmi stavovského odboje v roce 1547.

Otazníky budí dva jevy, jež můžeme pozorovat. Prvním je naprosté mlčení o zmizelých kalích ve zprávách o hospodaření tehdejších starších osady i jejich nástupců. Vytěšňování všech zmínek je markantní zvláště při konfrontaci se snahou, s níž byly dohledávány a systematizovány všechny příjmy z donací. Potlačený příběh zmizelých kalichů nese rysy sociální amnézie, záměrného nevzpomínání, které nastupuje v okamžiku, kdy se paměť na nějakou událost stává pro komunitu zraňující či z jiného důvodu nevýhodnou.⁸⁹ Lze též pozorovat, že se v pramenech přestaly objevovat doklady o doplňování inventáře novými donacemi apod. V chrámu jsou dlouhodobě užívány tři kalichy a o žádných dalších se nemluví. Toto zjištění vrhá nové světlo na rekonstruovanou křivku přijímání krve Kristovy na počátku 17. století. Díky nízké spotřebě vína asi po drtivou většinu roku nebylo zapotřebí více jak tři uváděných kalichů. Odlití velkého kalichu s řápkem rozvedené v zápise z roku 1539 tak nakonec nemuselo reflektovat náboženské potřeby společenství, ale mohlo být jen nápodobou stavu panujícího v ostatních utrakvistických kostelech. Nad praktickým využitím předmětu převážila jeho socializační a identitotvorná funkce. Vzhledem k dobovým souvislostem můžeme připustit, že nově odlitý kalich s řápkem mohl plnit distinktivní funkci nikoli vůči katolíkům ale vůči pronikajícímu luterství. S klesajícím zájmem o časté přijímání ztrácely i kalichy

87 Manuál (1497–1553), fol. 35r. Burian Šmajdeř byl v roce 1521 kostelníkem v kostele sv. Mikuláše a držel dům s vchodem z Pokoutní uličky a zahradu na rohu ulice Valentinské na Starém Městě pražském. Jeho postavení v pražské obci tak nebylo odlišné od řady dalších plnoprávných měšťanů. Josef TEIGE, *Základy II*, s. 143, 252 a 256.

88 AHMP, Sběrka rukopisů, Manuál (1579–1597), inv. č. 1666, fol. 151v. Soupis inventáře z roku 1590. Současné je třeba uvést, že vedle kalichů se od konce třicátých let nevyskytuje v inventáři ani „monstrance velká stříbrná“.

89 Blíže Peter BURKE, *Historie jako sociální paměť*, in: Týž, *Variety kulturních dějin*, s. 50–66.

s řápkem své opodstatnění a k jejich případnému vyřazení z oběhu liturgických předmětů nebo dokonce k přetavení mohlo docházet už dříve než po bělohorské porážce protestantských stavů.

Jak už bylo řečeno, existenci obdobných kalichů s řápkem a paténou, které umožňovaly snazší a bezpečnější manipulaci s proměněným vínem, tj. jeho rozlévání, a pomáhaly tak zároveň snižovat rizika vyplývající z kontaminace tekutiny velkým množstvím upíjejících osob, najdeme doloženu i v dalších utrakvistických kostelech. Velké kalichy s řápkem současně oslabovaly tlak na vlastnictví dostatečného počtu menších kalichů k proměňování a podávání přijímání. Jak si potom vysvětlit výskyt kalichů se jménem v kostelních depotech? Kalichy se jmény vyrytými na patce, o nichž se dochovaly kusé zmínky, stěží mohly sloužit k reprezentativním účelům. O označení mohl vědět pouze kostelník. Reprezentace dárce bylo možné dosáhnout sofistikovanějším postupem, například začleněním jeho erbu do provedení, respektive výzdoby poháru. Na druhou stranu je třeba připustit, že darování nikdy nebylo anonymní. Věnováním zbožného daru dárce vyjadřovali přínaležitost k místní náboženské komunitě, vůli posilovat kolektivní identitu i internalizaci obecných křesťanských hodnot.

Samostatnou otázkou, kterou jsme dosud ponechali stranou, je pak původ těchto darů. Na základě analýzy městských knih závětí lze předpokládat, že velká část kalichů vstupovala do kostelního jmění jako nově vytvořené předměty. V posledním pořízení byla alokována částka na kov a předpokládanou hodnotu práce zlatníka. Současně musíme připustit, že některé kalichy mohly být dříve přechodně uloženy v domácnostech dárců, případně jejich rodin. Neplnily tak funkci mešního kalicha. Rozlišení názvu nádoby nebylo v tomto případě dáno ani tak tvarem jako funkcí. Pozůstalostní inventáře nebo kšafy proto nehovoří o kalichu, ale o číši, poháru nebo koflíku. Teprve předáním kostelu byla nádoba vyjmuta z materiality domácnosti a stávala se kalichem, včetně sdílení pohybu dalších položek chrámového inventáře mezi užitnou funkcí, ostenzí a depotem.⁹⁰

90 Pro spojení pojmu kalich s církevním prostředím se vyslovily Milada HOMOLKOVÁ – Kateřina VOLEKOVÁ – Markéta PYTLÍKOVÁ, *Kalich ve staročeských překladech bible*, in: Kalich jako symbol, s. 17–38. V měšťanském prostředí se nám podařilo zachytit pouze jedinou zmínku o kalichu – paradoxně z katolické Plzně z roku 1474. Dotyčný měšťan disponoval „kalichem svěceným“ získaným od jedné z vdov. Označení kalicha jako „svěceného“ jej však identifikuje jako zástavu a vzdaluje od materiality běžné měšťanské domácnosti. Skutečnost, že jedna z měšťanek disponovala „svěceným kalichem“ nás ale znovu přivádí k možnosti, že někteří měšťané mohli přistupovat k přijímání s vlastním (a to posvěceným) kalichem. Srov. Archiv města Plzně, f. Archiv města Plzně, Liber emptio et venditionum 1459–1532, inv. č. 212, fol. 15v. Těto představy odpovídá i výčet pozůstalosti staroměstského měšťana Hanuše Que z roku 1590. Mezi po-

Pokud se postupem času začaly v zámožnějších sociálních vrstvách uplatňovat soukromé kalichy k přijímání, jak ukazují naše pramenné indicie, znamenalo by to, že v náboženské praxi se projevíly meze původní radikální inkluзивity přijímání *sub utraque specie*. V rovině náboženské materiality můžeme uvažovat dokonce o určité paralele k „soukromým“ respektive „rodinným“ kostelním lavicím, jež jsou dobře pramenně doloženy a představovaly rovněž narušení rovného postavení členů náboženské pospolitosti a určité zvýšení soukromého komfortu.⁹¹

Peripetie provázející (ne)užívání kalichů a jejich přecházení mezi různými sociálně-ekonomickými kontexty tak lze považovat za mezníky, s jejichž pomocí bychom mohli konstruovat alternativní periodizaci utrakvistického hnutí, tentokrát z hlediska materiální kultury. Pomyslný sociální život kalicha lze rozdělit na fázi užívání – fázi depotu – fázi rematerializace a spojit jej s procesem postupného poklesu zájmu o časté přijímání završeným porážkou protestantských stavů. Dynamičtějším ukazatelem posunů v náboženském jednání utrakvistů v 15. a 16. století přitom není sama existence kalicha nebo jeho procházení odlišnými kontexty, ale víno v kalichu proměňované, resp. jeho objem spotřebovaný při liturgii. Tento ukazatel totiž poukazuje nejen na různé fáze napětí mezi stranou podjednou a podobojí, ale také na postup konfesionalizace, která se s odlišnou intenzitou prosazovala v různých sociálně-kulturních prostředích českých korunních zemí. V návaznosti na Bjørnara Olsena, který upozorňuje na potenciál věcí posilovat komunitní či naopak individuální postoje, pak můžeme uzavřít, že ačkoliv kalich setrvale sloužil jako příznak kolektivní identity, přestal postupem času v každodenní praxi „shromažďovat komunitu“ při častém přijímání.⁹²

Cílem naší studie bylo rozšířit badatelský záběr studia podob materiality české reformace vepsané do konkrétních předmětů, utvářející náboženskou praxi a ostatně rezonující také v katolických reprezentacích náboženské jinakosti utrakvistů. Lze uzavřít, že jakkoli jsou vyhraněné materiálně historické přístupy podrobovány kritice, podobně jako lingvistický obrat, v řadě ohledů historické bádání trvale obohatí. Slibná protnutí lze například dlouhodobě pozorovat ve výzkumu darů, identitotvorných předmětů či konzumentský zájem budících nových technik

hály se nacházel i „koflíček jeden v způsob kalichu udělaný s kroužky a s kraji pozlacenými“. Srov. J. TEIGE, *Základy II*, s. 602. Touto cestou ještě jednou děkujeme dr. Miladě Homolkové za ochotnou konzultaci ohledně pojmu „kalich“.

91 K soukromému užívání kostelních lavic srov. kupř. AHMP, Sbírka rukopisů, Manuál 1497–1553, inv. č. 1665, fol. 31v, 32r, 32v.

92 Srov. B. OLSEN, *Comment (History of Things)*, s. 235.

a postupů. Právě v otázkách utrakvistického přístupu k darům či půstu se navíc nabízí značný potenciál při komparaci s dalšími proudy reformace.

Obr. č. 1.

Měděný zlacený
kalich s řápkem
z Kadaně, kolem
roku 1520
(reprodukováno
s laskavým
svolením
Oblastního
muzea
v Litoměřicích).

Obr. č. 2. Miniaturní kresba kalicha s řápkem, Kněze Adama rodiče Tháboorskýho Voltávní knihy, 1588. Sbírka Národního muzea – Knihovna Národního muzea, sign. III K 17 (reprodukováno s laskavým svolením Knihovny Národního muzea v Praze).

Blood in a Chalice, Wine in a Goblet: On the social practice and materiality of the piety of Utraquism

MARTIN ČAPSKÝ – VERONIKA ČAPSKÁ

The authors of the presented study analyse the pious practice of reception *sub utraque specie* and its changes in the 15th and 16th centuries in the milieu of Bohemian royal towns. In their text, they rely on the theoretical approaches of the so-called new material culture and connect textual and material hermeneutics. The so-called turn to materiality emphasises, among other things, the need to study the socio-economic contexts of the origin and use of material culture objects, including their trajectories after the loss of their original function or utility – either by simple wear and tear or breakage, or by a change in social situation when in the new contexts the artefact could no longer perform its former function.

In the study, the authors correct some conclusions of earlier research on the practice of Utraquist reception (Lydia and Josef Petrů) and formulate several new, interconnected questions. In the first place, they point out how little professional interest has been paid so far to the issue of reception under both species on the level of religious service practice as well as in terms of obtaining wine and its consumption. The second set of questions asks about the function and forms of innovation in the shape of the Mass chalice in the form of a rolled or coiled edge, the so-called tube or pipe (cf. Fig. Nr. 1 and 2). From the analysed sources it can be deduced that in the Utraquist services, the priests either chose to transfer the transformed wine into several cups, or used a special cup with a large volume, the edge of which was rolled into a tube (pipe). From there, the transformed wine was poured into smaller goblets. The third set of questions is connected with the phenomenon of pious gifts, the possible movement of chalices between home and sanctuary space and the existence of so-called private or family chalices. The inventories of Utraquist churches document the concurrent possession of up to several dozen chalices, often obtained from burgher donations. In addition to the most common method – donating money or precious metal to obtain a chalice – there were also donations of chalices, which the burghers had in their possession and which they used to receive Communion for themselves or family members. The limits of the original radical inclusiveness of receiving *sub utraque specie* were thus revealed through the exam-

le of the use of private chalices for reception by wealthier social classes, which is evidenced by our source indications.

Research inspired by the approaches of the new material culture also includes the historical-anthropological conception of the gifts of the chalices as objects of exchange. Through them, among other things, relationships within the relevant community were created or confirmed and materialized. In addition to donations of chalice or wine from their own vineyards, the internalization of the values of the Utraquist community was demonstrated by the participation in frequent Communion, characteristic especially of the initial stages of the Hussite movement. However, an analysis of several preserved accounting books from the town's churches shows that this religious practice changed and the frequency of reception of Communion was reduced in the second half of the 16th century at the latest. At the same time, reports of donated chalices disappear from the sources several decades before the defeat of the Protestant party at the beginning of the Thirty Years' War. Through the study of material culture, it is thus possible to significantly intervene in the discussion of religious development in post-Hussite Bohemia.

Translation by Sean Miller

STUDIE

Aristokracie práce a výzva socialismu.
Typografové v Praze v kontextu proměn
předlitavské dělnické kultury
v letech 1890–1914¹

JAKUB RAŠKA

JAKUB RAŠKA: The Labour Aristocracy and the Challenge of Socialism: Typographers in Prague in the context of the transformations in Cisleithanian workers' culture in 1890–1914

This study deals with skilled employees of Prague book printers at the turn of the 20th century. Typographers have traditionally had a reputation as elite and elitist workers. In addition, they were active participants in public patriotic life in Prague in the 1860s–1880s. After 1890, however, their main provincial organisation, the Typographic Club, became involved in building a united workers' movement under the auspices of socialism. The study examines the activities of several typographers-socialists within the structures of social democracy and the reaction of skilled typographers, i.e., the members of the Typographic Club, to the change of rhetoric and strategies of their organisation. It also focuses on how the Typographic Club mastered some cultural practices of the socialist movement (e.g., May Day celebrations, engagement in a unified socialist educational institution or the change in the relationship with unskilled workers). Using the example of the en-

1 Rád bych poděkoval milým kolegům Janu Marešovi, Vojtěchu Kesslerovi a Davidu Smrčkovi, kteří mi pomohli studii argumentačně vylepšit.

gagement of the Typographic Club in the Dělnická knihtiskárna a nakladatelství [Workers' Printing Office and Publishing House], it shows the conflicting areas in which the typographic organisation began to split ideologically at the end of the century.

Keywords: Workers' movement – Typographers – History of Book Printing – Cisleithania – May Day – Prag – Wien – Karl Höger – Typografická beseda – Karel Krunert – František J. Čermák – Jan Jelínek

Úvodem

„Kde odborové hnutí vede pouze k pěstování jednostranného kastovního ducha a aristokratické izolace, tam nejenže nepřispívá k pozvednutí proletariátu jako třídy, nýbrž mu dokonce ubližuje, a to daleko účinněji než brutální a bezduchá persekuce, kterou má tak v oblibě stát.“

Karl Kautsky²

„Právě tak strojní sazeč nevyklepává pouze mechanicky dodaný mu rukopis, jako na příklad písárka na stroji, která přes to pensijně pojištěna je, ale jeho duševní námaha je podstatně vyšší. [...] Při sázení musí mnohdy smysl nečitelného rukopisu svou inteligencí přímo vytušiti a musí jej běžně při sázení upravit podle potřeby nejen gramaticky, ale i stylisticky.“

Pracovní výbor pro pensijní pojištění typografů a grafiků³

Německý historik Jürgen Kocka charakterizoval v jedné ze svých posledních prací dělnickou kulturu jako syntézu tradiční městské a lidové kultury, kterou do měst importovali migrující z venkova. Tato směsice měla být navíc ovlivněna buržoazními vlivy, které hluboko do 19. století sloužily jako vzor pro veškerou veřejnou sociabilitu v evropských městech.⁴ Obdobně podle amerického historika s českými

2 Karl KAUTSKY, *Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Theil erläutert*, Stuttgart 1912, s. 213. Orig.: „Wo die Gewerkschaftsbewegung zu einer Pflege einseitigen Kastengeistes und zu aristokratischer Abschließung der besser gestellten Arbeiter führt, da trägt sie nicht nur nichts zur Hebung des gesamten Proletariats als Klasse bei, sie ist sogar im Stande, dieselbe zu hemmen und zu verzögern.“

3 Pracovní výbor pro pensijní pojištění typografů a grafiků (ed.), *Proč typografové a grafici, spolutvůrci kulturních statků národa, se domáhají pensijního připojištění*, Praha 1940, nepag.

4 Jürgen KOCKA (unter Mitarbeit von Jürgen SCHMIDT), *Arbeiterleben und Arbeiterkultur. Die Entstehung einer sozialen Klasse*, Bonn 2015, s. 335–336.

kořeny Jakuba S. Beneše utvářela kultura předlitavského dělnického socialistického hnutí po roce 1890 jakýsi „most mezi ústní rurální kulturou, v níž bylo mnoho rakouských dělníků vychováno, a industriálními metropolemi, v kterých se nacházelo.“⁵

Následující text pojednává o dělnické kultuře po roce 1890, kdy se dělnictvo v Předlitavsku definitivně spojilo se socialistickou ideologií. Socialistická redefinice dělnické kultury zde bude pozorována z perspektivy typografů, elitní skupiny městských kvalifikovaných dělníků. Studie se pokusí v jednom narativu propojit dvě problematiky:

1. Analýzu vztahu (především) pražských typografických dělníků (sazečů, tiskařů, v menší míře pak písmolijců), zaměstnanců knihtiskáren a nakladatelských domů, k dělnické kultuře a kultuře dělnického hnutí po roce 1890. Typografičtí dělníci, ač sami pracovali od nepaměti v námezdním vztahu, si udržovali různými kulturními praktikami vědomí výlučnosti a nadřazenosti nad ostatním dělnictvem. Empirická výchozí teze tohoto textu tedy zní, že typografičtí dělníci byli socializováni do dělnické kultury, resp. kultury dělnického hnutí, až jaksi „shora“, tedy příklonem vůdců svých organizací k sociálně demokratickému dělnickému hnutí po roce 1890. Vztah to tedy byl – jak už to bývá u svazků vzniklých rozhodnutím elit a bez hlubší tradice – více než křehký. Právě tato křehkost, nesamozřejmost a nepřirozenost vztahu typografického milieu a ostatního dělnictva zde bude na příkladu Prahy na přelomu 19. a 20. století předmětem analýzy.

2. Druhé těžiště předložené studie jsou dějiny socialismu v epoše rozmachu po roce 1890, kdy se většina dělnických organizací připojila, minimálně ve vnější komunikaci, k sociálně demokratickému hnutí. Mnoho faktograficky i metodologicky podnětných studií a knih z produkce české historiografie posledních zhruba dvanácti let rehabilitovalo dějiny dělnického hnutí a socialismu od nelichotivé pověsti služby a ideologické agitky nedemokratického režimu, kterou trpěla po roce 1890.⁶ Přesto se tato subdisciplína sociálních a intelektuálních dějin snad pro svou přetrvávající kontroverznost stále drží na okraji zájmu. Stále platí, že nevíme mnoho o dobové teorii, praxi a kultuře směru, ke kterému se po roce 1900 jen v českých

5 Jakub S. BENEŠ, *Workers and Nationalism. Czech and German Social Democracy in Habsburg Austria, 1890-1918*, Oxford 2017, s. 44.

6 Ve své době přelomové a inovativní práce o dějinách dělnického hnutí v 19. a raném 20. století vydali Lukáš Fasora a Rudolf Kučera. Zmíňme alespoň jejich nejdůležitější práce v tomto oboru: Lukáš FASORA, *Dělník a měšťan. Vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870–1914*, Brno 2010; Rudolf KUČERA, *Život na příděl. Válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*, Praha 2013.

zemích hlásily stovky tisíc obyvatel.⁷ Nemáme dobrou představu, co pro dějinné aktéry či aktérky na přelomu 19. a 20. století v českých zemích identifikace se socialismem znamenala. Nedostatek současných přípravných studií a nevhodnost starších ideologicky zatížených prací se negativně projevuje i v syntetických pokusech o vylíčení českých dějin 19. století, kde jsou dějiny staršího socialistického myšlení a hnutí marginalizovány či zcela vypuštěny.⁸

Následující studie chce alespoň malým výsekem přispět k zaplnění této mezery. Její hlavní a snad i potenciálně plodonosný úkol je konfrontace typografů, aristokratů dělnické třídy, s masovou dělnickou kulturou na straně jedné a socialistickou ideologií na straně druhé. Pokud dělnická třída nebyla pouhým přeludem v hlavách dobových radikálních teoretiků, zdá se mi být nosné pozorovat tuto těžko zachytitelnou entitu z jejího okraje, tedy z místa, kde se ostré hrany bojových šiků dělníků a dělnic rozpouštěly v moři ostatní společnosti.

Hlavním zkoumaným vzorkem jsou pražští členové organizace Typografická beseda: ústředního spolku knihtiskařů a písmoljiců v Čechách. Počátky této nejstarší české odborové organizace leží v šedesátých letech 19. století, kdy měla Beseda působnost omezenou pouze na Prahu a předměstí, od roku 1881 se pak stala ústřední spolkem pro celé Čechy.⁹

Základ informací jsem čerpal ze dvou hlavních pramenných zdrojů. Prvním je *Veleslavín: časopis věnovaný zájmům pomocnictva knihtiskařského*, který vycházel jakožto nejstarší české dělnické periodikum již v letech 1863–1866. Od roku 1872

7 V době agitace za všeobecné a rovné hlasovací právo v letech 1905–1907 rapidně vzrostl počet členů strany. Stranickou legitimaci Československé sociálně demokratické strany dělnické poprvé vlastnilo více než 100 000 lidí. Stala se tak jednou z početně nejsilnějších evropských stran vůbec. A to hovoříme pouze o členech strany, nikoliv o voličích sociální demokracie či o účastnících akcí organizovaných socialisty. Viz Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 552.

8 Názorným příkladem je syntéza 19. století z pera kolektivu pod vedením Milana Hlavačky. V části věnované politickým idejím jsou zahrnuty kapitoly věnované liberalismu, konzervatismu a náhledům na řešení sociální otázky, tedy nikoliv socialismu jako poslední z trojice velkých ideologií moderní doby. Podobně tomu tak je v reprezentativní akademické syntéze českých dějin *Dějiny českých zemí*, jež byla zároveň přeložena pro zahraniční publikum do anglického jazyka, kde se čtenářstvo dovídá o existenci jakéhosi socialistického dělnického hnutí do roku 1914 v jednom odstavci a socialistům za Velké války je věnován rovněž jeden odstavec. Milan HLAVAČKA a kol., *České země v 19. století. Proměny společnosti v moderní době I*, Praha 2014; Jaroslav PÁNEK – Oldřich TŮMA a kol., *Dějiny českých zemí*, 2. vydání, Praha 2018, s. 354, 399 (1. vydání 2008). Anglické překlady 2009 a 2018 pro druhé vydání.

9 Starší dějiny Besedy viz Jan Evangelista VONDRUŠKA, *Stručný přehled činnosti ústředního spolku Typografická beseda v Praze od roku 1862 až do roku 1887*, Praha 1887.

vycházel pak nepřerušeně s různými podtituly až do roku 1941. Druhým hlavním typem jsou prameny úřední i osobní povahy vzniklé činností Typografické besedy, jež nyní spravuje Všeodborový archiv Českomoravské konfederace odborových svazů.¹⁰ Údaje z těchto dvou typů pramenů jsou dále konfrontovány s dalšími dobovými periodiky a historiografickou produkcí.

Vánoční stávka roku 1888 a opatrný obrat „pánů knihtiskařů“ k dělnickému sbratření

I přes jisté sbratřovací tendence s ostatním dělnictvem v období revoluce 1848/1849 a poté v období 1867–1873 není možné v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století nalézt v českém prostředí a do konce osmdesátých let ani v kontextu Předlitavska žádné typografa, který by se podílel na výstavbě sociálně demokratického hnutí.

Významnou výjimku představuje okruh několika mužů okolo sazeče a patriarchy předlitavského odborového hnutí Karla Högera ve Vídni a Antonína Němce v Brně. Typografové nekráčeli „křížovou cestou socialismu“, jak období perzekuce socialistického dělnického hnutí nazval ve svých pamětech Josef Hybeš.¹¹ Z hlediska dobře placených dělníků, kteří sami sebe označovali za „umělce“ a požívali hlubokého respektu i v intelektuálních kruzích, nebylo příliš o co stát: debaty o konci panství člověka nad člověkem v zadních salonech venkovských hospod, neustálý život ve stínu konspirace, policejní a byrokratické šikany a ponižování v tisku. Svým případným angažmá v perzekuovaném hnutí mohli typografové jako individua i jako organizace rozhodně ztratit více než jen své okovy, jak zní známá fráze z *Komunistického manifestu*.

O názorech hrstky pražských sociálních demokratů na pražské typografy před hainfeldským sjezdem je možné si udělat představu z listu *Nový věk svobody* (red. Vilém Körber), před rokem 1890 jediného povoleného pražského listu hlásícího se k sociálně demokratickým ideám. Na typografy zde bylo nazíráno jako na konzervativní a nacionální element mezi dělnictvem. V článku věnujícím se vyjednávání o revizi pražského „ceníku“¹² za typografické odborné práce byli typografo-

10 Na tomto místě bych rád poděkoval pracovníkům archivu dr. Alžbětě Kratinové a prof. Jiřímu Pokornému za veškerou vstřícnost a pomoc při bádání v archivu ČMKOS, jež mi poskytli, a to i přes složité okolnosti zapříčiněné epidemií koronaviru a stěhováním archivu.

11 Josef HYBEŠ, *Křížová cesta socialismu I–III*, Brno 1919–1920.

12 Termínem „ceník“ se dobově označovala kolektivní smlouva.

vé nazváni jako „národně natřeni dělníci“.¹³ Po ztroskotání jednání list téměř škodolibě poučoval typografy, že majitelé knihtiskáren a novin jsou stejně jako jiní podnikatelé „v hájení své kapsy [...] všichni svorni [...], kapitál český jako německý [...], liberálové a konzervativci, klerikálové i židé.“¹⁴

Zásadním přelomem byla všeobecná stávka pražských typografů na Vánoce 1888. Jednalo se o první zastavení práce typografů, které zasáhlo celou Prahu, od událostí pražské všeobecné stávky roku 1869.¹⁵ Vánoční stávka roku 1888 probíhající ve dnech 22. až 27. prosince asi definitivně ukončila přesvědčení pražských typografických dělníků o svém výlučném postavení kvalifikovaných uměleckých řemeslníků, kteří v harmonii se svými zaměstnavateli usilují o pokroky knihtiskařského umění.¹⁶

Stávka zanechala trvalé šrámy na vztazích nejdůležitějších aktérů knihtiskařského oboru: principálů (majitelů knihtiskáren), faktorů (vedoucích závodů a přímých zástupců majitelů na pracovišti) i kvalifikovaných dělníků. Faktori, ač členové Typografické besedy, byli rozhodnými odpůrci tarifních požadavků a měli rozhodující vliv na neúspěch jednání předcházející stávce. Rovněž redaktori pražských listů, se kterými měli především sazeči velmi přátelské vazby, dělali vše pro to, aby jejich listy vyšly stávce navzdory. I oni postavili před sazečské kasy uředníky a k tiskařským strojům nekvalifikované dělnictvo.

Typografové měli však doposud tradičně dobré vztahy i sdílený svět hodnot s mnoha majiteli knihtiskáren. Některou agendu, jako například reformu tiskového zákona a v případě českých principálů i snahy o pozvednutí české kultury a českého národa, prosazovali ve shodě. Tak například majitel knihtiskárny *Národních listů* dr. Julius Grégr se doposud těšil mezi pražskými kolegy dlouhodobému přátelskému respektu sahajícímu až do počátků let šedesátých. Již v říjnu 1862 ho coby mučedníka české svobody k nástupu na desetiměsíční vězení za tiskové přečiny vyprovázel zpěvem písně *Bývali Čechové* sbor několika kolegů, kteří se později stali základem Zpěváckého spolku pražských typografů. Vztahy značně ochladly poté, co se ukázalo, že Grégr byl jeden z nejaktivnějších ve shánění stávkokazů a ta-

13 *Drobné zprávy: poučení pro národně natřené dělníky*, Nový věk svobody: časopis sociálně demokratický, č. 11 (38), 15. 12. 1888, s. 223.

14 Tamtéž.

15 K té nejpodrobněji Vladimír ŘEZÁČ, *Stávka typografů 1869*, diplomová práce FF UK, Praha 1957.

16 Popis událostí stávky 1888 viz Jiří POKORNÝ, *Stávka tiskařů v roce 1888*, in: Společnost – postoj – konflikt, Praha 1994, s. 35–46.

ké nejdéle odmítal přijmout stávkující zpět do zaměstnání, ač tak zněla oboustranná dohoda vzniklá při postávkovém vyjednávání.¹⁷

Prosincová stávka tak měla za následek nové hledání pozice typografů na sociokulturní mapě Prahy, jelikož doposud se jejich zastřešující organizace Typografická beseda účastnila především pražského vlasteneckého života. Pisatel zpráv o stávkovém hnutí pražských typografů v *Novém věku svobody* se tak mohl radovat, že se mezi tradičně „usedlými a netečnými“ dělníky nyní „tlačí duch sociální demokracie“. I v dějinách Typografické besedy z pera jejího dlouholetého předsedy Karla Krunerta byla později stávka vnímána jako mezník, kdy „v řady typografů vešla myšlenka zásad a postupu všedělnická“.¹⁸

Opatrný obrat či spíše zatím nezávazné pohledy „klidných a mírných“¹⁹ dělníků směrem k sociálně demokratickému hnutí byl procesem probíhajícím v celé Evropě. Jen v Rakousku-Uhersku probíhala hnutí za zlepšení tarifu během roku 1888 i v Brně, Linci, Budapešti a především ve Vídni. Zde dokonce poprvé stávkovali kvalifikovaní knihtiskaři společně s pomocnými dělníci. Tato koalice by byla ještě pár let předtím naprosto nemyslitelná. Spojení z velké části zapříčinilo šíření sociálně demokratické ideologie mezi vídeňskými typografy pod vlivem Karla Högera a časopisu *Vorwärts!*, který od počátku roku 1888 podléhal redakci sociálně demokraticky organizovaného redaktora Emila „Habakuka“ Kralíka. Snad ještě důležitější roli hrála stále živá vzpomínka na nezdar vídeňské stávky roku 1882, kdy to byla právě práce nekvalifikovaných ženských dělnic, která umožnila vycházení denního tisku i přes stávku kvalifikovaných dělníků. Pomocné dělnice již tehdy nabízely stávkujícím kvalifikovaným kolegům společný postup, ti ale spolupráci rozhodně odmítli, a tak roku 1882 ženské dělnice využily nabídky nadstandardních mezd v době krize a v práci zůstaly. Spolupráce pomocných dělnic a typografů roku 1888 ohlašovala novou éru masového dělnického a odborového hnutí. V Praze však byla obdobná koalice zatím zcela mimo imaginaci kvalifikovaných typografů.

17 *Typografická kronika: Pan dr. Julius Grégr a cenník pražských typografů*, Veleslavín, č. 2, 19. 1. 1889; Karel KRUNERT, *Typografická organizace v Čechách. Dějinný přehled*, Praha 1910, s. 124–125; Daniel SLUNÍČKO, *Paměti zpěváckého spolku pražských typografů od jeho založení až po rok 1897*, Praha 1899, s. 11.

18 *Veřejná schůze typografů*, Nový věk svobody: časopis sociálně demokratický, č. 12 (39), 22. 12. 1888, s. 231–232; *Stávka pražských sazečů*, Nový věk svobody: časopis sociálně demokratický, č. 13 (40), 11. 1. 1889, s. 240–241; K. KRUNERT, *Typografická organizace*, s. 129.

19 Citát viz Richard ZAHÁLKA (ed.), *Protokol sjezdu hainfeldského odbývaného dne 30. a 31. prosince 1888 a 1. ledna 1889*, Olomouc 1890, s. 54.

Ve dnech, kdy v Praze i Vídni pomalu vyprchával adrenalin stávky, probíhal na přelomu prosince 1888 a ledna 1889 v dolnorakouském městečku Hainfeld slučovací sjezd rakouských sociálních demokratů, kterým socialistické hnutí v Předlitavsku vstupovalo po mnohaletých perzekucích a vnitřních konfliktech do období legálního masového dělnického hnutí stojícího na základech internacionalismu, rovnosti pohlaví a socialismu dle učení Karla Marxe.

Ze 110 účastníků (a žádné účastnice) hainfeldského sjezdu byli mezi textiláky, strojnými dělníky, šveci, pekaři či celkem jedenácti intelektuály (spisovateli a redaktory) přítomni pouze dva knihtiskaři.²⁰ Prvním byl sazeč ze Lvova Naftali Telz, ne náhodou v době sjezdu působící ve Vídni, který zde ale vystupoval především jako jediný zástupce polských (tedy především zemědělských) dělníků v Haliči.²¹ Soudruhům na sjezdu ani původně nebylo známo, že je sazeč. Druhým byl vídeňský knihtiskař Chwala, který dorazil až poslední den.

Nepřítomnost vzdělaných dělníků se vzorovou organizovaností a jejich neangažovanost v socialistickém hnutí obecně se během sjezdu staly terčem kritiky.²² Chwala své kolegy omlouval celkovým „fyzickým i duševním zaujetím“ pro činnost v jejich vlastních spolcích, kdy už nezbyval čas angažovat se někde jinde. Konkrétní absenci knihtiskařů v Hainfeldu (především vídeňských, ke kterým soudruzi vzhlíželi především) Chwala přičítal důsledkům prosincové stávky vídeňských typografů a pomocných dělníků a dělnic. Ač by někteří typografové dorazili rádi, nezbyvala energie a finance.²³ Chwala naopak mohl sjezdu s potěšením oznámit, že stávka ve Vídni již probíhala i za součinnosti nekvalifikovaných pomocnic. I díky jeho iniciativě se také bod o nutnosti otevírání odborových a zájmových dělnických organizací nekvalifikovaným dělníkům včetně žen dostal do závěrečné rezoluce.²⁴ V případě typografických organizací byl však velký rozdíl mezi sjezdovou směrnicí a jeho provedením v praxi.

List vídeňských kolegů *Vorwärts!* byl (i přes výtky vůči typografům) také díky Emilovi Kralíkovi, rovněž účastníku zakládacího kongresu II. internacionály

20 Viz seznam účastníků hainfeldského kongresu in: *Das Protokoll Des Einigungsparteitages in Hainfeld 1888/89 der Sozialdemokratischen Arbeiterpartei in Österreich (SDAP) abgehalten am 30. und 31. Dezember 1888 und 1. Jänner 1889*. Bearbeitet und kommentiert von Margarete KOWALL und Carl F. PFAFFINGER, Hainfeld 2014, s. 160–163.

21 Viz Walentyna NAJDUS, *The Relation of the Polish Social Democrats in Galicia to the Habsburg Empire and the Austrian Social Democratic Workers Party*, in: Keith Hitchins (ed.), *Studies in East European Social History Vol. I*, Leiden 1977, s. 66–93, zde s. 77.

22 R. ZAHÁLKA (ed.), *Protokol sjezdu hainfeldského*, s. 54.

23 R. ZAHÁLKA (ed.), *Protokol sjezdu hainfeldského*, s. 81.

24 Tamt., s. 83.

o půl roku později v Paříži, zařazen sjezdem mezi čtrnáct (deset obecných a čtyři oborové) oficiálních stranických tiskovin stojících na stanovisku sociální demokracie.²⁵

Nikdo neočekával, že by dorazil do Hainfeldu zástupce z Prahy. Ostatně je symptomatické, že se o sjezdu *Veleslavín* nezmínil ani jednou větou. V době hainfeldského sjezdu byli čeští typografové z Prahy stanovisku sociální demokracie vzdáleni hned dvojnásobem: elitářskou izolovaností svého oboru a také přichylností českého dělnictva v Praze k středostavovské nacionální politice. Při projednávání zavedení dělnických komor na sjezdu v Hainfeldu došlo na debatu o pražských dělnících. Sám hlavní strůjce sjezdu a vůdce rakouských sociálních demokratů Viktor Adler si trpce posteskl, že pražští dělníci jsou zcela pod vlivem mladočeských politiků. S tím musel souhlasit i Vilém Körber, vůdce pražské delegace, který však druhým dechem vyjádřil naději, že se „krok za krokem tvoří sociálně demokratická strana, která o mladočeských poslancích nechce ničeho vědět.“²⁶

První ozvěny socialismu a kontroverze ohledně Prvního máje

Od počátku devadesátých let 19. století se socialismus postupně stával z teoretického výkladu modernity, který přitahoval intelektuály a několik dobrodruhů z řad dělnictva, politickým a kulturním fenoménem masového charakteru. Rakouská sociální demokracie vzešla z Hainfeldu jako kulturně politické hnutí nového typu, jež od základu revolucionizovalo politiku. Nemožnost legálně prosazovat zájmy proletariátu na půdě parlamentu strana nahrazovala mohutnými manifestacemi, jež byly pro většinu stoupenců strany až do roku 1907 jediným způsobem, jak ovlivňovat veřejné dění. Nejvýznamnější z těchto manifestací byly manifestace Prvního máje.

Typografická Beseda na rozdíl od vídeňského knihtiskařského spolku zprvu přijímala socialistický kurz jen velmi opatrně. Ideologické směřování typografické organizace bylo však (zatím) pro většinu typografů záležitostí zcela druhotného významu, jelikož bylo potřeba řešit problémy daleko palčivější. Dlouhodobou výzvu představovala nová hrozící konkurence v podobě vynálezu sázecích strojů, které se měly již brzy začít používat v běžné výrobě tištěného slova.

25 Jejich seznam viz: *Das Protokoll Des Einigungsparteitages in Hainfeld 1888/89*. Bearbeitet und kommentiert von M. KOWALL und C. F. PFAFFINGER, s. 159.

26 R. ZAHÁLKA (ed.), *Protokol sjezdu hainfeldského*, s. 96.

Hlavní úkol dne pro české typografy však bylo prosazení nového „ceníku“ (tedy kolektivní smlouvy) platného po úmorném jednání od června 1890, tedy až rok a půl po stávce. Fakt, že se organizace zaměstnanců i zaměstnavatelů dohodly na závazných podmínkách práce, svědčí sice o dobově naprosto výjimečné nátlakové síle typografických odborů, stále to však byl teprve začátek boje. Neexistovala instance, která by kontrolovala, zda jsou dohodnuté parametry kolektivní smlouvy v jednotlivých podnicích skutečně dodržovány. Na řadu zde tedy opět přicházela organizace typografických dělníků, která kontrolovala a v případě rezistence zaměstnavatelů nátlakovými akcemi vymáhala dodržování smluveného tarifu. Typografické besedě se navíc povedlo rozšířit kolektivní smlouvu na celé Čechy.

Snaha o dosažení užších vazeb mezi kvalifikovanými typografickými dělníky v Praze a ostatních Čechách při ceníkovém hnutí roku 1890 s sebou přinášela na stránky ústředního časopisu českých typografů *Veslavín* také první diskurzivní důrazy na všedělnickou vzájemnost. Oslovení pro čtenáře „soudruzi“ se poprvé objevilo roku 1889 a od roku 1890 se začalo stále častěji objevovat vedle dosavadního „kolegové“. Zdá se, že právě zde lze vysledovat počátky fenoménu typického pro následné sbližování se sociálně demokratickým proudem. Typografové využívali jeho radikální tóny a obrazy pro podporu svých úzce oborových záležitostí, které se navíc většinou netýkaly zlepšení podmínek práce všech zaměstnanců a zaměstnanek knihtiskáren, ale pouze kvalifikovaných knihtiskařů a písmolijců.

První obsáhlejší reflexe poměru typografů k socialistickému učení se objevuje až na počátku roku 1891. Jedná se o dvoudílnou anonymní reflexi na stránkách *Veslavínu*, jež vyšla pod názvem *Socialismus a čeští typografové*. V první části je konstatováno, že ku konci 19. století již není možné upokojit dělníka drobtý ze stolu vyšších tříd. Naopak: díky všeobecnému rozšíření socialistického učení se státy chvějí před miliony dělníků. Autor očekává, že v příštím století ideje socialismu „vítězně proniknou vším zřízením společenským a učiní veškeré lidstvo šťastným, blaženým a spokojeným u svého spolubytí na tomto světě.“²⁷

Druhá část už je zacílena na typografy, kteří měli podle autora nejdéle stát opodál všedělnických aktivit. Ovšem i zde následkem rozšiřování tiskařských strojů, zneužívání práce učedníků či hrozbě nástupu sázecích strojů postupně „volnost umělců zaměňuje se za přísný pořádek fabriční“. Typografové tak měli „vystřízlivět“ ze svého snu o uměleckém řemesle a dojít poznání, že mezi nimi a ostatním dělnictvem není rozdílu, snad s výjimkou síly organizace. Sama pointa anonymní úvahy je však tentokrát daleko vágnější a opatrnější než emotivní socialistické vyznání

27 *Socialismus a čeští typografové* I., Veslavín, č. 2, 24. 1. 1891.

v předchozím článku. Typografové jsou pouze vyzýváni, aby „přemýšleli o své budoucnosti“ či „vážně počali uvažovati o sociálním svém postavení“.²⁸

Plíživé náznaky mezi řádky však nestačily několika socialistickým radikálům uvnitř Typografické besedy. Ve vídeňských *Vorwärts!* se tak objevovaly kritiky pražského ústředí spolku, jejichž autoři pocházeli pravděpodobně právě z Prahy. Hlavním symbolem zpátečnictví se na stránkách vídeňského listu stal redaktor *Veslavín* a předseda pomocnického výboru Typografické besedy Josef Bubník, profesí sazeč v tiskárně Jana Otty. Ten měl podle zpráv krotit a zpracovávat pražské dělníky k „mírnosti“, a to nejen na schůzích, ale i na stránkách listu, který vedl. Rovněž mu byla vyčítána agitace mezi dělníky proti osmihodinové pracovní době a osobní přátelství s faktorem Ottova podniku.²⁹ Kritika se stupňovala na jaře 1890, kdy se začala diskutovat forma oslavy Prvního máje.

Pařížský zakládací kongres II. internacionály roku 1889 vyhlásil první květen jako svátek práce a den boje socialistických stran za osmihodinový pracovní den. První máje sloužily jako příležitost k manifestacím za osmihodinovou pracovní dobu a občanská práva pro dělnictvo. Staly se ale také příležitostmi, při kterých socialistická hnutí prezentovala svou sílu a alternativní vizi světa.

První manifestace roku 1890 byla epochální událostí a pro knihtiskařské spolky měla představovat příležitost, jak poprvé manifestovat svou příslušnost k dělnické třídě a veřejně učinit symbolickou tečku za svým dřívějším elitářstvím. Alespoň tak významu události rozuměli radikální socialisté mezi typografy. Potenciálně se však mohlo také jednat o velmi nebezpečný podnik: v případě, že se dělník rozhodl manifestovat v pracovní době, šlo o jednodenní divokou stávkou v rozporu s pracovní smlouvou. V případě typografů tak byla v sázce tvrdě vybojovaná kolektivní smlouva.

V prostředí vídeňských knihtiskařů se především pod vlivem účastníka pařížského kongresu Emila „Habakuka“ Kralíka a jeho vytrvalé přednáškové činnosti o významu Prvního máje v boji za osm hodin práce typografové shodli na tom, že se přidají k dělnickým manifestacím a budou světit První máj pracovním klidem. Dne 1. května tak pracovaly pouze personály Státní knihtiskárny (Staatsdruckerei) a tiskárny *Wiener Zeitung*.³⁰ Na 3 000 dalších kvalifikovaných i nekvalifikovaných

28 *Socialismus a čeští typografové* II., Veslavín, č. 2, 24. 1. 1891.

29 Josef BUBNÍK, *Vě vlastní věci*, Veslavín, č. 7, 4. 7. 1890.

30 Karl HÖGER, *Aus eigener Kraft! Die Geschichte eines österreichischen Arbeitervereines seit fünfzig Jahren. Herausgegeben vom Niederösterreichischen Buchdrucker- und Schriftgiesser-Vereine*, Wien 1892, s. 555–557.

zaměstnanců a zaměstnankyň vídeňských tiskáren se přidalo k prvomájové manifestaci čítající jen ve Vídni více než 100 000 účastníků a účastnic.

Podobně jako vídeňští kolegové stáli i pražští typografové na jaře roku 1890 před otázkou, jestli a jakým způsobem se přidají k manifestacím, které v Praze měly být rovněž masového charakteru. Na všeobecné schůzi pražských typografů dne 30. března byl proto zahrnut bod „Jaké stanovisko zaujmouti mají knihtiskařští pomocníci Pražští naproti hnutí za příčinou zavedení osmihodinové denní doby pracovní?“, kde se projednávala i forma spoluúčasti na Prvním máji. Ve vydatné diskusi byla zmíněna i stupňující se kritika vycházející od vídeňských (*Vorwärts!*) i pražských (*Nový věk svobody*) socialistů směrem k Typografické besedě kvůli nečinnosti v této záležitosti. Někteří kolegové tuto kritiku považovali za zcela marginální problém, jenž si nezasluhuje, aby se jím typografická komunita jakkoliv zabývala. Jiní však poukazovali na nutnost reakce, jestliže chtějí být typografové stejně jako v šedesátých letech i nyní oněmi „pionýry hnutí sociálního“.³¹

Březnová schůze vyústila v rezoluci vyjadřující na jedné straně „úplný souhlas a solidarnost“ s požadavkem ostatního dělnictva na zavedení osmihodinové pracovní doby. Na druhé straně se však kolegové plně shodli na tom, že se nebudou účastnit prvomájové oslavy v pracovní době, jelikož by dali „veškeré své dlouholeté vymoženosti a právní závazky všanc mlhavé a nejisté budoucnosti“. Jinými slovy tedy typografové nechtěli radikálním dobrodružstvím riskovat pracně vybojovanou a zároveň stále velmi křehkou kolektivní smlouvu a svůj exkluzivní podpůrný systém.³² Jistou „motivací“ k tomuto rozhodnutí byl jistě i oběžník grémia majitelů pražských knihtiskáren rozeslaný den předem (29. 3. 1890) po pražských knihtiskárnách, který zamítal jakoukoliv možnost dosažení osmihodinové pracovní doby v knihtiskárnách a sliboval tvrdý trest za jakékoliv porušení smlouvy v podobě svévolného opuštění pracoviště dne 1. května.

Jako náhradu za svěcení „svátku dělnického“ pracovním klidem však pražští typografové na březnové schůzi odsouhlasili alternativu. K večeru prvomájového dne se po pracovní době měla uspořádat knihtiskařská všeobecná schůze, jejímž hlavním tématem měla být otázka legálního dosažení osmihodinové pracovní doby. Mezi pražskými kolegy (kromě jednotlivců, jimž byl dáván prostor v socialistickém tisku) panovala na takovém smírném řešení naprostá shoda. Po schůzi byl ten-

31 *Veřejná schůze všeobecná*, Veleslavín, č. 7, 4. dubna 1890.

32 Typografy jejich organizace podporovaly v případech nemoci, úrazu, nezaměstnanosti i na cestách. V případech úmrtí dlouhodobě platících členů vyplácely rovněž určitou podporu vdovám a sirotkům.

to postoj vysvětlen širší veřejnosti na stránkách *Veleslavínu*. V horlivém agitačním článku, kde už zřetelně zněly socialistické tóny, však bylo znovu řečeno, že pražští typografové, ač jsou nyní již „soudruzi“ ostatních dělníků, shledávají „nesmyslným pro nějaký vzdušný přelud přinášeti oběti“.³³

První máj v Praze byl epochální událostí. Dělnický tábor lidu konající se od 11 hodin dopoledne na Sřeleckém ostrově měl více jak 30 000 návštěvníků. Příchozí vítaly při vstupu tři velké osmy, které měly symbolizovat heslo „Osm hodin práce – osm hodin klidu – osm hodin vědy“. Z řečniště zaznívaly provolání, že se od nynějška české dělnictvo hlásí k rudé barvě sociální demokracie, ale i ujištění, že přitom nepřestává být součástí českého národa. Po projevech a konečně rezoluci začala odpolední taneční zábava, která trvala až do pozdních nočních hodin.³⁴

V době, kdy zábava na Sřeleckém ostrově vrcholila, se konala téměř na doslech od probíhajícího veselí v Konviktském sále slavnostní schůze pražských typografů. I přes několikátýdenní propagaci v tisku i prostřednictvím důvěrníků v podnicích se dostavila na místo sotva čtvrtina ze zhruba osmi set pražských kvalifikovaných knihtiskařů a písmolijců. Nekvalifikovaní dělníci a dělnice tentokrát ještě nebyli pozváni.³⁵

Po úvodním slově zvoleného předsedy schůze J. Bubníka se přešlo ke třem hlavním krátkým přednáškám o osmihodinové pracovní době a významu typografické organizace, které odreferovali řečníci z řad funkcionářů Typografické besedy. Ač byly přednášky koncipovány jako úvody k diskuzím, nikdo se nepřihlásil. Schůze tudíž musela na účastníky působit poněkud nervózním dojmem. Bylo očividné, že formát „manifestační schůze“ byl pro většinu příchozích něco naprosto nového. Jen hrstka si možná vzpomněla na organické nadšení v Konviktském sále před vypuknutím první stávky pražských typografů v létě 1869. Tehdy se také schůze účastnili téměř všichni pražští typografové.

Z hlediska dalšího vývoje je důležité se zastavit u jisté symboliky v oslovování účastníků: zatímco někteří řečníci trvali na tradičním „velectění kolegové“, jiní již vítali červánky nové doby oslovením „soudruzi“. Josef Bubník a předseda spolku Karel Krunert používali tradiční oslovení. Ale například „politicky nejuvědomělej-

33 Josef BUBNÍK, *Zkrácení doby pracovní a 1. květen 1890*, *Veleslavín*, č. 6, 22. 3., 1890.

34 První máj v Praze. Tábor dělnický a dělnická slavnost na Sřeleckém ostrově, *Národní listy*, č. 120, 2. 5. 1890.

35 Spolu s pomocným dělnictvem pracovalo v pražských knihtiskárnách okolo roku 1890 dohromady zhruba 1500 osob. Zdroj: *Věřejná schůze všeobecná*, *Veleslavín*, č. 7, 4. dubna 1890.

ší knihtiskař³⁶ tohoto období František J. Čermák, přednášející o všeobecném významu osmihodinové pracovní doby, již volil socialistické oslovení. I on se ale vyslovil proti slavení Prvního máje jednodenní stávkou.

Na závěr setkání byla přijata rezoluce. Pražské typografické dělnictvo se v ní přihlásilo k závěrům typografického a všeobecně dělnického sjezdu v Paříži předchozího roku. Nakonec byl typografům připomenut jejich úkol: „Pomocnictvo knihtiskařské, vstupující dnešním projevem svým do řad ostatního dělnictva, bude povinno, v řadách těch vytrvati až do konce.“ Po tomto slavnostním závěru se rozproudila zábava. Nejprve Zpěvácký spolek pražských typografů zapěl několik vlasteneckých sborů, následně se až do pozdní noci tančilo.³⁷

Slavit či neslavit První máj pracovním klidem. To bylo tedy předmětem sporu pražského vedení Typografické besedy následujících let. Šlo o konflikt mezi podporou sociálně demokratické ideologie symbolickými, avšak naprosto bezpečnými gesty a jednáním na hranici stávajícího právního řádu. Hned následující rok se ukázalo, jak palčivá a důležitá tato otázka byla. První máj 1890 byl v Předlitavsku událostí bedlivě sledovanou bezpečnostními složkami i zaměstnavateli, avšak nakonec vcelku tolerovanou. Namísto antisemitských excesů či rabování obchodů, jež provázely rané dělnické projevy, byla předlitavská města svědky disciplinovaných přehlídek mohutné „dělnické armády“.³⁸ Z důvodu možného nebezpečí, které představovalo dělnické hnutí pro stávající řád, tak následující rok 1891 přistupovaly jednotlivé dědičné země Předlitavska k úplnému zákazu prvomájových oslav.³⁹ I přes zákazy se nakonec v Praze konaly dvě manifestace – „internacionálních“ dělníků na Štřeleckém ostrově a „národních“ dělníků na Štvanici, tzv. Velkých Benátkách.⁴⁰

Pražští typografové roku 1891 nevěnovali Prvnímu máji žádnou pozornost. V tisku se objevilo vysvětlení, že ač jsou typografové solidární s dělnickou věcí, jsou nyní natolik zaměstnáni zakázkami na Zemskou jubilejní výstavu v Praze a také organizací pražského sjezdu typografů z Čech obou národností, že již nezbyvá energie na důstojnou oslavu Prvního máje. Navíc, jak argumentoval *Veleslavín*, uběhl od

36 Svaz pomocného dělnictva grafického obého pohlaví novinářských zřízenců a příbuzných odvětví v ČSR, sídlem v Praze, in: Josef LEDEN, Jiřina SPURNÁ, Hana KRULISOVÁ, *Inventář: Polygrafické spolky a organizace*, Archiv ČMKOS, s. 172.

37 *Slavnostní schůze dne 1. května v Konviktě*, *Veleslavín*, č. 9, 10. 5. 1890.

38 K této změně v „uliční politice“ dělnického hnutí obecně viz Thomas LINDENBERGER, *Zur Sozialgeschichte der öffentlichen Ordnung in Berlin 1900 bis 1914*, Bonn 1995.

39 Zdeněk VESELÝ, *Počátky prvomájových oslav na Liberecku*, AUC: Philosophica et Historica. Studia Historica 27, 1983, č. 2, s. 93.

40 David PAVLOREK, *Sociální požadavky dělnictva (První máje 1890–1914)*, závěrečná Seminární práce FF UK, Praha 2011, s. 35. Autorovi děkuji za zprostředkování.

první Prvomájové manifestace již rok a žádné změny nenastaly.⁴¹ V jedné pražské tiskárně, která nedodržovala kolektivní smlouvu, došlo před 1. květnem k „divoké“ (spolkem neschválené) stávce, což vedení Typografické besedy také tvrdě odsoudilo.

Ve Vídni šlo o zcela jiný příběh. Zde se osazenstva mnoha podniků i přes zákaz vídeňského grémia majitelů knihtiskáren rozhodla 1. května nepracovat, následkem čehož obdržela hromadnou výpověď. Odpovědí byla všeobecná stávka kvalifikovaného i nekvalifikovaného dělnictva ve Vídni, které se účastnilo celkem zhruba 2600 osob. Brzy se hlavním tématem stávky stal požadavek devítihodinové pracovní doby. Vyčerpávající stávka trvala pět týdnů a měla katastrofální důsledky. Nebylo dosaženo žádného požadavku stávkujících. Navíc byl policejně rozpuštěn vídeňský typografický spolek, nejstarší fungující dělnický spolek v monarchii založený roku 1842. Jeho majetek v hodnotě stovek tisíc zlatých byl plně zabaven. Jako důvod bylo udáváno, že spolek v rozporu se stanovami používal majetek různých svých podpůrných fondů (vdovského, sirotčího, nemocenského atd.) na podporu stávkujících, kteří ani mnohdy nebyli členy spolku včetně nekvalifikovaných dělníků a dělnic, ač tuto skutečnost spolek popíral.⁴²

Dolnorakouský spolek knihtiskařů a písmolijců mohl být posléze obnoven, ovšem nikoliv na základě liberálního spolčovacího zákona z roku 1867, nýbrž pouze na základě císařského patentu z roku 1852. Stalo se tak na konci listopadu 1891.⁴³ Hlavní vůdce i historik stávky Karl Höger se k jejímu výsledku vyjádřil tak, že stávka roku 1891 „nebyla v morálním ohledu žádná prohra, nýbrž velkolepé vítězství.“⁴⁴ Otázkou však zůstává, zda se nejednalo pouze o snahu vůdce zpětně dodat smysl svému zjevnému neúspěchu.

V Praze panovalo zděšení z výsledku vídeňského konfliktu. Tarifní fond besedy sice vydal více než 3 000 zl. na podporu stávky, jež v úhrnu stála 120 000 zl.,⁴⁵ a všem kolegům bylo neustále připomínáno, aby s ohledem na dělnickou solidaritu za žádných okolností neodpovídali na lákání agentů, kteří verbovali stávkokazy do Vídně. Pro kritiky socialistického experimentování v řadách Typografické besedy byly však katastrofické následky vídeňské stávky potvrzením jejich názorů.

O pár měsíců později v listopadu 1891 vypukla po celém Německu stávka knihtiskařských dělníků. I zde již šlo o společný postup kvalifikovaných i nekvalifi-

41 *První květen*, Veleslavin, č. 8, 25. 4. 1891.

42 K. HÖGER, *Aus eigener Kraft!*, s. 560–568.

43 K. KRUNERT, *Typografická organisace v Čechách*, s. 147.

44 K. HÖGER, *Aus eigener Kraft!*, s. 567.

45 *Tamt.*, s. 563.

kovaných dělníků a dělnic rámovaný socialistickým narativem boje proti kapitálu a vykořisťovatelům. I v tomto případě bylo hlavním tématem devět hodin pracovní doby. Stávka trvala tentokrát deset týdnů až do poloviny ledna 1892 a rovněž nepřinesla žádný bezprostřední výsledek kromě prázdné pokladny Svazu německých knihtiskařů (před stávkou nejbohatšího odborového svazu v Německé říši) a ztráty celoříšského tarifu pro typografy, jenž byl obnoven až roku 1896.⁴⁶

I v případě celoněmecké stávky byla reakce pražských typografů podobná. Události přinesly na stránky *Veleslavína* zvýšenou míru socialistického patosu, ale také působily jako odstrašující příklad, jak může v případě agresivních a nepromyšlených výbojů skončit i Typografická beseda. Tváří v tvář mizérii německých kolegů *Veleslavín* napsal: „[...] dovolujeme si doufati, že rozhodující činitele [pražských typografů] vždy budou hledět vyvarovati každé krajnosti, neboť cestou klidného a mírného jednání lze mnohem snáze dosíci cíle než pomocí násilí.“⁴⁷

Socialistický kurz směřování typografického spolku i listu byl však stále zřetelnější. Na prvomájovou schůzku roku 1892 byl pozván i nekvalifikovaný personál pražských knihtiskáren. Téměř nikdo z nekvalifikovaných dělníků a dělnic se na schůzi nedostavil, od kvalifikovaných typografů to však byl důležitý symbolický akt.

Schůze se zúčastnil také poslanec Říšské rady za mladočeskou stranu a „chvalně známý přítel pracujícího lidu“ hrabě Václav Kounic, který přítomným slíbil, že se jeho strana bude zasazovat o dosažení všeobecného hlasovacího práva.⁴⁸ Hrabě Kounic dorazil na základě pozvánky od Typografické besedy adresované mladočeskému poslaneckému klubu. Jeho přítomnost však nelze vnímat jako odklon Besedy od socialistického kurzu, ale spíše jako politicky pragmatickou snahu o navázání spojení se stranou, jež byla skutečně zastoupena v parlamentu a byla schopná i něco ovlivnit na rozdíl od sociální demokracie, jež zatím mohla pouze experimentovat s emocemi ulice. Socialistická rétorika se naopak vyostřovala. Během schůze byl vyhlášen boj „zámožnému stavu čili kapitalismu“.

V únoru 1892 došlo také ke změně redakce v listu českých typografů. Redaktorem *Veleslavína* se stal po Josefu Bubníkovi, který odstoupil kvůli svému jmenování faktorem v Ottově tiskárně, Emanuel Stivín, který hovořil již před dvěma

46 Dieter SCHUSTER, *Chronologie der deutschen Gewerkschaftsbewegung von den Anfängen bis 1918*. Electronic ed., Bonn 2000. <http://library.fes.de/fulltext/bibliothek/tit00148/0014802a.htm#E323E4> [17. 5. 2021].

47 *Stávka knihtiskařských pomocníků v Německu*, *Veleslavín*, č. 2, 26. ledna 1891.

48 *Verejná schůze dělnictva knihtiskařského na oslavu 1. května v sále Konvikském*, *Veleslavín*, č. 9, 14. 5. 1892.

lety ze socialistického stanoviska na schůzi k Prvnímu máji.⁴⁹ I on se stal brzy faktorem (v tiskárně J. R. Vilímka) a na jeho místo v květnu nastoupil Jan Jelínek, sazeč v tiskárně K. Bellmanna.⁵⁰ Od února přibyla *Veleslavínu* k pravidelným rubrikám „Typografický světozor“ a „Typografická kronika“ rubrika nová „Ze světa dělnického“, která zpravovala o akcích sociální demokracie, dělnických a odborových schůzích a sjezdech, stávkách v rozličných dělnických oborech nebo projednávání dělnické otázky na půdě parlamentu, zemských sněmů apod.

Rok 1893 zasvětila sociální demokracie v Předlitavsku po vzoru belgických dělníků tlaku na vládu ve věci rozšíření volebního práva.⁵¹ Díky tomu se mobilizační potenciál Prvního máje rapidně zvýšil. Mnozí pražští typografové chtěli tentokrát dokázat, že coby „pionéři dělnictva“ neslaví svátek pouze, když připadne na neděli, jak jim bylo vytýkáno.⁵² Hlasy požadující světit První máj pracovním klidem byly tentokrát silnější a i redakce *Veleslavína* myšlenku podporovala. Odpůrci stávky na 1. května byli také slyšet, ač i oni se prohlašovali za přívržence sociálně demokratické strany. Jejich argumentace byla dvojí: 1. První máj je z pohledu typografických dělníků zbytečná akce, které povede ke katastrofě jako ve Vídni. 2. První květen světit pražští dělníci především v oborech, kde neplatí žádný ceník. Avšak pražští typografové tuto smlouvu mají. Dosáhli ji díky jednotě a své silné organizaci. Z toho pochází ne pouze privilegium, ale i závazek pracovat každý den kromě neděle a svátků, jak bylo slíbeno.

Podle kritiků svěcení Prvního máje bylo na místě se obávat, že principálové by svévolného opuštění práce využili k vypovězení již tak nevyhovující kolektivní smlouvy, jako se tomu stalo ve Vídni či v Německu. Kritikové navrhovali, aby se osmihodinová pracovní doba stala součástí nového návrhu kolektivní smlouvy a aby následně byla vybojována – namísto zbytečné účasti na prvomájových manifestacích – v konfrontaci s majiteli knihtiskáren.⁵³ Smlouvání uvnitř oboru tedy mělo nahradit nikam nevedoucí socialistické blouznění o dělnické jednotě.

49 Již roku 1895 ale založil vlastní podnik, kde se specializoval na tisk moderní české poezie. Tiskl například i slavnou *Moderní revue* Arnošta Procházky a Jiřího Karáska ze Lvovic.

50 *Údaj o podniku, kde pracoval Jelínek, viz K volbám do Úrazové pojišťovny*, *Veleslavín*, č. 9, 12. 5. 1893.

51 Janet L. POLASKY, *A Revolution for Socialist Reforms: The Belgian General Strike for Universal Suffrage*, *Journal of Contemporary History* 27, 3/1992, s. 449–466.

52 „[...] A již z té příčiny nesmí typografové pražští dopustiti, aby veškeré ostatní dělnictvo vrhnou ti jim mohlo ve tvář výčitku: „Vy zváni jste pionéry dělnictva a slavíte 1. května, když připadne v neděli!“ Jan DIVÍŠ [= Jan JELÍNEK], *1. květen, svátek dělnický*, *Veleslavín*, č. 6, 24. 3. 1893.

53 František SOMMER, *K oslavě 1. května*, *Veleslavín*, č. 7, 14. 4. 1893.

Strany „mírných oslavovatelů“ a „radikálních manifestantů“⁵⁴ si ještě několikrát vyměnily názory na stránkách *Veleslavína*, až konečně došlo k setkání důvěrníků jednotlivých pražských knihtiskáren. 52 důvěrníků zastupujících 28 (z celkem 41) pražských knihtiskáren se jednohlasně vyslovalo pro účast typografů na manifestaci 1. května v pracovní době, necítili se však mít dostatečný mandát k tomu, aby hovořili za nepřítomné kolegy. Nakonec se v 21 závodech (tedy v pouhé polovině) o tomto tématu hlasovalo. Hlasování v poměru 249 ku 229 hlasů těsně vyhráli zastánci radikálnější varianty. Vzhledem k tomu, že se na důrazné varování majitelů zdržely hlasování kolektivy především velkých pražských knihtiskáren jako Jan Otto, Mercy nebo Politik, však těsná výhra „radikálů“ nic neznamena, a proto bylo ze strany Typografické besedy upuštěno od jakékoliv oficiální oslavy Prvního máje.⁵⁵

Prvního května 1893 nakonec nepracovaly kolektivy osmi menších pražských knihtiskáren, které tak učinily po dohodě se svými zaměstnavateli.⁵⁶ Všem, kteří se rozhodli pracovat, bylo doporučeno, aby svůj výdělek z prvomájového dne věnovali na tarifní fond, z něhož byly placeny náklady na ochranu tarifní smlouvy. Pro ostatní dělnictvo *Veleslavín* zveřejnil vysvětlení, že pražské typografické dělnictvo je plně solidární s dělnickou věcí, ale že vzhledem k ohledu na celek a jednotu své organizace upouští prozatím jakožto organizace od samotné účasti na oslavách Prvního máje.

Od poloviny devadesátých let 19. století První máj slavila již vždy více než polovina pražských knihtiskařských závodů. Po roce 1895 také svěcení svátku práce ztrácelo svůj konfrontační osten a začalo být podnikateli i státem tolerováno.⁵⁷ V kruzích typografů byly však nadále slyšet hlasy, které rozporovaly smysl účasti typografů na manifestacích v pracovní době. V některých podnicích se neslavilo, jelikož to výslovně zakázal majitel, někde – jako například u Jana Otty roku 1894 – se volno na 1. května udělilo, ale pro odpor části kolegů vůči svátku bylo staženo.

Teoretické problémy soudobého socialismu nebyly téměř vůbec mezi typografy diskutovány, zhmotňovaly se ale v problémech jejich oboru. Typografové neorganizovaní či porušující kolektivní smlouvu (nazývání „švecové“) prací pod smlouvenou minimální mzdou či prací v neděli byli osočováni z toho, že porušují „dělnickou solidaritu“. Užší spolupráce s německými kolegy v Liberci nebo Ústí

54 Citát z článku [H. D.], *V oběť svornosti!*, *Veleslavín*, č. 8, 28. 4. 1893.

55 *Oslava 1. května a pražští typografové*, *Veleslavín*, č. 7, 14. 4. 1893.

56 *1. květen ve světě typografickém*, *Veleslavín*, č. 9, 12. 5. 1893.

57 Jan GALANDAUER, *Od Hainfeldu ke vzniku KSČ. České dělnické hnutí v letech 1889–1921*, Praha 1986, s. 51.

nad Labem zase byla pro Typografickou besedu důkazem o „internacionální dělnické solidaritě“. V reflexích jejich situace se také stále častěji objevovala akcentace třídní zkušenosti typografických dělníků.

Typografičtí kvalifikovaní dělníci minimálně v komunikaci navenek přijali dělnickou třídní identitu, ač povzdech typografů-socialistů nad stavovskou izolovaností jejich oboru nikdy úplně nezmizely. Z dostupných pramenů vysvítá, že během první poloviny devadesátých let převládl mezi kvalifikovanými typografickými dělníky v Praze názor, že Československá sociálně demokratická strana dělnická je jediná strana, které skutečně a bez postranních úmyslů jde o materiální a kulturní pozvednutí dělnictva.

Vzorová dělnická organizace ve strukturách sociální demokracie

Výjimečnost typografických odborů netkvěla pouze v poměru organizovaných a neorganizovaných dělníků,⁵⁸ ale i v úspěších organizace. V červnu roku 1894 se podařilo předlitavským typografům po více než dvaceti letech od prvního návrhu docílit založení a (o což šlo především) povolení Svazu typografických spolků, který sdružoval zemská typografická sdružení v Rakousku.⁵⁹ Typografická beseda se ihned stala členem. Celorakouská organizace otevřela cestu ke kolektivní smlouvě platné pro celé území Rakouska, takzvanému „normálnímu ceníku“. Na počátku roku 1896 tak rakouští typografové slavili hned dvě velká prvenství. Jako první rakouští dělníci vyjednali kolektivní smlouvu platnou pro všechny knihtiskárny v celé západní části podunajské monarchie od Innsbrucku po Lvov. Druhým a jinde dosud neviděným úspěchem bylo ujednání o maximální délce devíti hodin práce.⁶⁰ Podle údajů z dalších let se již nejpozději od počátku roku 1897 začala ujednání ceníku díky bedlivému dohledu typografických odborů dodržovat.

58 Podle statistiky z roku 1895 se v Předlitavsku nacházelo 6 663 329 dělníků a zaměstnanců v průmyslu a obchodu, z nichž pouze 88 818 (tedy 1,35 %) bylo členy odborového spolku. V této době bylo členy Typografické besedy v Praze cca 90 % a v celých Čechách na 75 % všech kvalifikovaných zaměstnanců. Viz Jakub S. BENEŠ, *Workers and Nationalism*, s. 187.

59 VERBAND etc. (ed.), *Verband der Vereine der Buchdrucker und Schriftgiesser und verw. Berufe Österreichs: 20 Jahre Verband 1894–1914*, Wien 1915, s. 41 ff. Oficiální název v českém jazyce Svazek spolků knihtiskařů a písmolijců i příbuzných odvětví v Rakousku.

60 *Normal-Lohnentarif für die Buchdruckerei und Schriftgiesserei-Gehilfen der österr. Kronländer, das sind alle qualificirten Arbeiter dieser Branchen*, Archiv ČMKOS, fond Polygrafické spolky a organizace, kart. T 25, inv. č. 4.

Zatímco v první polovině devadesátých let se organizace typografů sbližovala se sociálně demokratickým hnutím především na rovině symbolů a rétoriky, po roce 1895 začala pronikat i do organizačních struktur strany.

Jistě zde svou roli sehrál dům typografů v ulici Ve Smečkách, otevřený roku 1895 a nazvaný Typografická beseda, který se stal centrem sociálního a kulturního života pražských dělníků, a to minimálně do roku 1907, kdy byl otevřen Lidový dům. Nejspíše ještě důležitější byla celková profesionalizace rakouského (i českého) sociálně demokratického hnutí. Zatímco k roku 1890 byla Sociálně demokratická strana dělnická neformálním sdružením spolků a časopisů hlásících se k hainfeldskému programu, v době konání pátého celorakouského sjezdu v Praze v dubnu 1896 byla sociální demokracie již profesionální stranou s celorakouskou sítí zemských a místních organizací.⁶¹

Organizační příklon Typografické besedy k sociální demokracii symbolicky započal vstupem politicky spíše vlažného a oportunistického předsedy organizace typografů Karla Krunerta v roce 1895 do Československé sociálně demokratické strany dělnické (dále jen ČsSDSD).⁶² Krunert ve svém politickém angažmá následoval vždy ducha doby. Zatímco v osmdesátých letech 19. století podporoval mladočeskou stranu a na slavnostních akademiích recitoval vlastenecké básně, ve svých textech o přínosech odborových organizací z devadesátých let již hovořil o odborech jako o jednom z pilířů celosvětového hnutí stojícího na základech učení Lassala, Marxe a Engelse.⁶³ Krunert byl především neúnavný odborový organizátor. Počet organizovaných typografů či péče o práce neschopné kolegy byly v jeho myšlenkovém světě vždy podstatnější než ideologie. Šlo mu hlavně o kvalitu života a zlepšování pracovních podmínek „černých umělců“ i samotné řemeslné a umělecké úrovně oboru.

Nejvýznamnější socialistické podniky, v nichž se Typografická beseda začala na samém konci 19. století angažovat, byly Dělnická akademie a Dělnická knihtiskárna. Oba zprvu působily především v Praze.

61 Oldřiška KODEDOVÁ, *Vývoj organizační struktury sociální demokracie v českých zemích v 90. letech 19. století*, Sborník historický 12, Praha 1964, s. 79–128, zde s. 115.

62 Krunert byl ve výboru TB od roku 1875, předsedou pak v letech 1881–1882 a poté od roku 1889 až do své smrti v roce 1916.

63 Údaj o přistoupení: Krunertova legitimace člena strany Československé sociálně demokratické strany dělnické, Archiv ČMKOS, fond Polygrafické spolky a organizace, kart. T 6, inv. č. 252; recitování vlasteneckých básní: *Proslav při akademii* [...] dne 21. 11. 1880, Archiv ČMKOS, fond Polygrafické spolky a organizace, kart. T 23, inv. č. 80; text o odborech: K. KRUNERT, *O organizaci vůbec a odborové zvlášť*, Lidová knihovna. Sběrka k poučení i zábavě, roč. 1, Praha 1897, s. 18.

Dělnická akademie (či Česká akademie dělnická) byla založena na podzim 1896 jako koordinační středisko vzdělávacích a kulturních aktivit dělnických spolků hlásících se k sociální demokracii. Inspirací byl vídeňský experiment lidové univerzity s kurzy pro dělnictvo. Založením Dělnické akademie se dovršila jedna etapa snah sociálně demokratického hnutí o „povznesení“ kulturní úrovně českého dělnictva. Ustanovující valná hromada se sešla v Typografické besedě. V proslovu Františka Soukupa, nejlepšího řečníka z řad českých socialistů, zaznělo, že Dělnická akademie má být podnikem, který propojuje dělnictvo a inteligenci.⁶⁴ Typografové sami sebe jistě viděli stát někde uprostřed mezi těmito skupinami

Během ustanovující valné hromady se členy Dělnické akademie stalo 40 dělnických spolků, které sdružovaly celkem 4329 členů. Ač se tato událost konala ve spolkovém domě typografů, Typografická beseda mezi nimi zatím nefigurovala. O přistoupení ústřední organizace českých typografů k Dělnické akademii se jednalo na zvláštní valné hromadě v listopadu 1896. Motivy, které se objevovaly během jednání o přistoupení Besedy k Akademii, byly symptomatické pro celkový poměr typografů k ostatnímu dělnickému hnutí. Zaznívaly zde tóny nutnosti soudružského boje všech dělníků, s kterými se většina typografů jen těžko dokázala identifikovat, a na druhé straně patriarchálně vyznívající teze o potřebě pomoci méně vyspělým dělníkům: „jest naší povinností, abychom podporovali slabší soudruhy, kteří na dráze organizace ještě tak daleko nepokročili“.

Typografové si svépomocí zařizovali kurzy dalšího vzdělávání již od šedesátých let. Podobně rozvinutý měli i systém podpory cestujících kolegů a zprostředkovatelen práce pro nezaměstnané, což měly být další funkce Akademie. Podobnou organizaci tedy nepotřebovali. Na schůzi ale zaznělo, že pro pražské typografy, bude „velice prospěšné“, vejdou-li do užšího styku s ostatním dělnictvem, což se mělo právě prostřednictvím Akademie stát. Kromě toho bylo připomenuto, že se pražští typografové na prvomájové schůzi roku 1895 prohlásili za stoupence sociálně demokratické strany, a proto je jejich povinností nový socialistický podnik svým členstvím podporovat. O návrhu neproběhla další diskuze, načež byl jednohlasně přijat. Pražský odbor vzdělávací Typografické besedy se stal členem Dělnické akademie.⁶⁵ Platící členové Besedy tak měli možnost účastnit se veškerých kurzů a přednášek Akademie. Během prvních tří let kurzy dějin pro dělníky vedli napří-

64 Jiří POKORNÝ, *Dělnická akademie před první světovou válkou*, Český časopis historický 91, 1/1993, s. 59.

65 *Návrh, aby „Typografická beseda“ (pražská skupina členů, tj. odbor vzdělávací) přistoupila za člena k České akademii dělnické*, Veleslavín, č. 32, 20. 11. 1896.

klad Jan Herben a Zdeněk V. Tobolka, o Marxově kapitálu přednášel František Modráček. Dále byli k dispozici kurzy německého a francouzského jazyka či přednášky o hygieně a právní ochraně dělnictva.

Z více jak tisícovky pražských členů Typografické besedy se kurzů Akademie během prvních dvou let účastnili podle spolkových statistik pouze tři jedinci, což u vedení organizace budilo velké rozpaky. Kárali členstvo, že v Typografické besedě vidí pouze jakýsi „pojišťovací ústav“, ale na rozkvětu kulturního života dělnictva se odmítají podílet.⁶⁶

Vzhledem k neúčasti typografů na kurzech bylo členství pražského ústředí Typografické besedy v Dělnické akademii zcela nekonfliktní (či spíše žádné) téma. Šlo opět o jakousi symbolickou demonstraci, že typografové stojí na dělnických a třídních stanoviscích, která však neměla reálný obsah. Zato podnik Dělnické knihtiskárny od začátku budil velké vášně. Nešlo zde už jen o zastřešující organizaci vzdělávacích kurzů pro dělníky, která spolky k ničemu nezavazovala, nýbrž o podnik s velkým rozpočtem (tedy i podnikatelským rizikem) a vlivem.

Idea dělnické družstevní knihtiskárny byla poměrně stará. Poprvé se objevila nejspíše mezi typografy v Lipsku v roce 1846, kdy vrcholil spor s místním spolkem majitelů knihtiskáren.⁶⁷ Dělnické knihtiskárny měly zajistit bezpečnou a stálou platformu pro dělnické tiskoviny, kterým v případě ostré rétoriky či sporu s podnikatelstvem hrozilo nebezpečí výpovědi. Rovněž měly působit jako bezpečný zaměstnavatel pro politicky a odborově aktivní dělníky a v neposlední řadě měly představovat zdroj příjmů pro dělnické spolky, které by jako podílníci v družstvu tiskárnu vlastnily.

Na území podunajské monarchie družstevní knihtiskárny existovaly v Pešti a ve Vídni, kde byl takový podnik zřízen roku 1872. Mezi pražskými typografy se o zřízení dělnické družstevní knihtiskárny začalo poprvé hovořit po vypovězení *Veleslavína* z tiskárny Jana Otty v reakci na prosincovou stávku roku 1888. Dalším impulzem v diskuzích bylo sblížení Typografické besedy se sociálně demokratickým hnutím v prvních letech po roce 1890. To již bylo zřízení dělnické knihtiskárny promyšleno dohromady se založením vlastního dělnického sociálně demokratického nakladatelství.⁶⁸

66 *Dělnická Akademie*, Veleslavín, č. 28, 10. 10. 1898.

67 F. GELBRECHT, *Ein Vorschlag zur Verbesserung der pecuniären Verhältnisse der arbeitenden Klasse durch Socialismus*, Typographia. Wöchentllches Organ für Buchdrucker etc., no. 13, 24. 10. 1846, s. 98–99.

68 *Návrh vydavatelstva Veleslavína, aby Ústřední spolek účastnil se nově zřizujícího podniku knihtiskárského s vkladem 4.000 zL.*, Veleslavín, č. 7, 10. 3. 1896. K počátkům tiskárny viz rovněž Josef

Dělnická knihtiskárna a nakladatelství byla první větší sociálně demokratickou institucí v Praze. Typografové hráli důležitou roli při vzniku celého projektu. O přistoupení k formujícímu se podniku se v Typografické besedě jednalo na jaře roku 1896. I přes jisté pochybnosti k majetkové situaci Besedy po zakoupení domu zavládlo z podniku tiskárny nadšení a Typografická beseda se stala podílníkem s vkladem 4000 zl. Podnik nesoucí název Dělnická knihtiskárna a nakladatelství v Praze byl založen roku 1896 a začal pracovat od počátku roku 1897. Hned od ledna sem byla přenesena výroba *Věslovína*. Do podniku byly stahovány rovněž další dělnické časopisy. Největším úspěchem bylo založení prvního českého socialistického deníku *Právo lidu*, který zde začal vycházet od října 1897.

Manažerská a vedoucí místa v knihtiskárně zaujali sociální demokraté z Typografické besedy. Předsedou dozorčí rady se stal Josef Linhart (jinak také vůdce stávkový 1888), členem správní rady František J. Čermák a prvním ředitelem závodu Antonín Reis. Všichni tři byli dlouholetí funkcionáři Typografické besedy a organizovaní socialisté, rudá šlechta mezi knihtiskaři. František J. Čermák pracoval v novém podniku jako sazeč a zároveň působil v nakladatelství, kde dostal na starost veledůležité podniky pro vnější komunikaci strany, *Dělnické kalendáře* a edici *Lidová knihovna*. V ní vycházely krátké prózy, sociální básně a populárně odborné texty určené pro vytríbení světového názoru dělnictva. Sám Čermák napsal pro edici brožury věnované životu a odkazu Mistra Jana Husa a Friedricha Engelse.⁶⁹

Podnik se neustále rozrůstal, čímž se znásobovaly i vklady Typografické besedy, která vždy hleděla, aby měla rozhodující slovo na chod podniku. Tak se prohluboval i vztah se sociálně demokratickým hnutím, který byl dosud udržován pouze prostřednictvím individuálních vztahů členů a funkcionářů Besedy se socialisty. Roku 1900 byl také poprvé oficiálně uveden *Věslovín* jako jeden z odborových stranických listů Československé sociálně-demokratické strany.⁷⁰

Stále užší svazek Besedy se socialisty se však stával předmětem pnutí uvnitř Typografické besedy. Počátky Dělnické tiskárny a nakladatelství se datují do roku 1897, kdy se také zformovala česká národně sociální strana. Spory o angažování se

SKALÁK, *Idea a čin. Základy a rozvoj ústředních tiskových podniků čs. sociální demokracie. Paměti prvního administrátora a ředitele tiskárny Práva lidu*, Praha 1947.

69 František J. ČERMÁK, *Mučenník kostnický Mistr Jan Hus*, Lidová knihovna, roč. 2, seš. 7, Praha 1898; František J. ČERMÁK, *Bedřich Engels předbojovník proletářstva*, Lidová knihovna, roč. 2, seš. 8., Praha 1898.

70 *Zpráva zastupitelstva českoslov. sociálně-demokratické strany v Rakousku ku IV. řádnému sjezdu v Čes. Budějovicích (od 1. ledna 1898 do 30. června 1900)*, Vídeň 1900, s. 4.

Besedy v Dělnické knihtiskárně a sociálně demokratické straně obecně tak dostaly jasný ideologický rámec.

Vedení Typografické besedy začalo být na pravidelných valných hromadách napadáno, že jejich vinou přestává jejich vzorová dělnická organizace sloužit typografům jako celku. Stává se místo toho prodlouženou rukou či dokonce služkou „socanů“, aniž by na tom panovala základní shoda v členské základně. Jak jinak si vysvětlit, že všeobecně oblíbenému Zpěváckému spolku pražských typografů byla odmítnuta podpora ze spolkové kasy, ale na tiskárnu, ekonomicky nejistý a k tomu stranicky jasné profilovaný podnik, se peníze vždy najdou? Například takto se na schůzích Typografické besedy opakovaně ptal sazeč Hynek Bouška, člen prvního výkonného výboru národně sociální strany a pozdější redaktor národně sociálního časopisu *Český dělník*.⁷¹ Rovněž se objevoval argument, že socialisté zaměstnaní v dělnické knihtiskárně mají výhody oproti ostatním zaměstnancům a vyšší naději být přijati do podniku, v němž se s dělnictvem zachází s respektem.

Ve stranickém tisku západočeských národních dělníků bylo bez skrupulí a s typickou příměsí národně sociálního plebejského antisemitismu, nového fenoménu politické kultury konce 19. století, řečeno, že „soudruzi“ ve vedení Typografické besedy zavekli typografickou zemskou organizaci do spárů „židovských socialistů“ a podnik Dělnické knihtiskárny a nakladatelství iniciovali hlavně proto, aby jim generoval tučná místa. V červenci 1898 také národně sociální strana z podnětu svého předsedy V. J. Klofáče založila v Praze obdobný podnik, družstevní Knih-tiskárnu národně-sociálního dělnictva, pozdější Melantrich.⁷²

Podnik Dělnická knihtiskárna a nakladatelství bylo ekonomicky nejvýznamnější angažmá Typografické besedy v socialistickém hnutí. Jiným typem spolupráce bylo aktivní přispívání socialisticky organizovaných funkcionářů Typografické besedy do sociálně demokratických tiskovin.

71 Josef HARNA, *Česká strana národně sociální*, in: Jiří Malíř – Pavel Marek a kol., *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu, I. 1861–1938*, Brno 2005 s. 404.

72 Diskuze o Dělnické knihtiskárně a nakladatelství: *Řádná valná hromada*, Veleslavín, č. 11, 22. 4. 1897; *Dělnická knihtiskárna*, Veleslavín, č. 28, 10. 10. 1897; *Mimořádná valná hromada*, Veleslavín, č. 29, 21. 10. 1897. Hanobící článek o socialistickém kurzu vedení Typografické besedy: *Besídka: Pionéři dělnictva*, Naše snahy: Organ národně-sociální strany československé na českém západě, č. 7, 15. 2. 1901, uloženo v: Archiv ČMKOS, fond Polygrafické spolky a organizace, kart. T 26, inv. č. 25; vznik tiskárny národního dělnictva s dalšími odkazy na literaturu: Oleg HOMOLA – ALEŠ ZACH, *Melantrich*, in: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce 3/I [M–O]*, Praha 2000, s. 203.

Vedle Krunerta a F. J. Čermáka byl třetím nejvýznamnějším pražským typografem Jan Jelínek. Jeho hlavní funkcí v typografické organizaci byla redakce *Veleslavína* v letech 1892–1907. Jelínek byl od počátku devadesátých let důležitou osobností v budování pražského socialistického milieu. Roku 1891 se stal členem vydavatelského komitétu pražského listu *Sociální demokrat*, který měl nahradit *Nový věk svobody*. V roce 1897 byl stranou pověřen redakcí *Slavnostního listu k 1. květnu*, každoročně jedné z nejčtenějších tiskovin socialistického hnutí, a roku 1902 byl redaktorem *Pamětního listu První dělnické výstavy v Praze*, přičemž jiný typograf Antonín Reis byl jejím programovým ředitelem.⁷³ Jelínek byl pravděpodobně nejvýznamnějším socialistou v prostředí pražských typografů a také třetím typem spolkového předáka. Zatímco Krunert byl zaměřen především na vnitrooborovou činnost a v politickém jednání směrem ven byl jakožto zodpovědný odborový předák spíše umírněný, František J. Čermák byl upřímným socialistou. Dbal přitom spolkových závazků, jak se ukázalo například v jeho odporu proti svěcení 1. máje pracovním volnem, které by ale odporovalo dohodnuté smlouvě s principály. Jan Jelínek byl naproti tomu socialistickým ideologem, který kromě redakce časopisu *Veleslavín* neměl žádnou spolkovou zodpovědnost. Mohl si tedy dovolit být „neomezeně“ radikální. Právě proto se stal hlavním hromosvodem antisocialistických nálad mezi národními nebo jinak protisocialisticky orientovanými typografy.

Byl to právě Jelínek, který (často pod pseudonymem Jan Diviš) napsal do *Veleslavína* řadu úvah o proměně vztahu typografů k ostatnímu dělnictvu, agitacních textů k Prvním májům či zpráv o šířícím se evangeliu socialismu mezi typografy. Jeho texty, alespoň v typografickém prostředí, nebyly ani tak reflexí skutečných změn jako spíše agitacemi pro vytoužený stav. Sám také vydal útlý svazek s životopisy významných socialistů 19. věku a věnoval se protináboženské agitaci.⁷⁴

V případě Jelínka hrál důležitou roli v posunu od typické typografické obezřetnosti k agilnější ideologické angažovanosti mimo typografické milieu i generační rozměr. Krunert (* 1853) a Čermák (* 1855) vstoupili do organizace v sedmdesátých letech a během osmdesátých let se stali jejími významnými funkcionáři. Tehdy rovněž Beseda dosáhla významných úspěchů. Jelínek se narodil roku 1867.

73 Jelínek ve vydavatelském komitétu: Zdeněk KÁRNÍK, *Na úsvitu dějin české sociální demokracie. Od prvopočátků hnutí k základům moderní politické strany (1844–1893)*, Praha 2019, s. 566; Jelínek redaktorem Májového listu 1897: *Slavnostní list k 1. květnu 1897*, *Veleslavín*, č. 11, 22. 4. 1897; Jan JELÍNEK (ed.), *Pamětní list I. dělnické výstavy pořádané od 15. 8. do 8. 9. 1902 v Praze*, Praha 1902.

74 Jan JELÍNEK (edd.), *Průkopníci socialismu 19. století. Stručné životopisy nejvýznamnějších osob v sociálním hnutí zasloužilých a v 19. věku zesnulých*, Praha 1901.

Nezažil tedy perzekuci socialistů a ani se nepodílel na změně, v jejímž rámci se Typografická beseda rozrostla z pražského spolku na organizaci s celozemskou působností. Do organizace vstoupil na konci osmdesátých let již jako mladý přesvědčený socialista.

Krunert, Čermák a Jelínek byli pravidelnými přispěvateli do socialistické revue *Akademie*, před první světovou válkou nejvýznamnější intelektuální platformy českých sociálních demokratů. Časopis *Akademie* vznikl roku 1897 z potřeby intelektuální reflexe uvnitř Československé sociální demokracie a současně jako reakce na kampaň národních socialistů o beznárodnosti socialistů, která začala po protistátoprávním prohlášení českých socialistických poslanců. Právě zde se odehrávaly důležité debaty českých socialistů o národnosti a internacionalismu, o marxistickém revizionismu či o roli intelektuálů v dělnickém hnutí.

Tři významní pražští typografové se však do teoretických debat nepouštěli a psali o tématech, která jim byla nejbližší. Krunert pro *Akademii* napsal sérii článků o významu odborové organizace. Čermák překročil hranice typografické organizace především znalostmi o dělnickém ochranném zákonodárství a pojištění pro dělníky. O těchto tématech psal také do *Akademie*. Jeho obecné úvahy o dělnickém pojišťování či komentáře k pojišťovacím zákonům vynikají hlubokou erudicí.⁷⁵ Jelínek jakožto redaktor psal o stavu stranického časopisectva nebo družstevním dělnickém hnutí v zahraničí. Na rozdíl od Krunerta a Čermáka se pokusil o nesmělou teoretickou reflexi hnutí.⁷⁶ Nicméně všichni tři mužové sdíleli se socialistickým hnutím především know-how o tématech, ve kterých typografové vynikali a byli průkopníky: odborová organizace, dělnické pojištění a časopisectvo.

Dalším typem budování užšího svazku mezi typografy a socialistickým hnutím byly snahy vedení Typografické Besedy a redakce *Veleslavína* o aktivizaci knih-tiskařů k účasti na politickém vzestupu socialistického hnutí. Událostí pro hnutí nejdůležitější byly v druhé polovině devadesátých let samozřejmě volby do říšské rady roku 1897, kde nyní v páté všeobecné kurii mohlo volit i dělnictvo. Na území Čech – neúspěšně – kandidovali tři typografové: Antonín Němec, Josef Schuster a Antonín Reis.

Vedení Typografické besedy se také snažilo mobilizovat pražské typografy k volbě socialistů. Za stranu kandidoval ve volebním okrese Praha a předměstí

75 Viz např. Čermákovy statě: F. J. ČERMÁK, *Nezaměstnanost a její vliv na pojištění dělnické*, Socialistická revue Akademie, roč. VII., Praha 1903, s. 53–56 a s. 69–73 či F. J. ČERMÁK, *Reforma a doplnění dělnického pojišťování*, Socialistická revue Akademie, roč. XII., Praha 1908, s. 49–62 a 108–121.

76 Jan JELÍNEK, *Dvojí obrat*, Socialistická revue Akademie, roč. VII., Praha 1903, s. 304–308.

dámský krejčí Karel Dědic, zkušený funkcionář strany, táborový řečník a autor brožury *Třídni boj*.⁷⁷ Na konci února byla uspořádána voličská schůze knihtiskařů ve spolkovém domě, kde měl vystoupit i socialistický kandidát. Pražští typografové se dostavili ve velmi skrovném počtu. Dědic pronesl téměř hodinovou řeč, v níž projednal repertoár témat jako pokroky moderního dělnického hnutí, nespravedlnost kapitalistického systému či „nemravnost“ mladočechů, kteří chtějí ve volbách dělníkům (resp. socialistům) uzmout i pátou kurii. V diskuzi potom vystoupili nám již známí socialisté Jelínek, Linhart a Čermák, kteří připomněli asociální chování členů a stoupenců mladočeské strany z řad principálů během typografické stávky roku 1888. Volební schůze, která měla být manifestační demonstrací jednoty typografů a ostatního dělnictva, tak byla pouhým setkáním kruhu socialistů uvnitř Typografické besedy. Nervózní vyznění celé akce a zklamání dorazivších podtrhl jeden kolega, který poukázal na alarmující nízkou účast a zkritizoval obecné nezájem knihtiskařů na dělnickém, tedy sociálně demokratickém, hnutí.⁷⁸

Velkou událostí, která měla potenciál posilovat kolektivní vědomí dělnictva, byly přípravy na vydávání prvního českého dělnického deníku *Právo lidu*. Během pěti měsíců se napříč dělnickými spolky v Předlitavsku vybralo celkem 14 000 zl. na počáteční kapitál listu. Typografická beseda dokonce pořádala „všedělnický výlet“, jehož výtěžek měl jít na počáteční náklady deníku. Jen vídeňští typografové na podporu deníku věnovali 1000 zl., zato čeští typografové vybrali pouze 150 zl. Ani v tomto případě tedy nestáli zrovna v centru posilování socialistické kultury. První administrátor *Práva lidu* Josef „Józi“ Skalák však o typografech napsal, že patřili k disciplinovaným každodenním odběratelům *Práva lidu*, jelikož byli spolu s kovo-dělníky jediní z dělnické třídy, kteří si to mohli pravidelně dovolit.⁷⁹

Jednotliví typografové se naopak sami ochotně zapojovali do projevu všedělnické vzájemnosti ve chvílích, kdy bylo třeba projevit solidaritu s jinými dělníky. Bylo vcelku běžné, že Typografická beseda vybírala peníze na stávkující typografy v jiných zemích. Pokud se jednalo o stávku na území Předlitavska, poskytla i prostředky z vlastního tarifního fondu. V ostatních případech typografických stávek mimo hranice státu iniciovala Beseda alespoň sbírku mezi členstvem. Sbírký se však po roce 1890 konaly i v případě stávek jiných oborů. K takovému aktu všedělnické solidarity byli typografičtí dělníci již ochotnější, jak dokládají seznamy vybraných

77 Karel DĚDIC, *Třídni boj*, Praha 1897.

78 Údaj o kandidujících typografech: *Typografové a volby v V. kurii*, Veleslavín, č. 4, 10. 2. 1897; *Dědic v Typografické besedě: Voličská schůze typografů*, Veleslavín, č. 6, 28. 2. 1897.

79 *Všedělnický výlet*, Veleslavín, č. 25, 10. 9. 1897; *Dělnictvo sobě!*, Veleslavín, č. 27, 30. 9. 1900; J. SKALÁK, *Idea a čin*, s. 17.

darů mezi pražskými typografy na rodiny stávkujících horníků na Kladně roku 1893, na Ostravsku roku 1896 nebo dlouhodobá sbírka typografů v případě stávky horníků roku 1900, největší předlitavské stávky vůbec, jež trvala osm týdnů, zasáhla uhelné regiony na severní Moravě a rozšířila se i do západních Čech.⁸⁰ Je tak patrné, že individuální účast na solidárních sbírkách na rodiny stávkujících horníků, byl jedním z mála projevů dělnické solidarity, na které se živelně podílely i širší kruhy pražských typografů.

Co však aplikace socialistického učení uvnitř samotného typografického oboru? Docházelo ke sblížování světů kvalifikovaných a nekvalifikovaných zaměstnanců knihtiskáren či k neutralizaci rozdílů mezi postavením kvalifikovaného a nekvalifikovaného dělnictva, jak zněla výzva socialistického hnutí po roce 1890?

Proměny postavení nekvalifikovaného pomocného personálu knihtiskáren, který byl z velké části tvořen ženami, a postoj kvalifikovaných kolegů k němu je další charakteristickou ukázkou výkladu socialismu uvnitř typografické komunity. Na jedné straně se po roce 1890 zcela změnil tón výpovědí o pomocném dělnictvu. *Veleslavín* využíval socialistické rétoriky a označoval pomocné dělníky a dělnice jako hlavní oběti kapitalismu, se kterými je nutno bez dřívějšího stavovského povýšení bojovat jako rovný s rovným v řadách jednotného dělnictva proti kapitalistickému systému vykořisťování. Vybudování společného vědomí rovněž nebylo pouze záležitostí ideologickou, nýbrž i utilitární: byly to právě pomocné dělnice, které udržovaly chod podniku v době všeobecné typografické stávky roku 1888.

Již od počátku devadesátých let tak byly Typografickou besedou vytvářeny nové příležitosti a místa setkávání kvalifikovaných a nekvalifikovaných, kde mohlo docházet k posilování jejich společné dělnické identity. Události jako například oslavy Prvního máje však měly jen malou odezvu. Organizovaní typografové, resp. především strojmistři a tiskaři, kteří byli s pomocným dělnictvem v každodenním kontaktu,⁸¹ byli na stránkách *Veleslavína* vyzýváni k tomu, aby své podřízené motivovali k založení vlastní organizace po vzoru Lipska, Vídně, Pešti nebo Brna. Mnohé agitační články pravily, že povýšení či lehkomyšlná a navíc zcela nerovná sexualita musí nyní skončit a ustoupit budování jednotného hnutí:

80 Solidarita s horníky na Kladně roku 1893: *Pro rodiny horníků kladenských*, *Veleslavín*, č. 13, 14. 7. 1893; Solidarita s karvinskými horníky v roce 1896: *Pro rodiny stávkujících horníků v Karvině*, *Veleslavín*, č. 7 a 9, 10. 3. 1896 a 30. 3. 1896; sbírky roku 1900: *Pamatujte na rodiny stávkujících horníků!*, *Veleslavín*, č. 4, 26. 1. 1900; *Typografická kronika: následování hodno*, *Veleslavín*, č. 10, 9. 3. 1900.

81 Většina pomocného dělnictva pracovala jako obsluha u rychlolisů, tyglovek a rotaček.

„Domníváme se však, že když kollegové nikterak nepocítují se ponížení býti v postavení svém, když s pomocnými dělnicemi žertují, ba i namnoze důvěrné styky zapřádají, nemohou se cítiti býti ponížena, kdyby toto dělnictvo přivedli ku organizaci a tím nejen k obhájení zájmů vlastních, ale i k obhájení zájmů veškerého dělnictva knihtiskařského. Dnešní doba není více dobou milostných selanek, nýbrž dobou činů [...]“⁸²

Hlavním propagátorem založení organizace pomocného knihtiskařského dělnictva se nestal nikdo jiný než František J. Čermák, jenž byl mimo jiné předsedou tzv. pomocnické hromady, jediné společné instance kvalifikovaných a nekvalifikovaných knihtiskářských dělníků. S jeho pomocí byl roku 1896 založen Podpůrný spolek pomocného dělnictva knih- a kamenotiskáren v Praze, sdružující veškeré nekvalifikované dělnictvo ze všech grafických oborů v Praze. Čermák byl zvolen jeho prvním předsedou. Do velké míry se tak opakovala situace z počátku organizace typografů v šedesátých letech, kdy byli zprvu do čela spolku kvalifikovaných typografických dělníků voleni majitelé knihtiskáren. Nyní se kvalifikovaný dělník a významný dělnický funkcionář stal předsedou spolku nekvalifikovaného dělnictva.

Sebevědomí pomocného dělnictva s roky stoupalo, až nadešel čas zasadit se i zde o kolektivní smlouvu, která by určovala závazné standardy práce nekvalifikovaných pro všechny podniky. Zprvu bylo cílem dosáhnout ceníku alespoň na území Prahy a předměstí stejně jako před čtyřiceti lety v případě typografů. Několik let trvající smírné jednání mezi pomocným dělnictvem a grémiem majitelů knihtiskáren dopadlo nezdarem, po němž následovala pražská týdenní stávka zhruba 800 pomocných dělníků a dělnic na přelomu dubna a května roku 1907. O poměru kvalifikovaných a nekvalifikovaných velmi vypovídalo, jak o událostech stávky zpravovaly tiskoviny kvalifikovaných dělníků (nám již známý *Věslavín*) a pomocného dělnictva (*Věstník*).⁸³

Ve *Věslavínu* byl celý spor líčen bez aktivní účasti nekvalifikovaného dělnictva, jehož stávková činnost v listu typografů byla omezena na pouhou ne-práci. Hlavní úlohu však sehráli funkcionáři Typografické besedy (především Čermák a Jelínek z pozice předsedy a místopředsedy pomocnické hromady), kteří vyjedná-

82 *Sorganizujeme dělnictvo pomocné!*, *Věslavín*, č. 10, 26. 5. 1893.

83 Měsíčník pomocného dělnictva se plným jménem nazýval *Věstník ku hájení zájmů pomocného dělnictva knihtiskáren, kamenotiskáren a písmolijen v Čechách*. Byl založen roku 1899 a rovnou zařazen mezi sociálně demokratické časopisy. S několika přestávkami vycházel do roku 1939.

vali s představiteli principálů nekvalifikovanému personálu lepší pracovní podmínky. Na stránkách *Věstníku* byly naopak zcela potlačeny intervence zástupců kvalifikovaného dělnictva. Spor se odehrával pouze mezi „soudruhy a soudružkami“ z řad nekvalifikovaného dělnictva a majiteli knihtiskáren.⁸⁴

Je tak patrné, že zde panovaly velmi odlišné představy o tom, zda se pomocné dělnictvo může reprezentovat samo či ne. Ve světě kvalifikovaných dělníků byli nekvalifikovaní stále dělníky a dělnicemi bez „inteligence“, které je nutno vést a kontrolovat nejen při práci u strojů, ale i ve veřejné činnosti. Proces mechanizace a proletarizace zasáhl typografy na rozdíl od jiných oborů pouze zčásti. Spolu s udržením jejich výsad přežily i jasně ohraničené patriarchální hierarchie uvnitř oboru, a to socialistické rétorice navzdory.

Krise křehkého sociálně demokratického konsenzu uvnitř Typografické besedy

Skutečnost, že se typografové i přes výzvy funkcionářů Besedy a veřejný kurz organizace účastnili pražského socialistického života jen velmi vlažně či téměř vůbec, samozřejmě neznamená, že by byli dělníky, kteří se mimo práci neradi druží. Typografové měli naopak velmi živý společenský život s dlouhou tradicí. Kromě častých krajských, zemských nebo celostátních sjezdů šlo jen v Praze o různé umělecké akademie, maškarní plesy zvané „Šibřinky“, „Dýchánky“, „slavnosti vánočního strohmečku“, „Sylvestrovské zábavy“, „Přátelské večery“, divadelní a deklamační představení, koncerty, výlety či takzvaná „jubilea práce“ u příležitosti významných pracovních výročí (25 nebo výjimečně i 50 let od nástupu k učení). Všechny tyto kulturní události však byly pouze vnitrooborové, čestní hosté většinou pocházeli z nedělnického prostředí.

Výsadní postavení v kulturním životě pražských typografů měl Zpěvácký spolek pražských typografů, jenž byl založen roku 1862 (pouhý rok po Hlaholu!), a byl tedy nejstarší českým dělnickým sborovým tělesem. Byl to také Zpěvácký spolek, opravdová chloubka typografů a doklad jejich kulturní vyspělosti, kde začal po několika letech stupňujícího napětí organizační rozkol Typografické besedy.

Zpěvácký spolek byl jednou z dceřiných organizací (tzv. „spolků pobočných“) Typografické besedy, která odmítla po roce 1890 přizpůsobit svou činnost

84 *Veleslavín: Pomocné dělnictvo tiskárenské v boji za svá práva*, Veleslavín, č. 18, 3. 5. 1907; *Věstník: K naší stávce*, *Věstník* ku hájení zájmů etc., č. 2, 10. 6. 1907, s. 1–2.

novému internacionálnímu kurzu. Zatímco v brněnském typografickém prostředí (z důvodu bližších kontaktů s Vídní a jistě i díky vlivu Antonína Němce, typografa aktivního již od osmdesátých let v redakcích místních socialistických tiskovin) se zpívala *Píseň práce*, v pražském prostředí nikoliv. Produkce Zpěváckého spolku sestávala z největší části z vlasteneckých písní a sborů národních skladatelů. Nebylo to jediné následování tradičních vzorů. Po roce 1890 sice Zpěvácký spolek pravidelně zakončoval prvomájové schůze, na druhou stranu si ještě roku 1893 zvolil jako protektora majitele knihtiskárny Eduarda Grégra,⁸⁵ což byla praxe odpovídající počátkům šedesátých let, a to včetně personálního obsazení: Grégr byl již v letech 1862–1869 čestným předsedou Typografické besedy.

První spory a ostřejší výměny názorů Zpěváckého spolku, ze své podstaty protisocialistického uskupení, a socialistického vedení Typografické besedy probíhaly již v první polovině 90. let. Po roce 1895 se dále stupňovaly. Například při shrnutí oslav 35. výročí Zpěváckého spolku byla událost komentována redakcí *Vele-slavínu*, že „celkový dojem večera byl opravdu skvostný, [...] jen jediné přání bychom měli [...], by větší pozornost věnovali naším písním dělnickým [...]“.⁸⁶ Situace se ještě vyhroutila po angažmá Besedy v Dělnické knihtiskárně. Vyvrcholení vzrůstajícího napětí přišlo na konci roku 1899. Vlastně se mohlo jednat o zcela marginální excés. Dne 30. prosince 1899 se v zasedací místnosti spolkového domu odehrávala velmi důležitá schůze o strategii prosazování nového „normálního ceníku“, který měl být platný již od 1. 1. 1900. Schůzi vedl sám předseda spolku Karel Krunert. O pár místností vedle pilně nacvičoval Zpěvácký spolek repertoár k „Sylvestrovské zábavě“ pražských typografů. Hudební zkouška zásadně narušovala důležité jednání o materiální budoucnosti typografů, na což byli zkoušející také několikrát upozorněni.

Událost se dostala na veřejnost a Zpěvácký spolek byl tvrdě zkritizován za bezohlednost k zájmům svých „soudruhů“ i na stránkách *Práva lidu*. Spolek zpěváků se rozhodl na lednové valné hromadě roku 1900 vyřešit napětí jednou provždy radikálním řezem. Členové odhlasovali, že opustí místnosti spolkového domu, a tím přeruší téměř čtyřicetileté spojení mezi Typografickou besedou a Zpěváckým spolkem. Krunert později tento rozchod suše komentoval slovy: „[Zpěvácký spolek] nikdy s námi necítil a nikdy nezakotvila v něm touha po opravdových směrech

85 Daniel SLUNÍČKO, *Paměti zpěváckého spolku pražských typografů od jeho založení až po rok 1897*, Praha 1899, s. 84.

86 *35leté jubileum činnosti Zpěváckého spolku typografů pražských*, Veleoslavín, č. 33, 30. 11. 1897.

i ideálech kolegiality a zásad dělnických.⁸⁷ Zpěvácký spolek typografů pražských nadále vystupoval pouze na akcích národně sociální strany či na národně agitačních událostech bez dělnického elementu. Často vystupoval například na agitačních akcích v českém pohraničí. V rámci Typografické besedy byl založen Pěvecký sbor Typografia, který měl sestávat „z členů řádných, organizaci své oddaných, kteří by i v počínech všedělnických mohli organizaci důstojně reprezentovati [...]“.⁸⁸

V tomto případě jeden z pobočných spolků opustil řady Typografické besedy. Ideologický rozkol zasahující spolek jako celek ale způsobila ještě jiná událost. Více socialistů z pražského ústředí Besedy se objevilo na kandidátních listinách ČsSDSD do páté kurie ve volbách do říšské rady konajících se na přelomu roku 1900 a 1901. Kandidovali Josef Schuster (typograf a člen redakce *Práva lidu*), F. J. Čermák, Antonín Reis a sám předseda Typografické Besedy Karel Krunert. Právě kandidatura Krunerta, který vždy proklamoval (ač jako člen sociální demokracie) své nadstranické stanovisko, vzbudily mezi členstvem velké vášně. Velkým problémem byl rovněž způsob, jakým Krunert legitimizoval svou kandidaturu uvnitř Besedy. Krunert si nechal schválit svou kandidaturu orgánem volených důvěrníků (rozuměj zástupců) pražských knihtiskáren, kteří měli za běžného provozu na pravidelných schůzkách diskutovat společný postup kolegů v hájení a zlepšování pracovních poměrů v pražských knihtiskárnách. Mnozí tak vnímali roli volených důvěrníků v Krunertově kandidatuře jako zneužití jejich funkce pro vlastní politickou akci předsedy Typografické besedy.⁸⁹

Odporu mezi členstvem využil pro politickou protiaksi nám již rovněž známý Josef Bubník, který na přelomu 80. a 90. let působil jako významný funkcionář Besedy a redaktor *Veleslavína*. Bubník nejprve inicioval oficiální protestní prohlášení proti kandidatuře Krunerta za socialisty, kterou podepsalo více než 200 pražských členů Typografické besedy. Kromě kritiky zneužití sboru důvěrníků zde byla vyjádřena obecná myšlenka, že svou kandidaturou Krunert popřel dosavadní apolitičnost organizace, což musí nutně vyvolat reakci ostatních politických proudů.⁹⁰ Od této doby měly politicko-ideologické střety i nadále zasahovat do činnosti ústředního spolku českých typografů.

87 *Aféra Zpěv. spolku Pražských typografů*, *Veleslavín*, č. 5, 2. 2. 1900; K. KRUNERT, *Typografická organizace*, s. 218

88 *Pamětní list Pěveckého sboru Typografia o 20 leté činnosti*, Praha 1920, s. 16.

89 *Kandidatura za město Praha v V. kurii*, *Veleslavín*, č. 40, 5. 10. 1900; *Typografové a volby v V. kurii*, *Veleslavín*, č. 41, 12. 10. 1900.

90 Protest proti kandidatuře Karla Krunerta do V. kurie, Archiv ČMKOS, fond Polygrafické spolky a organizace, kart. T 26, inv. č. 13.

Poté, co *Veleslavín* odmítl (na rozdíl od národně sociálních tiskovin a listu majitelů knihtiskáren) zveřejnit protestní prohlášení s odůvodněním, že nechce dále čerit vody organizace politikou, vznikla samostatná organizace „národně“ smýšlejících typografů, jež nesla název Národní sdružení českých typografů „Veleslavín“. U zrodu národně sociální organizace typografů stál taktéž Josef Bubník, který se postupně stal i významným členem národně sociální strany.⁹¹ *Veleslavín* (nyní máme na mysli tiskový orgán Typografické besedy) odmítl zveřejňovat oznámení organizace národních typografů, proto se ke vzniku organizace přidalo i založení tiskového orgánu *Český typograf*.

Spolek *Veleslavín* fungoval původně jako protestní opozice uvnitř Typografické besedy, nikoliv jako samostatná organizace. Úplné osamostatnění ani nebylo dost dobře proveditelné, jelikož by nebylo možné nahradit několik desetiletí budovaný sociální servis, který svým členům nabízela Typografická beseda. *Veleslavín* tak byl pouze sdružením protestujícím proti neskrývanému protěžování sociálně demokratické ideologie a strany vedoucími funkcionáři Besedy. Vyvíjel i jakousi extra sociální činnost pro národně sociální typografy. *Český typograf* pravidelně kritizoval funkcionáře Besedy sloužících „židovsko-německé“ sociální demokracii či *Veleslavín*, který se měl stát pod redakcí Jelínka „pouhou přílohou“ *Práva lidu*.

Národně sociální organizace pražských typografů „Veleslavín“ neměla početně příliš významnou členskou základnu, její síla spočívala spíše v tom, že její protestní apely byly přebírány, a tedy i nesčetněkrát zesilovány, dalšími tiskovinami národně sociálního tábora, což se stávalo stále větším problémem pro vnitřní chod Typografické besedy. Několikaleté pokusy o vypořádání se s národně sociální opozicí vyvrcholily v dubnu roku 1908, kdy byl na valné hromadě Besedy schválen návrh, že za člena Typografické besedy nemůže být přijat nikdo, kdo je zároveň členem organizace sledující podobné cíle jako Beseda. To byl samozřejmě přímý útok na organizaci národně sociálních typografů. I přes tento výnos národní dělnictvo v Typografické besedě zůstalo, jelikož právě ona činila jeho postavení tolik výjimečným. V letech před první světovou válkou Typografická beseda sdružovala téměř všechny české typografy a v komunikaci navenek vystupovala jako sociálně demokratický spolek, uvnitř však byla oslabována ideologickými spory.

91 Bubník také ve volbách 1907 kandidoval za národně sociální stranu do parlamentu za volební obvod 4 (Praha, horní Nové město a Vyšehrad). Proti němu ve stejném obvodu stanul za Československou sociální demokracii Jan Jelínek. Jelínek byl druhý a Bubník třetí, oba však porazil Mladočech Karel Černožorský. Viz online dostupný seznam výsledků všech volebních okresů v Čechách ve volbách 1907 a 1911: *Liste der Wahlbezirke im Königreich Böhmen* https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_Wahlbezirke_im_Königreich_Böhmen [1. 10. 2021].

Na fasádě neorenesančního domu Typografická beseda v pražské ulici Ve Smečkách z roku 1894 jsou zlatě vyryta následující jména: Gutenberg – Bakalář – Melantrich – Veleslavín – Franklin – König; vynálezce knihtisku, tři nejvýznamnější čeští renesanční knihtiskaři, jeden z otců americké demokracie, jenž byl původní profesí knihtiskař, a vynálezce rychlolisu. Tyto osobnosti nebyly vybrány pouze jako významní dějinní aktéři knihtisku. Byly užity jakožto symboly hodnoty, která je nadčasová a univerzální a vedle které se emancipace dělnictva i českého národa jeví jako pouhé problémy doby.

Stará vrstva kulturního povědomí knihtiskařů o vlastní výjimečnosti a významu pro kulturu evropských národů a celého světa, jež byla různými praktikami budována několik staletí, nemohla být nahrazena příchylností k dělnické identitě a kultuře během pár let budování jednotného dělnického hnutí pod egidou marxistického socialismu a sociálně demokratických stran.

Pražští typografové jakožto členové Typografické besedy byli postupně po roce 1890 socializováni do dělnické a sociálně demokratické kultury. Při bližším pohledu dovnitř struktur ústředního spolku českých typografů narazíme ale na naprostý nezáměr většiny členstva o postup sociálně demokratického hnutí, stejně jako shovívavý odstup od kultury, kterou socialistické dělnické hnutí produkovalo. Sejít se s tisíci „soudruhy“ s karafiáty na klopách na Střeleckém ostrově na Prvním máje lákalo jen část pražských „kolegů“, i když téměř všichni uznávali, že je dobré být z taktických důvodů součástí širší koalice dělnického hnutí. Pražští typografové na rozdíl od těch vídeňských také byli vzdáleni tomu, aby na oltář socialismu obětovali cokoli z vymožeností, kterých dosáhla jejich odborová organizace.

Ve vnější komunikaci však Typografická beseda jednala jako disciplinovaný sociálně demokratický spolek, na čemž měli zásluhu především socialisté stojící v čele spolku a redakce *Veleslavína*. Významní funkcionáři Besedy jako Karel Krunert, Jan Jelínek nebo František J. Čermák patřili mezi několik málo pražských typografů, kteří se angažovali v sociálně demokratickém hnutí. Socialisté z řad typografů se i přes svou nepočetnost stali pro stranu důležitými činiteli, jak ostatně dokládají počátky Dělnické knihtiskárny a nakladatelství i deníku *Právo lidu*, jež fungovaly z velké části v režii typografů.

V druhé polovině devadesátých let začala být pro mnoho typografů přítomnost sociálně demokratických symbolů v typografickém prostředí natolik rušivá a angažmá Typografické besedy v sociálně demokratických podnicích natolik „ne-

obežretné“, že uvnitř spolku začala vznikat opozice, která po zformování národně sociálního hnutí v roce 1897 získala i své konkrétní ideologické kontury a argumentační rámce.

Do starší kulturní vrstvy patřila rovněž česká národní identita. Čeští a především pražští typografové stáli tradičně blízko k vlasteneckým kruhům. Mezi německými vůdci rakouského sociálně demokratického hnutí měli pověst dělníků, kteří jsou hluboko zapuštěni v kultuře svého „nehistorického“ národa. Ovšem upřímná přichylnost k české věci se netýkala pouze členů Zpěváckého spolku pražských typografů nebo národně sociálních knihtiskařů, ale i organizovaných socialistů. Například v roce 1910 na pohřbu Františka J. Čermáka nezpívali kolegové na rozloučenou svému „tatínkovi“, jak ho důvěrně přezdívali, žádný dělnický chorál či dokonce *Píseň práce*, ale *Kde domov můj*.⁹²

Spory mezi národním cítěním a internacionalismem se však ve chvílích pracovních konfliktů či ohrožení organizace ukazovaly jako zcela marginální. Hlavní bylo vždy udržení vyjednávací síly typografické organizace a sociálního servisu, který Beseda dlouhodobě a spolehlivě svým členům garantovala.

Víra v sílu vlastních struktur byla natolik silná, že mohlo docházet i ke zdánlivě paradoxním situacím. V době úplného kolapsu internacionálních snah uvnitř rakouského dělnického hnutí po roce 1910 bychom očekávali, že se právě čeští typografové stanou hlavními aktéry a propagátory odborového hnutí v hranicích etnické jednoty. Vedení Typografické besedy bez větší vnitřní spolkové diskuze se však na jaře 1913 rozhodlo úplně opustit řady českého ústředního odborového svazu Odborové sdružení československé, jelikož si spočítalo, že v době nadcházejícího konfliktu (stávký, jež zasáhla celé Čechy a trvala od prosince 1913 do února 1914) o podobu nové typografické kolektivní smlouvy může očekávat vyšší podporu od celorakouského typografického svazu než z peněz českých odborových spolků. Typografická internacionála uvnitř Rakouska byla pro české typografy nakonec důležitější než následování národního obratu struktur Československé sociální demokracie. Toto rozhodnutí bylo jistě do velké míry podmíněno materiálně, je ovšem důležité nazírat ho i prizmatem tradice vzájemných vazeb typografů, které byly vždy silnější než jakékoliv jiné.

92 *K pohřbu kol. Fr. J. Čermáka*, Veleslavín, č. 33, 19. 8. 1910.

The Labour Aristocracy and the Challenge of Socialism: Typographers in Prague in the context of the transformations in Cisleithanian workers' culture in 1890–1914

JAKUB RAŠKA

At the beginning of the study, the thesis is expressed that Czech typographers have always maintained, despite the period of inclination to universal fraternity in 1848–49 and 1867–1873, a distance from other workers and emphasised their own cultural level and degree of organisation. That began to change after 1890, after the inclination of the organisation of Czech typographers, the Typographic Club, towards the social democratic movement. The study examines the process of the emergence and formation of a new all-worker culture under the auspices of Marxist socialism in terms of typographers, elite and elitist workers.

The first section, entitled “The Christmas Strike of 1888 and the Cautious Turn of the ‘Black Artists’ to Workers’ Brotherhood”, initially describes the image of Prague typographers in the emerging Social Democratic milieu as conservative workers clinging to the struggles of middle-class patriotic politics. However, their attitude changed after the December 1888 strike, when they began to look for their place on the socio-cultural map of Prague. Then the presence of typographers at the merging congress in Hainfeld at the turn of 1888 and 1889 is described in a broader context, to which only two representatives of typographers from the whole of Cisleithania came.

The second section, entitled “The First Echoes of Socialism and the May Day Controversy”, first analyses the ways in which socialist ideology and the social democratic movement were discussed on the pages of the typographers’ newspaper *Veleslavin*. Subsequently, the approach of the Typographic Club to the celebration of the holiday of May Day, which was at least in the first years an important symbol of the inclination towards social democracy, is examined in detail.

The section “The Exemplary Workers’ Organization in the Structures of Social Democracy” analyses the presence of the organisation of typographers, the Typographic Club, and their individual important members in the structures (associations, societies, etc.) of the Social Democratic Party. The importance of the house of typographers in Ve Smečkách Street for the Prague workers’ movement in the pre-war period is also mentioned here. The engagement of the Typographic

Club at the Workers' Academy and the Workers' Printing Office and Publishing House is discussed in more detail, while space is also devoted to conflicts over their presence in the latter company. The activities of important typographic officials Karel Krunert, Jan Jelínek and Fratišek J. Čermák in the social democratic movement are also mapped in more detail in this chapter. In addition, changes in the relationship between unskilled and skilled workers are described.

The last section, entitled "The Crisis of the Fragile Social Democratic Consensus within the Typographic Club", analyses the ideological disintegration of the typographic organization using the example of the departure of the Singers' Association of Prague Typographers and the emergence of the internal national social opposition. The conclusion of the study is a reflection on the class consciousness of Prague typographers at the turn of the century.

Translation by Sean Miller

DISKUSE

Potřebujeme sociální a hospodářské dějiny středověku?

MARTIN NODL

MARTIN NODL: Do we need social and economic history of the Middle Ages?

The polemically tuned discussion text reflects on the unfortunate situation of research on the social and economic history of the Middle Ages in contemporary Czech medievalism. It indicates the absence of an institutional background for research on socio-historical issues of the Middle Ages, provides a critical overview of the development of research in social and economic history of the Middle Ages from the 1930s to the present, points to the specificity of socio-historical approaches and considers the pitfalls of socio-historical research and the reasons for the lack of interest of the younger generation of adepts of historical science in the social and economic history of the Middle Ages.

Keywords: social history – modern historiography – history of science – methodology

Zkoumání sociálních a hospodářských dějin středověku stojí v posledních třiceti letech na okraji zájmu české medieistiky. Sociální a hospodářské dějiny v této úvaze pojmám jako komplexní způsob poznání a historického výkladu společnosti s důrazem na sociální a ekonomické aspekty, jež pro danou společnost představují převažující a určující jevy. Jsem si samozřejmě vědom skutečnosti, že sociální dějiny

pojímají společnost mnohem více v její totalitě než dějiny hospodářské, avšak zároveň se přikláním k těm názorům, že je velmi obtížné, ba přímo nemožné vést hranici mezi sociálními a hospodářskými dějinami. Věren tradici akademického prostředí konce 19. a 20. století, i přes jisté nebezpečí nechci, a to zcela vědomě, rozlišovat mezi sociálními a hospodářskými dějinami, protože jedny bez druhých nemohou být. Výzkumy, jež se týkají primárně hospodářských jevů, výzkumy přetékající tabulkami a grafy, mapujícími stávající stav či dlouhodobý vývoj cen a mezd, výnosů panství i jednotlivých usedlostí, totiž v sobě obsahují (někdy interpretačně nevyužitý) potenciál sociálně historických interpretací. Analýzy sociální skladby městské a venkovské společnosti, jež kladou důraz na celou řadu jevů sociokulturní povahy, by bez postižení ekonomických poměrů jednotlivců a hospodářského života města jako celku zůstaly velmi statickými a nekomplexními.

Dnešní neutěšená situace sociálních a hospodářských dějin středověku je podmíněna několika aspekty. Předně souvisí s obratem české mediévistiky ke kulturním dějinám, k dějinám idejí, zbožnosti, či naopak v návratu zájmu o dějiny politické. Zároveň má ale na danou situaci zcela zásadní vliv atomizace mediévistického bádání. Zaměření především mladší generace badatelů na úzká témata, na jednotlivosti (někdy zcela podružné), bez vztahu k celku, vede k tomu, že historici rezignují na hledání obecných souvislostí. Nemalou roli v tom hraje i skutečnost, že sociální i hospodářské dějiny šlechtického, městského i venkovského prostředí u nás neprávem získaly výrazně vulgárně marxistický nádech, jenž sociální nazírání světa spojuje s determinismem a schematismem. Tato situace je o to překvapivější, že naopak nejnovějším a moderním dějinám u nás vévodí sociálně ukotvený marxistický revizionismus.

Nezájem o sociální a hospodářské dějiny středověku začíná již na univerzitách. Dnes nenajdeme mezi více než desítkou humanitních vysokých škol v Čechách a na Moravě alma mater, kde by existovala stolice pro hospodářské a sociální dějiny středověku. Ve srovnání s obdobím první republiky jde o situace tristní. Dvacátá léta 20. století můžeme v tomto ohledu označit jako desetiletí střetů o zřízení profesury hospodářských a sociálních dějin a o založení samostatného semináře pro tento obor. Prvním mimořádným profesorem hospodářských a sociálních dějin byl v Československu v roce 1931 jmenován na brněnské univerzitě František Hrubý (fakticky byl profesorem obecných dějin se „zvláštním zřetelem k dějinám hospodářským“),¹ jenž se paradoxně sociálním a hospodářským dějinám věnoval jen okrajově.

1 Tomáš BOROVSKEÝ, *Julius Glücklich a František Hrubý? Dvě tváře pozitivistické vědy v Brně*, in: Tomáš Borovský (ed.), *Historici na brněnské univerzitě. Devět portrétů*, Brno 2008, s. 61–82.

V Praze se pro obor sociálních a hospodářských dějin jako první habilitoval již v roce 1927 na německé univerzitě Theodor Mayer.² Mnohem složitější situace naopak panovala na české univerzitě v Praze, kde se Bedřich Mendl, ačkoli pro daný obor nejlépe disponovaný, dočkal jmenování mimořádným profesorem hospodářských a sociálních dějin až v roce 1934 (pro daný obor se habilitoval v roce 1927).³

Po znovuotevření vysokých škol v roce 1945 nebyla profesura pro hospodářské a sociální dějiny obnovena. Bedřich Mendl spáchal v roce 1941 sebevraždu, neboť pro sebe osobně považoval situaci za bezvýchodnou, a na jeho místo nebyl k dispozici žádný ordinář, který by byl schopen ho nahradit. S reformou vysokoškolského studia po roce 1948 nevznikla ani na jedině z československých univerzit zvláštní katedra hospodářských a sociálních dějin. Tuto skutečnost považují za jeden z největších paradoxů poválečné marxistické historiografie. Rétoricky kladlo marxistické dějepisceví na studium sociálních a hospodářských dějin zásadní důraz,⁴ základnu v podobě hospodářské a ekonomické reality považovalo na primární pro poznání společnosti, nadřazenou duchovní nadstavbě, v praxi však nevytvořilo adekvátní podmínky pro rozvoj studia sociálních a hospodářských dějin nejen středověku, ale i novověku či dějin nejnovějších. Hospodářské a sociální dějiny se rozplynuly do striktně ideologicky vymezeného historického bádání, aniž by jim byl věnován speciální důraz.

Po roce 1989 se institucionálně situace změnila. Na pražské filozofické fakultě byl založen Ústav hospodářských a sociálních dějin. Již od samého počátku se ale profiloval především jako pracoviště zkoumající moderní dějiny 19. a 20. století. V devadesátých letech přece jen i na tomto pracovišti byly starší dějiny pěstovány díky Jaroslavu Čechurovi. S jeho odchodem se ale situace radikálně změnila a pracoviště si adekvátně této změně vetklo do svého názvu „moderní dějiny“. Nikdo z aktérů si ale v danou chvíli nekladal otázku, zda je možné studovat hospodářské

2 Pavel KOLÁŘ, *Geschichtswissenschaft an der Deutschen Universität in Prag 1882–1938 im mitteleuropäischen Vergleich (mit den Universitäten Wien und Berlin). Eine wissenschaftshistorische Untersuchung*, Praha 2002 (diss.), s. 140–148. Nejnověji Reto HEINZEL, *Theodor Mayer. Ein Mittelalterhistoriker im Banne des „Völkstums“ 1920–1960*, Paderborn 2016. Pražskému působení bohužel věnuje jen okrajovou pozornost.

3 Martin NODL, *Bedřich Mendl a sociální dějiny středověku*, in: Bohumil Jiroušek (ed.), Jaroslav Goll a jeho žáci, České Budějovice-Pelhřimov 2005 s. 475–501.

4 K problematice marxistického dějepisceví v Československu srov. *Proměny diskursu české marxistické historiografie (kapitoly z historiografie 20. století)*, (ed.) Bohumil JIROUŠEK, České Budějovice 2008; Adam HUDEK, *Najpolitickéjšia veda: slovenská historiografia v rokoch 1948–1968*, Bratislava 2010; Vítězslav SOMMER, *Angažované dějepisceví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*, Praha 2011.

a sociální dějiny izolovaně, tedy pouze se zřetelem na jejich moderní podobu, bez vztahu k sociálním jevům předmoderní společnosti, bez zkoumání kořenů moderních sociálních a ekonomických jevů ve společnosti středověké či raně novověké. To ale není problém, který bych tu chtěl řešit. Pro naše téma je podstatné, že oním příklonem pražského ústavu k ryze moderním dějinám ztratily sociální dějiny středověku onu být v danou chvíli jen nepatrnou institucionální základnu a trvale se ocitly mimo akademickou sféru.

Z vytěsnění sociálních a hospodářských dějin z českého institucionálního akademického světa je možné vyvodit jediné: česká historiografie nerušeně žije v představě, že sociální a hospodářské dějiny středověku nepotřebuje. Je tomu ale skutečně tak?

Největší deficit dopadá na studenty, kteří nemají možnost sociální a hospodářské dějiny předmoderní společnosti institucionálně studovat. Daná realita vyúsťuje v to, že v dnešní době téměř nevznikají akademické práce na úrovni magisterských a doktorských prací, věnované hospodářským a sociálním dějinám. Nejsou-li k dispozici docenti a profesori, specializovaní v daném oboru (to, že v českém prostředí školí studenty doktorských programů doktorandi, tedy praxe, jež je zcela mimo západní akademickou realitu a jež svědčí o nevyzrálosti českých akademických poměrů, ponechme rovněž stranou), nemá potenciální adepty sociálních a hospodářských dějin kdo školit. Jedinou výjimkou jsou v tomto ohledu moderní a nejnovější dějiny 19. až 21. století.

Historiografický exkurz

Pohled do minulosti bádání o sociálních a historických dějinách nám ale jasně ukazuje, že dnešní situace je přinejmenším paradoxní. Ve druhé polovině 19. století se výzkum sociálních a hospodářských dějin formoval na tématech věnovaných antickým a středověkým dějinám. Německá národohospodářská škola, jež stála u prvo počátků socioekonomického bádání, reprezentovaná Karlem Bücherem a Gustavem Schmollerem, na počátku 20. století k historické sociologii tendujícími Maxem Weberem a Wernerem Sombartem, vycházela z premisy, že poznání sociální reality přítomnosti (v daném případě konce 19. a počátku 20. věku) je možné pouze skrze studium konkrétních sociálních jevů v dlouhé historické perspektivě.⁵ Na

5 K německé národohospodářské škole srov. Gerhard OESTREICH, *Die Fachhistorie und die Anfänge der sozialgeschichtlichen Forschung in Deutschland*, Historische Zeitschrift 208, 1969,

konci 20. století se ale ono vnitřní povědomí provázanosti sociálního a ekonomického jednání v současnosti a dějinné minulosti vytratilo a nahradil ho historický prezentismus, vědomě rezignující na genetické zkoumání proměn sociálního jednání. Onen prezentismus, rezignující na chápání dějin jako celku, je jednou z příčin, proč si mnoho historiků myslí, že sociální a hospodářské dějiny středověku nepotřebujeme.

Ve skutečnosti je ale příčin, proč se představa o nepotřebnosti sociálních a hospodářských dějin středověku tak výrazně prosadila v české historiografii, mnohem víc. Na tomto místě se pokusím věnovat některým z nich. Zásadní problém spočívá v tom, že normalizační dvacetiletí, jež se v mnoha ohledech velmi negativně promítlo do podoby českého dějepiscectví,⁶ představovalo přerušení socioekonomicky pojatého bádání, bohaté se rozvíjejícího v padesátých a především v šedesátých letech 20. století. Vědomý odklon od sociálně historického bádání byl do jisté míry podmíněn i stavem a situací české sociologie na počátku sedmdesátých let,⁷ která získala v očích normalizátorů přídech revizionismu a buržoasní pavědy.

Raná normalizace, postrádající jakékoli programatické vize, téměř ve všech ohledech zadusila nadějně se rozvíjející sociálně historické zkoumání dějin středověku šedesátých let 20. století. Po vydání prvního dílu *Dějiny venkovského lidu* Františka Grause⁸ se badatelská pozornost mladší generace medievistů zaměřila na stu-

s. 320–363; *Geisteswissenschaften zwischen Kaiserreich und Republik: zur Entwicklung der Nationalökonomie, Rechtswissenschaft und Sozialwissenschaft im 20. Jahrhundert*, (edd.) Knut Wolfgang NÖRR, Bertram SCHEFOLD, Friedrich TENBRUCK, Stuttgart 1994; Rüdiger vom BRUCH, *Gustav Schmoller*, in: Notker Hammerstein (ed.), *Deutsche Geschichtswissenschaft um 1900*, Stuttgart 1988, s. 219–238; Beate WAGNER-HASEL, *Die Arbeit des Gelehrten. Der Nationalökonom Karl Bücher (1847–1930)*, Frankfurt am Main 2011.

6 K podobám normalizace české historiografie Josef HANZAL, *Cesty české historiografie 1945–1989*, Praha 1999, s. 149–242. S perspektivou české a moravské medievistiky Jaroslav MEZNÍK, *Medievistika na Moravě a ve Slezsku v období tzv. normalizace*, in: Libor Jan (ed.), *Dějiny Moravy a Matice moravská. Problémy a perspektivy*, Brno 2000, s. 57–72; Martin NODL, *Normalizace české medievistiky*, *Slovo a smysl* 17(35), 2020, s. 45–54.

7 Michael VOŘÍŠEK, *The Reform Generation: 1960s Czechoslovak sociology from a comparative perspective*, Praha 2012; Zdeněk R. NEŠPOR (ed.), *Dějiny české sociologie*, Praha 2014, s. 322–357, 358–384 (autorem kapitol o české sociologii v 60.–80. letech je Michael Voříšek).

8 František GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, díl 1: *Dějiny venkovského lidu od 10. století do 1. poloviny 13. století*, Praha 1953. K nim srov. například Martin WIHODA, *František Graus. Zamýšlený poutník mezi mrtvou a živou minulostí*, in: Jiří Hanuš – Radomír Vlček (eds.), *Historik v proměnách doby a prostředí 20. století*, Brno 2009, s. 251–261; Vratislav VANÍČEK, *Paradoxy marxistické medievistiky z pohledu současnosti: (koncept státotvorné družiny raného středověku v české a německé historiografii)*, *Historia Slavorum Occidentis: czasopismo historyczne* 3, 2013, s. 13–42.

dium geneze raně středověké společnosti, na formování se služebné organizace, utváření se soukromých majetků, nové sociální kategorie v podobě svobodné šlechty či na otázky spojené se změnami osídlení a sídelní struktury.⁹ V proměně středověké společnosti byly hledány příčiny expanze přemyslovského státu, resp. jeho krize. Druhým velkým tématem medievistického bádání v šedesátých letech se stalo zkoumání struktury městského obyvatelstva a vnitřních politických střetů ve městech,¹⁰ motivovaných sociálně, ekonomicky a národnostně. Naopak výzkum sociálních dějin venkovského prostředí, jenž byl antikvován druhým dílem Grausových *Dějín venkovského lidu*,¹¹ zcela ustal, jistě i proto, že otázka byla považována za vyčerpanou.

Pro sociální a hospodářské dějiny předhusitských měst i předhusitského venkova přitom platí, že jejich teoretická východiska byla silně ovlivněna hledáním příčin husitské revoluce. Samotná husitská revoluce jako revoluce sociální se stala středobodem bádání, jenž ovlivňoval celkový pohled na předhusitskou společnost.¹² Zároveň se ale stala i východiskem pro zkoumání důsledků revoluce na pohusitský venkov. V této souvislosti je ale třeba si uvědomit, že rovněž *Tábor v husitském revolučním hnutí* Josefa Macka¹³ do jisté míry brzdil další husitologické bádání, jež se začalo vědomě přiklánět spíše k výzkumům z dějin idejí a reformační zbožnosti.¹⁴

Rozvoj nového badatelského tématu, sociálního obrazu šlechtického velkostatku ve druhé polovině 15. století a v první půli 16. věku, hledal od poloviny padesátých let 20. století odpověď na otázku, zda došlo v pohusitském období ke

9 Z české perspektivy srov. studie Dušana Třeštíka a Barbary Krzemieńské ze 60. let. Nejnověji představil historiografickou reflexi problému David KALHOUS, *Model státu středoevropského typu: koncept na pomezí tradice a inovace. Ke kontinuitě a diskontinuitě v českém dějepiscetví po r. 1948*, Forum Historiae 8, 2014, č. 2, s. 159–173.

10 Srov. Martin NODL, *Historia społeczna miast czeskich i morawskich miast w średniowieczu – przegląd badań*, Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych 64/2004, s. 39–78.

11 František GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, díl 2, Praha 1957. K němu srov. sborník František Graus: *člověk a historik*, (eds.) Zdeněk BENEŠ – Bohumil JIROUŠEK – Antonín KOSTLÁN, Praha 2004, kde jak edice dokumentů, tak studie Jaroslava Čechury, Martina Nodla, Magdaleny Pokorné.

12 Martin NODL, *Die Hussitische Revolution. Zur Genese eines Forschungsparadigmas in der tschechischen Historiographie der 1950er und 1960er Jahre*, Bohemia 47, 2006–2007, s. 151–171.

13 Josef MACEK, *Tábor v husitském revolučním hnutí*, díl 1, Praha 1952; díl 2, Praha 1955.

14 K osobě Josefa Macka srov. Jiroušek BOHUMIL, *Josef Macek – mezi historií a politikou*, Praha 2004, s. 119–132; Petr ČORNEJ, *Rozporuplný život a působení Josefa Macka (Na okraj knihy Bohumila Jirouška)*, ČČH 103, 2005, s. 382–391, V rozšířené podobě TÝŽ, *Historie, historiografie a dějepis*, Praha 2016, s. 335–380.

zhoršení či naopak ke zlepšení poddanských poměrů. Pro historiky to byla otázka nebezpečná, protože pokud došlo ke zhoršení poměrů venkovského obyvatelstva, pak revoluce nemohla být v sociálněhistorické rovině revolucí vítěznou. Pokud se ale naopak poměry poddanského lidu výrazně nezměnily, či pokud dokonce došlo k jejich zlepšení, pak revoluci bylo v tomto ohledu možné nahlížet jako vítěznou. I v této interpretaci se ale skrývalo jisté úskalí, neboť z dlouhodobého hlediska se mohlo zdát, že dosáhnout zlepšení poměrů bylo možné nikoli zostřováním třídního boje, nýbrž cestou pozvolných změn, vedoucích k ekonomickému růstu všech vrstev obyvatelstva.¹⁵ I z tohoto důvodu se objevovaly protichůdné interpretace daného problému, jež nakonec vedly k přesměrování zájmu bádání o dějinách velkostatku na druhou polovinu 16. století, kde již bylo bez interpretačních úskalí možné konstatovat zhoršení sociálních poměrů a především utužení poddanských svazků v rámci tzv. druhého nevolnictví.¹⁶

Pro šedesátá léta 20. století je charakteristické, že vedle prací vysloveně schematických, k nimž patří například Mackovo *Husitské revoluční hnutí*, Grausovy *Dějiny venkovského lidu*, Husovy *Epochy českých dějin* a především *Makety* a vysokoškolské učebnice,¹⁷ vznikaly interpretačně i materiálově cenné analytické práce z pera Františka Hoffmanna, Jaroslava Mezníka, Jaroslava Marka, Antonína Míky, Josefa Janáčka, Vladimíra Procházky, Františka Matějka, Josefa Války či Josefa Petráně. Některé z těchto prací se dokonce nehlásily ani k sociologickému marxismu (to platí především pro studie Mezníkovy, Markovy a Hoffmannovy), jiné naopak vedly s marxovsko-engelsovským determinismem otevřenou debatu (Robert Kali-

15 K metodologickým východiskům a k odlišným závěrům Josefa Války a Aloise Míky srov. Martin NODL, *Předbělohorský velkostatek jako laboratoř marxismu. Marxismus Josefa Války prizmatem bádání o druhém nevolnictví, první akumulaci kapitálu a počátcích kapitalismu*, in: Martin Nodl – Vladimír Urbánek (eds.), *Josef Válka a myšlení o dějinách*, Praha 2022 (v tisku).

16 Z české perspektivy k problematice druhého nevolnictví nejnověji Markus CERMAN, *Gutsherrschaft vor dem „Weissen Berg“. Zur Verschärfung der Erbuntertätigkeit in Nordböhmen 1380 bis 1620*, in: Jan Peters (ed.), *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, Berlin 1997, s. 91–111; Sheilagh C. OGILVIE, *Vesnická obec a tzv. „druhé nevolnictví“ v raně novověkých Čechách*, ČČH 107, 2009, s. 46–94; Eduard MAUR, *Gutsherrschaft und „zweite Leibeigenschaft“ in Böhmen. Studien zur Wirtschafts-, Sozial- und Bevölkerungsgeschichte (14.–18. Jahrhundert)*, Wien – München 2001; Markus CERMAN – Robert LUFT, *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“. Sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit*, München 2005.

17 Václav HUSA, *Epochy českých dějin*, Praha 1949; *Přehled československých dějin: Maketa*, díl 1, Praha 1958; František KAVKA, *Přehled dějin Československa v epoše feudalismu*, díl 1, Praha 1963.

voda, Alois Míka, Josef Válka),¹⁸ jež nově činila z dogmatického marxismu středověkých sociálních a hospodářských dějin padesátých let vnitřně otevřenou vědeckou disciplínu. Na druhé straně je ale třeba podotknout, že i přes někdy vědomé, jindy spíše podvědomé revizionistické přístupy většinu bádání přece jen nadále ovlivňoval interpretační determinismus. Ten se promítal především do úporné snahy vysvětlovat sociální změny prostřednictvím pojmu krize, za pomoci všudypřítomných třídních antagonismů a třídního boje, permanentního a stupňujícího se vykořisťování či hledání počátků kapitalistických výrobních vztahů, aniž by bylo prostřednictvím analytických výzkumů vskutku jednoznačně doloženo, že je středověkou společnost možno pojímat jako společnost třídní.

Normalizace a její stíny

Limit, jenž měl vliv na to, že se v devadesátých letech rozšířila představa, že sociální a hospodářské dějiny středověku nepotřebujeme, tkvěl do značné míry v tom, že některé sociálně historické práce petrifikovaly v padesátých letech bádání na celá desetiletí. Platí to o studiích o služebné organizaci, o sociálním rozměru husitské revoluce i o tzv. druhém nevolnictví. Formulování „kanonických“ názorů, jež determinovaly interpretační horizonty, přispělo k tomu, že v sedmdesátých letech začaly být sociální a hospodářské dějiny středověku pokládány za zbytečné. Mnozí historici podlehlí mylné představě, že všechny velké otázky jsou již vyřešeny. Zároveň však sociálně historické přístupy, jak jich užíval dogmatický a schematický marxismus, zaměnili za sociálně historické bádání jako takové.

Významnou roli v období normalizace rovněž hrála skutečnost, že medievalisté, kteří se věnovali sociálním a hospodářským dějinám, byli normalizačními omezeními postiženi velmi tvrdě. Jaroslav Mezník byl vyhozen z brněnské univerzity a uvězněn, Josefu Válkovi bylo zabráněno učit, František Hoffmann musel odejít

18 Srov. František ŠMAHEL, *Husitský věk v pojetí Roberta Kalivody*, in: Historicko-filozofické dílo Roberta Kalivody, Olomouc 2000, s. 23–35; Jan MERVART, *Koncepce dějin Roberta Kalivody a přijetí jeho husitské ideologie*, in: Bohumil Jiroušek (ed.), *Proměny diskursu české marxistické historiografie. Kapitoly z historiografie 20. století*, České Budějovice 2008), s. 347–348; Martin DEKARLI, *Hus v éře marxismu-leninismu na hranicích mezi ideologií a vědou. Cesty Milana Machovce a Roberta Kalivody od husitologie k marxisticko-křesťanskému dialogu*, in: Ivan Landa – Jan Mervart (eds.), *Proměny marxisticko-křesťanského dialogu v Československu*, Praha 2017, s. 105–139; Martin NODL, *Husitství jako raně buržoazní revoluce*, in: Martin Nodl – Piotr Węcoski (eds.), *Marxismus a medievalistika: společné osudy?*, Praha 2020, s. 159–179.

z jihlavského archivu, Jaroslav Marek, Josef Macek a František Šmahel byli vypuzeni z Historického ústavu ČSAV, František Graus odešel z univerzity i ústavu do emigrace. Stejně jako je tomu dnes, neměl tedy ani v 70. letech na univerzitách sociální a hospodářské dějiny kdo učit. Na univerzitách i v nově utvořeném Ústavu československých a světových dějin vzniklo badatelské vakuum, jež se napříště již nikdy nepodařilo zaplnit. A popravdě řečeno, neexistovala ani potřeba ho zaplňovat. Ono vakuum samozřejmě mělo velký vliv na demetodologizaci mediévistického bádání, tedy na jev, jenž se za normalizace nedotkl pouze mediévistiky, nýbrž celé československé historiografie.

V období sedmdesátých a především osmdesátých let 20. století se sociálněhistorické bádání stalo záležitostí jedinců, víceméně na okraji historiografického zájmu. Na pražské filozofické fakultě se sociálním a hospodářským dějinám věnoval pouze Rostislav Nový, který počátkem sedmdesátých let předložil nový koncept raně středověkého českého státu (v šedesátých letech publikoval cenné studie o problematice feudální renty a klášterních urbářích).¹⁹ V ústraní táborského archivu se začal věnovat sociálním a hospodářským dějinám předhusitského období František Šmahel, jehož výzkumy města Tábor a táborských vesnic byly součástí zásadní revize dosavadních názorů na husitskou revoluci, jež vyústily na konci osmdesátých let v novou monografii dějin Tábor a na počátku dalšího desetiletí v syntézu *Husitská revoluce*, v níž vskutku předložil nový koncept husitské revoluce a husitské reformace. V ústraní archivu Národního muzea začal dějiny předhusitského velkostatku detailně zkoumat Jaroslava Čechura, jehož hlavním cílem bylo zrevidovat názory a interpretace Františka Grause na agrární krizi a na sociální poměry předhusitského venkova a do jisté míry i měst. Nutno v této souvislosti dodat, že se Čechura v mnoha aspektech dostával do střetu s Rostislavem Novým, přičemž jejich polemiky byly jedněmi z mála polemik normalizačního historiografického světa.²⁰

19 K osobě Rostislava Nového srov. Jakub JAREŠ – Matěj SPURNÝ – Katka VOLNÁ, *Náměstí Krasnoarmějců 2: učitelé a studenti Filozofické fakulty UK v období normalizace*, Praha 2012, kde kapitola Jakuba Jareše, k níž mám ale své dosti zásadní výhrady. Srov. Martin NODL, *Glosy historické XLVI*, *Souvislosti* 23, 2012, č. 4, s. 227–228. K tomu srov. Jiří PEŠEK, *Prameny, pramenná kritika a soudobé dějiny. Odpověď Kateřině Volné*, ČČH 113, 2015, s. 147–161, zde s. 159, jenž poukázal na deficit užití relevantních písemných pramenů.

20 Polemické texty a především vzájemné recenze uvádějí bibliografie Rostislava Nového (Blanka ZILYNSKÁ – Bohdan ZILYNSKYJ, *Bibliografie publikovaných prací Rostislava Nového*, in: *Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového*, Praha 1992, s. 339–346) a Jaroslava Čechury (Veronika BOHÁČOVÁ – Veronika KUCROVÁ (eds.), *Sed-*

Většina izolovaných výzkumů se, jak vidno, koncentrovala na dějiny předhusitské, resp. na husitskou revoluci. Naopak sociální a hospodářské dějiny pozdního 15. století nadále stály zcela na okraji badatelského zájmu, a to samé platí i pro období následující, kdy se nová generace badatelů zaměřila především na výzkum šlechtického podnikání (Václav Bůžek, Václav Ledvinka, Petr Vorel)²¹ a sociální skladby pohusitské společnosti (většinu z těchto výzkumů inicioval na pražské filozofické fakultě Josef Petráň).²² Teprve na konci osmdesátých let začal analyticky zkoumat sociální poměry na českém venkově ve druhé polovině 15. století Antonín Kostlán,²³ metodologicky ovlivněný Rostislavem Novým. Mimo oficiální akademickou sféru připravoval kapitolu věnovanou životu venkovského lidu v jagellonském období Josef Macek a Jaroslav Mezník v samizdatu publikoval výzkumy týkající se majetkových poměrů na Moravě ve 14. a 15. století. Vyjma výše uvedených badatelů se sociálněhistorickým výzkumům z mladší generace medievistů nevěnoval nikdo, což mělo následně zřetelný dopad na polistopadovou historiografii.

Změna politických poměrů po roce 1989 tudíž vcelku logicky nevedla k oživení zájmu o sociální a hospodářské dějiny středověku. Velký vliv na to měla individuální kariérní diskontinuita. Koncept husitské revoluce, který předložil František Šmahel, byl hotov již v osmdesátých letech a jeho autor se napříště začal systematicky věnovat především kulturním a intelektuálním dějinám. Jaroslav Čechura, jenž na počátku devadesátých let publikoval syntézu svých výzkumů o předhusitském velkostatku,²⁴ záhy přeorientoval svůj zájem na sociální a hospodářské dějiny 16.–18. století. Jaroslav Marek ani Jaroslav Mezník se ke svým výzkumům městské problematiky z šedesátých let již nevrátili: Marek pracoval na syntéze dějin kultury, dějin dějepisectví a metodologie, Mezník formuloval koncept moravských dějin pozdního středověku, v němž ale přece jen hrála jistou roli již zmíněná, sociologic-

láci si dělají, co chtějí. Sborník vybraných prací profesora Jaroslava Čechury, Praha 2012, s. 421–437).

21 Václav LEDVINKA, *Úvěr a zadlužení feudálního velkostatku v předběllohorských Čechách. Finanční hospodaření pánů z Hradce 1560–1596*, Praha 1985; Václav BŮŽEK, *Úvěrové podnikání nižší šlechty v předběllohorských Čechách*, Praha 1989; Petr VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999.

22 Srov. Josef PETRÁŇ, *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách*, in: *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 1, 1976, s. 9–80.

23 Antonín KOSTLÁN, *Feudální zatížení českého venkova po husitské revoluci. K hospodářským a sociálním dějinám jagellonského období českých dějin (1471–1526)*, Praha 1988.

24 Jaroslav ČECHURA, *Struktur der Grundherrschaften im mittelalterlichen Böhmen unter besonderer Berücksichtigung der Klosterherrschaften*, Stuttgart 1994.

ky konstruovaná analýza proměny majetkových poměrů Moravy ve 14. a 15. století, jejíž výsledky publikoval částečně v samizdatových studiích již v osmdesátých letech. Od městských témat se odklonil i František Hoffmann, sociální a hospodářské dějiny nahradily dějiny intelektuální a kulturní v případě Josefa Války a do značné míry i Josefa Petráně, jenž ale sociálním aspektům zůstal věren ve svých regionálně pojatých výzkumech Ouběnic, které na sklonku života pojal v kontextu evropských agrárních dějin.²⁵

Individuální kariérní diskontinuita u historiků, kteří se v šedesátých a v osmdesátých letech věnovali sociálním a hospodářským dějinám, jež vyústila jejich příklonem k novým tématům, stejně jako absence sociálně historických pracovišť na českých akademických institucích nepochybně vedly k tomu, že téměř nikdo z výše uvedených badatelů si nevychoval žáky, kteří by se sociálním a hospodářským dějinám středověku dlouhodobě věnovali. Výjimku v tomto ohledu představuje pouze Jaroslav Mezník se svými žáky Tomášem Borovským a Davidem Papájkem či Jaroslav Čechura s Tomášem Petráčkem, pro něhož však sociální a hospodářské dějiny byly pouhou badatelskou epizodou.

Po roce 1989 tedy nedošlo ani k rehabilitaci, ani k renesanci sociálních a hospodářských dějin středověku. Sociálním a hospodářským dějinám středověku zkrátka nikdo nevěřil. Jak jsem již řekl, sociální a hospodářské dějiny byly zcela mylně ztotožněny se schematickým marxismem. Výzkumy německé a anglosaské mediévistiky sedmdesátých a osmdesátých let u nás byly prakticky neznámé, přičemž většina české mediévistiky necítila potřebu západní výzkumy recipovat a především se vyrovnávat se s jejich metodologickými přístupy.²⁶ Výlučně národně orientovaný koncept českého dějepisectví se většinou domníval, že konfrontaci se západním světem nepotřebuje (výjimku v tomto ohledu představuje středověká archeologie, jež je oborem specifické povahy). Modelové a konceptuální uvažování se ukázalo být mnohem méně lákavé než faktografické dějepisectví domácí. Renesance se naopak dočkaly politické dějiny (nikoli však nové politické dějiny) stejně jako dějiny církevní. Vedle toho můžeme mluvit o jakémsi kulturalistickém obratu, i když mnohdy opět v podobě, jež až na výjimky nesměřovala k dějinám mentalit a k mikrohistorii, ale spíše k dějinám materiální kultury a každodenního života, pojímaného v deskriptivní podobě. Deskripce, byť barvitá, byla charakteristická v devadesá-

25 Josef PETRÁŇ (ve spolupráci s Lydií PETRÁŇOVOU), *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011.

26 Jako názorný příklad mohou posloužit recenzní rubriky časopisů Husitský Tábor, Československý časopis historický a Časopis Matice moravské, kde v 80. letech stojí sociální dějiny zcela na okraji zájmu (nejvíce prostoru, byť v omezené míře, je jim věnováno v Husitském Táboře).

tých letech i pro bádání o šlechtické a měšťanské kultuře 16. století, bez zájmu o sociální a hospodářské dějiny, i když v posledních desetiletích se situace přece jen částečně změnila: i koncept šlechtické kultury získal na českých regionálních univerzitách nové teoretické i interpretační rozměry.

Sociální dějiny jako přesahování daného

Od nezbytných historiografických exkurzů se dostáváme k otázce, k čemu dnes sociální dějiny potřebujeme. Nepochybně je potřebujeme k tomu, abychom od ryze deskriptivních dějin každodenního života, založených na popisu zibrťovsko-wintrovského typu, jež postrádají interpretační a explikační přístup, začali mnohem hlouběji přemýšlet a psát o dějinách společnosti. To není možné bez konceptualizace, bez modelového uvažování, jež je třeba nejen nastolit, ale následně neustále prověřovat a nově formulovat. A přesně to je účelem sociálních a hospodářských dějin. Sociální a hospodářské dějiny ve své moderní podobě jsou opakem psaní dějin à la these. Nikoli tedy výzkum podřízený předem stanoveným záměrům, ale naopak interpretace spočívající na analytickém základě. Právě vůči apriorním soudům dnes potřebujeme na solidních základech stojící hospodářské a sociální dějiny.

Abychom nezůstali pouze u teorie, uveďme několik příkladů, na nichž se pokusím demonstrovat, jak může sociálně historické bádání zcela zásadně obohatit stávající interpretace a přístupy.

Primo: koncept privatizace státu. Tento model, formulovaný Dušanem Třeštíkem a Josefem Žemličkou,²⁷ jenž by měl být primárně sociální povahy, je založen na argumentaci, jež vychází z roviny politických a správních dějin. Jeho podoba je statická, neboť se neptá po reálném dopadu oné privatizace, neklade si otázku, kdy daný model, pokud mu přiznáme reálný základ, mohl začít v praxi skutečně působit. Až sociálně historická analýza, která opustí politickou a ryze správní či terminologickou rovinu, nám může pomoci odpovědět na otázku, jaký měla či mohla mít privatizace státu vliv na pozdně přemyslovskou společnost.

27 Prozatím ukončenou debatu, v níž padlo i mnoho ukvapených slov, vyvolala studie Josefa ŽEMLIČKY, *České 13. století: „privatizace“ státu*, ČČH 101, 2003, s. 509–541. Reflexy debaty podala Pavlína RYCHTEROVÁ, *Aufstieg und Fall des Přemyslidenreiches. Erforschung des böhmischen Früh- und Hochmittelalters in der gegenwärtigen tschechischen Mediävistik*, Zeitschrift für historische Forschung 34, 2007, s. 629–647.

To samé se týká i konceptu transformace 13. století. Tato vskutku komplexně pojatá analýza proměn především hospodářských a sociálních poměrů (v nejpropracovanější podobě v konceptu Jana Klápště)²⁸ velmi dobře popsala zrození nové středověké společnosti, a to nikoli globálně, jako je tomu v případě privatizace státu, nýbrž v pramenně doložitelných sociálních světech na úrovni měst, vesnic, hradů apod. Napříště by ale bylo vhodné zkoumat i dlouhodobé dopady transformace z hlediska městské ekonomiky, z hlediska hospodaření velkostatku a především z hlediska státních financí, i když jde o otázky obtížně řešitelné.

Secundo. Bez sociálněhistorických přístupů není možné pochopit příčiny a důsledky husitské revoluce. Je nepochybně zásluhou marxismu, že otevřel otázku příčin husitské revoluce v hospodářské, ekonomické a sociální rovině. Ve třicátých letech 20. století probíhala debata, vyprovokovaná Pekařovou knihou *Žižka a jeho doba*, o zhoršení či naopak o zlepšení sociálních poměrů ve městech a na venkově v předhusitském období. Paradoxní přitom bylo, že ani jeden z aktérů této debaty, Jan Slavík, Závěš Kalandra a Kurt Konrad, se nepokusil daný problém zkoumat analyticky.²⁹ Všichni tři přitom do značné míry vycházeli ze studií Bedřicha Mendla, který v některých aspektech dospěl k závěrům, jež mluvily pro zhoršení sociální situace v městském prostředí.³⁰ V analytických výzkumech po druhé světové válce pokračovali Josef Macek i František Graus, kteří se ale primárně pokoušeli dokázat masivní zhoršení sociálních poměrů a narůstání třídního boje, přičemž oproti marxistickým historikům třicátých let sverpě usilovali o doložení těchto trendů pramenným výzkumem.

Jednoznačné interpretace, pomineme-li některé dílčí studie Jaroslava Mezníka z šedesátých let o městských revoltách,³¹ zproblematizoval až František Šmahel v osmdesátých letech, jenž obrátil optiku dosavadního medievistického přístu-

28 Jan KLÁPŠTĚ, *The Czech Lands in Medieval Transformation*, Leiden – Boston 2012. Práce vyvolala velký recenzní ohlas (Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 40, 2012, s. 211–213; Medieval archaeology 56, 2012, s. 354–355; Speculum. A Journal of Medieval Studies 88, 2013, s. 1118–1120; Historische Zeitschrift 298, 2014, s. 462–463; Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 122, 2014, s. 260–261).

29 Martin NODL, *Ke kořenům konceptu „krize feudalism“: Slavík / Kalandra / Konrad*, in: Dějiny, smysl a modernita. K 75. narozeninám Miloše Havelky, s. 337–353.

30 Zhoršení sociálních poměrů Bedřich MENDL konstatoval ve své stěžejní práci *Sociální krize a zápasy ve městech čtrnáctého věku*, Praha 1926. K ní a k její reflexi srov. Martin NODL, *Chudí a bohatí: možnosti a meze studia spodních sociálních vrstev v pozdně středověkých městech*, in: Michaela ANTONÍN MALANÍKOVÁ – Beata MOŽEJKO – Martin NODL (eds.), *Středověké město: politické proměny a sociální inovace*, Praha 2019, s. 189–206.

31 K osobě Jaroslava Mezníka jako medievisty srov. Tomáš BOROVSKÝ, *Městská rada, patriciát a střety o moc v českých a moravských středověkých městech. Přínos Jaroslava Mezníka urbánnímu*

pu a na místo hledání primární, resp. hlavní příčiny zkonstruoval model spolupůsobení, resp. protnutí se několika jevů, z nichž mnohé vnímal jako krizové povahy, najednou. V opozici vůči němu se Petr Čornej v devadesátých letech a na počátku nového tisíciletí podvědomě vrátil k marxistickému hledání primární příčiny vypuknutí husitské revoluce.³² Podle svého mínění, opřené o demograficky pojaté výzkumy Eduarda Maura z osmdesátých let,³³ ji našel v hospodářských, demografických a psychosociálních důsledcích morových epidemií. Následná medievistická debata, opřená na rozdíl od Čorneje o analytické sociálně historicky pojaté výzkumy,³⁴ jasně ukázala, že formulovat tvrdé soudy à la these, bez pramenného zkoumání, je lichá cesta. Bez sociálně historického výzkumu bychom ale k tomuto poznatku nebyli s to dospět.

Obdobný problém představuje interpretování husitské revoluce jako revoluce vítězné.³⁵ Ve skutečnosti je apodiktické označení husitské revoluce jako revoluce vítězné pouhým návratem k pokrokářským tezím 19. století, jež stejně jako dnes nestály na analytických výzkumech, jež by detailně studovaly sociální a ekonomické důsledky husitské revoluce. Formulování teze o vítězné revoluci však ani v rovině sociální, ani v rovině náboženské nevychází z jasného definování programu revoluce. Pokud však nedefinujeme program, pak můžeme jakoukoli revoluci, válku či reformu prohlásit za vítěznou (úspěšnou), popřípadě za poraženou. (Pokud tedy nebudeme akceptovat, že daná revoluce měla svůj vlastní program, resp. pokud budeme tvrdit, že program neměla, pak nemá sebemenší smysl o povaze revoluce

dějepisectví, *Časopis Matice moravské* 138, 2019, s. 337–352; Martin NODL, *Středověká prosopografie: Jaroslav Mezník na svébytné cestě*, *Časopis Matice moravské* 138, 2019, s. 353–366.

32 Čornejovo ovlivnění marxismem reflektuje František ŠMAHEL v recenzi *Velkých dějin zemí koruny české*, díl 5 – Mediaevalia Historica Bohemica 8, 2001, s. 219–222.

33 Eduard MAUR, *Morová epidemie roku 1380 v Čechách*, *Historická demografie* 10, 1986, s. 37–71; Týž, *Příspěvek k demografické problematice předhusitských Čech (1348–1419)*, *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica* 1, 1989, s. 7–71.

34 Z debaty srov. Jaroslav ČECHURA, *Mor, krize a husitská revoluce*, ČČH 92, 1994, s. 286–303; Jaroslav MEZNÍK, *Mor z roku 1380 a příčiny husitské revoluce*, ČČH 93, 1995, s. 702–710; Martin NODL, *Předhusitské mory k problémům jedné interpretace*, *Časopis Matice Moravské* 120, 2001, s. 491–503; David Charles MENGEL, *A Plague on Bohemia? Mapping the Black Death, Past and Present* 211, 2011, s. 3–34; Martin MUSÍLEK, *Jaroslav Mezník a „diskuse“ o krizi pozdněstředověké společnosti a počátcích husitské revoluce*, *Časopis Matice moravské* 138, 2019, s. 381–395. Nejnověji k dané problematice Martin NODL, *Impacts of the plague epidemic on the Kingdom of Bohemia in the second half of the fourteenth century and at the beginning of the fifteenth century*, *Studia Historica Gedanensia* 12, 2021, č. 2, s. 44–62.

35 S touto tezí ve stopách Petra Čorneje pracuje Milena BARTLOVÁ, *Pravda zvítězila. Výtvarné umění a husitství 1380–1490*, Praha 2015.

z hlediska úspěšnosti/vítězosti vůbec mluvit.) Program revoluce můžeme definovat politicky, nábožensky, kulturně či sociálně, resp. můžeme mluvit o všech vrstvách těchto programů, neboť v určitých fázích si aktéři revoluce samozřejmě stanovovali různé cíle. Některé z těchto cílů byly v případě revoluce husitské rovněž sociální povahy. Proto je třeba hledat odpověď i v sociální rovině. Pokud se tak ale nečiní, jde o čistou rétoriku. Sociálně historický výzkum tedy může dát takto položené otázky jasný obsah.

Tercio. Bez sociálních a hospodářských dějin se neobejdeme, pokud budeme chtít pochopit politické ambice městských elit v konkrétních městech, popřípadě městského stavu jako takového, jejichž počátky vidíme již před husitskou revolucí. Tyto ambice nabývají nové podoby v revolučních letech a v letech bezkráloví a po celé 15. a 16. století se střetávají s ambicemi vyšší a zároveň i nižší šlechty. Politická rovina je nejvíce patrná, avšak nepochybně za ní stojí mechanismy sociální existence konkrétního města. Pouze sociální a hospodářské dějiny, založené na prosopografických výkumech, nám ale mohou vnést nové světlo do otázek ohledně sociální mobility, sociální integrace, mechanismu utváření se městských elit, jejich dynamických proměn, ekonomického a expanzního potenciálu města, limitů této expanze, rezistence či přímo odolnosti městské populace vůči demografickým katastrofám, krizovým jevům v ekonomice, krizovým jevům na úrovni státu apod. Bez sociálních a hospodářských dějin jsme okázáni pouze na obraz, jak se nám jeví a skládá z normativních pramenů. Přednost sociálních dějin spočívá v konfrontaci s normativní rovinou, popřípadě s ideálním obrazem, resp. v komparaci obdobných sociálních jevů doložených jak v prostředí venkovském, tak šlechtickém, nemluvě o komparaci mnohosti městských světů. Právě sociální dějiny nám umožňují vnímat středověký svět jako celek v jeho, byť v mnohém limitované (ve srovnání se současným světem) pestrosti.

Proti sociálně historickým výzkumům, bez nichž se podle mého názoru současná medievistika nemůže obejít, ale stojí celá řada obtíží, jež nevyvěrají pouze z ideologické předpojatosti a obecné situace současného českého dějepiscevtví. Hlavní úskalí tkví v tom, že sociálně historické výzkumy jsou časově velmi náročné, neboť jsou založené na několikaměsíční či několikaleté heuristice. K hlubším interpretacím je možné přistoupit až po zdlouhavém výzkumu, jemuž předchází nudná heuristická práce, v níž si badatel sice zpřesňuje své otázky, avšak k odpovědím na ně může přistoupit až po nekonečně dlouhé době (nepřístupuje-li ke zkoumanému tématu à la these). Z toho vyplývá, že sociální a hospodářské dějiny jsou historiografii neexkluzivní, historiografii, jež není v soudobém dějepisném světě sexy.

Mnohdy jde o výzkum až děsivě temný. Za jediným odstavcem textu stojí stovky hodin někdy mechanické práce.

Z hlediska rychlosti moderního bádání, tempa a chvatu získávání akademických titulů jsou sociální a hospodářské dějiny neekonomické, a to hned v několika ohledech. Jsou nákladné na čas, jsou nákladné z komparativního hlediska, neboť i když se zabýváme dějinami v mikrohistorické perspektivě jednoho města, panství, vesnice, měšťanské rodiny či městského nebo šlechtického klanu, musíme – aby práce mohla přinést obecnější závěry – pojmut naše výsledky komparativně. Vždy je však třeba důkladně promyslet, kdy je komparace přínosná a kdy naopak svou účelnost ztrácí, tedy kdy je pouhou komparací pro komparaci. Sociální a hospodářské dějiny středověku jsou ale neekonomické i v tom ohledu, že pro mladé adepty vědy se při neexistenci akademických institucí, které by se věnovaly dané problematice, nabízejí jen velmi omezené možnosti uplatnění ve vědě. Neekonomické jsou ale i z toho hlediska, že jsou mediálně „prodatelné“ mnohem hůře než dějiny kulturní či dějiny politické.

Úskali sociálních a hospodářských dějin

Pokud se tedy díváme na sociální a hospodářské dějiny středověku racionálně, je třeba si přiznat, že jsou při daném stavu českého dějepiscetví nejspíše odsouzeny k zániku. K tomu, aby se historik mohl věnovat sociálně historickým výzkumům, totiž potřebuje především schopnost se tázat, klást sám sobě, pramenům i dosavadním výzkumům otázky, na které neexistuje snadná odpověď; musí umět konstruovat modely, pracovat s koncepty, jež se pod tíhou jednotlivostí zdají být neudržitelné, avšak v rovině interpretačního zevšeobecnění mohou naopak utvářet explikační rámec. Sociální a hospodářské dějiny představují ve své podstatě nedeskriptivní dějiny (i když samozřejmě i celá řada sociálně historických výzkumů končí u deskriptivního, neinterpretačního popisu, tedy tam, kde má výzkum pokračovat a kde má být vskutku završen). Nestačí jim pouhá analýza diskurzu, na níž dnešní bádání mnohdy ulpívá, zaměňující diskurz za dějiny.

Sociální a hospodářské dějiny se tedy v mnohém nehodí do zjednodušeného historiografického světa 21. století, jenž si libuje v jednotlivostech a tenduje k atomizaci bádání. Medievalisté, kteří zkoumají sociální a hospodářské aspekty středověké společnosti, jsou osamělými běžci, nezačlenitelnými do vlivových bratrstev aktivisticky uvažující dnešní vědy. Na sociální a hospodářské dějiny zaměření historiko-

vě středověku jsou tedy badatelé s nízkým sociálním kapitálem vědy. Komplexností svých pohledů se nehodí do vědy 21. století a v hodnocení progresistů nejsou ničím víc než zastýdlými boomery. Optikou tohoto vidění pro ně logicky v akademických institucích není místo.

Proti proudu soudobé medivistiky si ale přesto myslím, že bez starých a pro někoho přímo zastaralých sociálních a hospodářských dějin se neobejdeme, neboť pokud budeme sociální a hospodářské dějiny nadále přehlížet, pokud pro ně nově nevytvoříme institucionální zázemí, ztratí náš pohled na dějiny celistvý obraz a navždy se utopíme v nic neříkajících detailech. Sociální a hospodářské dějiny nám mohou poskytnout odpovědi na otázky, týkající se sociálních a ekonomických příčin konkrétních historických jevů. Nesmíme si však myslet, že tyto odpovědi budou vždy jednoznačné a že nám předloží jednoduchý klíč. Mnohdy bude tomu právě naopak. Často se totiž ukazuje, že na některé otázky odpovědět nelze, buď kvůli absenci pramenů, nebo z tohoto důvodu, že některé dějinné jevy a mechanismy jsou pohledem sociálních a hospodářských dějin nepostížitelné. I v tom je ale kouzlo sociálních a hospodářských dějin, založené na uvědomování si a na přiznání vlastních limitů.³⁶

36 Tato studie vznikla ve Filosofickém ústavu AV ČR, v.v.i. v rámci projektu Strategie 21/23 „Město jako laboratoř změny. Stavby, kulturní dědictví a prostředí pro bezpečný a hodnotný život.“

Do we need social and economic history of the Middle Ages?

MARTIN NODL

In his polemically tuned text, the author reflects on the unfortunate situation of research on the social and economic history of the Middle Ages in contemporary Czech medievalism. He points out the absence of an institutional background for research on socio-historical issues of the Middle Ages after 1945, when in Marxist historiography the socio-historical issues dissolved into historiography as a whole. He understands this situation as paradoxical, because at the rhetorical level Marxist historiography placed paramount emphasis on socio-historical aspects. In confrontation with the research of the 1950s and 1960s and the historiography of the period of normalization, he shows that in the 1970s and 1980s, promising and developing research in the social and economic history of the Middle Ages declined for various reasons, and according to the author this situation affects the state of socio-historical research to this day. He tries to show using a few examples of what socio-historical research is necessary, even essential, in contemporary historiography. At the same time, he emphasizes that, unlike other approaches to contemporary historiography, the socio-historical approach examines and interprets society as a whole and consciously opposes the atomization of research and excessive professional specialisation. At the same time, they reflect on the pitfalls of socio-historical research and why social and economic history of the Middle Ages is an unattractive topic for students and young adepts of historical science today.

Translation by Sean Miller

RECENZE

Pavína RYCHTEROVÁ – Gábor KLANICZAY – Pawel KRAS – Walter POHL (eds.)

Times of upheaval: Four medievalists in twentieth-century Central Europe: Conversations with Jerzy Kłoczowski, János M. Bak, František Šmahel, and Herwig Wolfram

Budapest – New York, CEU Press 2019, 390 s., ISBN 978-963-386-305-3.

Zajímavá kniha čtyř dominantně biografických rozhovorů s doyenou medievistiky čtyř zemí, kdysi patřících (v případě Polska přinejmenším z nemalé části) do svazku Rakousko-Uherska a po roce 1945 (opět dílem) oddělených železnou oponou, začíná větou: „Ještě před nedávnem byli historikové pokládáni za odborníky, kteří jsou schopni iniciovat a střežit proces kolektivní sebereflexe, v níž klíčovou roli hrála vlastní minulost a její interpretace“ (s. 1). Dnes historie – přinejmenším podle editorů knihy – slouží jako „věšák“, na nějž ekonomové nebo politologové zavěšují své koncepty a předpovědi, historikům však prý zbyla jen role Kasander, jejichž varování společnost nerozumí nebo nevěnuje pozornost.

Rozsáhlá interview byla v polovině druhé dekády 21. století vedena editory knihy, předními medievisty střední či lehce starší generace, většinou žáky nebo dlouholetými spolupracovníky vyprávějících. Cílem bylo zprostředkovat širší odborné i snad široké, kulturně zainteresované mezinárodní veřejnosti dějepisné osobnosti, které se narodily a prožily dětství před druhou světovou válkou nebo během ní, narazily na problémy poválečné epochy a utvářely své odborné kariéry ve stínu komunistických režimů (Kłoczowski, Šmahel), v emigraci (Bak) nebo v rozporuplném poválečném Rakousku (Wolfram). Rok 1989 představoval pro všechny z nich tak či onak životní cézuru. Jejich reflexe současnosti, resp. v titulu knihy zmíněné doby převratů a otřesů jejich života, se odráží i v náhledu na tu kterou zkoumanou středověkou tematiku.

Knihy je po kratičkém úvodním slovu strukturována do čtyř interview, po každé uvedených stručným (4–6 stran) biogramem. Poté následuje chronologicky

uspořádané interview, resp. mnohdy spíše volné vyprávění, jen členěné otázkami. Text je vybaven (mini)poznámkami biografického charakteru („Tomáš Garrigue Masaryk 1850–1937, first president of Czechoslovakia“, s. 24., „Jiří Kořalka 1931–2015, Czech historian“, s. 257), pojmy nebo citace knih, o nichž se hovoří, jsou vysvětlovány nebo uváděny jen někdy.

Je zarážející, že kniha není uzavřena nějakým závěrečným vyhodnocením těchto interview – reflexí tezí, uvedených v úvodu práce. Po rozhovoru s Herwigem Wolframem již následuje jen osobní rejstřík – kupodivu bez (!) zohlednění jmen čtyř protagonistů, kteří se přitom objevují zmiňováni ve vyprávění svých kolegů. I když v knize není uveden překladatel/překladatelé do angličtiny, je zřejmé, že rozhovory proběhly v rodných jazycích všech protagonistů.

První interview (s. 13–94) vedl Pawel Kras s Jerzym Kłoczowskim (1924–2017), profesorem Katolické university v Lublině (KUL), badatelem o církevních a sociálních dějinách středověku, ale po roce 1991 stále více také významným vědeckým diplomatem nejvyšší třídy, od roku 2002 (to mu bylo 78 let) ředitelem Institutu pro středovýchodní Evropu, spadajícího pod ministerstvo zahraničí. Po celý život byl však Kłoczowski spojen také s polskou odbojovou Zemskou armádou (AK): Bojoval ve Varšavském povstání a přišel o pravou ruku, po desetiletí byl pak mj. významným funkcionářem veteránských spolků AK.

Tento nesmírně pozoruhodný člověk měl bohaté a zajímavé mezinárodní, v tom rámci též bohemikální kontakty: Kłoczowski především vzpomínal na rozhovory s Janem Patočkou (s. 24–27). Z kontextu vyplývá, že tomu bylo koncem 60. let (s. 63). Je škoda, že Kras, který na tomto místě téma česko-polských vztahů, kooperace i averzí a nedorozumění netematizoval (zde ho zajímal Piłsudski a ne Češi), nechal téma nepovšimnuto. Lze přitom říci, že jak Patočkovy, tak Kłoczowského názory na moderní dějiny byly více než svérázné... („Pro mnoho Poláků byla česká politika kolaborace s Němci a Sověty těžko pochopitelná. Jak Patočka, tak později Havel chápali, že šlo o chybu.“ – s. 27). Neméně „originální“ byly však též Kłoczowského představy o českých dějinách přelomu středověku a raného novověku: „Je škoda, že naši jižní partneři neopatrují památku tohoto jagellonského období. Skončilo pro oba národy tragicky. Po porážce v bitvě u Moháče ztratili Maďaři většinu svého území ve prospěch Turků, zatímco jeho zbytek připadl Habsburkům. Ti byli schopni zachovat jen jistou míru autonomie v Transylvánii. Češi od Turků tolik neutrpěli, ale ocitli se uprostřed náboženských válek, které vedly k vážné dekonstrukci společenských vztahů“ (s. 79).

Velmi živě vedený rozhovor, kde dobře formulované otázky říkají mnohé i o Pawlu Krasovi, dostává dnes ex post nové akcenty. Kras se např. svého učitele zeptal

na jeho mínění o ruské tendenci intenzivně spojovat historické koncepty s politikou: „Zdá se, že Rusové mají stále tendenci využívat historii k legitimizaci své aktuální politické agendy. Historické znalosti jsou podle všeho využívány jako důležitý nástroj ruské státní propagandy, který slouží k ospravedlnění ruských imperiálních ambicí.“ A starý učitel mu odpověděl, že jde o přežívání modelu imperiální historiografie 19. století. „Tento model neponechával žádný prostor pro dějiny malých a středně velkých národů. Byl to jiný pohled na Evropu, než který nás zajímal“ (s. 79).

János M. Bak (1929–2020) byl dalším historikem s dramatickou biografií: židovský mladík přežil peklo nacisty okupované a šipovými kříži rasově „očisťované“ Budapešti, po válce se nadchl pro marxismus, ale po aktivní účasti v povstání roku 1956 strategicky ustoupil do Göttingen k prof. Schrammovi, odkud nakonec vedla cesta k profesuře v kanadském Vancouveru. Zde tento nevyčerpatelný generátor nápadů i realizační energie založil mezinárodní společnost pro výzkum dějin středověkého království „Maiestas“ a svázal s ní široký okruh špičkových osobností světové medievistiky. V roce 1993 odešel z Vancouveru do pense, resp. založil katedru středověkých dějin na CEU v Budapešti, které věnoval další desetiletí práce.

Poměrně rozsáhlý rozhovor s J. M. Bakem (s. 95–193) vedl jeho dlouholetý kolega, velká postava maďarské medievistiky Gábor Klaniczay, v převážně životopisném duchu. Dialog se stal živější, až když došlo na Bakovu budapeštskou epochu. Na témata Bakových výzkumů, která by velmi zajímala českého čtenáře, tedy např. jeho práce o Zikmundu Lucemburském, Matyáši Korvínovi nebo jeho poslední dílo, spolu s Pavlínou Rychterovou připravenou překladovou edicí Kosmovy Kroniky,¹ v interview bohužel nedošlo...

Nejobsáhlejší interview svazku realizovala Pavlína Rychterová se svým učitelem Františkem Šmahelem (s. 201–309). Úvodní biogram (* 1934) velkého vědce a (objektivně nazíráno) až depresivně produktivního autora proměnila Rychterová v lehce hagiografický text, který – snad pro větší efekt – doplnila o katastrofický obraz české medievistiky, v níž ve stínu skvělé Šmahelovy osobnosti přežívají „méně obdivuhodné rysy a diskurzy české akademické komunity, které dnes vážně ohrožují samotnou existenci českých humanitních věd a které mohou ještě převládnout.“ (s. 198) Prostě česká medievistika nesnese až na svého doyena srovnání s vědou okolních zemí.

1 János M. BAK – Pavlína RYCHTEROVÁ, *Cosmas of Prague. The Chronicle of the Czechs*, Budapest – New York 2020.

Sám rozhovor je koncipován jako chronologické vyprávění, jen strukturované otázkami, které většinou nemění jeho směr. Vyprávění – odhlédneme od skutečnosti, že jsme jako Češi už měli to privilegium číst většinu ze zde tematizovaných epizod v řadě rozhovorů a slyšet v řadě mediálních vystoupení² – je barvitě a obsahově znamenité! Sahá od dětství v Trhové Kamenici přes gymnasium v Chrudimi k problémům s přijetím na Univerzitu Karlovu, k roční „brigádě“ v dolech, pak přece jen ke studiu historie s dominantním vlivem Františka Grause a Josefa Polišenského. I zde Šmahela následovaly problémy politického charakteru, odrážející se v nesnadném řešení osobních, pracovních, resp. rodinných osudů. Nicméně „zázračná 60. léta“ nakonec přece jen mladému badateli umožnila práci v „Mackově“ Historickém ústavu, jehož atmosféru, pracovníky i pracovní možnosti tu velký medievista vylíčil velmi plasticky (Macek byl protěží Antonína Novotného, v Historickém ústavu ČSAV pracoval/na zasedáních spal i politicky odstavený Zdeněk Fierlinger – s. 250).

Významná je tu otázka vlivu – nedeklarovaného ani obranně nepredsazovaného – marxismu na tehdejší i pozdější Šmahelovu tvorbu. On sám k tomu na s. 239 říká: „Historik mnohdy neví, co vede jeho pero. Je třeba říci, že mi trvalo dost dlouho, než jsem se vymanil z neomarxistického jha. Můj osud mi naštěstí vnutil pochybnosti a talent obracet věci naruby.“ Zde by snad bylo možno očekávat diskusi nebo alespoň mínění tážající se historicky, zda a v čem lze spatřovat stopy onoho „jha“. (Nehledě k tomu, že marxismus 60. let byl „košer“ i pro nemalou část západních badatelů a mnohdy se odrážel spíše ve volbě témat než v následování pouček.) Jenže konkrétní Šmahelova vědecká produkce hraje v tomto „životopisném“ rozhovoru až druhé, ne-li třetí housle...

Nepodceňujme však význam událostních momentů: Zajímavý detail uvádí Šmahel např. ke kritické noci 21. 8. 1968 (s. 251), kdy vzpomíná, že byl na dovolené v Rumburku a zažil tam průjezd motorizovaných kolon východoněmecké Volksarmee. Patří totiž k etablovanému tvrzení německé historiografie, že východoněmecká armáda v oněch dnech na československé území vůbec nevstoupila.³

2 Za připomenutí stojí v akademickém kontextu zejména filmové i tištěné interview v I. svazku publikace: Dominika GRYGAROVÁ a kol., *Homines scientiarum. Třicet příběhů české vědy a filosofie*, Praha – Červený Kostelec 2015.

3 Rüdiger WENZKE, *Die NVA und der Prager Frühling 1968: Die Rolle Ulbrichts und der DDR-Streitkräfte bei der Niederschlagung der tschechoslowakischen Reformbewegung*, Berlin 1995; Susanne MEINICKE, *21. August 1968: Einmarsch – Kein Einmarsch. Die Beteiligung der Nationalen Volksarmee der DDR an der Niederschlagung des „Prager Frühlings“*, <https://www.bundesarchiv.de/DE/Content/Virtuelle-Ausstellungen/21-August-1968-Einmarsch-Kein-Einmarsch-Die-Beteili>

K napínavým a opravdu informativním pasážím patří vyprávění o situaci v Historickém ústavu po sovětské okupaci a poté o průběhu „glajchšaltování“ tohoto výrazného pracoviště (s. 255–270). Šmahel zvolil po svém vyhazovu z HÚ velmi specifickou, originální cestu: Rozhodl se netisknout svá díla doma, „přikryta“ cizími jmény, nýbrž publikovat v zahraniční, a to pouze v prestižních vědeckých žurnálech. „Právě v důsledku odporu k politizaci mého výzkumu jsem svým způsobem vyloučil také svoji účast na aktivním politickém odporu“ (s. 267).

Následovala „slavná a trudná“ Šmahelova kariéra řidiče tramvaje, která mu ovšem umožňovala omezené, občasné, ale legální výjezdy do zahraničí, a tedy také kontakty s ohromným okruhem předních evropských medievistů. Jednou z těchto příležitostí byl varšavský kongres komparativních církevních dějin roku 1978, kde se Šmahel seznámil (srovnej s. 25) s Jerzym Kłoczowskim, s nímž poté dlouhodobě spolupracoval. Stížnosti, resp. udání, pocházející z Puršova Ústavu československých a světových dějin ČSAV mu cestu mezinárodní vědou komplikovaly, ale zablokovat nedokázaly.

Je zajímavou informací, že Šmahelova monumentální syntéza „Husitská revoluce“ měla být publikována již před revolucí, a to ve stranickém nakladatelství Svoboda (s. 287). Proč k vydání díla, na němž autor finišoval počátkem roku 1989, došlo až roku 1993 (což však v knize zahraničnímu čtenáři není řečeno) tu Šmahel, bohužel, nevysvětlil a tazatelku to zřejmě nezajímalo.

Čtenáře poněkud zarazí, že v rozsáhlém interview je třem polistopadovým deceniím, kdy Šmahel aktivně a na řadě rovin utvářel novou podobu nejen české medievistiky, ale mnohdy spolumoderoval proměny celé historiografie, resp. v řadě funkcí ovlivňoval nebo bránil celek humanitních věd, věnována jen pětina interview. Škoda.

Pozoruhodnou pasáží jsou samozřejmě Šmahelovy vzpomínky na návrat do ÚČSSD v dramatických porevolučních týdnech, resp. převzetí vedení ústavu od počátku roku 1990 a počátek úsilí o proměnu tohoto zvláštního pracoviště ve funkční výzkumný institut. Je pozoruhodné, že líčení porevolučního zmatku (Šmahel připomíná na s. 288, že s revolucí ještě v den, kdy začala, nikdo z jeho okruhu nepočítal) vede Rychterovu k překvapené otázce, zda opravdu „neexistovala ekonomicko-administrativní strategie pro obnovu humanitních ústavů?“ (s. 291).

Je škoda, že počátky restrukturalizace Československé akademie věd v Akademii věd ČR jsou v rozhovoru jen krátce popsány jako důsledek porevoluční „bez-

gung-Der-Nationalen-Volksarmee-Der-Ddr-An-Der-Niederschlagung-Des-Prager-Fruhblings/ (ověřeno 8. 5. 2022).

skrupulosní kampaně proti ČSAV jako kreatuře stalinistické vědecké politiky.“ (s. 296) Kdo, resp. jakým způsobem vedl tuto kampaň, tu však není ani naznačeno, ani diskutováno. Stálo by přece za to konkretizovat, kdo byli „ti, kteří nerušeně prožili normalizační proces se svými univerzitními kariérami a nyní byli první, kdo rušili Akademii věd“. Navíc tito lidé tehdy dosáhli úspěchu a připravili Akademii o část jejího rozpočtu. Jak to bylo možné, resp. proč v rozhovoru nenásledovala konkrétní otázka?

Obdobně nesmírně zajímavá a podstatná je pasáž o Šmahelově projektu, poté co se roku 2005 stal předsedou Vědecké rady AV (již sám fakt, že humanitní vědec dosáhl této pozice, by stál za tematizováním), proměnit AV ČR ve výzkumnou univerzitu. Přitom nás Šmahel informuje, že v té věci měl podporu mocných chemických ústavů, ale jeho plán ztroskotal na nezájmu humanitních pracovišť (s. 297). Je to ještě příliš živé téma, než aby bylo možno o něm šíře diskutovat? Podobně zajímavé by mohly být – ve stávajícím textu neutěšeně stručné – zmínky o Šmahelem roku 1993 započaté výuce (seminář českých středověkých dějin) na Filozofické fakultě UK, zejména však o úspěšném založení Centra mediévistických studií po ukončení ředitelského dvojcyklu v HÚ AV, resp. po zanechání výuky na FF UK po dosažení 65. roku života.

Poslední a nejkratší interview (s. 317–381) vedl významný rakouský mediévista Walter Pohl s klasikem moderních dějin raného středověku Herwigem Wolframem (* 1934). Ten ve věku pětatřiceti let a po ročním pobytu (1968–1969) na „University of Californien in LA“ nastoupil jako profesor v zastydlém nacismem dosud dýchající Vídni a působil tam na studenty jako zjevení modernizace. Pohl v rozhovoru postupuje v podstatě chronologicky a mj. se snaží nechat při tom Wolframa charakterizovat významné rakouské mediévisty. Prostoru se tu samozřejmě dostane i pobytu na UCLA a vědeckým i ostatním dojmům z tehdy revoltujících USA. Bohužel jen stručně jsou v interview dotčeny kontakty s českým prostředím, kde pro Wolframa hraje klíčovou roli jeho celoživotní přítel Pavel Spunar (s. 372). Závěr interview se obrací k úctyhodné řadě tlustých svazků Dějin Rakouska, kterou Wolfram redigoval.⁴

Kniha, již angličtinou určená především pro mezinárodní publikum, má v podstatě populárněvědný charakter. Představuje čtyři obdivuhodné osobnosti, jejich životní i vědecké pouti. Bohužel je nesrovnává, nehledá charakteristiky, přesahující jedno vědecké prostředí, neříká, zda a proč jsou právě tito čtyři muži tak

⁴ Napsal hned první svazek této pozoruhodné řady: Herwig WOLFRAM, *Österreichische Geschichte 378–907. Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*, Wien 1995.

výjimeční a zda svým působením a dílem přece jen neoponovali oné úvodní tezi o vymizení tradiční společenské role dějepisectví. Publikáčnický projekt si neklade ani otázku, zda je životní pouť a vědecké působení oněch čtyř osobností srovnatelné a v čem, resp. v čem spočívají odlišnosti mezi nimi.

Podepsaný recensent pak má na celé řadě míst knihy opakovaný pocit, že vypravěčem jen „nakousnuté“ téma by partner ve skutečném rozhovoru nenechal tak snadno odeznít do ztracena. Čteme tedy vyprávění, jen upravená do podob rozhovorů? Nebo bylo redigování (možná krácení) nahraných rozhovorů tak drastické, že čtenáře nakonec připravilo o mnohá podstatná sdělení, úvahy vypravěčů či jejich komentáře?

Právě na velké osobnosti Františka Šmahela, známého svým postojem gentlemana, který řadu zejména osobně konotovaných témat či poznámek raději spolkne, než aby je otevřeně vyslovil, by přitom bylo možno demonstrovat, že jeho velkou životní i badatelskou zkušenost lze využít i jinak než k deskriptivnímu vyprávění: Ztracena byla šance na podstatně hlubší hovor o vědecké rovině jeho života. Proč nebylo možno zeptat se badatele, svrchovaně úspěšně přecházejícího mezi tuctem oborů (od středověké filosofie k politickým dějinám, od výzkumu každodennosti k slavnostem a rituálům, od problémů sociálních dějin k umění a žitému prostoru středověkého člověka) na samo mnoha ohnisky vybavené meritum jeho celoživotního dějepisného zájmu, ale i na jeho názory na stav (a rozsah i způsob financování) dějepisné vědy nebo na problémy výchovy dalších badatelských generací. Málokdo přitom sleduje vývoj a produkci evropské mediévistiky tak soustavně jako on. I toto celoživotní, široké, živě komentující sledování horizontu dějepisectví je či bylo přece součástí každé z oněch čtyř mezinárodně pozoruhodných osobností.

Jiří Pešek

Gerald SCHWEDLER

Vergessen, Verändern, Verschweigen. Damnatio memoriae im frühen Mittelalter

(= Zürcher Beiträge zur Geschichtswissenschaft, Bd. 9)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag 2021, 524 s., ISBN 978-3-412-50723-7.

Historiografii 21. století vládou paměťová studia. Kdysi inovativní koncept míst paměti však v posledních desetiletích spíše zplaněl. Naopak studium vědomého za-

pomínání, vymazávání paměti či dokonce mlčení je svým způsobem stále v počátcích, a to i přesto, že má svoji hlubokou tradici sahající až do 18. století. Pokud se dnes mluví o zapomínání a mlčení, pak povětšinou pro dějiny 20. století, jejichž zásadní mocenské a politické zvraty byly mnohdy spjaty právě s vymazáváním dějin a přepisováním kolektivní paměti až do základů. Naopak středověké bádání stojí v tomto ohledu spíše v pozadí. Konference či kolokvia uspořádané na téma *damnatio memoriae* by se daly spočítat na prstech jedné ruky a tematicky vymezené monografie prakticky neexistují vůbec.

Především z tematického hlediska je tedy kniha kielského profesora Geralda Schwedlera, jež vychází z habilitační práce obhájené v roce 2016 na univerzitě v Zürichu, novátorská. Časově se věnuje pozdní antice a ranému středověku. Jak je na první pohled patrné, z hlediska zapomínání a vymazávání paměti se jedná o dosti odlišná období. Na druhé straně v nich ale autor rovněž shledává i některé společné plochy, například v případě střetu křesťanství a pohanství, resp. pohanství a křesťanství, jež jak ve třetím a čtvrtém století, tak ve století šestém a sedmém měly podobu buď úplného zapomnění (vytěsnění), či naopak *interpretatio* (to druhé samozřejmě platí spíše pro pokřesťanštění pohanského).

Konfrontace těchto období, viděno perspektivou středověké reflexe antiky, je rovněž pozoruhodná proto, že křesťanští autoři pod vlivem postupného vyprchávání antické vzdělanosti začali, někdy nevědomky, utvářet obraz „jiné antiky“, jenž se lišil od obrazu skutečného, resp. od obrazu, který svému světu dávali pozdně antičtí spisovatelé. Ona ztráta vzdělaneckého povědomí, resp. udržování chatrného povědomí o antickém světě pouze v prostředí úzké slupky mnišské kultury fakticky vedla k vytvoření zcela nových kulturních fenoménů. A významnou roli v tom hrálo právě zapomínání. V novém kulturním prostředí získalo specifickou podobu i *damnatio memoriae*, jež mělo své hluboké kořeny v římském právním systému. V něm byly často vynášeny rozsudky, jejichž účelem bylo vymazat jakoukoli vzpomínku na zločince, kterým nesměla být napříště prokazována žádná úcta, císaře nevyjímaje.

Schwedlerova teoretická východiska jsou jasná. Problém jejich naplnění však spočívá v pramenech, jejichž prostřednictvím je možné zkoumat téma zapomínání a vymazávání paměti pro pozdní antiku a především pro raný středověk. Autor pro svůj výzkum ve skutečnosti využívá téměř výhradně prameny vyprávěcí povahy (pouze v první, pozdně antické kapitole mnohem více pracuje s hagiografickými a epigrafickými texty), a tudíž je jeho knihu možné číst jako analýzu raně středověké kronikářské práce s pamětí, resp. se zapomněním.

Stěžejní část práce představuje nejrozsáhlejší kapitola zkoumající kroniku Řehoře z Tours. Schwedler v ní detailně ukázal, jak Řehoř podle jeho názoru záměrně deformoval paměť na konkrétní historické osoby, například na krále Chilpericha či na královnu Fredegundu. V jiných případech ale Řehoř formoval paměť pozitivně, a to většinou tím způsobem, že zamlčoval „zlé“ činy panovníků. Schwedler rovněž analyzoval Řehořův jazyk a dospěl k názoru, že tento významný učenec své doby hojně využíval antických rétorických figur. Do dědictví antiky patří i Řehořovu traktování zavrženíhodných činů jako zločinů proti královskému majestátu. Dobové *damnatio memoriae* mělo v Řehořově pojetí rovněž podobu zneplatnění smluv, testamentů či konfiskace majetku. Ještě hmatatelnější a účinnější však bylo v jeho očích potrestání nepřátel a zločinců srovnáním se zemí jejich paláců, hradů či celých měst, popřípadě likvidace šperků, oblečení ba dokonce i samotného těla osob, na něž mělo být navždy zapomenuto.

Třetí kapitolu Schwedler pojal z úplně jiného metodického hlediska: zkoumal v ní způsob práce autora/autorů Fredegarovy kroniky s její předlohou, tedy s výše analyzovanou kronikou Řehoře z Tours. Schwedler v této souvislosti mluví o utajování politicky kontroverzních Řehořových názorů, o cenzuře jeho textu či o vědomém přehlížení teologických aspektů dějinných událostí. Nejčastější však podle něho autor/autoři Fredegarovy kroniky sahali k drastickému zkracování a samozřejmě i k úplnému zamlčování. Jako případovou studii si vybral obraz královny Brunichildy/Brunhildy, jenž se ve franských kronikářských textech postupně stával temnějším. Na jejím příkladu rovněž ukázal, jakým způsobem bylo v raném středověku uplatňováno vskutku politické *damnatio memoriae*. V době, kdy byla sepsována Fredegarova kronika, byla totiž stále patrnější snaha vytěsnit z merovejského rodového povědomí právě tu větev, jejímž předkem byla Brunichilda/Brunhilda.

V poslední kapitole Schwedler analyzoval způsob vymazávání paměti na bavorského vévodu Tassila III., resp. na celý jeho rod. Jak známo, všichni potomci rodu, mužského i ženského pohlaví, byli Karlem Velikým násilím vsazeni do kláštera a následně se museli zříct veškerých dědických nároků, aby bylo vyhověno bavorskému zvykovému právu. K vymazání paměti na Tassilův rod posloužilo i odvezení rodové knihovny na franské území, kde byly jednotlivé rukopisy buď zničeny, anebo získaly novou podobu. V souvislosti s tím autor ukazuje, jak autoři franských vyprávěcích pramenů násilně manipulovali s prameny. Tak začal být ingelheimský proces s Tassilem některými kronikáři interpretován jako oprávněný, kdežto jiní o něm raději vědomě mlčeli. Spolu s tím však Schwedler velmi dobře ukázal, že

Tassilo III. nikdy zcela nevymizel z franské paměti a že jeho příběh je ve skutečnosti jedním ze stavebních kamenů vyprávění o mocenském vzestupu Karla Velikého.

V závěrečné kapitole autor v zobecňující rovině rozkrývá techniky a procesy *damnatio memoriae* ve vztahu ke konkrétním osobám, skupinám osob či dějinným událostem. Nejrozšířenější technikou bylo vymazávání paměti. Již v pozdně antickém, a částečně i v raně středověkém světě se při vymazávání paměti uplatňovala destrukce pomníků, soch a nápisů, vyobrazujících či týkajících se císařů a dalších politických prominentů. Ve stejné době se rovněž přistupovalo k ničení symbolických míst – paláců, domů, hradů či měst, stejně jako míst kultovních. Zvláštní případ představovalo ničení rukopisů, jež autor považuje za formu ikonoklasmu (mluví o graphoklasmu).

Tato na první pohled viditelná podoba vymazávání paměti však byla spíše výjimečná. Mnohem více naopak docházelo k primárně neviditelné destrukci paměti, tedy k přepisování textů, k zamlčování, k vytěšňování nevhodných dějinných událostí. Tuto techniku mohl uplatnit každý raně středověký autor. V souvislosti s tím je ale po mém soudu třeba zdůraznit, že působnost takového přístupu k paměti často mohla mít mnohdy menší dopad než například zbourání pomníku či sochy ve veřejném prostoru. Rukopisné knihy v raném středověku představovaly exkluzivní záležitost a okruh osob, které z nich mohly čerpat, byl velmi omezený. V době vzniku „vyčištěného“ textu, jaký ve vztahu ke kronice Řehoře z Tours reprezentovala Fredegarova kronika, byl dopad psaného slova na kolektivní paměť jistě velmi malý. Pokud se však na stejný problém budeme dívat z dlouhodobého hlediska, pak samozřejmě význam literárních textů, které přetrvaly staletí, s časem víc a víc rostl. Tento problém ale Schwedler nesledoval. To ale v žádném případě nesnižuje nesporný přínos jeho knihy pro poznání raně středověkého *damnatio memoriae*.

Martin Nodl

Rainer NEU

Willibrord und die Christianisierung Europas im Frühmittelalter

Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag 2021, 212 s., ISBN 978-3-17-039646-3.

Zatímco sv. Bonifácovi je věnována v historické obci takřka konstantní pozornost a jeho jménem se honosí celá řada recentních monografií, sv. Willibrord zůstával vždy poněkud v pozadí a čtenář doposud neměl k dispozici žádnou moderní od-

bornou monografií o jeho životě a vlivu. Základní práci o Willibrordově životě a působení tak zůstávala především studie A. Angenendta.¹ Záslužného úkolu vypracovat nový životopis sv. Willibrorda se tudíž zhostil teolog R. Neu. Učinil tak bez zásadnějších předchozích dílčích studií, navázat však mohl na celou řadu autorů, kteří se v posledních desetiletích věnovali sv. Willibrordovi a pramenům k jeho životu.²

Rainer Neu knihu rozčlenil do 24 kapitol, které na sebe organicky navazují. V nich chronologicky zpracoval Willibrordův život. Jednotlivé etapy z Willibrordova života pak proložil dílčími exkurzy, jakými jsou například pojednání o škole v klášteře Echternach či analýza dobových misionářských metod. Ačkoliv se autor se ve své práci vymezil vůči tradičnímu označení sv. Willibrorda za „apoštola Frísů“ či za „apoštola Nizozemí“, je nutno říci, že kniha v zásadnější míře nevykročila z klasického étosu,³ který chápe anglosaské misionáře jako nositele světla do temného germánského středověku. Pokud by čtenář hledal inovativní životopis sv. Willibrorda, který by přístupově či v obecném hodnocení anglosaské misijní činnosti reflektoval nedávné revizionistické přístupy,⁴ bude hned zkraje zklamán.

Autor v práci vyvrací řadu tradovaných nepřesností, týkajících se například založení kláštera Echternach či toho, jak pojímat *peregrinatio* irských asketických mnichů. R. Neu v tomto případě v návaznosti na nové bádání ukazuje, že irské *peregrinatio* je třeba chápat pouze jako úsilí o svou osobní spásu a s misijní činností nebylo *a priori* nijak pevně spojeno. Spojení *peregrinatio* a misijní činnosti se stalo typickým až pro Anglosasy. V zásadních otázkách, jakými jsou okolnosti vzniku utrechtského biskupství a hodnocení vztahu mezi sv. Willibrordem a franskými majordomy, se autor drží zejména závěrů prací A. Angenendta a W. H. Fritze, přičemž právě tyto části publikace lze hodnotit jako nejzdařilejší.

1 Arnold ANGENENDT, *Willibrord im Dienste der Karolinger*, Annalen des Historischen Vereins für den Niederrhein 175, 1973, s. 63–113.

2 Dostupné prameny k Willibrordově životu, ač ne vždy dostatečně kriticky, ostatně shrnula již v první polovině 20. století ve svých publikacích Camille Wampach.

3 Viz základní dílo k anglosaské misii Theodor SCHIEFFER, *Winfrid-Bonifatius und die christliche Grundlegung Europas*, Freiburg im Breisgau 1954.

4 R. Neu přechází i tak základní díla, která přinesla inovativní pohled na fenomén anglosaských misí, jakými jsou James PALMER, *Anglo-Saxons in a Frankish World, 690–900*, Turnhout 2009, který přišel právě se zásadní revizí Schiefferova narativu, či Ian N. WOOD, *The Missionary Life: Saints and the Evangelisation of Europe, 400–1050*, Harlow 2001, jehož studie umožňuje chápat život sv. Willibrorda v širším kontextu misionářského působení. Těž v případě hodnocení spolupráce franské šlechty a irských misionářů R. Neu opomíjí tak zásadní inovativní práci, jakou je Yaniv FOX, *Power and Religion in Merovingian Gaul: Columbanian Monasticism and the Frankish Elites*, Cambridge 2014.

Na druhou stranu ve chvílích, kdy se R. Neu snaží o zobecnění probírané problematiky, se autor dopouští zásadních interpretačních chyb. Právě tyto části jsou opatřeny pouze minimalistickým poznámkovým aparátem a autor často odkazuje pouze na encyklopedická a slovníková hesla. V některých případech dokonce neuvádí žádný odkaz pro podepření svých tezí, jako například u popisu germánského pohanství, kde sděluje (s. 148), že postavení krále u Germánů vycházelo z představy, že krev zbožštěných předků proudila nejčistěji v královském rodu.⁵ V některých případech je i autorova terminologie poněkud zavádějící – například označení „*Clans*“ pro franské šlechtické rody (s. 78) je zcela neopodstatněné.

Neproblematická není ani autorova práce s prameny. V případě rukopisů odkazuje R. Neu i na snadno dostupné digitalizované rukopisy pouze přes odkazy na literaturu, která s nimi pracuje. V naprosté většině případů pak neuvádí ani jejich signatury. Též práce s pramennými edicemi se jeví jako zcela nedostatečná, neboť v některých případech místo odkazu plnohodnotné edice autor často uvádí pouze odkazy na jejich překlady, a to někdy pouze ve zkrácené a odborně zcela nepoužitelné podobě.⁶ V některých případech dokonce cituje pasáže z pramenů skrze odkazy na sekundární literaturu.⁷

Hlavní nedostatek práce však spočívá v samotném přístupu k jednotlivým pramenům k Willibrordově životu. R. Neu bohužel často pouze nedostatečně kriticky přejímá a komentuje údaje Alkuina z Yorku, Bedy Ctihodného či Eddia Stephana. Zejména hagiografické spisy, které referují o sv. Willibrordovi, jsou vytrženy z kontextu širší hagiografické tradice a autor nijak nereflextuje výsledky historického a filologického bádání, které v posledních desetiletích přineslo četné studie, bez nichž nelze plnohodnotně přistoupit k hagiografickému žánru pramenné základny. Autor tak opomíjí studium literárních *topoi* i hagiografického žánru jako celku.⁸ Právě hlubší literární reflexe narativních pramenů přitom mohla aktualizovat

5 Proti tomu viz např. zásadní práce Franz-Reiner ERKENS, *Herrschersakralität im Mittelalter: Von den Anfängen bis zum Investiturstreit*, Stuttgart 2006; Stefanie DICK, *Der Mythos vom „germanischen“ Königtum: Studien zur Herrschaftsorganisation bei den germanischsprachigen Barbaren bis zum Beginn der Völkerwanderungszeit*, Berlin 2008.

6 Viz užívání překladu Otto Abela – Alexander HEINE (Hrsg.) – Otto ABEL (Übers.), *Die Chronik Fredegars und der Frankenkönige: und die Lebensbeschreibungen des Abtes Columban, der Bischöfe Arnulf, Leodegar und Eligius, der Königin Balthilde*, Essen [u. a.] ²1986, jehož první vydání vyšlo již roku 1849, a které neobsahuje ani úplný překlad daných pramenů.

7 Viz např. odkaz na *Vita Wulframi* skrze citaci obecné přehledové práce P. Richého (s. 187–188), kdy se navíc jedná o překlad francouzské knihy do němčiny.

8 Srov. alespoň František GRAUS, *Volk, Herrscher und Heiliger im Reich der Merowinger: Studien zur Hagiographie der Merowingerzeit*, Praha 1965; Walter BERSCHIN, *Biographie und Epochen-*

vat výsledky bádání A. Angenedendta a přinést nový pohled na sv. Willibrorda a kontext jeho činnosti.

Alkuinův spis *Vita Willibrordi* též lze jen obtížně interpretovat bez toho, aniž by autor bral na zřetel účel spisu jak pro jeho pravděpodobného zadavatele (Bernharda biskupa ze Sens a opata z Echternachu), tak pro Karla Velikého, resp. pro budování glorifikujícího historického obrazu vzestupu jeho předků a pro Alkuina samotného. Ten spisem o životě sv. Willibrorda, svého krajana z Northumbrie, do jisté míry polemizoval s wessexským okruhem misionářů a odkazem sv. Bonifáce.

Obecně je třeba říci, že v případě samotné faktografie se autor chyb nedopouští. Také interpretativní rovina zásadních pasáží týkajících se franských dějin je vedena v souladu s dosavadním bádáním a neobsahuje závažnějších nedostatků. Jako problematické se však jeví pasáže, ve kterých se R. Neu pokusil jednotlivé etapy ze života sv. Willibrorda zobecnit a uvést do širšího kontextu, a zejména samotný autorův přístup k pramenům. Ačkoliv se v případě knihy *Willibrord und die Christianisierung Europas im Frühmittelalter* nejedná o nijak zásadní či přelomové dílo, které by nabídlo inovativní pohled na dějiny christianizace raně středověké Evropy, přesto jde o čtivě napsanou biografii sv. Willibrorda v klasickém stylu, kterou lze plně doporučit jako základní uvedení do problematiky. Pro odborné publikum toho však publikace patrně mnoho nového nenabídne.

Martin Šenk

Jace STUCKEY (ed.)

The Legend of Charlemagne. Envisioning Empire in the Middle Ages

(= Explorations in Medieval Culture, Volume 15)

Leiden – Boston, Brill 2022, 277 s., ISBN 978-90-04-33564-6.

Velké osobnosti vždy fascinovali nejen současníky, ale i následující generácie. V stredoveku sa zväčša jednalo o panovníkov, hoci primárnej „legendizácie“ sa doč-

stil im lateinischen Mittelalter, Bd. 3: Karolingische Biographie, 750–920 n. Chr., Stuttgart 1991; Paul FOURACRE – Richard A GERBERDING, *Late Merovingian France: History and Hagiography 640–720*, Manchester – New York 1996; Jamie KREINER, *The Social Life of Hagiography in the Merovingian Kingdom*, Cambridge 2018. Nejnověji k této problematice v Čechách přistoupila studií k Willibrordově současníkovi, sv. Wilfridovi, opřenou právě o literární vědu a filologii Helena POLEHLOVÁ, *Pokorný plamének anglického národa – svatý Wilfrid z Yorku v kontextu anglosaské hagiografie 8.–12. století*, Praha 2021.

kali najmä svätci. Prototypom veľkého a ideálneho panovníka sa stal Karol Veľký. Práve jemu sa venuje kolektívna monografia, ktorá vznikla pod editorskou taktovkou amerického historika Jacea Stuckeya (Floridská Univerzita). Kniha si kladie za cieľ analyzovať práve osobnosť Karola Veľkého nielen v literárnom naratíve, ale i analyzovať proces jeho mýtizácie. V neposlednom rade je to taktiež skúmanie akými cestami sa Karol stal panovníckym vzorom.

V úvode sa čitateľ dozvie, že záujem o osobu Karola Veľkého bol pomerne intenzívny a neutíchajúci. Badať to nielen na bohatom stredovekom materiáli, ale i na minulých či súčasných odborných prácach. Napokon, jedná sa o veľmi komplexnú osobnosť, na ktorú je možno nazerať z viacerých rovín, ako to je vidieť aj na širokej škále prameňov. Práca je rozdelená na štyri kapitoly a celkovo obsahuje deväť štúdií.

Prvá kapitola sa primárne venuje postupnému prerodu Karola z panovníka na legendu. Ako však v štúdiu hovorí Cullen Chandler, „legenda“ Karola Veľkého sa začala tvoriť už počas jeho života. Sám Karol sa podľa všetkého pričínal o svoj „image“ ideálneho panovníka a dokonca tento trend uplatňoval aj na svoju rodinu. Autor tu prehľadne analyzuje zásadné pramene, ako boli napr. *Vita Karoli* od Einharda, pričom neopomína ani niektoré menej známe texty spísané nedlho po roku 814. Zvlášť Einhardov text bol však prelomový, keďže sa jedná o prvú stredovekú biografii. Chandler konštatuje i to, že naratív o Karolovi Veľkom postupne (ako to vidieť na prameňoch) gradoval až do idealizovanej podoby. Jace Stuckey vo svojej štúdiu analyzuje spojenie Karola Veľkého s križiackou ideou. Hoci na prvý pohľad sa takáto spojitosť môže zdať anachronistická, napriek tomu bola výrazne zakomponovaná do literárnej tradície o Svätej Zemi. Križiacke pramene dokonca štylizujú Karola do role ideálneho kresťanského vojvodu. Podľa všetkého, celá táto idea má reálne jadro. Einhard totiž informuje, že perzský panovník odovzdal Jeruzalem pod Karolovu ochranu. Je nepochybne zaujímavé, že už koncom 9. storočia bol tento „karolovský protektorát“ Svätej Zeme (ako píše Stuckey) všeobecne prijímaný.

Karolov záujem o sväté miesta nepochybne existoval ako to autor dokladá na viacerých prameňoch – najmä tie z 10. storočia referujú dokonca aj o Karolovej ceste do Svätej Zeme. Tento naratív či tradícia boli najaktuálnejšie v čase I. križiackej výpravy. Niektoré z prameňov tohto obdobia mali dokonca poslúžiť legitimácii kapetovskej dynastii. Stuckey však poukazuje na to, že Karolovo „získanie“ Svätej Zeme bolo súčasťou západoeurópskej literárnej tradície už pred rokom 1095. Karol sa napokon stal „proto-križiakom“. *Gesta Francorum* z doby I. križiackej výpravy spomína dokonca cestu, ktorú Karol vybudoval. Ako píše autor, jedná sa o cestu zo

Sirmia (resp. Belehradu) do Konštantínopolu (známa najmä ako Via militaris). Rovnako v tom čase sa už naplno prejavila Karolova „legenda“ hovoriaca o jeho návrate. Stuckey však upozorňuje aj na podstatný moment: niektoré križiacke osobnosti boli Karolovými potomkami, čo samozrejme značne zvyšovalo aj ich prestíž. Karol vystupuje v textoch ako ideálny križiak, ktorému sa chceli priblížiť aj napr. Ľudovít VII. či Fridrich Barbarossa. Karolova osobnosť bola medzi križiakmi aktuálna aj v 13. storočí, napr. pre Karola z Anjou. Tu autor hovorí o liste Ondreja Uhorského (s. 59), nie je však jasné či sa jedná napr. o Ondreja III.

Druhá kapitola sa vo svojich štúdiách venuje Karolovi ako ideálnemu príkladu pre ďalších panovníkov. Carla Del Zotto skúma jeho spojenie s pútnickou trasou do Compostely a porovnáva tento naratív s nórskymi ságami o Karolovi. Karolova výprava do Španielska, ktorá sa skončila neslávnu porážkou franského vojska je však v prameňoch opísaná pomerne rôzne. Autorka tu analyzuje aj *Pieseň o Rolandovi*, ktorá zrejme vznikla na konci 11. storočia s využitím staršieho prameňa. Pozornosť je tiež venovaná ďalším pútnicko-križiackym vernakulárnym textom spojených s Karolom. Del Zotto analyzuje aj vývoj kultu svätého Jakuba v Compostele. *Liber sancti Jacobi* totiž zachýta kontaminované rozprávanie o výprave do Španielska. Možno len súhlasiť s autorkou, že text z 12. storočia mal akcentovať Karolov boj s Moslimami, to najmä v čase prebiehajúcich križiackych výprav. Nórske texty – preklady tých francúzskych, mali zase evokovať „imitatio Caroli“ v prípade nórskeho kráľa Hákona (1217–1263), čo sa napokon i podarilo.

Christopher Flynn vo svojej štúdii rozoberá obraz Karola Veľkého v diele *Speculum Historiale* od Vincenta z Beauvais z druhej polovice 13. storočia. V tomto čase už Karolova legenda dospela k vrcholu. Autor štúdie sa vracia aj ku križiackemu aspektu a rozoberá aj nekritické vnímanie Karolovej osobnosti u Vincenta. Ďalšia štúdia si všíma Karola ako príkladu pre anglických a francúzskych panovníkov 15. storočia. Predovšetkým s dôrazom na dobu keď sa Henrich VI., ženatý s Margarétou z Anjou, usiloval o francúzsky trón. Pri príležitosti ich sobášu vznikol medzi rokmi 1444–1445 rozsiahly bohatý zdobený kódex známy aj ako *Shrewsbury Book*. Citelný priestor tu zaujíma práve Karol Veľký ponímaný ako zjednocujúci element. Karol je tu pochopiteľne oslavovaný, ale sú mu priznané aj ľudské slabosti, teda text už nemá taký fantastický nádych ako u Vincenta. Štúdia taktiež obsahuje niekoľko kľúčových ukážok z tohto rukopisu.

Tretia časť práce sa venuje medzikultúrnym prenosom. Prvá štúdia, autorka Ana Grinberg, poukazuje na dôverné kontakty Karola Veľkého so stredovekým územím Španielska. Autorka poukazuje na dva menej známe texty, *Fierebras* a *Ma-*

inet, v ktorých prekvapivo nedominuje križiacka idea. Zvlášť *Mainet* poskytuje pomerne neštandardný obraz o Karolovi: ako veľmi mladý je nútený odísť z Franskej ríše, bojuje ako žoldnier pre „saracénskeho kráľa“ pod pseudonymom *Mainet*, aby sa napokon (ako Odyseus) vrátil a právoplatne ujal trónu. Autorka poukazuje, že jednotlivé zachovania sa líšili v závislosti na dobe a mieste vzniku. Taktiež zdôrazňuje akcentáciu „moslimských motívov“, inde prakticky sa nevyskytujúcich. Spolu s týmto textom zrejme v tom istom čase (v 12. storočí) vznikli i ďalšie texty, ktoré mali fiktívnou genealógiou obhájiť franské expedície do Španielska. Na viacerých príkladoch autorka dokladá Karolov dôverný vzťah s Pyrenejským polostrovom zachytený literárnou tradíciou (napríklad i znalosť arabčiny). Grinberg teda správne hodnotí že, *Mainet* predstavuje kontranaratív voči *Piesni o Rolandovi*. Elizabeth Ponder Melick analyzuje už priamo Karolov vzťah k Saracénom v anglických rytierskych románoch. Autorka si všíma i vnímanie iných historikov na túto problematiku, ktoré sa pomerne rôznia – akcentácia viery, križiacka propaganda či národovtorné elementy. Autorka napokon hovorí, že tieto „alternatívne príbehy“ zobrazujú inú podobu vzťahu Karola s moslimami. Pre Angličanov sa „moslimská otázka“ stala znova aktuálnou v 14. a 15. storočí.

Ďalšia štúdia sa venuje Karolovi a kráľovi Artušovi. Larissa Tracy píše, že zvlášť na Britských ostrovoch obaja tak povediac súperili. Normanská šľachta a Anjouovci poukazovali na príbuzenstvo s Karolom, zatiaľ čo Angličania sa upínali na Artuša. Hoci nutné je podotknúť, že sa našli aj výnimky. Ako dokázal francúzsky medievista Jean Flori, práve Eleonora Akvitánska a s ňou i anjouovský dvor akcentovali hlavne kráľa Artuša.¹ Ako i sama autorka tvrdí, na Karola Veľkého poukazovali v tomto prípade hlavne Kapetovci s ním spojení i pokrvne. Tracy však prehľadne analyzuje i momenty akými sa *Pieseň o Rolandovi* dostala do Británie. Zrejme to bolo v čase normanskej invázie. Autorka hovorí aj o zložitej situácii Normanov na Britských ostrovoch v priebehu 12. a 13. storočia – predovšetkým po smrti Richarda I. v roku 1199. Na tomto priestore (s. 201) autorka však mylne hovorí o francúzskom kráľovi Filipovi IV., správne sa jedná o Filipa II. Jána zvaný „Bezzemok“ bol teda nútený lavírovať medzi normanským dedičstvom a „anglickosťou“. Tracy veľmi výstižne popisuje i tento prerod, kedy sa Jánov syn Henrich III. ešte väčšmi priklonil k anglickému dedičstvu i domácim tradíciám. Možno len súhlasiť s autorkou, že 13. storočie bolo dobou výraznej zmeny, ktoré sa týkali aj vnímania vlastného etnika. V anglickej stredovekej literatúre mali Karol aj Artuš výrazné miesta, obaja ako vzor rytierskosti a cnosti. Hoci najmä u Eduarda I. prevládal kráľ Artuš

1 Jean FLORI, *Eleonora Akvitánska. Vzpurná kráľovna*, Praha 2014, s. 271–287.

ako panovnícký vzor ku ktorému sa upínali Angličania. Autorka tu výborne popisuje zložitú jazykovo-etnickú situáciu Británie a jej odraz v písomníctve.

Piata časť práce predstavuje epilóg a venuje sa obrazu Karola Veľkého v 21. storočí. Predovšetkým sa štúdia sústreďí na výstavu konanú v Aachene v roku 2003 zvanú „Ex oriente“, ktorá sa zameriava na príbeh zachytený v *Annales Regni Francorum*. Jedná sa o reláciu, podľa ktorej Karolov vyslanec do Bagdadu, Žid menom Izák, priviezol naspäť slona ako dar od bagdadskeho kalifa. Predmetný projekt v roku 2003 patril medzi najväčšie výstavy venujúce sa Karolovi Veľkému, hoci ako hovorí autor štúdie, William J. Diebold, neobišli ju ani problémy. Autor hovorí prinajmenšom o neštandardnom vystavení *Cáškého evanjeliára* (nem. *Schatzkammer-Evangeliar*) vedľa Koránu a Tóry, hoci išlo o poukázanie na medzináboženskú podstatu relácie o Izákovej ceste. Diebold hovorí o neštandardnom a nie príliš šťastnom zložení kurátorského tímu a taktiež o pochybnej minulosti niektorých členov. Autor taktiež porovnáva predmetný projekt s výstavou o Karolovi z roku 1965. Ako však autor konštatuje, obe výstavy podliehali dobovým politickým (či až geopolitickým) reáliám. Pravdou je, že výstava v roku 2003 sa viac sústredila na tri náboženstvá ako na Karola. Diebold na tomto mieste cituje aj Oswalda Spenglera, ktorý hovorí o Karolovi Veľkom a jeho dvoch historických dušiach. Autor štúdie považuje celkovo výstavu v roku 2003 za príliš zahľadenú na pomerne málo známú príhodu o slonovi, za lepšie pokladá ak by sa výstava v danom okamihu sústredila na Karola a multikultúrne aspekty jeho ríše.

Možno konštatovať, že sa jedná o prínosnú publikáciu, i keď s niekoľkými chybami, ktorá však súhrne poukazuje na viaceré opomínané problémy spojené s Karolom Veľkým a vnímanie jeho osoby v minulosti dávnej i tej nedávnej.

Peter Bučko

Tomáš NEJESCHLEBA – Roman KUCSA

Bernard z Clairvaux. Chiméra svého století

Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci 2020, 125 s.,

ISBN 978-80-88278-43-6.

Svatému Bernardovi se v posledních letech dostalo odborné pozornosti především v podobě komentovaných překladů Markéty Koronthályové¹ a Ivy Adámkové².

1 Nejnověji viz např. BERNARD Z CLAIRVAUX, *Kázání na žalm Qui habitat*, Praha 2020 či BERNARD Z CLAIRVAUX, *Kázání pro dobu postní a velikonoční*, Praha 2019 a další.

2 BERNARD Z CLAIRVAUX, *Apologie pro opata Viléma*, Praha 2018.

Moderní biografie tohoto významného cisterciáckého opata v českém prostředí nicméně stále chyběla.³ Úkolu sepsat nový životopis Bernarda z Clairvaux, reflektující nejnovější bádání, se proto ujali Tomáš Nejeschleba a Roman Kucsa.

Učinili tak prostřednictvím spíše menšího formátu s cílem uvést českého čtenáře do problematiky studia tohoto „obtížného“ světce.⁴ Knihu přitom koncipovali do dvou hlavních částí: v první vylíčili život svatého Bernarda s akcentem na jeho politické aktivity či spisy politické povahy, druhá část nabízí podrobnější rozbor Bernardova teologicko-filosofického myšlení a úvahu nad nejednoznačnou povahou jeho místa v dějinách filosofie. Jako zastřešující se pak jeví neustále zpřítomňovaný motiv vztahu mezi tzv. *vita activa* a *vita contemplativa*, tedy mezi životem aktivním a životem kontemplativním,⁵ který je oběma autory chápán jako klíč ke správné interpretaci Bernardova života i díla. Právě pro svou rozpolcenost mezi oběma póly se již sám svatý Bernard nazýval chimérou a jako emblém převzali tento výraz oba autoři i do názvu své publikace.

V první části knihy, zacílené na Bernardův aktivní život, začínají autoři užitečným přehledem pramenů, které lze pro rekonstrukci Bernardova života a působení využít. Na jejich základě poté rozdělují světčův život do několika údobí, jež následně popořadě rozepisují. V jednotlivých kapitolách se tak věnují postupně Bernardovu mládí, jeho konverzi k monastickému způsobu života, prvním létům jeho veřejného působení už coby opata v Clairvaux, jeho aktivitám mimo cisterciácký řád, roli v papežském schizmatu, obraně pravověří proti heretikům, hlásání křížových výprav a na závěr jeho posledním létům a smrti. V žádném z těchto období autoři neopomíjejí soustředit se na nejdiskutovanější a nejrůznější kontroverzní momenty světčova života a provázat je pomocí poznámek pod čarou s příslušnou moderní literaturou. Čtenáři se tak dostává například stručného, ale zasvěceného zamyslení nad problematikou Bernardova nejednoznačného postoje v otázce zabíjení nevěřících či nad jeho ideovým sporem s Pierrem Abélardem, jež autoři interpretují ve více rovinách včetně roviny politické.

3 Jak sami autoři publikaci uvádějí, spíše než o odborné publikace se v případě Bernardova životopisu z pera Karla Dachovského (Karel DACHOVSKÝ, *Sv. Bernard z Clairvaux*, Praha 2010) a knihy Milana Kameníka (Milan KAMENÍK, *Burgundsko – kraj mnichů*, Praha 2002) jedná o „hagiografii“ a „cestopis“.

4 Označení „difficult saint“ pro Bernarda z Clairvaux užil Brian Patrick MCGUIRE, *The Difficult Saint: Bernard of Clairvaux and his Tradition*, Kalamazoo 1991.

5 K tomuto nejvýstižněji viz Iva ADÁMKOVÁ, *Polemika mezi cisterciáckým a clunýjským mnišstvím a spis Apologia Bernarda z Clairvaux*, in: BERNARD Z CLAIRVAUX, *Apologie pro opata Viléma*, s. 24–38.

Druhá část knihy analyzuje kontemplativní stránku Bernardova života, a sice jeho teologicko-filosofické myšlení, mystiku a také částečně estetiku. Jako pomyslná červená nit se celým tímto oddílem vine otázka, za jakých podmínek – pokud vůbec – je možné vnímat svatého Bernarda jako protagonistu dějin filosofie. Hned zkraje si autoři všímají specifčnosti celého Bernardova díla, a to zejména z hlediska formy: většinu jeho myšlenek zachycují zvláště spisy homiletické povahy, jež ze své podstaty neaspirují na vytvoření ucelenějšího myšlenkového systému. Ve stručném představení recepce světcova díla autoři reflektují především polemiku, zda není oprávněné chápat Bernarda z Clairvaux spíše jen jako autora „duchovně povznášející literatury“ (*Erbauungsliteratur*).

Na závěr autoři nicméně upozorňují na tři badatele z 20. století, kteří se snažili přistupovat k Bernardovu dílu a myšlení systematicky a jako takové je i interpretovat: a sice jako součást středověké mystiky (Étienne Gilson), klášterní teologie (Jean Leclercq) a tradice duchovních cvičení (Theo Kobusch). Podle tohoto klíče a v tomto pořadí se oba autoři následně pokoušejí přiblížit čtenáři Bernardův myšlenkový svět.

Zvláště v případě interpretace Bernardovy teologie coby mystické je namístě ocenit svědomitost obou autorů při práci s terminologií: nejprve se snaží blíže definovat podstatu mystické teologie jako takové a posléze v návaznosti na bádání Étiennea Gilsona rozklíčovat podobu této nauky v teologicko-filosofickém přesvědčení svatého Bernarda. Do jejího středu je oprávněně stavena především láska a Bernardova mystika je charakterizována jako afektivní. Nicméně právě na tomto místě se zvolený krátký formát možná neosvědčil a stručnost v tak komplexní otázce, jakou je interpretace Bernardova mystického učení, může na její srozumitelnosti spíše ubírat, obzvláště v detailech.

Naproti tomu kapitola, věnovaná Bernardově myšlení coby součásti proudu „klášterní teologie“, jak ji definoval Jean Leclercq, srozumitelně a příhodně doplňuje informace objevující se již na předchozích stránkách knihy zejména v souvislosti s Bernardovým sporem s Abélardem. Klášterní teologii zde totiž autoři staví do určité juxtaopozice s ranou scholastikou, mezi jejíž představitele Abélard patřil; charakter Bernarda jakožto teologa se díky tomuto vymezení jeví uchopitelnější a jasnější.

Nakonec je zkoumána možnost výkladu Bernardova myšlení jako součásti tradice duchovních cvičení, a to v návaznosti na koncept vytvořený již Pierrem Hadotem, jež dále rozvinul Theo Kobusch. I v tomto případě kapitola z jiného úhlu pohledu zdařile dokresluje obrázek Bernardovy identity zejména coby mystika:

hlouběji se zaměřuje na praktické aspekty jeho učení, spočívající v důrazu na kultivaci duše, sebepoznání a empirickou zkušenost metafyzické lásky vedoucí až ke kýženému prožitku spojení s Bohem.

Po představení všech výše uvedených rovin možné interpretace Bernardova myšlenkového světa autoři přistupují k pozitivnímu zhodnocení Bernardova významu pro dějiny filosofie. Rekapitulují hlavní nastíněné argumenty a s jejich pomocí a při mírném rozšíření kontextu a pojmu dějin filosofie v nich Bernardovi vyhrazují zasloužené místo. V závěrečném exkurzu nakonec ještě krátce demonstují funkčnost popisovaných interpretačních principů pomocí jejich aplikace na Bernardovu estetiku, v níž se všechny důležité prvky světcovy filosofie věrně zrcadlí.

Pokus vytvořit první českou odbornou biografii svatého Bernarda z Clairvaux nelze hodnotit jinak než jako povedený. Proto je škoda, že se autoři nerozhodli pro přece jen o něco rozsáhlejší formát, a to zvláště v případě druhé části publikace. Místy přespříliš zhuštěný popis Bernardovy filosofie nicméně alespoň částečně vynahrazuje předestřená rozmanitost hledisek, jež na ni autoři aplikují a která ji činí srozumitelnější. Rovněž v první, životopisné části knihy je třeba ocenit množství využití literatury a různých náhledů na Bernardovu osobnost a působení, seznamující čtenáře takřka kompletně s moderním českým, a především zahraničním diskurzem týkajícím se postavy tohoto významného opata. Vedle své informovanosti nabízí kniha zároveň čtivost a pro českého čtenáře představuje vyvážený střed i mezi největšími recentními příspěvky k osobě Bernarda z Clairvaux, a sice mezi díly Petera Dinzelbachera,⁶ charakteristickými hutným popisným stylem, a prací Briana Patricka McGuira⁷ s jejich odlehčenou, esejistickou formou.

Knihu, koncipovanou příhodně na základě „chimérické“ povahy cisterciáckého světce do dvou částí, zaměřených na jeho život aktivní a kontemplativní a obdařenou množstvím vhledů do různých způsobů pojmání jeho osobnosti, lze tudíž doporučit všem zájemcům jak o samotnou postavu Bernarda z Clairvaux, tak o duchovní a zejména monastický svět 12. století celkově. Kniha představuje jednak vhodný úvod do problematiky studia Bernardovy obtížné osobnosti, jednak promyšlenou a originální studii, jež se s životem a dílem Bernarda z Clairvaux vypořádává strážlivě a v souladu s aktuálním badáním.

Zuzana Smetanová

6 Viz zejm. Peter DINZELBACHER, *Bernhard von Clairvaux: Leben und Werk des berühmten Zisterziensers*, Darmstadt 2012.

7 Nejnověji viz Brian Patrick MCGUIRE, *Bernard of Clairvaux: An Inner Life*, Ithaca – London 2020.

David PAPAJÍK – Tomáš SOMER

Albert ze Šternberka. Arcibiskup, zakladatel, mecenáš a diplomat doby Karla IV.

(= Velké postavy českých dějin, svazek 30)

Praha, Vyšehrad 2021, 480 s., ISBN 978-80-7601-541-8.

Osobnost Alberta ze Šternberka († 1380) vzbuzuje zájem historiků již od počátku 20. stol. Nutno podotknout, že tento zájem, z něhož vzešlo několik veskrze článkově pojatých biografických studií¹ a několik kvalifikačních vysokoškolských prací,² nebyl systematický a omezoval se většinou na určité aspekty Albertovy životní dráhy. Tato skutečnost sama o sobě předznamenává, jak bohaté badatelské téma Albert ze Šternberka představuje. Vedle toho, že se jednalo o vysokého církevního hodnostáře přinejmenším středoevropského významu, ztělesňuje Albert též jednoho z nejvýznamnějších českých a moravských šlechticů druhé poloviny 14. stol., držitele velkých pozemkových majetků, stavitele a fundátora, dvořana a diplomata ve službách Karla IV. a v neposlední řadě uměleckého mecenáše, podle kterého dokonce získala označení jedna iluminátorská dílna (tzv. Mistr rukopisů Alberta ze Šternberka). Navzdory tomu (nebo snad právě proto) čekala tato historická osobnost na knižní monografii až do roku 2021.

Nebudeme-li mezi monografie počítat nevydanou (obsahově však velmi komplexní) práci Dušana Řezaniny z roku 1980,³ nedokázal donedávna žádný

- 1 Josef SAKAŘ, *Albert ze Šternberka*, in: 26. výroční zpráva c. k. české vyšší školy reálné v Pardubicích, Pardubice 1902, s. 4–37; Josef PRUCEK, *Albert ze Šternberka – raněhumanistický mecenáš*, in: Výroční zpráva Okresního archivu v Olomouci za rok 1973, Olomouc 1992, s. 22–27; Ludwig SCHMUGGE, *Albert von Sternberg*, in: Ferdinand Seibt (ed.), *Lebensbilder zur Geschichte der Böhmisches Länder*. Band 3: Karl IV. und sein Kreis, München – Wien 1978, s. 43–65; Dušan ŘEZANINA, *Karlův diplomat biskup Albert ze Šternberka*, Duchovní pastýř 29, 1980, s. 134–136, 150–152, 166–167; 30, 1981, s. 7–8; Jiří FIALA, *Albert ze Šternberka (†16. 1. 1380)*. Životopisný nástin, Olomouc 2001; Stefan PÄTZOLD, *Erzbischof Albert von Sternberg. Ein Mäbrer in Magdeburg (1368–1371)*, in: Werner Freitag (ed.), *Mitteldeutsche Lebensbilder. Menschen im späten Mittelalter*, Köln – Weimar – Wien 2002, s. 11–26.
- 2 Tomáš VÍTEK, *Architektura z doby Alberta ze Šternberka († 1380) ve Šternberku*. Magisterská diplomová práce FF UP, Olomouc 1995; Eva RICHTROVÁ, *Albert ze Šternberka jako donátor*. Magisterská diplomová práce FF MU, Brno 2005; Tomáš GAUDEK, *Iluminované rukopisy Alberta ze Šternberka a jejich okruh*. Magisterská diplomová práce FF UK, Praha 2007; Vojtěch VEČEŘE, *Litomyšl Alberta ze Šternberka*. Bakalářská diplomová práce FF UK, Praha 2014.
- 3 Dušan ŘEZANINA, *Karlův diplomat biskup Albert ze Šternberka*, in: Přehled 1–4, 1980. Informační občasník Středočeského sdružení katolického duchovenstva Pacem in Terris.

z badatelů zabývajících se osobností biskupa Alberta (mezi něž patří i autor tohoto textu) přetavit své úsilí do knižní podoby. V tomto ohledu patří Davidu Papajíkovi a Tomáši Somerovi velké uznání, neboť předkládaná práce (jejíž konečný rozsah a tematický záběr předčil původní očekávání samotných autorů; s. 8) naplňuje nevyřčené desideratum nemalé části medievistické obce. Sluší se však dodat, že ačkoliv Papajík se Somerem své předchůdce z hlediska komplexnosti pojednané látky překonali, v mnoha dílčích otázkách měli možnost navázat na již provedené pramenné analýzy, kterých hojně využili. Autoři nezastírají, že svůj syntetický text leckdy staví na poznatcích staršího bádání; všechny dříve publikované interpretace pečlivě zvažují a k závěrům starší literatury se snaží zaujmout vlastní stanoviska.

Kniha je pomyslně rozdělena na dvě (zhruba stejně dlouhé) části. Prvních pět kapitol představuje v podstatě tradičně pojatý faktografický výklad Albertova života strukturovaný pomocí mezníků jeho církevní kariéry. V první kapitole se David Papajík zabývá Albertovým původem, na základě mnoha ukazatelů stanovuje pravděpodobný rok jeho narození (1331?) a sleduje jeho brzký vstup do vysokých prelátských funkcí (roku 1352 se Albert ze Šternberka stal děkanem olomoucké kapituly, o několik měsíců později i kanovníkem metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze). Druhá kapitola z pera Tomáše Somera pojednává o prvním Albertově působení na biskupském stolci, a sice v meklenburském Zvěříně (Schwerin), kam byl jmenován papežskou provizí roku 1356. Odtud odešel roku 1364 do relativně nově založeného (1344) biskupství v Litomyšli, čímž se ve třetí kapitole zabývá David Papajík. Tomáš Somer pak věnoval obsáhlou čtvrtou kapitolu Albertově působení ve funkci arcibiskupa magdeburského. Do tohoto úřadu byl (především z politických důvodů) povýšen roku 1368, aby se záhy (již roku 1371) dobrovolně vrátil zpět do čela litomyšlské diecéze. Post biskupa litomyšlského poté Albert zastával až do své smrti v roce 1380. Toto poslední období Šternberkovy církevní dráhy sleduje opět David Papajík.

Zatímco kapitoly o Albertově působení v Čechách a na Moravě mohli autoři opřít o starší sekundární literaturu, části o zvěřínském a magdeburském episkopátu představují v našem prostředí jen málo probádaná témata.⁴ Tomáš Somer k nim jako první z českých historiků provedl systematickou pramennou heuristiku, pročež právě druhou a čtvrtou kapitolu lze považovat za informačně nejcennější části knihy, v nichž jsou prezentována zcela nová zjištění. Autor se snaží nastínit politicko-mocenské konstelace i mechanismy církevní a vrchnostenské správy v obou se-

4 Kapitola o Albertově zvěřínském episkopátu vychází z autorova článku: Tomáš SOMER, *Zvěřínský episkopát Alberta ze Šternberka (1356–1364)*, *Studia Theologica* 22, 2020, č. 3, s. 51–75.

veroněmeckých diecézích a (nakolik mu to dochované prameny umožňují) hledá Albertovo místo v těchto složitých poměrech.

V kapitole o Šternberkově zvěřinském episkopátu čtenáře zaujme vylíčení problematického vztahu nově přichozího ordináře s mocným meklenburským rodem Bülowů, jehož členové opanovali velké množství biskupských majetků a zároveň hojně pronikali do struktur vysokého diecézního kléru. Neméně problematickým bylo Albertovo postavení i v Magdeburku na přelomu 60. a 70. let 14. stol. Také zde se Somer snaží barvitě vylíčit všechny aspekty arcibiskupova působení na metropolitním stolci, k čemuž mu slouží nejen svědectví dobových kronik a editovaných diplomatických pramenů (s čímž ostatně pracovala i starší literatura),⁵ ale velkou měrou též doposud nevydaná úřední kniha arcibiskupské kanceláře, obsahující kopiář a registra písemností z let 1369–1372.⁶

Kapitoly Davida Papajíka se vyznačují snahou sumarizovat v poznámkovém aparátu vedle pramenné základny i většinu relevantní literatury, přičemž autor porovnává interpretační závěry jednotlivých badatelů a nejednou koriguje tradované omyly. V některých popisných pasážích se však autor uchyluje k obsahově i formulačně velmi blízkým parafrázím použité literatury, až se nabízí otázka, zda by v těchto případech nebylo korektnější uvést v textu doslovné citace.⁷

Autoři si práci rozdělili po kapitolách a posléze své části spojili do jednoho chronologického sledu. To představuje při kolektivní publikaci poměrně běžný a praktický postup, vyžaduje však následnou redakční úpravu, která by měla eliminovat informační překryvy. Opakované konstatování některých historických skutečností, badatelských předpokladů či závěrů, pojednaných samostatně na jiném místě knihy, odhaluje, že autoři při dokončování díla již neměli čas či chuť podrobit text razantnějším očištným zásahům. Redundantní pasáže překáží souvislému čtení a působí jako koncepčně nezvládnuté relikty samostatných článkových studií, z nichž některé kapitoly částečně vychází. O poznání menší „vadu na kráse“ pak

5 Dosavadní historiografie se při vytváření obrazu Albertova magdeburského působení opírala především o narativní prameny: *Gesta archiepiscoporum Magdeburgensium*, ed. Wilhelm SCHUM, Monumenta Germaniae Historica. Scriptores (in Folio) XIV, Hannoverae 1883, s. 361–486; *Die Magdeburger Schöppenchronik*, ed. Karl JANICKE, Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert VII. Die Chroniken der niedersächsischen Städte: Magdeburg. Band 1, Leipzig 1869

6 Landesarchiv Sachsen-Anhalt Magdeburg, sign. Cop. Nr. 32: *Copiale litterarum Alberti archiepiscopi Magdeburgensis*.

7 Např. popis sporu z r. 1356 mezi vikáři olomouckého biskupa s katedrální kapitulou na s. 21–22, srov. V. VEČEŘE, *Litomyšl Alberta ze Šternberka*, s. 34–35.

představuje tento jev v druhé půli knihy, kde opakování již vysvětlených skutečností má své opodstatnění vzhledem k problémově pojatému členění kapitol.⁸

Chronologický výklad Albertovy kariéry končí pátou kapitolou. Od kapitoly šesté se autoři soustředí na konkrétní témata spojená s životem a působením Alberta ze Šternberka. Nejprve se Papajík v kapitole *Majetkové poměry a rodové vazby – Albert jako vrchnost rodových statků* pouští do zevrubného popisu biskupova feudálního zázemí. Albert se musel jako senior moravské větve šternberského rodu starat vedle svých biskupských úřadů (a s nimi spojených majetků) také o rozsáhlé državy na Moravě, ale i v jižních a středních Čechách.

V této části se David Papajík na základě kvantitativního vyhodnocení míst vydání Albertových listin zamýšlí nad tím, které z rodových statků biskup upřednostňoval a na kterých se nejčastěji zdržoval (pomineme-li skutečnost, že velkou část života trávil na císařském dvoře či na svém církevním zboží). Podnětné jsou také autorovy hypotézy o tom, proč a jakým způsobem se biskup rozhodl roku 1375 rozdělit rodová panství na dvě části, z nichž jednu doživotně spravoval sám, druhou svěřil svému synovci a dědici Petrovi.

V následující, sedmé kapitole se oba autoři společně pokusili rekonstruovat okruh lidí, kteří Alberta obklopovali. Není překvapením, že personální skladba jeho úředníků a dvořanů se měnila v závislosti na tom, v jaké církevní funkci sledovaný prelát zrovna působil. Zaujme naopak skutečnost, že i přes Albertovu značnou mobilitu se na jeho dvoře opakovaně objevují někteří jeho spolupracovníci, kteří s ním očividně cestovali a zůstávali po jeho boku, ať už byl zrovna arcibiskupem magdeburským či biskupem litomyšlským.

Tento jev autoři sledují u kněze Mikuláše z Jičína, který zastával po dobu obou Albertových episkopátů v Litomyšli (1364–1368 a 1371–1380) funkce generálního vikáře a tytéž funkce (společně s postem vicekancléře) mu byly svěřeny i v arcibiskupství magdeburském po dobu tamního Šternberkova působení (1368–1371). Ještě více je patrná personální vazba biskupa Alberta s rytířem Markvartem z Dobromilic, který svého pána (ještě jako zvěřinského biskupa) doprovázel nejpозději od roku 1362 a zůstal po jeho boku (jako hofmistr biskupského dvora)

8 Sami autoři tuto skutečnost předesílají v úvodu knihy: „Domníváme se, že kombinace obou přístupů, chronologického a tematického, je pro podání dané látky optimální. Na druhou stranu tento přístup přináší nebezpečí, že budou některé údaje z biskupova života opakovány na více místech textu, byť vždy v poněkud jiné souvislosti nebo kontextu. Nejedná se o chybu ze strany autorů, ale o náš přístup ke zvolené látce.“ (s. 8)

až do konce.⁹ Tyto skutečnosti sice nebyly dřívějšímu bádání zcela neznámé, autoři však výrazně zpřesnili dosavadní představy o Albertově dvoře, objevili mnohé nové skutečnosti a uvedli na pravou míru některé starší domněnky.¹⁰

Osmá kapitola se nese ve znamení Albertova pobytu na dvoře Karla IV. Tomáš Somer se zde vrací k diplomatickým úkolům, které Albert ze Šternberka v císařských službách vykonával (včetně účasti na vojenských taženích), a realisticky představuje hlavního hrdinu jako jednoho z nejbližších spolupracovníků římského vladaře. Zajímavé výsledky přinesla Somerova kvantitativní analýza Šternberkova pobytu na císařském dvoře, vizualizovaná formou sloupcového diagramu (s. 254). Týž autor se pak v deváté kapitole snaží podrobně nastínit okolnosti Albertovy fundace augustiniánské kanonie v moravském Šternberku a první roky její existence.

Řadu tematických kapitol uzavírají tři spíše materiálově pojaté textové celky. Prvním z nich je Papajíkem zpracovaný přehled uměleckých památek spojených s Albertem ze Šternberka. Jedná se o rekapitulaci veskrze známých skutečností o reliktu Albertova přenosného oltáře (v uměnovědné literatuře často označovaný podle místa svého současného uložení jako Admontské portatile), o biskupových iluminovaných rukopisech (nedochovaný Liber viaticus, Pontifikál Alberta ze Šternberka, Bible Alberta ze Šternberka), o dodnes nedochované tumbě sv. Václava ze svatovítské katedrály (v rámci jejíž výzdoby se podle inventáře metropolitní kapituly z roku 1387 mělo, mezi jinými, nalézat i vyobrazení biskupa Alberta) a o opukové Madoně ze Šternberka (jejímž objednavatelem byl buďto přímo Albert, nebo jeho synovec Petr ze Šternberka). Tuto kapitolu je třeba vnímat jako nutné doplnění historiografického výkladu v zájmu obsahové komplexnosti publikace. Kromě nepřesvědčivých psychologizací, kterých se autor dopouští ve vztahu k některým knižním iluminacím,¹¹ se zde ovšem nedočteme nic zásadně nového.

9 Tomáš Somer věnoval Markvartovi z Dobromilic v nedávné době samostatnou studii, ze které hojně čerpá při výkladu v rámci sedmé kapitoly: Tomáš SOMER, *Markvart z Dobromilic – hofmistr (arci)biskupa Alberta ze Šternberka*, in: Bronislav Chocholáč – Jiří Malíř – Lukáš Reitingер – Martin Wihoda (edd.), *Pro pana profesora Libora Jana*, Brno 2020, s. 423–434.

10 Srov. kapitolu o Albertově litomyšlském dvoře in: V. VEČEŘE, *Litomyšl Alberta ze Šternberka*, s. 124–132.

11 Např. na s. 300 dává autor do hypotetického vztahu některá vyobrazení svátostných úkonů v iniciálách k jednotlivým liturgickým předpisům daných obřadů s konkrétními událostmi z Albertova života (vyobrazení k obřadu kladení základního kamene kostela spojuje Papajík s obdobným aktem při založení stavby augustiniánské kanonie ve Šternberku r. 1372; vyobrazení k obřadu pasování na rytíře spojuje s pasováním dvaceti tří svých družiníků před hradem Borgoforte v r. 1368; vyobrazení svěcení přenosného oltáře spojuje s dochovaným reliktem Admontského portatile), na s. 303 se zamýšlí nad tím, zda přidržování biskupa od okolních kanovníků na vyob-

Somer se v jedenácté kapitole věnuje všem dochovaným pečetním typářům Alberta ze Šternberka. Epilogem výkladu se stává Papajíkovo vyličení posmrtných osudů biskupova těla, včetně proměny místa jeho posledního odpočinku v kostele Zvěstování Panny Marie ve Šternberku. Čtenář je při té příležitosti také seznámen s průběhem a výsledky antropologického průzkumu Albertových tělesných ostatků, který proběhl roku 2000 pod vedením Archeologického centra Vlastivědného muzea v Olomouci.

K hlavnímu textu knihy je přiložen chronologický přehled všech důležitých milníků Alberta života a také pečlivě provedený Šternberkův itinerář. Edice tří německých listin spojených s působením Alberta ze Šternberka v Magdeburku (zpracovaná Libuší Spáčilovou a opatřená českými registry) pak v samém závěru svazku vhodně dokresluje popisované děje, byť uživatelsky vhodnějším přístupem při otištění plného znění středodolnoněmeckých textů by se jevílo souvislé vysázení bez grafického znázornění jednotlivých řádků dle originálního pramene (jak se tomu zde děje).

David Papajík a Tomáš Somer dokazují, že místo v knižní řadě *Velké postavy českých dějin* nakladatelství Vyšehrad Albertovi ze Šternberka právem patří. Publikace působí lehce uspěchaným dojmem. Jsem přesvědčen, že informačně nabitý a interpretačně nápaditý text tohoto druhu by si zasloužil delší dozrávání ve stádiu finálních korektur. Tato formální připomínka však nesmí přehlúšit skutečnost, že oba autoři předvedli úctyhodnou a nanejvýše potřebnou práci. Kniha si najde své čtenáře nejen mezi odbornou veřejností, ale též v širším plénu zájemců o historii, k čemuž svazek přispívá svým atraktivním provedením. Z dílny olomouckých kolegů tedy vychází dílo, které by nemělo zapadnout mezi ostatní historiografickou produkci.

Vojtěch Večeře

razeních k některým pontifikálním úkonům nemůže korelovat s Albertovou sníženou hybností v důsledku onemocnění dnou atd.

Dana JAKŠIČOVÁ – Miroslav NOVOTNÝ

Služebníci pod zákonem. Zlatý věk řeholních kongregací v českobudějovické diecézi

(Jihočeský sborník historický, Supplementum 13)

České Budějovice, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích 2021, 424 s.,

ISSN 0323-004X, ISBN 978-80-7646-016-4.

V posledních desetiletích patří témata z církevních dějin k vyhledávaným badatelským oborům a ve srovnání se situací před rokem 1989 je na první pohled patrné, jak výzkum pokročil. Platí to nejen pro medievistiku a bádání o raném novověku, ale i pro epochy pozdější. Kromě toho, že je už možné využít řady odborných studií a monografií, nadále platí, že tázání se po dění v tomto směru klade velký akcent na využití dosud nezveřejněných pramenů, domácích i zahraničních. Tyto požadavky bohatě naplňuje předkládané dílo. Autoři přistoupili k práci vybaveni velkou erudicí, jsou to renomovaní badatelé – jejich úctyhodnou starší produkci najde čtenář v obsáhlém závěrečném přehledu literatury. I když titul publikace ohlašuje sledování problematiky v českobudějovické diecézi, je třeba zdůraznit, že jihočeská témata jsou náležitě sledována v mnohem širším kontextu

V úvodu autoři sumarizují a glosují obsah své práce. Analyzují rozkvět nových řeholních institucí i nový zájem o víru, který byl jistě i reakcí na ono, dnes již v odborné literatuře trochu zprofanované, „odkouzlení“ světa. Právem upozorňují také na skutečnost, že dnes jsou těžištěm nejen řeholního života, ale i římsko-katolické konfese jako takové země tzv. třetího světa – Indie, Filipíny, africké státy (s. 10). Nesmíme ale přitom opomenout ještě Jižní a Střední Ameriku. Byla bych však asi opatrnější v termínu „třetí svět“ – obávám se, že my se nyní jen neprávem řadíme ke světu prvnímu(?). Vstupní kapitoly jsou dílem Miroslava Novotného, jenž přináší perfektní přehled o stavu církve v „dlouhém 19. století“ a o jejím vztahu k modernizaci společnosti. Pěkně vysvětluje snahy katolické církve o vřazení se do proměňujícího se světa. Ty vedly zprvu k malým taktickým ústupkům, veškeré liberální snahy však překryl vítězný ultramontanismus, jehož nejznámějším propagátorem se stal někdejší liberál papež Pius IX.

V česko-moravském prostoru (i celé rakouské říši) byla situace poněkud složitější: od radikálních josefínských reforem, které rázně skoncovaly s „tmářstvím“, přispěly k oslabení postavení katolické církve a důsledné laicizaci školství, přes utlumení odklonu od církve v předbřeznové době po nový kvas politicky probuzeného (českého) národa v desetiletích následujících po revolučním roce 1848. Výstižná je

charakteristika konkordátu z roku 1855 jako „faktického pádu církevní politiky josefinismu“, ale současně se jednalo o neudržitelné opatření“ církvi nakonec zůstala autonomie jen ve vnitřních záležitostech a církevní správa byla podřízena státnímu dohledu. Navzdory tomu, že v prosincové ústavě byla zaručena plná náboženská svoboda, většina obyvatel se stále hlásila k římskokatolickému vyznání a agitace modernistů dosáhla úspěchu až po vzniku Republiky československé.

Ačkoliv k sebevědomí politického národa a jeho představitelů náleželo hnutí Los von Rom, přesto nové katolické organizace dokázaly oslovit značné množství lidí. Byly to jednak různé řeholní kongregace, bratrstva, dobročinné a charitativní spolky nebo tělocvičná jednota Orel ad. Velkou pozornost věnuje Miroslav Novotný vzniku a vývoji českobudějovického biskupství a jeho ordinářům, především se rozepisuje o tom nejznámějším a současně nejdéle „sloužícím“ biskupovi Janu Valeriánovi Jirsíkovi. Konečně přináší Novotný precizní přehled tzv. starých řádů a jejich osudů na území českobudějovické diecéze s akcentem na oživení jejich činnosti v 19. století.

Dana Jakšičová otevírá svůj výklad definicí řeholních kongregací, upozorňuje, že jsou to společenství, která spatřila světlo světa v 16. století a jejichž vnitřní uspořádání je plodem Tridentského koncilu. K jejich rozkvětu došlo až na prahu moderní doby, jež se stala pro kongregace skutečně zlatým věkem. V českobudějovické diecézi jich před rokem 1900 působilo celkem sedm, z toho sedm ženských a dvě mužské. Třem ženským společenstvím byly jižní Čechy domovem – jednalo se o sestry boromejky, školské sestry de Notre dame a sestry Nejsvětější svátosti. Boromejky se zaměřily na zdravotnickou a výchovně-vzdělávací péči, sirotčince a azylové domy, sestry de Notre Dame se objevily roku 1853 v Hyršově u Domažlic jako odnož bavorského společenství, posléze byl v Horažďovicích otevřen jejich mateřinec. Věnovaly se, jak už sám název napovídá, pedagogické práci, otvíraly sirotčince, dívčí penzionáty i ústavy pro hluchoněmé děti. Mezi mužskými kongregacemi vynikali zejména redemptoristé, kteří na jih Čech přibylo poté, co je revoluce let 1848/9 vyhnala z rakouských zemí. Prosluli pastorační a misijní činností (říkalo se jim dokonce „druzí jezuité“). Jakšičová podrobně popisuje jejich misie ve Vodňanech v roce 1853 a o tři roky později v českých Budějovicích.

Autorka se nejprve zabývá dějinami všech kongregací a charakterizuje hlavní náplň jejich činnosti. Líčení zdravotnického působení boromejek v českobudějovické nemocnici je hlubokou sondou do nelehkého života těchto sester. Musely postupně zvládnout různé zdravotnické profese, pomocnými pracemi počínaje po úkony odpovídající činnosti školeného personálu. Očekávala se od nich zodpovědnost i ná-

ležitý přístup k nemocným, ovšem zároveň musely pracovat za minimální mzdu ve velice těžkých podmínkách – stávaly se prostě levnou a kvalitní pracovní silou.

Na závěr se Jakšičová zabývá podmínkami vstupu do řehole, úseky počáteční formace a správou a vedením řeholních kongregací. Předtím ještě v kapitole o „vnitřním životě kongregací ve světle stanov“, tedy o vlastním „zákonu“ nadmíru zasvěceně píše především o hlavních slibech evangelních rad: chudobě, čistotě a poslušnosti (s. 233–314). Všechny tyto fenomény vysvětluje z různých aspektů – teologických, právních, obecně lidských i pevně historicky ukotvených. Dana Jakšičová je k takovému výkladu člověkem nad jiné povoláním – jako členka jedné z kongregací vidí tato stěžejní témata řeholního života skutečně zevnitř, ale současně je dokáže analyzovat a explikovat moderními metodami zkušené badatelky. Tyto pasáže mohu vřele doporučit všem, kdo touží poznat a pochopit podstatu řeholního života bez nánosu legend či odsudků nejen v 19. století, ale i v dobách starších či v naší (až příliš žhavé) současnosti.

Knihy Dany Jakšičové a Miroslava Novotného poskytuje čtivý obraz novověkého katolicismu a řeholního života (nejen) v jižních a jihozápadních Čechách. Tento region autoři vhodně zvolili, jednak proto, že je jim drahý z osobních důvodů, jednak proto, že se na tomto prostoru, kde katolická církev neztratila své pozice zcela ani za husitství a v době předbělohorské, dá prokázat kromě jiného dějinná kontinuita. Dílo se skládá ze dvou částí, které na sebe navazují a vzájemně se doplňují a celkové vyznění může být jistě vhodnou součástí budoucí (předpokládané) syntézy zasvěcené dějinám řeholních institucí. Bylo by velice důležité, kdyby taková syntéza v době nepříliš vzdálená skutečně vznikla. Knihu mohu rozhodně doporučit všem zájemcům o církevní dějiny z řad odborníků, ale i laické veřejnosti.

Ivana Čornejová

Tomáš PARMA

Rytíři, dámy a poutníci. Dějiny a současnost Rytířského řádu Božího hrobu jeruzalémského a jeho působení v českých zemích

Olomouc, Univerzita Palackého – Filozofická fakulta 2020, 432 s., 114 obr., ISBN 978-80-88278-52-8.

Existence Rytířského řádu Božího hrobu je v českém povědomí spojena především s renesančními cestovateli do Svaté země, zejména s Kryštofem Harantem z Polžic a Bezdruzic a nověji, po knižním vydání jeho pamětí v roce 2007, také s Janem

Zajícem z Házmburka. Vztahy tohoto řádu k českému prostředí jsou však mnohem bohatší, a to od středověku až do současnosti, a navíc samotný řád je nepominutelným fenoménem kulturních a samozřejmě i církevních dějin Evropy a Středomoří. Systematického zpracování této tematiky se ujal církevní historik Tomáš Parma, docent na Cyrilometodějské teologické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, který má k řádu i osobní vztah – od roku 2019 zaujímá postavení magistrálního delegáta Rytířského řádu Božího hrobu jeruzalémského pro Českou republiku.

Nutno však hned úvodem předeslat, že ke komplikovaným dějinám řádu přistoupil Tomáš Parma jako nezávislý kritický historik. O velmi solidním heuristickém východisku svědčí množství využitých pramenů, zejména archivů v Jeruzalémě, Vatikánu a České republice, zpracování vydaných normativních, diplomatických i narativních pramenů a rozsáhlého souboru zahraniční i domácí literatury. Důkladný poznámkový aparát doprovázející vlastní výklad je svědectvím dlouhodobé přípravy k sepsání této monografie. Rovněž výběr a popis reprodukované obrazové dokumentace svědčí o detailní znalosti řádové ikonografie.

Z pramenovědného hlediska zasluhuje zvláštní ocenění analýza matrik rytířů a matrik poutníků, které jsou zachovány v jeruzalémském archivu Kustodie Svaté země a jež obsahují neúplné seznamy Evropanů přicházejících do Jeruzaléma od 16. do poloviny 19. století. Statistické zpracování těchto sériových pramenů může být sice jen přibližné, ale pro toto – v kvantitativním smyslu poměrně ještě restriktivní – období naznačuje, že téměř polovina z 1835 podchycených rytířů pocházela z Francie, velkého počtu dosahovaly také Itálie, Svatá říše římská, Španělsko, Portugalsko a Nizozemí. Už tento údaj naznačuje, kde leželo v raném novověku těžiště vztahů s Jeruzalémem, jež se později rozšířilo do globálních rozměrů.

Monografie je rozdělena do osmi chronologicky vymezených oddílů, v jejich rámci pak do stručných kapitol zaměřených na dílčí témata daného období. Autor účelně propojil výklad z hlediska obecných dějin s interpretací českého podílu na této historii; někdy věnoval bohemikální tematice dílčí vložené kapitoly (o poutnících a rytířích z českých zemí v jednotlivých periodách), jindy ji začlenil bezprostředně do evropských souvislostí. Jako výhodné se to ukázalo kupříkladu hned při pojednání o počátcích Rytířského řádu Božího hrobu, spjatých s dolnosaským šlechticem Vilémem z Boldenselu, který jako první prokazatelně provedl roku 1335 pasování rytířů v bazilice Božího hrobu; při návratu z Palestiny delší čas pobýval ve Zbraslavském klášteře a Petru Žitavskému poslal i literární zpracování své cesty. Parma právě na Vilémově činnosti dokládá, že pasování prováděl laický rytíř, který nebyl vázán řeholním životem. Propojení obecné a bohemikální tema-

tiky je prospěšné i proto, že k osvětlení dějin rytířského řádu je možno využít českých pramenů, které zejména pro přelom středověku a novověku mají velkou vyhovovací schopnost, což platí zejména o cestopisech Jana Hasištejnského z Lobkovic a Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic.

Jelikož samotné počátky Rytířského řádu Božího hrobu jsou opředeny mnoha středověkými legendami, jichž se řádový dějepis držel ještě po většinu 20. století, autor věnoval úvodní kapitolu rozboru těchto legend a uvedl je na pravou míru; odkázal je do role, která jim patří – byly to dobově podmíněné snahy zvýšit starobylost a důstojnost řádu. Parma se jednoznačně přihlásil ke kritickému hodnocení, jež se v obecné rovině prosadilo v polovině devadesátých let 20. století, nikoli však ještě v základní české encyklopedii církevních řádů.¹

Kniha podává přehledný výklad o velmi spletitých okolnostech vzniku františkánské kustodie Svaté země, která byla od poloviny 14. století až do roku 1847 oficiálním zástupcem latinské katolické církve v Jeruzalémě a na Blízkém východě a která v mezích stanovených muslimskými vládci tohoto teritoria spravovala i chrám Božího hrobu. Parma vystihl dlouhou řadu konfliktů a diplomatických jednání, jež umožnila přítomnost františkánů v Palestině a dosažitelnost mimořádně významného sakrálního prostoru („středu světa“) pro evropské křesťany. Zachytil institucionální proměny, které v průběhu novověku posilovaly váhu papežství, jež vystupovalo jako autorita nadřazená nad jednotlivými zastoupenými „národy“ (rozhodující postavení měli Italové, Francouzi, Španělé a Němci). Je pozoruhodné, že až regulace Benedikta XIV. z roku 1746 odstranila z rytířské přísahy formální závazek boje proti muslimům, což byla v době relativní stability Osmanské říše pro jeruzalémské františkány existenční nezbytnost.

S využitím mnoha pramenů narativní a diplomatické povahy podává autor charakteristiku rytířstva Božího hrobu, který se svou laickou povahou zásadně lišil od duchovně-rytířských řádů. Držitelé titulu, pokládaného za nejvyšší stupeň rytířství, neskládali řeholní sliby, nebyli vázáni celibátem, žili světským životem a ve středověku netvořili zvláštní rytířskou organizaci. Byli to právě „jen“ nositelé vysoce prestižního titulu, kteří museli splnit podmínku šlechtictví ve dvou předchozích generacích a byli přiměřeně majetní, aby mohli žít na úrovni šlechty. Rytířství bylo pro všechny osoby, které prošly iniciačním obřadem pasování, čestnou odměnou za pouť do Jeruzaléma, zároveň však je zavazovalo k ochraně křesťanského náboženství a katolické církve, v případě nutnosti také k vojenské pomoci Svaté zemi.

1 Milan M. BUBEN, *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*, I, Praha 2002, s. 111n.

O vysoké prestiži titulu jeruzalémských rytířů svědčí skutečnost, že ho přijali ve 14. a 15. století mnozí panovníci, zejména německých teritoriálních států, také dánský král a řada Habsburků včetně pozdějšího císaře Fridricha III., který přijel do Jeruzaléma roku 1436 se zhruba stočlenným doprovodem. Později je následovali příslušníci dalších panovnických dynastií. Parma podává soupis známých poutníků z českých zemí, z nichž ovšem jen někteří byli pasováni na rytíře. Jako první je doložen někdy před rokem 1368 mistr královské komory Zbyněk Zajíc z Valdeka, po něm řada osob knížecího, panského a rytířského stavu, a to ve větším počtu ze Slezska (tamní knížata) a Lužice než z Čech a Moravy.

Od počátku 16. století postupně docházelo k podstatné proměně rytířství Božího hrobu. Tomáš Parma píše o klerikalizaci laického řádu a nástupu františkánského období v jeho dějinách. Přesvědčivě vysvětluje vnější okolnosti této proměny jednak společenskou a mentální transformací rytířství v Evropě, jednak změnami podmínkami cestování do Palestiny i pobytu v Jeruzalémě po pádu Konstantinopole a po nastolení vlády osmanských Turků. Rytířstvo Božího hrobu postupně získalo pevnější organizaci, vznikly řádové insignie, byly vydávány diplomy o pasování na rytíře a zároveň byly od nich vybírány stanovené poplatky. Františkánské pojetí přiblížilo rytířstvo ke středověkým duchovním-rytířským řádům a připoutalo ho k autoritě papežství.

Při výkladu o proměnách rytířství se Parma odvolává na svědectví českého aristokrata Jana Zajíce z Házmburka, který byl v Jeruzalémě pasován roku 1522.² Jeho text není ovšem jednoduchým vyjádřením názoru na povahu rytířství, nýbrž polemikou o několika úrovních. Zajíc bral na vědomí stav české šlechtické společnosti, v níž se v 16. století – až na výjimky – neprojevovaly válečné zkušenosti a také u nižší šlechty převládl hédonistický přístup k životu; tento životní postoj Zajíc kritizoval především s ohledem na osmanskou hrozbu. Zaznamenal však i druhou rovinu – totiž kritiku a ironii směřující na jeho adresu od ostatních šlechticů, kteří zesměšňovali nákladné cestování do Palestiny a získávání pomyslných ostruh v Jeruzalémě. Třetí rovinou je obhajoba ideálu křesťanského rytířství, spjatého jak s duchovním posláním, tak s přípravou na válečnou obranu proti Turkům.³ V Zajícově podání se jeruzalémské rytířství jeví jako „poctivě“⁴ dosažené potvrzení ideálu pro vyvolené, a zároveň jako symbol křesťanských hodnot (ve smyslu

2 Jaroslav PÁNEK (ed.), *Jan Zajíc z Házmburka, Sarmacia aneb Zpověď českého aristokrata*, Praha 2007.

3 Tamtéž, s. 121–123, 154–155.

4 Tamtéž, s. 154.

předtridentského katolicismu), jež by měly být hájeny se zbraní v ruce i těmi, kteří takového vyznamenání nikdy nedosáhnou. Právě tuto vrstevnatost Házmburkovy výpovědi je třeba zohlednit, pokud použijeme symbolické vyjadřování jeho *Sarmacie* jako argument o povaze rytířství na přelomu středověku a novověku.

Na rozdíl od Tomáše Parmy se rovněž domnívám, že Jan Zajíc s vysokou pravděpodobností znal dílo Erasma Rotterdamského *Enchiridion militis Christiani*, respektive jeho český překlad *Knihu o rytíři křesťanském*, neboť takové dílo mohlo stěží uniknout všestranně vzdělanému a literárně ambicióznímu šlechtici. Důležitější je ovšem skutečnost, že Házmburk ve svých pamětech souzněl s Erasmovým pojetím života jako „boje podle svědectví Jóbů rytíře“,⁵ ostatně on sám se stylizoval do postavení blízkého starozákonnímu Jóbovi. Rozsahem nevelká, ale v české literární tvorbě myšlenkově ojedinělá *Sarmacia* si tedy v této souvislosti zaslouží ještě hlubší pozornost.

V raně novověkém období Parma vystihl jak mezinárodní souvislosti existence jeruzalémského rytířství v muslimském prostředí, tak pojetí rituálu (v tom mu dobře posloužil cestopis Kryštofa Haranta) a soubor práv i povinností rytířů. Připojil stručnou charakteristiku rytířů pocházejících z českých zemí a zpřítomnění jeruzalémského chrámu stavbou kaplí Božího hrobu v Čechách a na Moravě v období 1626–1772, ale také v Horní Lužici, kde vznikla takováto svatyně ve Zhořelci (v důsledku kající pouti purkmistra Georga Emmericha roku 1465) s velkým předstihem již kolem roku 1500.⁶

Velmi zajímavý je Parmův výklad o snahách řádu najít nové místo v moderní společnosti, jeho otvírání osobám neurozeným (zato však bohatým) a od roku 1871 také ženám. Počet rytířů, jejichž vstupní poplatky byly pro držitele chrámu Božího hrobu zdrojem značných příjmů, se v té době znásobil. Platilo to také o osobách z Čech a Moravy, mezi nimiž byli duchovní od arcibiskupů až po zasloužilé příslušníky nižšího kléru, profesori teologie, příslušníci nejvlivnějších aristokratických rodů i zámožní podnikatelé. V souvislosti se změnami v postavení Řádu Božího hrobu a s jeho podřízením obnovenému latinskému patriarchátu v Jeruzalémě (1847–1949) vyložil autor specifický podíl středoevropské monarchie na tomto vývoji. Založení rakouského hospicu sv. Rodiny v roce 1856 umožnilo zintenzivnění poutní turistiky do Svaté země, na níž se podíleli rovněž obyvatelé českých zemí.

5 ERASMUS ROTTERDAMSKÝ, *O rytíři křesťanském*, Bělá 1519.

6 Toto architektonické dílo vyvolávalo obdiv zahraničních návštěvníků i o století později, příkladem může být cestopis severoněmeckého luterána Henricka Kiliana; blíže Jaroslav PÁNEK, *Čechy, Morava a Lužice v německém cestopisu ze sklonku 16. století (Henrick Kilian na cestě do Itálie)*, in: TÝŽ, *Historici ve víru raného novověku*, II, Pardubice 2021, s. 962–975, zde s. 970–971.

František Josef I. jakožto titulární „jeruzalémský král“ při cestě na otevření Suezského průplavu a návštěvě Jeruzaléma roku 1869 rozhodl o tom, že mezi nově pasovanými rytíři bude i jeden z jeho průvodců, moravský historik Beda Dudík.

Zhruba třetina monografie je věnována vývoji po roce 1918, kdy se podstatně změnil pohled na politický význam šlechtických titulů, jeruzalémské rytířství si však při veškerých organizačních proměnách zachovalo svou symbolickou hodnotu. Autor podrobně popsal ustavení elitního katolického společenství v rámci „českého místodržitelství“, o něž se zasloužil především schopný diplomat Jan Jiří Rückl; dokázal totiž vytvořit společenskou a intelektuální síť evropského formátu a s její pomocí do jisté míry ovlivňovat i vztahy mezi katolickou církví a československým státem (jedním z projevů bylo udělení rytířství prezidentu T. G. Masarykovi při příležitosti svatováclavského milénia a usmíření mladé republiky s katolickou církví).

Sice jen na okraji svého výkladu, přesto však pronikavě, zachytil Tomáš Parma napětí mezi duchovním posláním rytířství Božího hrobu a osobními ambicemi uchazečů o jeho získání; naznačil tak psychologickou stránku snah stárnoucích kněží či laiků o společenskou uznání, či malicherných sporů o titulaturu, připomínajících ještě hluboko ve 20. století někdejší raně novověké stavovské půtky.

Nejnovější vývoj řádu, „velmistrovské období“ zahájené roku 1949, shrnul Parma v podobě medailonů jednotlivých velmistrů. Jejich faktograficko-deskriptivní pojetí svědčí o tom, že ještě nenastal čas pro syntetičtější pojetí látky. Pro poznání Řádu Božího hrobu, v současnosti rozšířeného na všech pěti osídlených kontinentech, přináší závěrečný oddíl monografie podrobnou faktografii o ideových, právních a spirituálních základech Řádu, jeho organizační struktuře, liturgii a vnějších znacích (insignie a řádový oděv, heraldika, sfragistika a vexilologie). To vše je doprovázeno názornou obrazovou dokumentací.

V rámci soudobých českých dějin nelze přehlédnout výklad o obnovení činnosti Řádu Božího hrobu v České republice. Došlo k němu roku 2015, kdy vznikla česká magistrální delegace Řádu, a to později než ve většině zemí někdejšího východního bloku. Zvláštní pozornost si zaslouží rekonstrukce mezinárodní sítě, která vytvářela předpoklady pro zakotvení této světově rozšířené organizace na Moravě a v Čechách, a ocenění podílu katolických intelektuálů z protestantského Švédska, kteří tuto stránku českých duchovních dějin ovlivnili.

Ačkoli je Tomáš Parma především církevním historikem, vytvořil rozsáhlé dílo, které má komplexní charakter. Předkládá vyvážený prohled na zkoumanou problematiku také z hlediska sociálního, právního a ekonomického. Kritické analýze podrobuje prameny a nikterak nezakrývá stinné stránky tématu – zejména roz-

pornost zájmů a konkurenci různých složek církve i laické veřejnosti, jež provázela velmi komplikovaný organizační vývoj řádu. Silnou stránkou knihy je výborná znalost pramenů a literatury, přesná dokumentace, stejně jako soustavné porovnávání, mnohde prolínání, obecných a bohemikálních stránek vývoje řádu, který od středověkých představ o znovudobytí ztracených území dospěl k humánní formulaci vlastního poslání – podpory křesťanské přítomnosti ve Svaté zemi. Nutno ocenit autorovu schopnost přesného vyjadřování a dar srozumitelné, literárně vybroušené stylizace. Celkově lze říci, že recenzovaná kniha je příkladnou ukázkou zpracování zdánlivě dílčího tématu jako pronikavé sondy do bezmála tisíciletého proudu českých i obecných kulturních dějin.

Jaroslav Pánek

Claire MADL – Michael WÖGERBAUER – Petr PÍŠA

Na cestě k „výborně zřízenému knihkupectví“. Protagonisté, podniky a síť knižního trhu v Čechách (1749–1848)

Praha, Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR 2019, 383 s., ISBN 978-80-200-3054-2 (AC), ISBN 978-80-88069-86-7 (ÚČL).

Claire MADL – Petr PÍŠA – Michael WÖGERBAUER

Buchwesen in Böhmen 1749–1848. Kommentiertes Verzeichnis der Drucker, Buchbändler, Buchbinder, Kupfer-und Steindrucker

Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2019, 508 s., ISSN 1562–9279, ISBN 978-3-447-11297-0.

Ústav pro českou literaturu Akademie věd, konkrétně Oddělení literatury 19. století, nabídl v minulém desetiletí odborné veřejnosti i širokému spektru dalších zájemců velké počiny.¹ Ve stejné době pak Oddělení pro výzkum literární kultury téhož ústavu zpracovávalo tentokrát s podporou Grantové agentury České republiky dva rozsáhlé projekty – výzkum dějin cenzury² a nyní výzkum knižního trhu pro období 1749–1848, jehož výsledkem jsou oba recenzované výstupy.

1 Dalibor DOBIÁŠ (ed.), *Rukopisy královédvorský a zelenohorský a česká věda (1817–1885)*, Praha 2014; Dalibor DOBIÁŠ (ed.), *Rukopisy královédvorský a zelenohorský*, 1,2: Studie z recepce v kultuře a umění, Praha 2018.

2 Michael WÖGERBAUER – Petr PÍŠA – Petr ŠÁMAL – Pavel JANÁČEK a kol., *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014*, I–II, Praha 2015.

Knihu „Na cestě k výborně zřízenému knihkupectví“ otvírá pasáž Kniha v Čechách mezi starým režimem a národní knižní kulturou. Následně je pak kniha rozdělena do dvou velkých bloků. První blok tvoří obecně zaměřené kapitoly: Knižní politika regulace a sebeorganizace knižního trhu; Ekonomické a sociální podmínky knižní kultury; Zahraniční souvislosti knižního trhu v Čechách; Topografická a funkční diferenciacie knižního trhu; vývojové tendence tiskové produkce v Čechách 1749–1800.

Autorský tým měl na co navazovat, samozřejmě na práce Miriam Bohatcové, Petra Voita, ještě starších Z. V. Tobolky, Josefa Volfa, v užším tematickém vymezení pak to byly práce Jiřího Pokorného,³ Zdeněka Šimečka⁴ a nověji Jiřího Trávníčka.⁵ Tradice výzkumu je u nás mnohem starší, toho si byl autorský tým vědom a z těchto prací také čerpal. Hlavním cílem autorů recenzovaných publikací je postihnout proměny knižního trhu v Čechách od reforem Marie Terezie až do revolučního roku 1848. Dílo osvětluje průřezovými a případovými studii okolnosti existence i některých základních proměn knižního trhu, zejména ekonomické aspekty vydávání a distribuce knih, tedy jeho nezastupitelnou roli pro intelektuální a kulturní dějiny Čech (v evropském kontextu).

Autorský tým se stejně jako při výzkumu cenzury opíral o důkladný archivní výzkum, inspiroval se evropskými podněty (zejména z francouzského i německojazyčného prostředí), zúročil zkušenosti ze svých předešlých dílčích studií a ukotvil své teze i závěry ve znalosti a pochopení jak právního, tak historického vývoje.

Východiskem bylo samozřejmě přiznání zásadního vlivu osvícenských idejí, chronologickým mezníkem pak rok 1848, který přinesl zrušení cenzury i změnu nástrojů ekonomické regulace knižní distribuce. Publikace představuje knižní trh jako odvětví plné života a změn, různých tlaků, zájmů i konkurence, do něhož se promítaly aspekty státní politiky (fungování předběžné cenzury), zájmy ekonomické i mezinárodní souvislosti.

Autorka i oba autoři pronikají do podstaty podnikání na knižním trhu nejen na základě znalostí úředních předpisů, ale i živé praxe. I v této sféře života a podnikání platí, že dobové problémy se nejlépe ozřejmí při analýze sporů. A toho auto-

3 Jiří POKORNÝ, *Recepty české literatury v Praze v 18. století*, in: Pražský sborník historický 1989, roč. 22, s. 83–102.

4 Zdeněk ŠIMEČEK, *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slowakei* (= Geschichte des Buchhandels, Band 7), Wiesbaden 2002.

5 Zdeněk ŠIMEČEK – Jiří TRÁVNÍČEK, *Knihy kupovati. Dějiny knižního trhu v českých zemích*, Praha 2014.

ři využili, když představili motivace jednotlivých stížností na různé „nespravedlnosti“ a „nemravnosti“.

Na základě dobových úředních dokumentů jsou také charakterizovány jednotlivé profese, které se zapojovaly do výroby a distribuce knih. Autoři popisují, jaké byly zásady vtělené do knihtiskařského (1771) a knihkupeckého řádu (1772). Probírají dopady, které přineslo zrušení josefinské liberalizace na dědické řízení, na prodej zahraniční literatury atd. Připomínají význam grémia, instituce, která vznikala tam, kde byly alespoň čtyři firmy, spadající do sféry knižního trhu, a která měla vést evidenci o jejich provozu v Čechách, fungovalo ovšem pouze v Praze. Podmínkou pro vstup na knižní trh bylo také vzdělání a ne ledajaké: podle knihkupeckého řádu z roku 1772 musel ten, kdo se chtěl etablovat jako knihkupec, „mít za sebou šest let učení, čtyři roky praxe a při zkoušce na univerzitě musel vykázat dostatečnou znalost literárního života, cizích jazyků a knižní produkce. Musel ovšem také prokázat, že disponuje nezbytným finančním kapitálem“ (s. 40). Řád také určoval podmínky pro prodej knih na trzích, zákaz „hauzírování“, tedy podomního obchodu, a vyžadoval také konskripci všech povolených knihkupců, kteří nebyli knihvazači, tiskaři či všeobecní kupci. Tím vlastně vznikla oficiálně nová profese. S knižním trhem souviselo „odjakživa“ potýkání se s patiskem; zatímco za Marie Terezie byl patisk domácích děl zakázán, patisk knih původem z ciziny se povoloval. Je to paradoxní, že taková praxe přetrvávala u jednotlivých vládců ve Svaté říši, jejichž zájmem byl především vlastní hospodářský prospěch, ale všichni si museli být zároveň vědomi, že o svůj vlastní prospěch – na úkor toho jejich – usilují i ostatní.

Rozsáhlá kapitola Ekonomické a sociální podmínky knižní kultury bohatě čerpá z archivního materiálu, který byl mnohde „nově“ přečten, a tak mohl být znovu interpretován. Upozorňuje také na úlohu žen v tomto podnikání a s ženami souvisí také pozornost věnovaná sňatkovým strategiím vdov, dědiček firem. Zaslouží ocenění, že se autorský tým pustil i do tak zásadního, ale rovněž i komplikovaně zjiitelného problému, jakým jsou ceny knih. Nedocenitelným pramenem jsou tu také nakladatelské katalogy, popř. nabídkové listy, oba prameny poskytují prostor, a to pro zkoumání obchodních strategií jednotlivých firem či reklamy. Reklama byla ovšem velmi specifickou záležitostí, byla zakázána např. u titulů, které byly cenzurou označeny jako „transeat“ (knihy byly nejspíše v něčem problematické anebo určené pouze pro odbornou veřejnost, tato kategorizace v osmdesátých letech 18. století souvisela jistě s liberalizací cenzury a obchodem s knihami). Reklamní strategie zkoumá autorský tým s důrazem to, jaké představy měli nakladatelé a knihkupci jak o svých knihách, tak o potenciálních čtenářích. Studium reklamy

tak umožní uchopit proměnu čtenářstva, jeho rozšiřování, vzrůst jeho sociální komplexnosti i jazykové diferenciace. Jednalo se tehdy jako dnes pochopitelně o komerční komunikaci, a tak autoři pojednali i o grafické proměně inzerátů. Vyloužili i dopad politické situace na podobu reklamy – v době ohrožení stávajícího řádu za francouzských válek i válek napoleonských pak přichází ke slovu propaganda.

Dalším specifickým pramenem jsou zachované inventáře nakladatelských domů a knihkupců, ale i záznamy knižních aukcí. Periodika stála přirozeně v centru zájmu veřejného čtení. Období třicátých a čtyřicátých let se autoři dotkli jen v některých aspektech, tam zůstává pole otevřené dalším výzkumům, kde se bude nabízet i mnohem širší a různorodější spektrum pramenů.

Na konkrétních příkladech je doloženo, jak probíhal (i s jakými úskalími) obchod s vázanými antikvárními knihami, tedy pozornost je věnována i různým obchodním specifikům. Mezi ně patří i praxe soudních znalců, kteří byli povoláváni v souvislosti s odhady pozůstalostí. Autorský tým sleduje proces státní regulace, deregulace i sebeorganizace jednotlivých profesí.⁶ Státní dohled byl totiž mnohdy iniciován i samotnými aktéry knižního trhu jako součást boje proti konkurenci. Dobová cenzurní praxe je také vnímána i s jejími ekonomickými aspekty (jedním takovým příkladem je protest proti tomu, aby nakladatelé museli odevzdávat cenzuře svá díla v brožované podobě a nikoli v arších. Cenzorům se pochopitelně v arších špatně četlo, ale ekonomicky svůj podnět nakladatelé zdůvodnili). Pro sledované stoleté období fungování knižního trhu byla pochopitelně příznačná i vícejazyčnost: ani tento aspekt autoři neponechali stranou svého zájmu. Nesoustředili se při svém výzkumu jenom na Prahu jako nesporné centrum knižního trhu, ale mapovali i to, jak se obchodovalo se zahraničními knihami v Jindřichově Hradci či Hradci Králové, v Litoměřicích či Litomyšli.

Druhým pilířem knihy jsou případové studie. V první z nich Michael Wögerbauer sledoval význam kalendářů jako jedné ze základních jistot tiskařského podnikání. Ekonomicky zajímavé byly pro nakladatele také zakázky na úřední formuláře a pochopitelně učebnice.

V kapitole „Tiskárna normální školy v Praze“ pak zase Claire Madlová představuje, jaký to byl vládní nástroj osvětského despotismu, ale i impuls ke vzniku občanské společnosti (který v podobě Státního pedagogického nakladatelství žil po následující dvě staletí, dodnes sice jedna firma pod značnou SPN existuje, ale jde již o firmu soukromou). Provoz této tiskárny nabídl průhled do zákroků státu při organizaci kulturního života, knižní profese, alfabetizace společnosti, pro růst po-

6 Karel NOSOVSKÝ, *Knihopisná nauka a vývoj knihkupectví československého*, Praha 1927.

čtu čtenářů atd. Tisk učebnic znamenal obrovskou příležitost, ovšem také značnou konkurenci pro stávající tiskaře a knihkupce, protože prodej starých učebnic byl zakázán dekretem, jehož platnost byla vymáhána a jeho porušení trestáno konfiskací. „Staré“ učebnice bylo ovšem možné využívat v soukromé výuce, teprve v roce 1784 bylo rozhodnuto, že se mohou volně prodávat. I v této případové studii je podrobně popsán na základě vytěženého archivního materiálu celý proces, jak se rozhodovalo o přidělení zakázek a ani zde nechybí analýza stížností a jejich řešení. Kapitola je pak doplněna tabulkami nejprodávanějších knih, rozpočtů, příjmů i výdajů.

Další případová studie, opět od Michaela Wögerbauera, představuje „expanzi“, byť nezdařenou Johana Thomase von Trattnera v Praze, mimořádně bohatého člověka, který se řídil při svém podnikání heslem „prací a přízní“ (rozumí se přízní mocných). Wögerbauerem nezůstal zapomenut ani proslulý Schönfeld, pražský tiskařský podnikatel, který je notoricky znám svými novinami, ale který se dokázal i prezentovat jako sběratel (zbytků sbírek Rudolfa II.), výstavbou Růžodolu (na území dnešního Karlína), který dokázal hostit a „blýskat se v anglickém kočáře“. Na jeho příkladu autor konkrétně ukazuje, jak se proměňovaly panovnické strategie během vlády Josefa II. a Leopolda II. Petr Piša rozebral v další případové studii „Při zohlednění skutečné potřeby...“ regulaci knihkupeckých koncesí po roce 1806 v praxi. Konfrontoval úřední nařízení s praxí, která se odráží ve stížnostech, sporech, úřední korespondenci atd. Knihkupectví a knihtiskárny nesměly tehdy vznikat mimo sídla krajských úřadů, výjimkou byla města, kde už takové instituce před rokem 1806 byly (např. Jindřichův Hradec či Litomyšl), výjimkou byl vzhledem ke své geografické poloze také Rumburk. V Liberci byly ale žádosti po dlouhá léta odmítány.

Poslední případová studie se věnuje čtenářským kabinetům, čítárnám, půjčovnám, jejichž fungování nabídlo výzkum proměn způsobů čtení. Její autorka Claire Madlová sleduje i státní zásahy proti nim, např. sdílené čtení v čtenářských kabinetech bylo vnímáno jako velmi nebezpečné, zákazy ovšem postihly i další instituce. Takovým byly např. čtenářské společnosti, které se prosazovaly až v době předbreznové, po nastolení míru v roce 1815. Tyto instituce vlastně vytlačily až veřejné knihovny ve 20. století.

Publikace klade důraz na období vlády Marie Terezie a Josefa II. až do let napoleonských válek, na desetiletí, v nichž probíhaly největší změny a kdy se prosazovaly zásadní trendy. Jednotlivé kapitoly mají svá shrnutí, nechybí samozřejmě obsáhlý soupis literatury (s. 325–353) a pečlivě zpracovaný rejstřík.

Druhou část výstupu představuje *Buchwesen in Böhmen 1749–1848*. Kommentiertes Verzeichnis der Drucker, Buchhändler, Buchbinder, Kupfer-und Stein-drucker, tedy slovník tiskařů, nakladatelů, knihkupců a knihařů, který má návaznost na mezinárodní výzkumy. Publikace přináší nové či podstatně rozšířené, doplněné i opravené informace díky důkladnému archivnímu výzkumu. Představuje jednotlivé reprezentanty i zaměstnance firem či jinak s nimi profesně spjaté osoby, např. známé jen díky podpisu na peticích pražského grémia na jaře 1848. Na stránkách tohoto soupisu se otevírá široké panorama jak geografické, tak profesní. Je tu uvedeno, kdo byl u koho vyučen, kde bydlel, s kým se oženil (poprvé, podruhé atd.), resp. i informace o potomcích a jejich profesním uplatnění. Kde to bylo možné, nechybí ani informace komu kdo odkázal či odkázala firmu. Soupis tedy nabízí genealogii mnoha proslulých rodů, které po desetiletí ovlivňovaly knižní trh. Připomenuta je také, pokud existovala, i veřejná aktivita jednotlivých reprezentantů sledovaných profesí. Je to úctyhodná minuciózní práce. Díky ní je knižní trh ve sledovaném dlouhém období „zalidněn“ a také vzájemně „propleten“. Doplnuje ji rejstřík s odkazy na osobnosti i podrobný soupis literatury a pramenů. Dílo bude užitečnou pomůckou pro domácí odborníky i pro ty, kteří se zajímají o knižní trh ve středoevropském prostoru, ale také metodologickou inspirací pro výzkum dalších období. Takový soupis bude sloužit po generace.

Obě publikace se vzájemně doplňují, byť mohou posloužit i samostatně. Obě jsou výsledkem dlouholeté dobře promyšlené a koncepční práce, ukotvené v systematickém archivním bádání, inspirované mezinárodními výzkumy a také je na nich znát, že autorský tým pracoval s radostí, s touhou objevovat dosud nepoznané, rozklíčovat souvislosti, představit profesní život a záměry těch, kteří dnes zůstávají už jen jakýmsi „symboly“ (př. Schönfeld), ale především inspirovat k dalšímu bádání.

Magdaléna Pokorná

Eva GREGOROVICHOVÁ

Ludvík Salvátor Toskánský (1847–1915), vědec a cestovatel. Z historie habsburské linie v Toskánsku

Praha, Národní archiv 2020, 438 s., 102 obr., ISBN 978-80-7469-102-7.

Zásluhou Evy Gregorovičové, dlouhodobé kurátorky Rodinného archivu toskánských Habsburků uloženého v Národním archivu v Praze, se v říjnu 2017 konala mezinárodní konference o Ludvíku Salvátoru Toskánském. Následně byl vydán

cenný soubor studií o této osobnosti.¹ Už tehdy bylo zřejmé, že nejlepší znalkyně této tematiky se chystá k sepsání syntetického životopisu, který skutečně vyšel s nevelkým časovým odstupem.

Biografie má poněkud komplikovanou, ale díky podrobnému rozpisu obsahu vcelku přehlednou strukturu. Samotný životopis tvoří totiž pouze druhou, ve skutečnosti centrální část knihy a zaujímá zhruba třetinu jejího rozsahu. První část, která by byla vydána na menší samostatnou knižní publikaci, je historií habsburské, přesněji řečeno habsbursko-lotrinské linie, spjaté s Toskánskem. Přináší životopisné medailony Habsburků, kteří vládli Toskánskému velkovévodství v letech 1765–1859, a poté nastiňuje vývoj rodu od sjednocení Itálie a odchodu jeho příslušníků do exilu v Čechách (se sídlem zpočátku v Ostrově nad Ohří, poté trvale v Brandýse nad Labem). Genealogické údaje sahají až po současnou hlavu rodové linie – titulárního toskánského velkovévodu Sigismonda,² který pracuje jako inženýr informatiky ve Švýcarsku a svým životem dokládá adaptabilitu někdejší nejvyšší aristokracie na současné poměry.

V poslední třetině knihy jsou zveřejněny přílohy různého druhu. Bezprostřední doplněk biografie tvoří podrobný přehled biografických dat Ludvíka Salvátora, bibliografie jeho spisů a popis struktury osobního archivu. Značnou pramenovou hodnotu a obecnější dosah mají ediční přílohy, mj. normativní podklady pro výchovu dětí v císařské rodině (1782), habsburský rodinný statut (1839), cestovní zápisky aj.; v některých případech (exemplárně německá závěť Ludvíka Salvátora z roku 1900 na s. 291) by si však byl přepis zasloužil pozornější korekturu. Následují důkladné seznamy využitých pramenů z Česka, Rakouska, Itálie a Španělska (Mallorca); použité fondy nejsou uvedeny pouze u zde zmíněné Královské knihovny ve Windsoru. Textovou část uzavírá bibliografie a identifikační rejstřík osobních jmen, v němž mohly být provedeny drobné opravy a upřesnění.³

Uvedené drobnosti nic nemění na zásadním významu samotného životopisu, prvního uceleného obrazu této osobnosti v češtině. Ludvík Salvátor Toskánský, jedna z nejsvráznějších osobností habsburské dynastie, cestovatel, vědec a filantrop, je v něm zachycen ve všech podstatných stránkách. Eva Gregorovičová zde

1 Eva GREGOROVÍČOVÁ (ed.), *Ludvík Salvátor Toskánský, vědec a cestovatel, v roce 170. výročí narození*, Praha 2018; zpráva: ČCH 118, 2020, s. 557–559.

2 U Sigismondova portrétu na s. 404 je nedopatřením uveden rok narození 1866, tento muž je však samozřejmě o století mladší.

3 Kupříkladu Václav IV. nebyl římským císařem (s. 355); upřesnění by byla na místě zvláště u ilustrátorů spisů Ludvíka Salvátora, například Josef Holas a Jan Hrabě (s. 342), k tomu srov. Prokop TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců*, I, reedice Ostrava 1993, s. 356 a 377.

završila dlouhodobý výzkum, do jehož popředí v posledních letech postavila kombinaci trojího pohledu – biografického v užším smyslu (včetně sledování kontaktních sítí a komunikačních strategií), regionálně historického (se zřetelem k Čechám, Itálii a Mallorce) a konečně pojatého z hlediska vývoje vědních oborů, do nichž Ludvík Salvátor aktivně zasáhl. K hodnocení cestopisných a vědeckých prací Ludvíka Salvátora se sice autorka opakovaně vrací, ale u tohoto tématu odkazuje především na specializovanou zahraniční literaturu. V popředí jejího zájmu stojí sociální a intelektuální prostředí, z něhož vyrůstal a v němž žil tento aristokrat, který si po vyhnání z původní toskánské vlasti našel svůj životní cíl v poznávání Evropy a světa od Ameriky po Austrálii.

Ve zhruba čtyřech desítkách kapitol kombinuje Eva Gregorovičová chronologický a tematický zřetel. Její výklad je plynulý a podložený vždy velmi důkladnými odkazy na archivní prameny a zahraniční literaturu. Sleduje jednotlivé etapy arcivévodova života, v nichž zvlášť významné místo zaujal přesun z Itálie do Čech a jeho zakotvení v novém prostředí. Autorka popisuje jeho cesty za poznáním, systematické výzkumné výpravy, mnohostranné kontakty a směrodatné ekonomické zázemí, neboť výnosné panství Brandýs nad Labem se stalo hlavním zdrojem financí, z nichž arcivévoda financoval své cesty a publikační činnost.

Některé kapitoly si zaslouží zvláštní pozornost nejen se zřetelem k protagonistovi, ale i pro poznání obecnějších stránek kulturních dějin. Z hlediska vývoje vzdělanosti je zajímavě vyložen systém výchovy a výuky potomků velkovévodské rodiny, stanovení jejich detailního denního rozvrhu a pojetí předmětů, v nichž byly děti vyučovány: studium klasických jazyků, literatury a historie jako osvojování morálních vzorců, výuka moderních jazyků jako nástroj panovnické a dvorské konverzace, pojetí aritmetiky se zřetelem k správním povinnostem a geometrie ve vztahu k stavebním projektům, práva a ekonomie jako průprava k vládnutí atd.; zmínku si zaslouží rovněž cílené využívání Diderotovy encyklopedie. Inspiraci k praktickému životu přinášely rovněž přírodní vědy, kreslení a hudba, což vše se později odrazilo v badatelských zájmech Ludvíka Salvátora. A to tím spíše, že individuální studijní program pro něho sestavil významný toskánský učenec Vincenzio Antinori, který programově vycházel z nejnovějších metod a poznatků vyučovaných oborů a měl smysl pro mezioborové přesahy při výchově mimořádně nadaného studenta.

Výjimečně široké vzdělání a schopnost systematického myšlení dovolily Ludvíku Salvátorovi, aby si ve svých 22 letech vytyčil badatelský program (*Tabulae Ludoviciana*, 1869), který měl být pro něho i pro jeho spolupracovníky východiskem k rešeršům a empirickému zkoumání navštívených zemí. Na 69 stranách tisku

zformuloval obecné i detailní otázky, které lze zařadit do moderních přírodních věd (zoologie, botaniky, klimatologie), geografie, historie a památkové péče, jazykovědy, etnologie, demografie, ekonomie atd. K encyklopedickému zodpovídání těchto otázek musel ovšem arcivévoda zorganizovat kontaktní síť odborníků, respondentů a jiných spolupracovníků. Jim věnuje Eva Gregorovičová tři monotematické kapitoly.

První síť vytvářeli spolupracovníci na spisech Ludvíka Salvátora. Byli to jednak informátoři, schopní zodpovědět dané otázky, jednak oslovení vědci z různých oborů a z řady evropských zemí; ti zpracovali odborné stati, které pak arcivévoda začlenil do svých knih jako expertní vyjádření. Padesátku jeho knižních publikací tak zčásti naplnily příspěvky jiných odborníků, které však hlavní autor ústrojně začlenil do textu, opírajícího se o jeho vlastní výzkumy a také o excerpta z publikovaných encyklopedií, knih a statí.

Druhou kontaktní síť představoval mezinárodní ilustrátorský tým, v němž byli zastoupeni především čeští malíři (mj. Quido Mánes a Julius Mařák) a xylografové. Tým vedený krajinářem Bedřichem Havránkem zpracovával dokumentární podklady, které na cestách vytvořil Ludvík Salvátor nebo některý jej doprovázející umělec, a ztvárňoval je do podoby knižních ilustrací. Konečně třetí síť tvořili nakladatelé, s nimiž arcivévoda spolupracoval; nejčastěji to byl pražský Heinrich Mercy,⁴ u vybraných tisků lipští vydavatelé Friedrich Arnold Brockhaus a Leo Woerl. Eva Gregorovičová názorně dokládá, že komunikace mezi nakladateli a urozeným autorem a tudíž i výroba knih byla při jeho neklidné povaze a nesoustavném dodávání částí rukopisů značně komplikovaná.

Tématem obecného dosahu jsou rovněž světové výstavy,⁵ o něž se Ludvík Salvátor celoživotně zajímal, navštěvoval je a na sklonku života jim věnoval drobnou, ale významnou publikaci.⁶ Byl to promyšlený souhrn zkušeností světoběžníka, který v poměrech končícího „dlouhého“ 19. století hledal nástroje mezinárodní komunikace. Intellektuálně založený Habsburk dokázal ocenit hospodářský a technologicko-inovační význam výstav, ale kladl důraz i na jejich kulturní dosah a na

4 E. Gregorovičová nedopatřením uvádí, že nakladatelství Mercy vydalo 37 Salvátorových titulů, a to „v letech 1780–1916“ (s. 156); naproti tomu v bibliografii prací Ludvíka Salvátora správně datuje první z těchto tisků rokem 1868 (s. 234).

5 E. Gregorovičová se na s. 193 zmiňuje o „druhé výstavě v roce 1851“; ve skutečnosti to byla vůbec první světová výstava v Londýně (1851), po níž následovala druhá výstava v Paříži (1855) a poté třetí a zároveň druhá londýnská (1862); srov. Jaroslav HALADA – Milan HLAVAČKA, *Světové výstavy od Londýna 1851 po Hannover 2000*, Praha 2000, s. 19nn.

6 Ludwig Salvator Erzherzog von Österreich, *Einiges über Welt-Ausstellungen*, Prag 1911.

důležitost pro setkávání lidí z různých kontinentů, pro porozumění, toleranci a mír. Skutečnost, že toto stanovisko vyjádřil pouhé tři roky předtím, než příslušník stejné dynastie zahájil první světovou válku, dokládá, jak výrazně se svým humanním smýšlením vzdálil od hlavy císařského domu.

Životopis Ludvíka Salvátora Toskánského přináší mnohostranné poznání. Na jak rozsáhlém heuristickém základě (vedle nezbytného využití archiválií ve Vídni a na Mallorce) je biografie postavena, naznačuje autorka v úvodní charakteristice Rodinného archivu toskánských Habsburků. Jde o 500 kartonů spisů, 2000 map a plánů, 4000 fotografií a množství dalších pramenů, z nichž část je reprodukována ve skvělé obrazové příloze. Tyto prameny se netýkají pouze Toskánska a Čech, ale prostřednictvím zahraniční politiky a mezinárodních vztahů toskánských Habsburků, jejich cest a osobních kontaktů takřka celé Evropy. Vzácná dokumentace k politickým, hospodářským a kulturním dějinám byla dosud intenzivněji využívána pouze italskými historiky, ale jinak zůstává v zahraničí stále málo známá. Kniha Evy Gregorovičové, opatřená německým, anglickým a španělským souhrnem, může přispět k tomu, aby tento jedinečný pramenný soubor vstoupil do širšího povědomí a stal se předmětem soustavného mezinárodního bádání.

Jaroslav Pánek

Arno KERSCHBAUMER

Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl I./IV. Károly király (1916–1921).

2. erweiterte Auflage

Graz 2021, Hersteller Genekult (Laßnitzhöhe), 388 s., ISBN 978-3-9504153-9-1.

Není obvyklé, aby dějepisné práce zásadního významu psali „historici-amatéri“. Takový je právě případ Arno Kerschbaumera, který řadu let působil jako projektový manažer ve Štýrském Hradci, kde žije od roku 1981. Původně se historií zabýval pouze ve volném čase, a to ve spojení s kulturou a lidovými zvyky. Teprve roku 2016 vyšla jeho přelomová studie s názvem *Nobilitace za panování císaře Karla I./IV. (1916–1921)* a o dva roky později následovaná prací *Nobilitace za panování císaře Franze Josefa I. / I. (1914–1916)*.¹ Obě se dočkaly mimořádně kladného ohlasu. Tím ale jeho práce na tomto poli neskončila. V roce 2018 byla publikována spíše

1 Arno KERSCHBAUMER, *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Karl I./IV. Károly király (1916–1921)*, Graz 2016; TÝŽ, *Nobilitierungen unter der Regentschaft Kaiser Franz Joseph I. /*

regionálně zaměřená studie *Úředníci, podnikatelé, důstojníci – rodiny „druhé společnosti“ z Vnitřního Rakouska* a v roce 2021 významným způsobem aktualizovaná studie o nobilitacích Karla I./IV., kterou se zabývá tato recenze.

Ač se to zdá neuvěřitelné, ještě více než 100 let po zániku Rakousko-uherské monarchie neexistuje kompletní seznam všech osob, které byly povýšeny do šlechtického stavu. Tento nedostatek je způsoben několika faktory. První a nejdůležitější spočívá v tom, že evidence nobilitací, kterou v dosud základní práci na toto téma použil i Peter Frank-Döfering (*Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918*, Wien-Freiburg-Basel 1989), vycházela pouze z expedovaných listin, které udílely šlechtické tituly. Ovšem poté, co František Josef I. roku 1868 rozhodl, že pro platnost udělení šlechtictví není vydání diplomu nezbytné a že zásadní je jen jeho rozhodnutí, začal narůstat počet případů, kdy nobilitovaná osoba o listinu vůbec nepožádala (z českých osobností šlo například o historika Wacslawa Wladiwoje Tomka).

Evidence takových povýšení je nesmírně obtížná. Informace o nich se totiž nenachází v bývalém šlechtickém archivu (*Adelsarchiv*), který je dnes uložen v Praze a Vídni či v archivu uherského Ministerstva u panovnického dvora v Budapešti (*Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára – Elnöki iratok*), ale obvykle (a ještě někdy vždy) jen v tisku (většinou v listu *Wiener Zeitung*). Většinou je ale nutné je dohledat v archivu panovnické kabinetní kanceláře v Haus-, Hof und Staatsarchiv či v dosud zcela badateli nevyužitých materiálech c. k. Ministerstva vnitra a uherského Ministerstva a latere.

Z tohoto důvodu je Frank-Döferingova příručka neúplná (navíc eviduje jen rakouská, nikoli uherská povýšení). Stejně tak není kompletní ani seznam nobilitačních řízení na webových stránkách Rakouského státního archivu (*Österreichisches Staatsarchiv*).

Kerschbaumer postupoval jiným způsobem. Jako jeden z vůbec prvních nejen komparoval Frank-Döferingovu práci s tiskem, ale využil také dosud zcela opomíjené fondy – materiály sloužící jako podklady k blahoslavení Karla I. a pozůstatosti osob, které úzce s posledním habsbursko-lotrinským vládařem spolupracovaly: zejména *Nachlass Elisabeth Kovacs, Archivmaterial Vatikan Seligsprechung, Tom I, Ordensverleihungen, Ernennungen, Nobilitierungen und Goldenes Vlies, Causa beatificationis Caroli a domo Austriae. Tom I. Acta Originalia processus super perqui-*

I. Ferenc Józsefkirály (1914–1916), Graz 2018; TÝŽ, *Beamte, Unternehmer, Offiziere – Familien der „Zweiten Gesellschaft“ aus Innerösterreich*, Graz 2018.

sitione Scriptorum a Nachlass Dr. Albin Schager-Eckartsau. Výsledky této práce publikoval zčásti již v roce 2016 ve výše uvedené knize.

Od té doby se Kerschbaumerovi podařilo získat další informace. Týkaly se jak rakouských, tak uherských nobilitací realizovaných zejména v posledních dnech a týdnech před Karlovou rezignací na trůn, tak povýšení, které zcela nepochybně uskutečnil až po svém odchodu do Vídně na zámek Eckartsau v Dolních Rakousích, později ve Švýcarsku i při pokusech ovládnout uherský trůn. Zde je třeba zmínit dosud nepříliš známé povýšení Miklóse Horthyho de Nagybánya do knížecího stavu s titulem vévody z Otranta a Szegedu 27. března 1921.

Zásadní materiály autor dohledal i ve fondech uherského Ministerstva u panovníckého dvora. Opisy uherských nobilitačních listin, jež se nachází v tzv. Královských knihách (lat. *Libri Regii*, maď. *Királyi könyvek*), uherské období česko-rakouských Salbuchů, jsou totiž dovedeny jen do konce roku 1917 (následně jen výjimečně), z dalších měsíců jsou pak zde uvedeny jen soupisy udělení titulů, a to nikoli všechny. Přitom ale informace o povýšeních se v tomto fondu nachází, nebyly ovšem na rozdíl od *Libri Regii* digitalizovány. Další důležité zdroje autor získal i z meziválečných zdrojů: tzv. graciální registratury (*Gratialisregistratur*) z let 1918 až 1933 a šlechtických aktech Úřadu spolkového kancléře a Ministerstva vnitra a kultury (*Adelsakten des Bundeskanzleramtes und des Ministeriums für innere und kulturelle Angelegenheiten*) z let 1933 až 1939, které jsou uloženy v Rakouském státním archivu.

Kerschbaumerovi se díky doslova mravenčí archivní práci podařilo vytvořit seznam snad všech nobilitačních řízení éry Karla I., a to nejen zakončených udělením šlechtického titulu, ale také těch, které schváleny nebyly nebo nestačily být vyřízeny vzhledem k zániku říše na podzim 1918. Nesmírně cenou část knihy představuje soupis nobilitací, realizovaných panovníkem v exilu (do roku 1921) a nobilitací důstojníků na základě Řádu Marie Terezie, který po rezignaci Karla I./IV. udílela řádová kapitula.

Seznam udělených šlechtických titulů (a zamítnutých a nevyřízených žádostí) doplňuje rozsáhlá pasáž, ve které se autor pokouší ve stručnosti zachytit a analyzovat možnosti nobilitací v habsburské monarchii. Právě zde lze podle mého názoru najít jisté slabiny práce. Kerschbaumerovi se v mnoha případech podařilo najít dosud neznámé dokumenty, je však otázkou, zda je úspěšně analyzoval.

V případě kapitoly „*Ein systemmäßiger Ritterstand für Generale?*“ zmiňuje plán c. a k. Ministerstva války, podle něhož by měli generálové po třiceti letech služby nárok na rytířský stav, čímž by se odlišili od níže postavených důstojníků,

kterým mělo dále náležet jen prosté šlechtictví. Tuto událost ale autor nezasazuje do kontextu. Nerealizovaný plán byl s největší pravděpodobností odrazem proměny udílení šlechtictví státním úředníkům. Ti sice bývali od zrušení nobilitačních paragrafů roku 1884 do šlechtického stavu povyšováni až po dosažení V. hodnostní třídy, zato však udělený titul korespondoval s jejich pozicí ve státní službě (V. třída – prosté šlechtictví, IV. – rytířský stav, III. a vyšší – stav svobodných pánů).

Podle mého názoru nejsou přesné ani závěry kapitoly „*Der kaiserlich österreichische Militär-Maria Theresien Orden*“. V ní autor rozvíjí hypotézu, podle které nešlechticci nositelé tohoto řádu získávali pouze osobní šlechtictví, nikoli dědičný titul. Vychází přitom z (jím objevených a dosud nereflektovaných) případů rodin von Thierry a Altmann von Waffenheim, pozůstalých po důstojnících, kteří o titul na základě řádu nepožádali. V jejich případě došlo k nobilitaci až panovnickým rozhodnutím prostřednictvím diplomu.

Kerschbaumer ovšem nebere v úvahu zmíněné nejvyšší rozhodnutí Františka Josefa I. z 20. července 1868, kterým císař nařídil, že pro platnost nobilitace je zásadní nejvyšší rozhodnutí. Tento výnos se nepochybně vztahoval i na nositele Řádu Marie Terezie. Opomíjí také fakt, že v Uhrách nebylo možné udílet šlechtický titul pouze *ad personam* a rakouská strana by nepochybně nepřipustila, aby důstojníci s předlitavským občanstvím byli udílením osobního šlechtictví tak zásadně znevýhodněni oproti svým kolegům ze Zalitavska. Proto je více než pravděpodobné, že i bez diplomu (což bylo za první světové války spíše pravidlem než výjimkou) měli nositelé tohoto řádu a jejich rodiny okamžitě po vyznamenání nárok užívat šlechtický titul.

Toho se týká i změna stanov řádu, které se roku 1894 přizpůsobily dualistické struktuře podunajské monarchie – místo rytířského stavu a stavu svobodných pánů dědičných zemí bylo s nabytím řádu spojeno rakouské či uherské prosté šlechtictví a rakouský stav svobodných pánů nebo uherský baronát. Došlo ale i k další úpravě předpisů: zatímco podle původních stanov z roku 1757 bylo nutné o baronát požádat a udílen byl prostřednictvím panovnické listiny (rytířský, resp. později šlechtický titul získával důstojník automaticky spolu s řádem), po úpravě z roku 1894 bylo výslovně uvedeno, že musí o tento titul jen požádat. O vydání listiny řeč nebyla. De facto tedy stačilo podat žádost panovnické kanceláři či ministerstvu vnitra a užívat titul pouze na základě tohoto kroku. To se stalo aktuálním zejména v posledním roce existence Rakousko-Uherska, kdy Ministerstva vnitra obou částí říše již nestačila zhotovit řadu nobilitačních listin.

Výše uvedené připomínky jsou ovšem spíše příspěvky do diskuse než kritikou. Faktem je, že Kerschbaumerova aktualizovaná práce je vědeckým počinem mimořádného významu a můžeme předpokládat, že nahradí dosud užívaná a zastaralá kompendia typu zmíněné studie Petera Frank-Döferinga.

Jan Županič

Frauke WETZEL

Heimisch werden durch Geschichte. Ústí nad Labem 1945–2017

(= Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Bd. 144)

Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2021, 364 s., ISBN 978-3-525-37093-3.

Dějiny Ústí nad Labem po druhé světové válce jsou tématem, kterým má smysl se zabývat nejen kvůli pochopení vývoje samotného města, ale také z hlediska obecnějších problémů poválečného Československa. K těm patří zejména důsledky nuceného vysídlení německého obyvatelstva nebo například otázky související s vývojem průmyslu, jehož bylo Ústí nad Labem významným centrem. Poválečný vývoj byl slušně zpracován v devadesátých letech v celkových *Dějínách města Ústí nad Labem*,¹ nicméně řada důležitých témat zde nemohla dostat takový prostor, jaký by si zasloužila.

Frauke Wetzel se zabývá kulturní vědou a působila po několik let v Ústí nad Labem jako kulturní manažerka. Práce *Heimisch werden durch Geschichte* (*Zdomácnění prostřednictvím dějin*) vznikla jako její disertace. Kniha nemá ambici být uceleným přehledem dějin města po druhé světové válce. Ústí nad Labem autorce slouží především jako příklad českého pohraničního města, na kterém zkoumá, jak se nové obyvatelstvo po válce identifikovalo s městem a regionem, jak vznikala obraz města, se kterým se mohli obyvatelé ztotožnit, a kdo ho vytvářel. Zároveň práce sleduje vztah bývalých německých obyvatel k městu jako ztracenému domovu a zabývá se rovněž vzájemným vztahem bývalých a současných obyvatel. Ústředním tématem knihy je tedy konstrukce identifikace s konkrétním místem či představou o něm. Důležitým pojmem je německý výraz *Heimat* a jeho české protějšky domov a vlast, jejichž rozdílné konotace autorka v úvodu rozebírá. Pro Wetzel je podstatný proces nacházení domova, respektive „zdomácnění“, který zakomponovala i do názvu knihy. Vnímá jej jako proces, ve kterém současně působí ideologický vliv politi-

1 Kristina KAISEROVÁ – Vladimír KAISER (eds.), *Dějiny města Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1995.

ků a různých organizací, ale zároveň v něm hraje velmi důležitou roli individuální prožitek každého jednotlivce.

Samotný přehled dějin města po druhé světové válce (s exkurzem do dřívějšího období) je představen jen stručně v první kapitole a nepřináší nic překvapivého. Velký prostor je naopak věnován národnostnímu složení nového obyvatelstva v poválečném Ústí nad Labem, které je analyzováno ve druhé kapitole. V kontrastu se záměrem československých úřadů vytvořit v pohraničí po vysídlení Němců sociálně a etnicky homogenní společnost bylo národnostní složení obyvatel velmi pestré. Kromě Čechů (starousedlíků a nově příchozích) to byli například Slováci, Ukrajinci, Poláci, Maďaři. Pochopitelně se zde autorka věnuje i Němcům, kteří zde zůstali (odborníci, antifašisté a Němci ze smíšených manželství), samostatně je pak rozebrána problematika německojazyčných židů.

Velkou pozornost věnuje Frauke Wetzel Romům, kteří nebyli ze strany úřadů vnímáni jako samostatná národnost, nýbrž sociální skupina, a byli vystaveni silnému asimilačnímu tlaku. Specifickou skupinou byli reemigranti ze Sovětského svazu, Německa, Francie a dalších zemí. Dále zde žili Řekové, kteří uprchli před občanskou válkou. Jak autorka správně upozorňuje, měla na proces budování vztahu obyvatel k městu a regionu kromě značné etnické diverzity vliv také velká fluktuace obyvatelstva, přetrvávající nejméně do šedesátých let.

Samostatná kapitola je věnována přejmenování ulic, náměstí, parků a dalších veřejných míst. K němu docházelo v několika fázích. Bezprostředně po válce byly odstraněny německé názvy a přejmenována prostranství upomínající na německé osobnosti. Další přejmenování v intencích komunistického režimu se uskutečnilo počátkem padesátých let. S rozrůstáním města a přičleňováním okolních obcí následovala v osmdesátých letech další vlna přejmenování a pojmenování nových ulic, během které se do veřejného prostoru vrátila jména německých osobností, byť jen výjimečně (Karl May, Richard Wagner, malíř Ernst Gustav Doerell). K poslední vlně přejmenování pak došlo po roce 1989. Názvy veřejných prostranství zkoumá autorka z hlediska jejich vlivu na pocit sounáležitosti obyvatel s městem, přičemž konstatuje, že tato funkce byla v Ústí nad Labem poměrně malá vzhledem k častému přejmenovávání a skutečnosti, že jen ve výjimečných případech byla veřejná prostranství pojmenována po regionálních osobnostech, případně byly tyto regionální osobnosti většinou obyvatelstva vnímány negativně.

Vzpomínkové kultuře se Frauke Wetzel věnuje i v další kapitole, která se zabývá pomníky a výročími. V jejích případech byla po skončení druhé světové války a vysídlení Němců zřejmá snaha zdůraznit národnostně české prvky v dějinách Ús-

tecka, integrovat tuto oblast do národních českých dějin. Tuto funkci velmi dobře plnil pomník Přemysla Oráče ve Stadicích, zřízený zde již v roce 1841 šlechtickým rodem Nosticů, který byl po válce využíván k významným symbolickým aktům, jako bylo slavnostní předávání dekretů o vlastnictví konfiskované půdy a zemědělského majetku novým českým majitelům v roce 1946. Tehdejší interpretace významu pomníku byla vyjádřena nově doplněným nápisem „Vláda vrátila se do rukou tvých, ó lide český“. Podobně symbolický význam byl přisuzován pomníku, připomínajícímu husitské vítězství v bitvě Na Běhání v roce 1426. První pomník z roku 1926 byl zničen nacisty za druhé světové války, ale v padesátých letech byl postaven nový, který v osmdesátých letech musel ustoupit těžbě uhlí. Autorka se věnuje i vzpomínkové kultuře po roce 1989, například odhalení pamětní desky obětem tzv. ústeckého masakru z 31. července 1945 na mostě dr. Edvarda Beneše v roce 2005.

Poměrně důležitou úlohu v procesu vytváření vztahu obyvatel k městu a regionu přisuzuje autorka zprostředkování a popularizaci historie prostřednictvím muzea, výstav, časopisů, odborných knih a spolků. Upozorňuje například na skutečnost, že navzdory snahám politické moci navazovala práce ústeckých muzejníků po válce do velké míry na jejich německé předchůdce, například překládáním výstavních textů. Pozornost je věnována také odborným i popularizačním aktivitám po roce 1989 zaměřeným na téma česko-německých vztahů, jejichž významným centrem se stalo právě Ústí nad Labem. Připomenuta je též poválečná historiografická a vlastivědná produkce vysídlených Němců z Ústí nad Labem, zejména životní dílo nejvýznamnějšího německého ústeckého historika Franze Josefa Umlaufa *Geschichte der deutschen Stadt Aussig* a jeho recepce v prostředí vysídlených ústeckých Němců.²

Samostatnou kapitolu věnuje Frauke Wetzels otázce, jak o Ústí nad Labem pojednávaly dobové cestovní průvodce, obrazové knihy a zprávy o cestách. Rozebírá, jakým způsobem čeští, převážně místní autoři konstruovali obraz města, jaké aspekty zdůrazňovali a jaké pomíjeli. Obraz ztraceného domova pozoruhodným způsobem zprostředkovává analýza textů a fotografií od autorů z řad vysídlených Němců, které vyšly v samostatných publikacích, jako například knize Maxe Riedla *Das heutige Nordböhmen*,³ nebo byly publikovány ve vysídleneckém tisku, především časopise *Aussiger Bote*.

2 Franz Josef UMLAUFT, *Geschichte der deutschen Stadt Aussig. Eine zusammenfassende Darstellung von der Stadtgründung bis zur Vertreibung der Deutschen*, Bayreuth 1960.

3 Max RIEDL, *Das heutige Nordböhmen. Ein Tatsachenbericht in Wort und Bild*, München 1958.

Poslední kapitola se věnuje Severočeským tukovým závodům, dřívějším Schichtovým závodům, vedle chemičky nejvýznamnějšímu průmyslovému podniku v Ústí nad Labem. V duchu zaměření knihy je zde spíše než vývoj firmy tematizován obraz firmy a rodiny Schichtových v kolektivní paměti vysídlených Ústečanů i nových obyvatel, nejznámější produkt firmy mýdlo s jelenem jako místo paměti nebo otázka zaměstnávání Němců a Romů v poválečné továrně.

Jak již bylo řečeno v úvodu této recenze, kniha Frauke Wetzel není uceleným přehledem dějin Ústí nad Labem po druhé světové válce. Přesto přináší díky vhodně zvoleným tématům mnohostranný pohled na vývoj města, a především na jeho poválečné i předválečné obyvatele. U nich stojí v popředí zájmu autorky především jejich vztah k městu a regionu, ale čtenář se dozví mnohé i o jejich mentalitě. Oceňuji zejména komplementární analýzy vybraných témat z hlediska poválečných, především českých, i předválečných, především německých, obyvatel Ústí nad Labem. Další skupina, které autorka přisuzuje velký význam, Romové, vychází z hlediska zkoumání identifikace s městem naopak v podstatě naprázdno. To je dáno hlavně nedostatkem toho typu pramenů, o které se práce opírá. K důkladnému zpracování tohoto tématu by byl zapotřebí mnohem rozsáhlejší výzkum a jiné metody práce (toho je si ostatně autorka vědoma a naznačuje to v úvodu).

Frauke Wetzel se nepokouší zevšeobecnit závěry učiněné v Ústí nad Labem, a to je správně, protože i v rámci severních a severozápadních Čech byl proces identifikace nových obyvatel s jejich novým domovem v jednotlivých městech z různých důvodů odlišný – například v Liberci byla situace jiná než v Ústí nad Labem. Přesto mají mnohé její závěry širší platnost než jen pro samo zkoumané město.

Lze si jistě představit využití některých písemných pramenů, které autorka opomněla, její výběr archivních i publikovaných pramenů včetně dobového tisku je však poměrně reprezentativní a tvoří solidní oporu pro její závěry. Práci by ovšem prospěla rozsáhlejší práce s pamětníky (autorka natočila deset rozhovorů, ale jen část z pamětníků zažila dobu krátce po skončení druhé světové války a jen jediný z narátorů má úzký vztah k romskému prostředí).

V textu je, bohužel, poměrně velké množství faktografických chyb a nepřesností. Např. není pravda, že by z československých měst byly za druhé války bombardovány jen Ústí nad Labem, Chomutov a Praha (s. 22). Výsledky obecních voleb na jaře 1938 jsou v knize prezentovány jako výsledky prosincových doplňovacích voleb do Říšského sněmu (s. 34). Dobově podmíněné texty českých historiků z 60. let jsou mylně datovány do 90. let (s. 203). V medailonku ústeckého architekta a urbanisty Vladimíra Provazníka autorka pracuje s některými životopisnými

údaji jeho jmenovce-spisovatele, což následně ovlivňuje její hodnocení Provazníkovy vztahu k Ústí nad Labem (s. 246–248). Podobných omylů by se dalo jmenovat ještě několik.

Přes tyto kritické výhrady se domnívám, že kniha Frauke Wetzel je přínosná pro poznání poválečného Ústí nad Labem i širšího regionu a jeho obyvatel. Vysvětluje příčiny řady problémů, které si tento kraj nese dodnes. Právě otázka identifikace obyvatel s městem a krajem zůstává i v dnešní době jedním z nejpálčivějších problémů této oblasti, na jehož řešení závisí do značné míry její budoucnost. I proto si myslím, že kniha by měla vzbudit zájem širší české veřejnosti zejména v severozápadních Čechách, ale nejen tam. Z tohoto důvodu bych uvítal její brzké vydání také v českém překladu.

Tomáš Okurka

Stanislav HOLUBEC

Nešťastná revolucionářka. Myšlenkový svět a každodennost Luisy Landové–Štychové (1885–1969)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Historický ústav AV ČR 2021, 456 s., ISBN 978-80-7422-809-4 (NLN), ISBN 978-80-7286-379-2 (HÚ).

Stanislav Holubec na úvod své knihy o anarchistce, komunistce, etablované ikoně režimu i ženě v domácnosti Luisy Landové–Štychové shledává šest důvodů, proč se jí zabývat. Na prvním místě uvádí absenci většího množství moderních životopisů političek 20. století, ovšem jmenuje příklady především z první poloviny tohoto století a je třeba připustit, že v té době žen v politice nebylo právě nepřehledné množství. Zároveň je třeba zvažovat, že hlavní hrdinka tohoto díla žila ještě hluboko v jeho druhé polovině, a práci je tak možné považovat za jistý druh průkopnictví k modernímu výzkumu žen do politiky zainteresovaných v padesátých a šedesátých letech 20. století. Za druhý důvod pro výzkum považoval autor existenci korespondence, deníků a zápisků odhalující soukromý život, což je z poněkud jiného úhlu pohledu zopakováno i v důvodu šestém. Třetím důvodem je určeno „outsiderství“ provázející podle autora sledovanou osobnost s výjimkou několika krátkých období po celý život. Za čtvrtý důvod pokládá Stanislav Holubec její obecně malou známost, čemuž by se možná dalo oponovat: záleží na úhlu pohledu. A pátým důvodem se stala již zmiňovaná délka veřejného působení probíhající v několika státních útvech a politických režimech. Takto pojmenované důvody jsou nepochybně

dost silné k tomu, aby byl výzkum nejen započat, ale i doveden do finále v podobě vydané monografie.

Život Luisy Landové–Štychové, rozené Aloisie Vorlíčkové, je v práci pojat v principu chronologicky, rozdělený do období nejen podle fází života protagonistky, ale i s ohledem na periodizaci velkých dějin, což se v jejím případě nemuselo vždy úplně shodovat. Bližším pohledem je zřejmé, že docházelo v některých případech k lehkému zpoždování a Luisa – jak je s patřičným odůvodněním hlavní hrdinka striktně nazývána – uměla hájit ideály, které odpovídaly době právě minulé. Na začátku je vykreslena dívka z ekonomicky ne úplně slabé, ale také ne zcela šťastné rodiny, která vzdoruje okolnostem způsobem odpovídajícím době dozívajícího mocnářství: věnuje se literatuře a dokonce má možnost studovat herectví. Teprve když se dosavadní materiální zabezpečení zlomí nepříznivým směrem, radikalizují a tříbí se její názory. Ovšem nikdy vlastně tak zásadně, aby opustila středostavovské principy jako měřítko blahobytu, formalismu i vzpoury, ať už vlastní či společnosti kolem.

Celým Luisiným životem se vine astronomie, kterou nikdy nevystudovala, ale vždy se angažovala v její propagaci a na spolkových platformách se čas od času dostávala do střetu s vědeckou obcí tohoto oboru. Za neutuchajícím a dlouhodobým zájmem nestála ani tak snaha po doplnění vzdělání v zajímavém odboru, ani zájem uplatnit se pracovně, či náklonnost k celoživotnímu partnerovi, úředníkovi pražského magistrátu Jaroslavu Štychovi, jako její důsledně pěstovaný a propagovaný odpor vůči náboženství (ve skutečnosti patrně víc antiklerikalismus než ateismus, i když se takovému výkladu bránila), který ji vedl k jednoduchému přesvědčení, že důkladný a obecně dostupný náhled do vesmíru musí každého přesvědčit o správnosti právě tohoto postoje. Zatímco tyto myšlenky jsou patrné až do poloviny 20. století, řada dalších Luisiných postojů z doby končící monarchie byla ovlivněna dobovou módou a víceméně jí samotnou opuštěna už v meziválečném Československu. Z těchto časů jsou popsány jak její zahraniční cesty, tak především sportovní aktivity. Ty jí patrně původně nebyly vlastní, ale získala k nim náklonnost, nebo je prostě považovala za užitečné, když jejich organizace čas od času přispívala k vylepšení rodinného rozpočtu. Z dnešního pohledu zajímavé bylo i vytvoření jedné z organizací levicových skautů, stojících mimo Svojsíkova Svazu skautů, již s manželem Jaroslavem věnovala nemálo času i sil.

Obě války, které prožila, jsou rekonstruovány především na základě ego-dokumentů a je patrný jednoduše viditelný rozdíl. Zatímco v době té první se zrodila profesionální politička s nezanedbatelným sklonem k anarchismu, během druhé je

zpětným pohledem zřejmě nejvýraznější snaha přežít, v žádném případě však ne za cenu kolaborace. Důvodem může být na jedné straně to, že nacisté opravdu nebyli c. a k. vládní radové starého Rakouska a dráždit je bylo nebezpečné, a na straně druhé to však možná byla i větší opatrnost zkušené ženy, která navíc v nelehké době přišla o manžela a dávala si pozor, co stojí za to poznamenat a jaký názor uchovat na papíře.

Politická kariéra Luisy Landové–Štychové je v knize zpracována rovněž primárně její vlastní optikou doplněnou komparací v čase (včetně zaznamenaných retuší názorů pocházejících především z padesátých let 20. století) a komentářem autora. Práce je dokonale vytvarována podle dochovaných ego-dokumentů, včetně odborných komentářů, ale možná by jí prospělo větší odpoutání se od tohoto pramene (byť v závěrečném soupisu je dlouhá řada nejrůznějších jiných informačních zdrojů). Pak by bylo třeba možné srovnávat i s jinými ženami v politice meziválečného Československa než s těmi, o kterých se zmiňuje sama Luisa, ale týká se to i stranických kolegyň, které zároveň s ní (nebo proti ní) překročily dělicí čáru změny politického systému na konci 40. let 20. století. Autor by možná dospěl k názoru, že jeho hrdinka nebyla *nešťastnou* revolucionářkou: možná nanejvýš *zklamanou*, ale ani to není zřejmě to správné pojmenování. Politické a obecně veřejné působení Luisy Landové–Štychové bylo různě intenzivní, ale poslanecký mandát v parlamentu získala pouze v Revolučním národním shromáždění roku 1918 jmenováním a následně v letech 1920 a 1925 do sněmovny volbou na dvě funkční období. Do komunální politiky Prahy, kde většinu svého života bydlela, se jí podařilo proniknout až v padesátých letech 20. století, kdy se stala členkou pléna národního výboru hlavního města. Pro aktivní veřejné působení jí zůstávaly k dispozici především stranické orgány (různé, podle doby a okolností), v nichž nebyla bez vlivu. Dále pak nejrůznější spolkové platformy až do počátku 50. let 20. století, než došlo k jejich likvidaci v podobě založené v 60. letech 19. století. Což byla přesně ta forma, v níž se Luisa Landová–Štychová realizovala a uměla ji využívat pro šíření svých myšlenek a nápadů. Obecně šlo v tomto směru o poněkud nevyrovnanou dráhu kolísající od čelných, byť nikdy ne špičkových, pozic po úplné ústraní, ale byly to téměř pokaždé její vlastní postoje, které propagovala. Že se ne vždy v této podobě potkaly s dobou a příslušnými stranickými hesly, je jiná otázka.

Anarchistka, socialistka a komunistka zastávající velmi často deklarativně hraniční radikální názory se vlastně nikdy nezbavila svých středostavovských východisek a jimi daných norem. Byla dobrá v negativním vymezování se (což platilo i o zdánlivě kladně postaveném feministickém programu), ale viditelně hůř se jí

vedlo při propagování pozitivních myšlenek: věděla, co je špatně, ale ne úplně srozumitelně uměla definovat, jak by to mělo být dobře. Ačkoliv se o ní současníci vyjadřovali jako o charismatické bytosti, populárnější byla nesporně Františka Plamínková, dáma schopná určovat módní trendy a zároveň se přezíravě vyjadřovat nejen o svých politických odpůrcích. Politické programy Landové–Štychové nebyly nezajímavé, ale prohrávaly například s pregnantně formulovanými vizemi Fráni Zemínové. Ostentativní pohrdání vlastní vizáží, které s oblibou kritizovali mimo jiné novináři agrárníckého *Venkovu*, nemělo šanci v porovnání právě s agrárníckou poslankyní a senátorkou Annou Chlebounovou, ačkoliv ta ve svém šátku uvázaném pod bradou a vysokých šněrovacích botkách prakticky vždy vzdálených dobové módě, se zdála být v tomto směru její soupeřnicí. Jenže rozdíl – ostatně zaznamenaný velmi citlivě voliči – byl právě v pozitivním vymezení Chlebounové. Ta sice – jako matka šesti dětí – nepodporovala potratový zákon, ale ztotožňovala se se svými voličkami: oblékala se jako ony, znala jejich problémy, protože je na vlastní kůži žila. Kdežto Landová–Štychová svými černými šaty bez ozdob protestovala proti středostavovskému vkusu, potažmo morálce, které také nejenom sama důvěrně znala, ale rovněž v nich přes veškerou revoltu byla vlastně celý život pevně ukotvená. Patrně i proto v jejím politickém programu nebyla zásadní sociální témata, která by se dala očekávat od výrazně levicově orientované političky. I v myšlence koldomů, která je v knize celkem podrobně rozvedena, vytvářela „osvobození ženy“ na principu existence obslužného personálu, který by naopak byl velmi „neosvobozený“. Tím vším prohrávala, podle interpretace Stanislava Holubce, aniž by přesně věděla proč. Přitom patřila, jako všechny její uváděné soupeřnice, ke generaci žen, která musela být striktně cílevědomá a pracovitá, jinak by nepřekročila dobou a společenským vnímáním dané mantinely.

V padesátých letech 20. století se Luisa Landová–Štychová, přes úpornou snahu o přiřazení k aktuálním názorovým proudům vládnoucího hnutí, stala reliktem minulosti. Byla vhodná jako figura bojovnice, kterou je nejlépe uzavřít do prosklené vitríny, aby sloužila jako vzor a příklad, ale zároveň už se nemohla příliš míchat do současného dění. Pokud se přidala únava z věku a nemoci, nebylo těžké nechat se ovládnout zatrpklostí a pocitem nevděku a zmaru. Autor knihy považuje za výmluvnou fotografii Luisiny vnučky ve výsadkářské kombinéze a vojenských botách z doby celostátní spartakiády v roce 1955, ale o Luisině životě v obrazové zkratce asi podstatně víc vypovídá jiná fotografie z přibližně stejné doby, publikovaná jen o čtyři stránky dál. V časech, kdy slavnostní oblečení sestávalo mnohdy z rádiovky nebo pionýrského šátku jako rozhodujících atributů, se anarchistka, socia-

listka a komunistka Luisa Landová–Štychová nechala zvěčnit v klobouku, s kožešinou přes ramena a se státními vyznamenáními na klopě. Přes veškeré protesty a radikální názory nikdy ve své podstatě nepřestala být ženou, která má služku v domácnosti a nevzdá se jí ani vlivem dluhů, ani v důsledku změny politického zřízení.

Marie Macková

Marcela RUSINKO – Vít VLNAS (eds.)

Sobě ke cti, umění ke slávě. Čtyři století uměleckého sběratelství v českých zemích

Brno – Plzeň, Books & Pipes – Západočeská galerie v Plzni 2019, 369 s., ISBN 978-80-7485-197-1 (BP), ISBN 978-80-88027-35-5 (ZpčG).

Vizuálně důstojná publikace, doprovázející stejnojmenný výstavní projekt realizovaný na přelomu let 2019 a 2020, zrcadlí obnovený (umělecko)historický zájem o fenomén sběratelství. Tento zájem a publikační aktivita se podstatným způsobem pojí s osobností Lubomíra Slavička.¹ Právě jeho nedávnému životnímu jubileu jsou výstava a její doprovodná publikace připsaný. Výstavní projekt „přichází s ambicí vizuálního a interkulturního dialogu soukromých kolekcí novověku i moderní éry, starého i moderního umění“ (s. 10). Jde tu o připomenutí stěžejního významu soukromého uměleckého sběratelství v naší kulturní historii, které se nezastavuje před historickými zemskými hranicemi, ani na předporozumění v podobě hierarchizace „center“ a „periferií“.

Ambiciózní projekt se neuskutečnil v Praze, ale v Plzni, v Masných krámech, novogoticky přestavěném středověkém objektu, proměněném na výstavní prostor. Prvoplánový kontrast praktického a účelového, historicky vlastně „konzumního“ místa a jeho duchovně povznášející náplně leckdy přesně odráží mnohvrstevnatou povahu a motivaci sběratelství u pragmaticky smýšlejících lokálních elit. Patří

1 Klíčová je v tomto ohledu Slavičkova publikace *„Sobě, umění, přátelům“: Kapitoly z dějin sběratelství v Čechách a na Moravě 1650–1939*, Brno 2007. Pro další období zpracovala toto téma pod vedením Lubomíra Slavička editorka recenzované publikace Marcela Rusinko (Chmelařová) v disertaci *Cesty soukromého sběratelství moderního umění v českých zemích v letech 1948–1965* (Seminář dějin umění, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno 2016). Práce vyšla tiskem jako: *Snad nesbíráte obrazy? Cesty soukromého sběratelství moderního umění v českých zemích v letech 1948–1965*, Brno 2018. Z bohatých aktivit druhého editora publikace, Víta Vlnase, připomeňme alespoň výstavu a katalog *Obrazárna v Čechách 1796–1918* [katalog výstavy, uspořádané Národní galerií v Praze u příležitosti dvoustého výročí založení Obrazárny Společnosti vlastenec-kých přátel umění v Čechách], Praha 1996.

sem touha po povznesení (*sobě ke cti*), ať už sociálně – mezi skutečné elity, nebo duchovně – „nad břicho“. Ruku v ruce s tím kráčelo – podobně jako dnes – chápání umění jako investice či jako součást „směny kapitálu“. Samozřejmě se nabízí otázka, do jaké míry představují Masné krámy v Plzni místo, pro které byla výstava cíleně připravena, jak je řečeno v úvodu publikace. Na to poukázala jedna z reflexí výstavy, která u ní postrádala „spojení s regionem, kde je představována. Za předpokladu, že majoritními návštěvníky galerie budou místní lidé a obyvatelé z blízkého okolí, by bylo asi přece jen vhodnější zaměřit se na vyzdvížení několika osobností, s nimiž se mohou lidé snáze identifikovat a jejichž činnost ovlivňovala místní percepci a interpretaci výtvarného umění. V tomto pojetí je ale možné soubor vystavit kdekoliv jinde.“²

Editori publikace netají, že z hlediska předchozích výstavních projektů³ nejen pro dané tematické pole by se jako logická volba nabízela Národní galerie v Praze pro své organizační, sbírkové i situační zázemí. V současné době nastavené „směrování a odborná situace této instituce v posledních čtyřech letech (včetně komplikování či v některých případech spíše ignorování spolupráce s regionálními galeriemi) účast Národní galerie od počátku vylučovaly“ (s. 11). Prvotní organizační komplikace se podle editorů rychle proměnila v impuls, který otevřel cestu inovativní koncepci projektu, spočívající v důrazu na prohloubení zájmu o regionální fondy spolu s hledáním lokálních alternativ uměleckého kánonu.

Struktura knihy přirozeně vychází z podoby výstavy, přesto se objevuje dílčí překvapení. Po editorském úvodu přichází zhruba třistastránkový katalog představující čtyři staletí uměleckého sběratelství v českých zemích na příkladech vybraných sbírek. Každou sbírku (resp. osobnost sběratele) představuje obecný medailon, zpravidla doprovázený fotografií či portrétem, následuje textové a obrazové přiblížení alespoň jednoho uměleckého díla, se sbírkou spojeného. Katalogová část má dvacet dva autorů, autorství se často střídá i v rámci textů o jedné sbírce. Příklad: charakteristiku sbírek Thun-Hohensteinů napsal Vít Vlnas, zatímco talířem s výjevem Snu Konstantina Velikého z jejich sbírek se zabýval Jiří Fronek. Výklad o dvou olejomalbách z jejich sbírek podali další dva autoři. V případě Paridova soudu Olga Kotková, u Kleopatřiny hostiny to byl Tomáš Valeš.

2 Jan ŠTĚPÁNEK, *Co se ztratilo v textu a čase. O sběratelství umění* [recenze], artalk.cz, 20. 11. 2019, <https://artalk.cz/2019/11/20/co-se-ztratilo-v-textu-a-case-o-sberatelstvi-umeni/> (ověřeno 7. 4. 2022).

3 Kromě výše zmíněné přehlídky *Obrazárna v Čechách 1796–1918* jde zejména o výstavy Národní galerie *Artis pictoriae amatores. Evropa v zrcadle pražského barokního sběratelství* (1993) a *Osudová zalíbení. Sběratelé moderního umění I. 1900–1996* (1996).

Katalogovou část tak lze charakterizovat selektivní „ne-dořečeností“ a fragmentarností, kde bylo zjevně cílem upřednostnit méně známé a mladší kolekce, ale zároveň zcela nevynechat klíčová jména typu Rudolf II. Výsledný obraz může být podle volby čtenáře: komplexní i nahodilý. První část katalogu – období manýrismu a baroka, přesněji řečeno kolekcí, které vznikly nebo začaly vznikat před 19. stoletím – zastupují texty o rudolfinských sbírkách, sbírkách Černínů z Chudenic, Thun-Hohensteinů, Salm-Reifferscheidtů a Strahovské obrazárně. Proporčně první dvě ze čtyř století uměleckého sběratelství zabírají jednu šestinu katalogu.

Zbytek patří „moderním“ sběratelům 19. a 20. století. Žádného předělu není zapotřebí. Šlechtická jména doplňují a postupně střídají milovníci umění z řad měšťanských, podnikatelských či intelektuálních kruhů. Je symbolické, že vedle sebe stojí šlechtic a podnikatel, dva sběratelé skutečně evropského formátu, kteří v našich zemích působili na přelomu 19. a 20. století – Jan II. z Lichtenštejna a Vojtěch (Adalbert) Lanna mladší. Katalog završují sběratelé spojení především s moderním uměním, jakými byli Vincenc Kramář, Emanuel Hloupý, František Čerovský nebo Václav Butta. V této skupině našel místo také literární historik Arne Novák, který patřil „mezi známé příznivce dobového výtvarného umění“, byť „o jeho vlastních příležitostných nebo záměrných akvizicích [...] stále víme velmi málo“ (s. 178).

Čtenářským překvapením je samostatně vložený *Příběh Kubišтова Paridova soudu*, řazený za katalogem (autor Roman Musil, s. 308–321). Jak je řečeno v jeho závěrečném zhodnocení (s. 321), dotýká se důležitých aspektů vývoje české společnosti v meziválečné a poválečné éře. Prostřednictvím jednoho díla čtenář nahlíží do fungování uměleckého provozu státních a soukromých galerijních institucí, ale i polemik ohledně jejich poslání. Seznámí se s formováním sběratelské komunity, prvorepublikovým vzepjetím soukromého sběratelství, jakož i následným pádem a perzekucemi po roce 1948. Logika řazení tohoto příběhu v publikaci *Sobě ke cti, umění ke slávě* se patrně odvozuje od těsného spojení Kubišтова obrazu s dějinami Západočeské galerie v Plzni, kam jej roku 1960 zakoupil první ředitel galerie Oldřich Kuba. Díky jeho akviziční strategii má tato instituce jednu z nejkvalitnějších sbírek českého kubismu.

Kapitola o Kubištově obrazu disponuje kromě obligátní reprodukce předmětného díla také příkladnou dokumentací včetně citací a reprodukcí historických pramenů (fotografie, dopisy) z archivu Západočeské galerie. Dozvídáme se mnohé o společenském pozadí a hmotné situaci rodin soukromých sběratelů umění. Dopis řediteli Kubovi z 20. března 1960: „... peněz [za Kubištův obraz] by bylo použito

k výživě dětí mého syna, který je v pracovním táboře ve Valdicích“ či jiný dopis řediteli téhož data: „... svoji mzdou již nemůže stačiti na obživu svých dvou dětí, že by Vám umělecké dílo mistra Kubišty prodala ihned za předpokladu, že jí prodej vyřídíte ihned“. Nákupní komise řediteli nakonec doporučila obraz zakoupit za šestnáct tisíc tehdejších korun.⁴

Samostatná kapitola vybočující ze struktury knihy ukazuje alternativní pojetí a výzvu pro zbytek publikace. Na rozdíl od katalogové části totiž nevypráví příběh sběratelství jen prostřednictvím spojení osoba sběratele-umělecké dílo. Pojetí s dominantními uměleckými díly na výstavě, případně jejich barevnými reprodukcemi v katalogu svádí pozornost na prezentované artefakty, působivé samy o sobě. Příběh cesty, kterými předměty prošly od doby svého vzniku, zůstává více či méně stranou. Nahlédnutí do archivních dokumentů doprovázejících cestu Kubištova obrazu Paridův soud naznačuje možnosti, které by mohl přinést komplexnější archivní výzkum.

Uvedené však nemění nic na faktu, že recenzovaná publikace plní slovem i obrazem svůj účel. Na vymezeném prostoru adekvátně představuje známé i méně známé historické umělecké sbírky vzniklé na našem území, jejich majitele, zaměření, stejně jako následné, často velmi dramatické a málo známé osudy těchto sbírek.

Sixtus Bolom-Kotari

⁴ V textu se užívá zkratky KČ místo dobově odpovídající KČs, která je také v reprodukováných pramenech.

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Jiří POKORNÝ – Ivana ČORNEJOVÁ
– Tomáš KASPER a kol.

Velké dějiny zemí Koruny české, tematická řada, sv. VII. Školství a vzdělanost

Praha, Paseka 2020, 723 s.,
ISBN 978-80-7432-985-2.

Další svazek velkého edičního počínu nakladatelství Paseka přináší texty dvanácti autorů ze čtyř českých universitních pracovišť mapujících historii školství a vzdělanosti v českých zemích od středověku do počátku jedenadvacátého století. V tomto syntetizujícím díle, najde čtenář překvapivě podrobné pohledy i na oblasti, jimž zatím nevěnovala česká historiografie či pedagogika systematickou pozornost, tedy lidové výchově či vzdělávání dívek. Autoři tak museli vycházet spíše z vlastního výzkumu než ze stávající literatury. Totéž konstatování platí, byť v menší míře, i pro pasáže, jejichž autoři sledují „technickou“ stránku vzdělanosti, tedy její institucionální podobu, knižní kulturu, knihtisk, knihovny, kulturní spolky, včetně spolků studentských či čtenářských. Vzhledem k širokému zaměření publikace lze chápat, že se ne všem otázkám mohlo dostat stejné pozornosti, resp. stránkové dotace.

Obsáhlý spis je rozčleněn do sedmi tematických celků, kde je pak výklad nesen

chronologií událostí. V ní hrají hlavní roli události politické, které mají pro školství skutečně zásadní význam jak v historii, tak v současnosti, byť i tady existují impulsy ke změnám z jiných oblastí lidské činnosti. Hlavními mezníky jsou tedy léta 1526, 1848, 1918, 1948 a 1989. Ta poznamenala podstatným způsobem českou společnost, tedy i školství a vzdělanost. V tomto kontextu je třeba zmínit i rozhodnutí nakladatele, zahrnout do výkladu pro příslušná období také situaci na Slovensku a Zakarpatské Ukrajině, již ovlivňoval vývoj českého školství i v době, kdy se tady politický vývoj podstatně odlišoval.

Obsahu publikace odpovídá i forma, jíž je práce podávána. Přestože se na ní podílela víc než desítka autorů, podařilo jim obdivuhodným způsobem sjednotit způsob výkladu, který je navíc ve všech částech prezentován po všech stránkách kultivovaným jazykem. I proto se kniha stane nepochybně součástí seznamů povinné či doporučené na všech českých vysokých školách a mnoha nejen veřejných knihoven. V této souvislosti je třeba vyzdvihnout mimořádně obsáhlou bibliografii, kde shromáždili autoři všechny důležité tituly. Práce se stane nepochybně referenčním titulem pro oblast školství a vzdělávání na celá desetiletí.

Josef Opatrný

Všechny cesty vedou do Říma

(= Acta Historica Universitatis Silesianae Opaviensis, 14)

Opava, Slezská univerzita 2021, s. 9–149,
ISBN 978-80-7510-477-9,
ISSN 1803-411X.

Nejnovější svazek časopisu Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě nese monotematický název ve smyslu tradičního *Mille viae ducunt hominem per saecula Romam*. Přináší jedenáct studií, jejichž autory jsou badatelé několika českých a slovenských univerzit, ústavů Akademie věd ČR a Národního památkového ústavu. Část z nich je věnována dílčím aspektům starověkých a středověkých kulturních dějin a klasické filologie, především literárním dílům (poezii, moralistní literatuře, biografistice), pramenům duchovní a hmotné kultury, dokonce i pohledu gender studies na postavení žen ve starověku a recepci antiky v současné širší veřejnosti. Několik dalších studií přináší nové poznatky o vztazích českých zemí k Římu a Itálii.

Vliv římské antiky na českou barokní literaturu sleduje Lubor Kysučan, který zdůrazňuje exemplárně dopad na dramatickou tvorbu (školní hry), naučnou literaturu a poezii. Četbou latinských autorů na gymnáziích v českých zemích a Rakousko-Uhersku na sklonku 19. století se zabývá Karla Vymětalová; zařazuje do vzdělávacího curricula – vcelku nepřekvapivě – především Caesara, Cicérona, Ovidia, Livia a Tacita. Její oprávněný apel na morální podnětnost výroků těchto autorů je třeba doplnit v tom smyslu, že dobří učitelé latiny udržovali tuto tradici na československých gymnáziích ještě po polovině 20. století, než došlo k takovým „reformám školství“, které latinu zcela marginalizovaly.

Pozoruhodné poznatky o velké sbírce antického umění, kterou vytvořil generál a diplomat František baron Koller (1767–1826) na středočeském zámku Obříství, předkládá studie Jany Malaníkové. Muž, který se na rakouské straně vyznamenal v napoleonských válkách a poté doprovázel Napoleona na Elbu, za svého diplomatického působení v Neapoli (1815–1818 a 1821–1826) vytvořil obrovskou kolekci, která se měla stát základem veřejného muzea, ale záměr se již neuskutečnil a po Kollerově úmrtí bylo hrubým odhadem na 10 000 předmětů rozprodáno po Evropě a něco dostalo se i do Ameriky.

Dva články se dotýkají dějin Českého historického ústavu v Římě a jeho sídla – české Papežské koleje Nepomucenum. Studie Ivany Koucké *Cesty historika starověku prof. Josefa Dobiáše do Říma* (s. 103–116) se vrací k osobnosti významného historika antiky a klasického filologa, jemuž byl nedávno věnován knižní životopis.¹ Autorka rekonstruuje a hodnotí výzkumné cesty Josefa Dobiáše, z nichž nejvýznamnější byla hned ta úvodní, když v letech 1923–1924 patřil mezi první stipendisty Československého ústavu. Budoucí světově uznávaný specialista na helénistické a římské dějiny Sýrie a Balkánu a na dějiny moravsko-slovenského prostoru v římské době tam rozšířil svůj badatelský obzor a navázal významné kontakty, mj. s Accademia dei Lincei a Istituto di Studi Romani. Tyto kontakty využíval i při následujících cestách (někdy Itálií jen projížděl za studiem římských památek v Africe) a při účasti na kongresech římských studií. Ivana Koucká shrnuje poznatky o vědecké diplomacii, která se ode-

1 Hana KÁBOVÁ – Ivana KOUCKÁ a kol., *Josef Dobiáš (1888–1972). Život a dílo*, Praha – Pelhřimov 2019.

hrávala mezi Římem a Prahou jednak při Dobiášově neochotě přizpůsobit se interpretačním modelům mussoliniovského pojetí římských dějin, jednak při rozporech mezi některými stipendisty a Komisí Československého historického ústavu v Římě, která centrálně řídila jejich činnost.

Autorčině tezi, že Dobiáš byl nejúspěšnějším stipendistou, pokud jde o uplatnění jeho tematiky na mezinárodních kongresech, lze přisvědčit. Zároveň je třeba vzít na vědomí, že římský ústav byl primárně určen k výzkumu bohemikálních pramenů a že bylo dáno povahou věci, když tyto výzkumy a ediční záměry zůstávaly ve stínu pozornosti italské i širší mezinárodní odborné veřejnosti. Měly však podstatný význam pro bádání o starších českých a středoevropských dějinách, a současný výzkum na ně také s prospěchem navazuje.

Článek Zdeňka Jiráka a Tomáše Krömera *Cestování do Říma a Itálie v Československu 1918–1992* (s. 117–128) vystihuje hlavní etapy a proměny v intenzitě cestování, zaznamenává politickou motivaci uzavírání hranic či jejich relativní otevřenosti, stejně jako proměny dopravních prostředků od dominantní železnice přes automobilismus k letecké dopravě. Základní vývojové tendence, doprovázené statistickými údaji, dokládají silnou závislost potenciálních cestovatelů na panujícím režimu (například po částečném uvolnění roku 1956 vycestovalo do Itálie pouhých 42 československých občanů, kdežto v roce 1969, kdy ještě doznívalo Pražské jaro, jich bylo přes 79 tisíc). Navíc Itálie jako soused Jugoslávie, státu s prostupnými hranicemi, sehrávala významnou úlohu při emigraci na Západ.

Autorská dvojice právem věnuje pozornost specifické náboženské motivaci cest do

Říma. V této souvislosti přibližuje velmi cenný pramen, pamětní záznamy Josefy Prouzové (prababičky Zdeňka Jiráka) o pouti do Říma a na další poutní místa v Itálii v dubnu 1929. Popisuje výpravu velmi početné výpravy českých a moravských katolíků za účasti biskupů, jejich soukromou audienci u papeže Pia XI. a další zcela mimořádné okolnosti. Zde je však třeba zdůraznit, že nešlo o obvyklou cestu zbožných poutníků, nýbrž o pečlivě připravenou výpravu na inauguraci reprezentativní české koleje Nepomucenum, která byla právě tehdy otevřena v předvečer svatováclavského milénia. I když tato souvislost autorům unikla, je třeba ocenit, že svým výkladem obohatili pohled na jednu z klíčových událostí v česko-vatikánských vztazích.

Zásluhou Slezské univerzity vznikl sborník, který přináší množství nových poznatků o dějinách české recepce antiky i pozdějších kulturních dějin Itálie, o vztahu Čechů k Římu a Itálii. Vzhledem k zařazení anglických souhrnů každého z článků mohou tyto práce využít i zahraniční badatelé, kteří se zajímají o vyzářování italské kultury do zemí za Alpami.

Jaroslav Pánek

Středověk

Martin SLEPIČKA

Úcta k svatému Jeronýmovi v českém středověku

Ostrava, Repronis 2021, 236 s., 122 obr.,
ISBN 978-80-7329-464-9.

S jubilejním odkazem „K 1600. výročí smrti církevního otce svatého Jeronýma“ vyšla kniha ostravského historika Martina Slepíčky, který se zabývá zejména kulturními dějina-

mi středověku, křesťanskou ikonografií a hagiografií. K záměru shrnout tuto problematiku na základě literatury i pramenného výzkumu přistoupil autor dobře připraven řadou předchozích dílčích studií.

Slepička shrnul výsledky dosavadního českého a částečně i mezinárodního bádání o dějinách kultu sv. Jeronýma a podal náčrt života a díla sv. Jeronýma (* asi 347, † 420), zvaného *doctor gloriosus*, se zvláštním zřetelem na jeho cesty a působení mezi západními a východními centry křesťanstva. Představil velkého učenice v jeho lidské podobě, v jeho vysokých politických ambicích (mj. snaze stát se nástupcem papeže Damasa I.) i v lidských slabostech, v jeho „komplikované svárlivé, sarkastické až urážlivé povaze“ (s. 29). V nezbytné zkratce shrnul Jeronýmovo dílo teologické, církevně historické a zvláště překladatelské, jež mělo epochální význam; latinský překlad bible *Vulgata* se sice prosazoval pomalu, ale zato se stal jedním ze základů středověké vzdělanosti a po tisíciletí byl tridentským koncilem uznán za oficiální biblický překlad pro katolickou církev.

Třebaže s Jeronýmovým dílem byli pravidelně konfrontováni bezmála všichni západní křesťané, jeho uctívání se rozvíjelo pozvolna a on sám se nikdy nestal „lidovým světcem“. Poutal pozornost především mezi intelektuály, a tomu odpovídal i vývoj jeho kultu v českých zemích. Slepička sleduje vztah k Jeronýmovi od Velké Moravy přes působení benediktinských klášterů (od 11. století) a olomoucké biskupství a až po vzácné uplatnění jeho patrocinia v Čechách. Analyzuje vyobrazení světce i zmínky v letopisech, kalendářiích a dalších písemných pramenech. Zdůrazňuje, že k rozšíření zájmu o tohoto „elitního“ světce napomohla fikce o slovanském původu sv. Jeronýma, který sice pocházel z římské

provincie Dalmácie, ale žil tam dávno před příchodem Slovanů.

Ke skutečnému rozmachu kultu došlo za Karla IV., který při klášteře Na Slovanech založil kostel zasvěcený kromě jiných světců tomuto patronu Slovanů. Slepička odvozuje vztah císaře k uctívání sv. Jeronýma nejen od pobytu v chorvatském městě Senji (1337), kde byla pěstována slovanská liturgie, ale také od osobně motivované intelektuální úcty k překladateli bible a od setkání se svatojeronýmskými relikviemi v severní Itálii; obě hypotézy jsou logické a lze je přijmout jako pravděpodobné komplementární vysvětlení. Patron učenců se za Karla IV. stal zároveň „učitelem Čechů“ a Praha byla jedním z center jeho uctívání, odkud se kult šířil dále do Čech (především na dominium pánů z Rožmberka v jižních Čechách) a na Moravu. Představa o „slovanském světcí“ Jeronýmovi zakořenila v Čechách natolik, že byla přijata i umírněnými husity.

Samostatná kapitola je věnována ikonografii sv. Jeronýma v českém středověkém umění, samozřejmě se zřetelem k evropským tradicím jeho vnímání. Slepička vystihl, jak byl Jeroným zobrazován v podobě kněze, mnicha, kardinála či poustevníka, jaká vnější forma ztvárnění byla volena (desková, nástěnná a knižní malba, dřevorez, malované rámy, kachle), do jakého kontextu byl Jeroným kladen (čtyři velcí učitelé církve) a s jakými atributy.

Výsledky své magisterské práce *Ikografie sv. Jeronýma v českém středověkém umění*, obhájené na Filozofické fakultě Ostravské univerzity, promítl Slepička do druhé poloviny knihy, v níž podal katalog zobrazení sv. Jeronýma v památkách českého středověku (s. 115–190, 205–213). Je to soubor 80 hesel, v nichž jsou fotograficky reprodukována, popsána a interpretována

jednotlivá výtvarná díla s tematikou sv. Jeronýma v rozpětí od konce 13. do počátku 16. století. Přesná lokalizace vyobrazení a bibliografické odkazy vytvářejí dobré východisko k dalšímu detailnímu studiu.

Z pečlivého zpracování pramenů a literatury vzešla materiálově bohatá a velmi přehledně uspořádaná kniha. Ocenění se jí dostalo už tím, že jejím patronem a autorem úvodního slova se stal rektor české Papežské koleje Nepomucenum Roman Czudek. Zvláštností publikace je résumé nejen v kongresových jazycích (angličtině, němčině, francouzštině a italštině), ale i ve třech jazycích slovanských (češtině, polštině a chorvatštině), jejichž úkolem je oslovit co nejširší okruh zahraničních čtenářů. I ti, kteří nechtou česky, mohou využít velké množství v knize reprodukováných ikonografických pramenů.

Jaroslav Pánek

Alexander SEIBDNER – Christoph VOLKMAR (Hg.)

Nahaufnahmen. Landesgeschichtliche Miniaturen für Enno Bünz zum 60. Geburtstag.

(= Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde 67)

Leipzig 2021, Leipziger Universitätsverlag, 799 s., s. 689–704 barevná foto, řada

černobílých v textu,

ISBN 978-3-96023-409-8.

Úvodem lze rovnou říci, že si tu český medievista takřka vždy najde něco, co ho bezprostředně zajímá. Ostatně jubilant, dlouholetý lipský ordinář není v českém prostředí neznámou osobou a tak je skoro divné, že v *Tabula gratulatoria*, která obsahuje rovných 246 osob, není žádný Čech, ač bych si

snadno představil, že by jich (nás) tam mohlo být klidně až deset. Tak aspoň virtuálně se dodatečně přidávám(e).

Je třeba začít aspoň stručně od konce, kde se nalézá Bünzova obdivuhodná bibliografie, která čítá 723 položek, včetně řady samostatných knih a zejména desítek redakcí či spoluredakcí sborníkových titulů, které naznačují hlavní směry jeho profilace. Jsou to církevní dějiny (zejména jejich nižších struktur, v tom především farností), kulturní historie, ale i biografistika, diplomatika a dějiny sociální.

Dvacet osm příspěvků je rozvrženo do celkem čtyř rámcových okruhů výše naznačených jubilantových přednostních zájmů. Celkem deset statí vyplňuje první okruh: Farnost, zbožnost a reformace. Zde také nalézáme řadu styčných bodů s českou historií. Tak už první stať autorů Hartmuth Kühne – Jörg Voigt se věnuje sledování poutí do Říma a zejména tomu, jak byli poutníci na zastávkách při své cestě odpustkovými komisaři i místními „obhospodařování“. Je tu mj. interpretována suplika *sola signatura*, resp. její slavnostně provedený opis olomouckého biskupa Stanislava Thurza (s repr.). Druhou je stať Petra Wieganda o farní vizitaci v míšeňské diecézi v letech 1463–1476 na základě sice známého, leč málo využitého interrogatoria. Se zadostiučiněním lze kvitovat, že autor plně integruje moderní českou literaturu. Wolfgang Huschner probírá exemplárně spor abatyše s faráři inkorporovaných far, Claudia Märkl sleduje vztah Silvia Piccolominiho k farnosti Aspach v pasovské diecézi, jejímž farářem byl ve svých počátcích. Andreas Ranft zkoumá politickou funkci farních městských kostelů a Alexander Sembdner farnosti jako kreditní ústavy na příkladu biskupského města Naumburg v 15. století.

S lítostí vzhledem k prostorovým možnostem přeskakují poslední čtyři rozpravy prvního oddílu a přecházím k druhému, který je označen jako Šlechta a knížata. Je uvozen statí Matthiase Wernera, který jako jediný (vedle níže cit. práce sfragistické) se vrací do vrcholného středověku biografickou studií o hraběti Friedrichu z Ziegenhainu (1152/3 – 1213/5), který byl proboštem u sv. Štěpána v Mohuči (s rodokmenem). Další dvě statí jsou věnovány druhé půli 16. století: Christoph Volkmar analytuje a následně vydává stručnou autobiografii (pouhých dvanáct stran) Joachima z Alvensleben z r. 1565/1586. Navazuje na ni Fanny Münnich, autorka zde nedávno referované znamenité knihy o saských šlechticích na zahraničních univerzitních studiích,¹ která na příkladu Jana Kryštofa z Trebry (1581–1653) rekonstruuje ideální šlechtické vzdělávání té doby. Manfred Rüdgersdorf zdůrazňuje význam dynastických svazků na příkladu hesensko-sasko-wirtemberského spojení.

Třetí oddíl „Město a venkov“ má sedm příspěvků. Z nich uvádím výběrem: Henning Steinführer interpretuje nejstarší městskou pečeť v Brunšviku (1231) a Uwe Schirmer pozdně středověké zemské řády středního Německa (Kursachsen, Duryňsko, Magdeburg) se zvláštním zaměřením na služebnictvo (*Gesinde*). Další statí jsou věnovány hospodářským otázkám, poslední pak lipskému památníku bitvy národů a proměnám jeho funkce v posledním století (Winfried Müller).

Obsahově bohatý sborník uzavírá oddíl „Knihy jako pramen“, obsahující pět heterogenních studií. Christoph Mackert přináší katalog 14 rukopisných fragmentů z knihovny dómské kapituly v Míšni v lipské univerzitní knihovně pocházejících vesměs až z pozdního středověku a interpretuje tzv. wurzenský knihovní inventář míšeňské kapituly z roku 1619, který eviduje celkem 711 svazků, ovšem skoro vesměs tisků. Mackert z něho vyřídí rukopisy, mezi nimi čtyři výrazná bohemika, tedy pochopitelně (anti)husitika (tři mají sign. Ms. 1549, 1561 a 1562). Markus Cottin přináší rozbor nejstarší městské knihy (1376–1590) nevýznamného města Lützenau v naumburské diecézi, který mu ale slouží jako *pars pro toto* protože jiná města jeho významu v širším zázemí diecéze nemají dochováno nic. Marek Wejwoda doslova vypreparovává z fondu erfurtské Amploniary malý soubor osmi medicinských rukopisů z knihovny lékaře Wolbera de Kaldenhoven († 1408), pochopitelně frekventanta pražské univerzity. Rukopisy obsahují bohatý soubor kolofónů, na jejichž základě lze do značné míry vniknout do Wolberova životopisu. Falk Eisermann se zamýšlí nad problémem inkunábulí archivního rázu. Závěrečná statí sborníku posléze pochází z pera emeritního profesora postupimské univerzity Heinze-Dietera Heimanna. Ten se zamýšlí nad kontroverzním postavením knihy v německé reformaci.

Ivan Hlaváček

1 Fanny MÜNNICH, *Der sächsische Adel an den Universitäten Europas. Universitätsbesuch, Studienalltag und Lebenswege in Spätmittelalter und beginnender Frühneuzeit*, Stuttgart 2020, viz recenze ČCH 119, 2021, s. 988–990

Raný novověk

Joachim BAHLCKE – Jiří JUST –
Martin ROTHKEGEL (Hrsg.)
*Konfessionelle Geschichtsschreibung im
Umfeld der Böhmisches Brüder (1500–
1800). Traditionen – Akteure –
Praktiken*

(= Jabloniana 11, Quellen und
Forschungen zur europäischen
Kulturgeschichte der Frühen Neuzeit)
Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2022,
668 s., ISBN 978-3-447-11709-8.

Máme před sebou impozantní sborník z aktuálního pražského sympozia z dubna roku 2018, jehož náplň dostatečně charakterizuje titul. Aspoň anotaci si pro svou závažnost více než zasluhuje, při čemž je třeba kvitovat i skutečnost, že se převážně česká témata objevuje v reprezentativní formě na mezinárodním fóru a ukazuje tak i mezinárodní rozměr duchovního odkazu Jednoty českobratrské.

Z obecného pohledu jde o stati rámcově dvojího charakteru. Ty, které se s úspěchem pokoušejí o široké panorama a zasazení do obecných kontextů prismatickým historiografie, a o ty, které se zabývají sice dílčími, ale zajímavými tématy směřujícími *ad personas* nebo *ad res*. A současně podtrhují a dokreslují mezinárodní rozměr širšího projektu, který výrazně překračuje toto sympozium. Jde totiž o to, že je volně propojeno s velkým, takřka gigantickým projektem převážně regestové edice tzv. Ochranovských foliantů (jejich dobrodružnou cestu staletími s akcentem na zpěvnících popisuje Eliška Baťová, zatímco Claudia Mai klade důraz na jejich nejnovější osudy), z níž je zatím k dispozici první svazek; další je ale v dohlednu. Ovšem do jisté míry je

spojen i s další edicí tentokrát šťastného nálezu archivu mladoboleslavského biskupa Matouše Konečného z počátku 17. století.

A je potřeba zaznamenat ještě jednu technickou inovaci, která se u německých bohemikálních publikací začíná pomalu prosazovat, že totiž jednotlivé stati jsou opatřeny českými shrnutími (vedle už obligátních anglických), přičemž nestandardně právě úvodní stať všech tří redaktorů, která jednak podává obecnou orientaci a jednak stručnou charakteristiku jednotlivých příspěvků, takový český souhrn nemá.

Úvodem je třeba podtrhnout jméno Daniel Ernst Jablonski, a to nejen proto, že v české ani obecné historiografii jeho osobnost prakticky nerezonuje. O jeho významu však svědčí mj. skutečnost, že ediční řada v níž referovaná publikace vychází, je zasvěcená jeho jménu a čítá již impozantních jedenáct svazků. V recenzovaném svazku se setkáváme s 21 příspěvků: Devět z autorů jsou Češi, o jeden méně podepisují Němci; vidíme tu ale i dva Maďary a jednoho Poláka, vesměs osoby, které se problematikou v širokém kontextu středovýchodní Evropy dlouhodoběji zabývají a jejichž perspektivy se chronologicky nutně různě prolínají. Není možno reagovat na všechny podněty a ovšem ani na snesená fakta a příspěvky jednotlivých autorů.

Knihu po úvodu uvádí rozsáhlá stať Norberta Kerskena. Autor v ní sleduje obecné historické trendy v konfesionálně orientované historiografii a to nejen bohemikální, ale i polské, baltické, uherské a německé, a to jak katolické (ke slovu přijde zmínkou i J. Mabillon), tak protestantské včetně různých denominací. Věren svému pracovnímu stylu autor vedle vlastního věcného přehledu do značné míry podává více než základní funkční bibliografii k širokým

souvislostem historiografické problematiky o obecných strukturách konfesijní historiografie v 15.–18. století v (středověko) východní Evropě. Překvapivě tu ale nevidím základní práci Josefa Macůrka z roku 1946. Doufám jen, že jsem nic nepřehlédl.

Jako vhodnější než sledovat mechanickou chronologii, která stejně nemůže být dodržena, se mi jeví vyčlenit stati širšího historiografického záběru. To platí vedle již zmíněného příspěvku Kerskena zejména o studii Jiřího Justa, *Die Bewahrung der Ursprünge. Apologetische Identitätsnarrative, Institutionen der Erinnerung und Historiographie in der alten Brüderunität*. Příspěvek Joachima Bahlckeho, *Geschichtsschreibung und Minderheitenschutz. Die Unitas fratrum im kirchengeschichtlichen Werk des polnischen Bruderseniors und preussischen Hofpredigers Daniel Ernst Jablonski (1660–1741)*, která ale o dílu vnuka Komenského přináší víc, než její titulky naznačuje. Zdeněk R. Nešpor sleduje reflexi Jednoty v moderní české historiografii. K těmto šíře založeným rozpravám lze připojit stat Giselly Keseru o antitrinitářské historiografii, stejně jako raně novověkou historiografii sedmihradských unitářů od Mihály Balázse či stat Martina Rothkegela o kronikách církve Boží na Moravě v předbělohorské době. Jindřich Halama probírá krizi v Jednotě na konci 15. století tak, jak se jeví ve čtvrtém ochranovském foliantu.

Dvě stati vítaně zprostředkovávají vztah Jednoty ke knize: Veronika Baťová sleduje její dynamicky se vyvíjející proces vztahu ke knize tištěné: zejména na jejích vlastních produktech. Zajímavé by bylo také vyhodnocení jejích knižních soupisů včetně soupisů z mladoboleslavského archivu biskupa Konečného). A pak je to analýza knihovny Karla staršího z Žerotína od Tomáše Knoze,

jemuž ale její fragmentárnost zřejmě bránila v informacích o konkrétních číselných údajích o knihovně, byť jen rámcových...

Dvě stati německých odborníků jsou věnovány jazykovým otázkám: Ludger Udolph sleduje konfesionalní specifika v ortografii češtiny u českých bratří a Astrid Winter vykládá, jak se rétorika Jana Blahoslava odráží ve „Foliantech“. Řada statí míří k hodnocení významu jednotlivců, ať jde o polského Andrzeje Węgierskiego Maciejem Ptasińskim, světovou kroniku židovského autora Davida Ganse Pavlem Sládkem či o konfesionalitu a solidaritu v díle Konráda Georga Riegera Sieglindou Ehinger. Pozornosti se dostává i Joachimů Camerariovi staršímu a jeho *Historica Narratio* Andreasem Fritschem a *Kronice Jana Lasicia* v Komenského přepracování Tomášem Havelkou. Historie o těžkých protivenstvích církve české se stala předmětem rozpravy Marie Škarpové.

Rozmanitý obsah širokého historiografického záběru v problematice dosud v obecně raně novověké historiografii spíš okrajové, tu vítaně výrazně rozšiřuje pramennou základnu. Že by bylo možno klást si další otázky je sice nepochybné, ale je třeba konstatovat možnosti, které byly pražskému sympoziu dány.

Ivan Hlaváček

Alla Alexandrovna SEVAST'JANOVA
Istorija i istoriki v provincii i v stolicach. Sbornik trudov po istorii, istoriografii i regionovedenii Rosii XVIII–XX vekov
Moskva, Kvadriga 2020, 363 s.,
ISBN 978-5-91791-353-7.

Díla A. A. Sevast'janovy, emeritní profesorky Institutu historie na Rjazaňské státní

univerzitě, jsou oceňována pro impuls, který dala historické vědě v bádání o ruské regionální historiografii a provinční kultuře Ruska 18.–20. století. V zemích východní Evropy je především recipována její metodologie výzkumu předkaramzinovské historiografie.

Sborník studií přehledně zachycuje její celoživotní tvorbu. V první části knihy nalezneme nové vydání nejvlivnější autorčiny monografie *Ruská provincionální historiografie druhé poloviny 18. století* (poprvé 1998). Do druhé části bylo vybráno 24 studií, článků a esejí, uveřejněných v posledních třiceti letech. Jednotlivým prvkem publikace je autorčin zájem o kulturní dějiny ruských regionů, řada studií ale z tohoto rámce vybočila.

V předmluvě zhodnotil profesní život autorky její univerzitní kolega Vjačeslav N. Kozljakov. Sevastjanova pak napsala k první části sborníku úvod, ve kterém zmínila nová bádání o regionální historiografii, reflexi její práce jakož i přehled nových edic pramenů. Konzistentním jádrem sborníku je jeho první část (s. 18–203), ve které je chronologicky zkoumán rozvoj autorského psaní o minulosti v újezdích a gubernijních městech velkoruských zemí evropské části carské říše v letech 1740–1810. Nejprve jsou popsány metodologické výzvy výzkumu provincionální historiografie 18. století.

První kapitola poznamenala malou početnost čtenářů a limity dostupnosti knih v regionech. Druhá kapitola popsala, jak se anketní dotazníky a geografické zprávy Akademie věd později staly pramenným základem pro regionální dějepisné práce. Třetí kapitola analyzovala starší, většinou anonymní formu psaní, a to městské letopisy z měst Velikij Ustjug (letopis Lva Vologdina), Vologda, Dvinskoy, Suzdal (letopis

Ananija Fedorova) a Uglič. Čtvrtá kapitola, mapující padesátá až sedmdesátá léta 18. století, ukázala návaznost rozvoje letopisectví v provinciích na předešlé tradice. Kolem roku 1770 se završil proces zrodu provinciálního historika kriticky pracujícího s prameny. Biografickými medailony a analýzou prací představila autorka osoby Vasilije V. Krašeninikova (Jaroslavl), Nikity S. Sumarokova (Kostroma), Diomida I. Karmanova (Tver), Pjotra Irodionova (Toropeč), a Alexeje A. Zaseckeho (Vologda). Poslední kapitola analyzuje stav vědecké práce provinciálních autorů osmdesátých a devadesátých let 18. století a začátku 19. století.

Studie z druhé části sborníku můžeme rozdělit do třech okruhů: 1.) rozvoj teorie kulturních center přes případové sondy a metodologie výzkumu; 2.) výzkum ruského provinciálního historického myšlení a historiografie v 18.–20. století; 3.) a nakonec studie mimo tyto okruhy, např. nové prameny o životě ruského básníka Sergeje A. Jesenina ve Spojených státech.

Za důležitou je nesporně považována Sevastjanovův teorie o kulturních centrech (*kulturnych gnezdach*) vznikajících v guberniálních městech 18. století. Ty ve formě kroužků, divadelních společností nebo salonů u významných osob spájely místní vzdělance a ovlivňovaly kulturní rozvoj. Tato centra zabezpečovala okruhu svých čtenářů také dodávky nové literatury.

Důležitým přínosem publikace je soupis provinciálních dějepisných prací a míst jejich archivního uložení nebo edičního vydání (s. 191–203, s komentářem na s. 36–40, a novější edice dobového letopisectví z let 1998–2019 doplněné na s. 15–16).

Publikace zpřístupňuje díla A. Sevastjanovy, která byla doposud hůře dostupná.

Mnohé studie jsou příkladem jak kvalitně a stručně propojit literární dílo místního intelektuála 18. století s jeho životem. Autorčina poctivost ve zpracování pramenů zajistila její tvorbě dobré jméno a bezesporu zaujme i tuzemské historiky.

Jozef M. Matiaško

19. a 20. století

Jana KEPARTOVÁ

Pompeje v Čechách 1748–1948.

Kulturněhistorická studie

Praha, Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta 2021, 420 s.,

ISBN 978-80-7603-258-3.

Historička starověkých dějin Jana Kepartová, docentka Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, vydala v roce 2007 knihu *Češi v Pompejích 1748–1948*. V ní pojednala o tom, jak v uvedených dvou staletích cestovali obyvatelé českých zemí do oblasti Neapolského zálivu, jak viděli, poznávali a popisovali Pompeje, Herkulaneum a jejich okolí. Chronologické vymezení bylo dáno jasnými mezníky – počátkem systematictějšího průzkumu města zničeného výbuchem Vesuvu v roce 79 n. l. na jedné straně a politickou explozí, nástupem komunistického režimu v Československu v únoru 1948, a následným zákazem volného cestování na straně druhé.

V monografii *Pompeje v Čechách 1748–1948* vytvořila M. Kepartová tematický protějšek své předchozí knihy. V ní se věnovala recepci znalostí o této stránce antických dějin a klasické archeologie v českých zemích. S využitím archivních pramenů (především osobních fondů řady domácích archivů, ale také Rakouského státního ar-

chivu) přistoupila k analýze literárních ohlasů pompejské tematiky. Zhodnotila odborné a popularizační práce, publicistiku, romány a povídky (včetně překladů do češtiny), cestopisy a průvodce, učebnice a literaturu pro děti. Sledovala práce v češtině, ale také v němčině, pokud vznikly v českých zemích. Vzala v úvahu rovněž výtvarné umění a architekturu, dramatiku, dokumentární fotografii a film.

Tematika znovuoobjevených Pompejí a Herkulanea vstoupila do povědomí českých vzdělanců v téže době jako v západní Evropě, roku 1748, kdy německy psanou a přes Paříž zprostředkovanou zprávu o nálezech pod Vesuvem, zpracovanou moravským učencem Josefem Petraschem, přinesl olomoucký časopis *Monatliche Auszüge* učené společnosti *Societas incognitorum*. Prvními prokazatelnými návštěvníky Herkulanea a muzea vykopávek v Portici, pocházejícími z českých zemí, se stali na cestě po Itálii bratři Jan Karel a František z Dietrichsteina. Zpočátku šlo především o návštěvníky z řad šlechty, inspirované literaturou a dobovým pojetím vzdělávací cesty (*grand tour*), a o sběratelství římských mincí, skutečných i domnělých originálů a sádrových odlitků antických soch.

Kepartová uvádí řadu osob a institucí, které na sbírání těchto artefaktů participovaly a jež tímto způsobem přispívaly k šíření informací a inspiračních vzorů pro uplatnění antických prvků ve výtvarném umění a architektuře. Předností knihy je paralelní výklad o obecných rysech recepce v evropských zemích a jejich konkrétních projevech v českých zemích. Neméně důležitá je skutečnost, že autorka pojala Pompeje jako pramen šířícího se poznání nejen římského, ale i egyptského a starořeckého umění a kultury.

Do tohoto mezinárodního kontextu patří také rozsáhlá sběratelská činnost barona Františka Arnošta Kollera (i jeho záměr vybudovat v Čechách velké muzeum antického umění) a prosazení zpráv o Pompejích v češtině (poprvé časopisecky roku 1816). Zvláštní místo ovšem zaujalo cestopisné dílo z let 1820–1822 z pera obrozenského básníka Miloty Zdirada Poláka, který pobýval v jižní Itálii v letech 1815–1818 jako Kollerův pobočník. Polák se do Pompejí opakovaně vracel a dobře je poznal na vlastní oči. Pozoroval průběh vykopávek a sám opisoval některé nápisy. I když to byl literárně nadaný laik, zanechal po sobě umělecky i badatelsky pozoruhodné dílo.

V průběhu 19. a počínajícího 20. století narůstal počet literárních a uměleckých ohlasů pompejské tematiky, které odrážely měnící se postoj k antice – od obrazu idealizované antické společnosti přes pokles zájmu až po věcný přístup ke starověku jako jedné z fází civilizačního vývoje Evropy. Důležitý je z tohoto hlediska rozbor učebnic a školních pomůcek textových i obrazových, který dokládá postupný odklon od jednostranně zaměřených politických dějin s moralizačním vyzněním ke kulturním dějinám; v jejich výkladu sehrály nálezy v Pompejích zásadní úlohu, ale učebnice refletovaly tuto skutečnost jen v malé míře. Na druhé straně však byli právě učitelé autory původních českých knih (1880, 1903), v nichž popularizovali život v Pompejích před jejich zkázou.

V první polovině 20. století se staly Pompeje místem relativně dostupným pro širší okruh turistů a jejich popis se objevoval v průvodcích, cestopisech i v zábavní literatuře. Zároveň v českém prostředí vzniklo institucionální zázemí pro výzkum klasické archeologie, když byl roku 1910

Hynek Vysoký ustanoven prvním profesorem tohoto oboru na pražské univerzitě. Odrazem zájmu o antiku se staly rovněž opakované návštěvy československého prezidenta T. G. Masaryka v Pompejích (1921 a 1922); jejich rekonstrukci na základě archivních pramenů věnovala autorka zasluženou pozornost.

Jana Kepartová shromáždila překvapivě velké množství dokladů o recepci pompejské tematiky v českém prostředí, a to ve všech myslitelných žánrech a projevech. Mnohdy to nebyly originální poznatky či výtvary, ale tím zajímavější je sledovat cesty námětů od Neapolského zálivu přes jižní a západní Evropu, často německým prostřednictvím, až do Čech. Kniha Jany Kepartové je zasvěceným svědectvím o oživeném odkazu antiky ve střední Evropě. O zájmu, který souvisel s udržováním klasické vzdělanosti, ale který i mimo okruh specializovaných badatelů přežil jako kulturní model, k němuž se vztahuje také moderní doba.

Jaroslav Pánek

Robert ADAM (ed.) – František MARTÍNEK (ed.) – Petr PÍŠA (ed.) – Magdaléna POKORNÁ (ed.) – Lucie RYCHNOVSKÁ (ed.)

Karel Havlíček, Korespondence III (1845–1847)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2020, 614 s., ISBN 978-80-7422-476-8.

Vydávání kompletní kritické edice korespondence Karla Havlíčka dospělo třetím svazkem do své poloviny. I dosud poslední díl zachovává standardní podobu, pečlivou edici doprovází ediční poznámka, vysvětlivky, obrazová příloha a jmenný rejstřík.

Kromě těchto nezbytných součástí kvalitní edice, již práce díky zkušeným editorům nepochybně je, nechybí ani dvě rozsáhlé studie, které jsou významným příspěvkem ke stávající analytické literatuře. Tady překračuje publikace žánrové zařazení edice.

Jedna studie je dedikována počátkům Havlíčkovy novinářské kariéry, již zahájil právě v době pokrývané třetím dílem práce, druhá problematice epizody Havlíčkova soukromého života, která je dlouhá léta předmětem intenzivního zájmu Havlíčkových biografů. Totiž vztahu mladého novináře s Františkou Weidenhoffrovou. Právě Havlíčkova korespondence s příslušnicí elity českoněmeckého maloměsta tvoří rozsahově významnou část publikace a vztah obou snoubenců byl po desetiletí objektem zkoumání a spekulací. Editoři nejen toto zkoumání shrnují, ale vyslovují ke genezi vztahu a zejména jeho ukončení vlastní hypotézy. Mohou přitom vycházet nejen z dokonalé znalosti korespondence, již připravili k vydání, ale také z názorů a postojů obou protagonistů i širšího kontextu, v němž se vztah rozvíjel a překvapivě skončil. Editovaná korespondence není ovšem jen pramenem pro studium nuancí vztahů inkriminované dvojice, ale i příspěvkem ke studiu života české společnosti čtyřicátých let devatenáctého století.

Tato poloha práce bude určitě zajímat odbornou, a možná ještě více laickou veřejnost, již asi tolik nezaujme další část vydaná korespondence, jejímž autorem je redaktor Pražských novin a jejich přílohy Česká včela. V tomto bloku přitom lze sledovat také redakční práci na obou titulech a určitě ho tak uvítají historikové české žurnalistiky, považující často Havlíčka za jejího zakladatele. Dějepisci národního života potom uvítají korespondenci přinášející přímé

informace o Havlíčkově účasti na organizaci veřejných sbírek shromažďujících prostředky na výstavbu první české průmyslové školy.

Jak jsem už konstatoval výše, editoři připravili pro odbornou veřejnost i laické zájemce o českou kulturní, ale nejen kulturní historii, profesně dokonale zvládnutý, a dodávám, i mimořádně přitažlivý, titul. Edice Havlíčkovy korespondence není důležitá jen pro mapování života této výjimečné osobnosti kulturní a politické scény v Čechách čtyřicátých let devatenáctého století, ale vztahů v české vlastenecké společnosti v této fázi jejího vývoje.

Josef Opatrný

Jiří UHLÍŘ

Božena Němcová. Inspirace pro umění 1862–2020

(výběrová bibliografie)

Jaroměř, vl. nákladem autora 2021, 439 s., ISBN 978-80-270-9906-1.

Svému tématu zasvětil Jiří Uhlíř, původním povoláním středoškolský profesor, šedesát let života. Kouzlu díla Boženy Němcové propadl a snažil se své dílo publikovat již několikrát, podařilo se mu to jen ve výsečích, kompletně dílo vyšlo až nyní. Své předešlé úsilí v průvodních pasážích nyní vlastním nákladem vydaného opusu vysvětluje.

Uhlířem vydaná bibliografie je detailně členěná, u některých oddílů je zřetelné, že byly připravovány pro dřívější publikaci a nyní jsou jen přiřazeny za sebe, jednotné není ani chronologické vymezení jednotlivých oddílů. Zpracovat reflexi díla Boženy Němcové v šíři, kterou naznačuje podtitul „ohlas osobnosti, života a díla spisovatelky Boženy Němcové (1820–1862) v poezii,

próze, životopisném dramatu, v dramatizacích, hudbě, diskografii, ve filmu a televizi. Soupis dizertací a diplomových prací, soupis literatury a bibliografií k tématu“ je v dnešní době komplexně v podstatě nemožné. Autor tak přiznává, že jde o dílo výběrové. Doplnil jej také kalendáři „uctívání Boženy Němcové“ od jejího sňatku v roce 1837. Uhlíř děkuje za spolupráci mnoha dávným i současným odborníkům, i správcům dnešních databází. Škoda, že na tyto databáze výrazněji neupozornil, protože pro současný vědecký výzkum právě ony přinášejí zájemcům průběžně aktualizované informace. Uhlíř svou práci doplnil i několika rejstříky, jsou členěny podle jednotlivých oddílů knihy, snadnou orientaci tak neumožňují.

Autor ve svém díle přesvědčil o své pili, trpělivosti i obětavosti, o své oddanosti životu a dílu Boženy Němcové, vydal svědectví, které je závanem činnosti dávných vlastnilujících mužů.

Magdaléna Pokorná

Helena KOKEŠOVÁ (ed.) – Irena KRAITLOVÁ (ed.),

Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar. Svazek II. (1896)

Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR – Ústav T. G. Masaryka 2019, 246 s., ISBN 978-80-88304-02-9.

Velkorysý projekt vydání korespondence filozofa, politika a prvního prezidenta Československé republiky Tomáše G. Masaryka s předními osobnostmi politiky a kultury dlouhodobě realizuje Masarykův ústav a Archiv AV ČR s dalšími partnery. Tentokrát se ke čtenářům a hlavně zájemcům o moderní české dějiny dostává druhý díl

Masarykovy korespondence s básníkem a později politikem Josefem Svatoplukem Macharem. Plynule navazuje na předcházející první díl.¹ Oba svazky zahrnují politiky a kulturně velice významné období „České moderny“, které přímo následovalo po proslulém soudním procesu s „Omladinou“ v roce 1894, jako další projev vzdoru mladé generace proti „zavedeným pořádkům“. Jednalo se o označení skupiny mladých básníků, spisovatelů, literárních kritiků a novinářů, kteří se postavili proti „tradiční“ politice a kultuře „starší“ generace.

V jejich čele stály významné osobnosti, již zmíněný Josef S. Machar, František X. Šalda, Antonín Sova, Otokar Březina a Vilém Mrštík s dalšími mladými stoupenci. Skupina otevřeně vystoupila v říjnu 1895 vlastním manifestem. Její členové se hlásili k zejména individualismu, dekadenci, symbolismu a impresionismu. Požadovali, aby kultura reflektovala dynamické změny sociální a profesní struktury společnosti „konce století“ a ostře se stavěli vůči „kulturnímu konzervativismu“ dřívějších generací básníků, spisovatelů a literárních kritiků. Odmítali politiku mladočeské strany a zakořeněný nacionalismus, sympatizovali s dělnickým hnutím a prosazovali ženskou emancipaci. Stavěli se také proti katolické církvi a tím se dostali do střetnutí s Katolickou modernou. Samotná Česká moderna však představovala velice nesourodé uskupení, takže i mezi jejími představiteli probíhaly vzrušené diskuse a spory o dalším směřování celého společenství. Na začátku úvodu je proto vhodně zařazena přehledná bibliografie o problematice České moderny.

1 Helena KOKEŠOVÁ – Petr KOTYK – Irena KRAITLOVÁ, *Korespondence T. G. Masaryk – Josef Svatopluk Machar. Svazek I. (1893–1895)*, Praha 2017, 453 s.

Tomáš G. Masaryk, který se otevřeně vyjadřoval ke všem aktuálním otázkám české politiky a kultury, pochopitelně nemohl zůstat stranou a udržoval pravidelnou bohatou korespondenci právě J. S. Macharem jako jejím předním představitelem. Machar se velice angažoval, organizoval setkání literátů, rokoval a korespondoval se svými přívrženci a odpůrci ve snaze vyjasnit strategii dalšího směřování České moderny, přitom průběžně informoval Masaryka o svých názorech a aktivitách. Masaryk byl z pozice univerzitního profesora poněkud zdrženlivější k Macharovu, můžeme říci určitému radikalismu a zůstal uvážlivým pozorovatelem dění kolem České moderny. Jejich vzájemná korespondence podává cenné svědectví o složitých poměrech a osobních vztazích v prostředí české kultury a politiky, doprovázené mnohdy vyostřenými polemikami, výpady a osočováním, někdy také narušením původně přátelských vztahů jak mezi jednotlivými členy, tak jejich styků s protivníky moderny.

Z veškerého snažení moderny se Masaryk pokusil zapojit do pokusů o česko-německé vyrovnání, ale jinak zaujal zdrženlivý až skeptický přístup vůči její působnosti.

Přínosná je část korespondence, v níž Masaryk vysvětluje přípravu své studie Jan Hus, úmysl napsat studii o Karlu Havlíčku Borovském a zároveň referuje o svých dalších literárních záměrech. Korespondence umožňuje nahlédnout do osobního života Masaryka a ozřejmit jeho názory na politický a kulturní život „konce století“.

Stejně tak to platí o Macharově, který rovněž informoval Masaryka o svých literárních plánech i aktivitách. Korespondence přispívá také k osvětlení jejich spolupráce v časopisu *Naše doba*: někdy nebyla příliš ideální, když se Masarykův „akademismus“

střetával s Macharovým „radikalismem“. Korespondence též přibližuje složité okolnosti jmenování Masaryka řádným profesorem v červnu 1896. Potíže vyplývaly z jeho dřívější angažovanosti v diskusi o pravost „Rukopisů“ jako jejich odpůrce a kritika. O tom, jak náročný byl schvalovací proces, svědčí skutečnost, že se jmenování protáhlo na deset let. Vyvrcholilo tradiční audienci nově jmenovaného profesora u císaře Františka Josefa I. Audienci napomáhal Masarykovi zprostředkovat právě Machar.

Edice je tradičně, jak je ostatně v tomto projektu obvyklé, připravena velice pečlivě na odpovídající odborné úrovni. Je třeba si jen přát, aby tento významný projekt nadále pokračoval.

Petr Prokůpek

Jaroslav HRDLIČKA

Historik a diplomat Vlastimil Kybal

Praha, Karolinum 2020, 403 s. a 8 nečíslovaných s. obrazových příloh, ISBN 978-80-246-4609-1.

Dnes patrně největší odborník na osobnost Vlastimila Kybala vydal po letech archivního výzkumu a studia Kybalových textů vůbec první monografii o objektu svého zájmu. Vydání biografie předcházely nejen autorovy časopisecké studie, ale také edice obsáhlých Kybalových pamětí (ve spolupráci s Janem B. Láškem). Životopisem tak Hrdličkovo kybalovské dílo kulminuje a lze říci, že se autor pionýrským způsobem zasloužil o Kybalovo zařazení do širšího kontextu české historiografie a diplomacie. Kybal totiž zahájil kariéru jako historik náboženských hnutí a románského světa, který poznal za svých pobytů v italských, španělských, ale také německých či francouzských

archivech. Z jednoho pobytu v Římě si převzal manželku, mexickou malířku Anu Saenz, čím se inkorporoval do hispánského světa i v osobním životě.

Po vzniku Československé republiky mu nabídl ministerstvo zahraničních věcí zastupování státu v regionu, jímž se zabýval jako historik, a Kybal tak působil od počátku dvacátých let postupně jako vyslanec v Itálii, Brazílii (z Rio de Janeiro zastupoval krátce Prahu také v Argentině), Španělsku a nakonec v Mexiku, kde jeho kariéra diplomata na konci února 1939 odchodem do penze skončila. I během svého diplomatického působení pokračoval v bohaté publikační činnosti, jednak v tisku, jednak formou historických prací určených širšímu publiku, jemuž přibližoval důležité osobnosti španělských dějin, kontakty české společnosti se španělsky a portugalsky hovořícím záměřem a zdůrazňoval význam Latinské Ameriky pro hospodářství a kulturu moderního světa.

V Kybalově životopise prezentuje Hrdlička vyváženě obě sféry jeho činnosti, tedy práci historika a diplomata. V druhém případě podtrhuje Kybalovy aktivity v Itálii, již přisuzovala československá zahraniční politika po první světové válce značnou důležitost, zejména se však věnuje Kybalově práci v Mexiku. Kybal tady působil v době, kdy část mexických politických elit usilovala o diverzifikaci ekonomických vztahů se zahraničím a průmyslově vyspělé Československo tak bylo pro Mexičany zajímavým obchodním partnerem. Jak ovšem Hrdlička konstatuje ve shodě s realitou, Kybalovy aktivity zde poznamenávalo rostoucí ohrožení Československa německou politikou, které pak vrcholilo Mnichovem a vytvořením protektorátu Čechy a Morava.

Hrdličkova práce je nepochybným přínosem v oblasti studia české historiografie

a dějin diplomacie. Byl to ostatně právě Kybal, kdo položil základy nadstandardních vztahů mezi Československem a Mexikem. Ty přežily v „korektní podobě“ i období studené války a mohly se rozvinout po roce 1989 do dnešní podoby.

Josef Opatrný

Klaus GIETINGER – Norbert KOZICKI

Freikorps und Faschismus. Lexikon der Vernichtungskrieger

Stuttgart, Schmetterling Verlag 2022, 350 s., ISBN 3-89657-044-7.

S pojmem Freikorps se se setkáváme již za vlády Friedricha II. i v napoleonských válkách. Po roce 1918 byl termín používán pro krajně pravicové polovojskové organizace, které se objevily v Německu. Několik takových jednotek bojovalo po konci první světové války i na Baltu či ve Slezsku nebo Prusku. Těmto jednotkám a zejména jejich spojení s fašismem je *Lexikon* věnován. Před vlastní slovníkovou částí má kniha širěji pojaté doprovodné kapitoly.

V úvodu se autoři snaží tento svůj cíl symbolicky podtrhnout analýzou dvoudílné filmové sagy rakouského režiséra Fritze Langa z roku 1924 o počátcích germánské rasy, inspirovanou *Písní o Niebelunzích*, kde jsou Hunové líčeni jako podlidé. Tento film byl natočen dle zásad německého expresionismu a vznikl v obřích studiích ateliérů UFA a je autory *Lexikonu* tažen až k velofilmům Hitlerovské éry. Myslím, že se jedná o nelogický konstrukt, nejen vzhledem k obsahu knihy.

Další podkapitoly úvodu se zčásti věnují dosavadnímu výzkumu tématu. Zde se za zásadní zlom považuje dosud nevydaná di-

sertace *Freikorps* Jeana-Philippa Pompluna. Ten oproti předchozímu přesvědčení, že se Freikorps sestával hlavně z důstojníků, středního stavu a sedláků, dokazuje dominanci dělníků. V důsledku řady vybombardovaných archivů na konci války má ovšem i Pomplunův pramenný výzkum své meze. Následuje pohled na sociální situaci v roce 1919 z pohledu členů Freikorpsu. Zajímavou otázkou je také, jak právě dělníci vnímali revolučnost ve smyslu třídního smýšlení v kontrastu s pouhou inklinací k autoritativnostem. Hlavním pramenem pro její zodpovězení byly dotazníky, jež v roce 1929 rozeslal příslušník Frankfurtské školy, Erich Fromm. Pocit třídního smýšlení dle průzkumu nebyl dominantní ani u sociálních demokratů a komunistů. V poslední části úvodní kapitoly jsou až didakticky zpracované definice základních pojmů (fašismus, Freikorps etc.).

Kniha se ve druhé kapitole věnuje již zmíněné prehistorii paramilitárních oddílů od napoleonských válek výše až po konec první světové války. Ve třetí části *Lexikonu* jsou analyzovány akce Freikorpsu od roku 1918. Systematicky jsou sledovány krvavé střety s levicovými aktéry revoluce 1918–1919 v Německu, v jejímž čele stáli Spartakovci. Pod velením sociálního demokrata Gustava Noskeho měl Freikorps kromě známých vražd Rosy Luxemburgové a Karla Liebknechta na svědomí životy dalších tisíců německých dělníků. Poprvé bylo v německých městech, např. v březnu 1920 v Berlíně, použito dělostřelectvo a letadla proti obytným oblastem. Gustav Noske dokonce umožnil Freikorpům okamžitě likvidovat osoby, které byly zajaty ozbrojené. Už se nekonaly ani válečné soudy. Jednotky Freikorpsu mimo jiné zaútočily na jaře 1919 na stávkující slezské horníky, dělníky v Ber-

líně, na bojovníky v Porúří, kteří se zformovali v rámci odboje proti Kappovu puči a byli jako jedni z mála relativně úspěšní.

Čtvrtá kapitola podrobněji představuje řadu nejvýznamnějších Freikorpů – například Freikorps Roßbach, jejíž členy byli například Rudolf Höß, Martin Bormann, Kurt Daluege a další budoucí nacističtí představitelé, nebo Freikorps Aulock, jenž operoval ve Slezsku.

Autoři dále sledují, jakou roli hrál obdiv mladší generace vůči válečné generaci. Tito nacisté už válku vnímali jako velké dobrodružství. Tak byl například formován ve Freikorpsu Maercker Reinhard Heydrich. Pozornost je věnována i vztahu Freikorpsu k NSDAP, SA a SS a dalším organizacím, profesním skupinám (například lékařům, zastáncům rasového výzkumu a postupu) a vojenským strukturám Hitlerovského režimu.

V krátkém závěru této části encyklopedie není pak těžké ze všech analýz vyvodit velice intenzivní vazbu mezi Freikorpsem a německým fašistickým režimem.

Vlastní encyklopedický přehled byl vytvořen na základě bohatého seznamu archivních pramenů a literatury, jenž je uveden v závěru publikace. Jednotlivé „vizitky“ členů Freikorpsu představují kromě jejich činnosti ve Freikorpsu a aktivit za války v mnoha případech také pozoruhodnou ukázkou kariéry nebo alespoň poklidného života v poválečné době.

Publikace *Freikorps und Faschismus* je pozoruhodným čtením nejen pro specializované historiky. Její nadstandardně rozsáhlá úvodní textová část se snaží sledovat široké spektrum aspektů, které souvisejí s Freikorpsem a jeho činností, včetně upozornění na nejvýznamnější prameny a novou literaturu. Autorům se podařilo přesvědčivě dokázat, že většina členů Freikorp-

su se později realizovala v různých strukturách nacistického Německa.

Jedinou výhradu – právě proto, že je kniha ve svých závěrech přesvědčivá, mám k občasnému užívání až propagandistických výrazů v textu.

Kristina Kaiserová

Petr SVOBODA

Odboj nebo provokace? Provokace StB prováděné proti třetímu odboji v rámci akce Skaut na příkladu skupiny „Za svobodu“ v letech 1948–1951

Praha, Academia 2020, 420 s.,
ISBN 978-80-200-3084-9.

Autor prezentuje s využitím bohatého archivního materiálu a osobních svědectví akce StB proti třetímu odboji na konkrétním případě skupiny „Za svobodu“. Práce je cenným příspěvkem k diskusi nejen o protikomunistickém odboji, ale také vztahu české společnosti k režimu, který se v Československu formoval koncem čtyřicátých a začátkem padesátých let. Tento vztah procházel vývojem a nelze srovnávat situaci kolem roku 1950 se stavem v sedmdesátých a osmdesátých letech, kdy se vnitřní kritické režimu už vesměs vzdali naděje na jeho pád a hledali způsob, jak by v jeho rámci uskutečňovali svoje představy, téměř výlučně v soukromé sféře. Tato situace se výrazně lišila od druhé poloviny čtyřicátých let, v nichž čekala řada obyvatel Československa konec vlády Komunistické strany ať už zásahem zvenčí, tady především představou „příchodu Američanů“, nebo jeho zhroucením pod tíží ekonomických problémů a tlakem jeho místních kritiků.

Část občanů byla jistě ochotna tomuto zhroucení napomoci svoji aktivní činností

na protirežimních akcích, jak velkou část populace ovšem tito nejrozhodnější odpůrci komunistického režimu představovali je prakticky nezodpověditelnou otázkou. Jejich množina se nekryje ani s počtem souzených či popravených v procesech tohoto období, ani s počtem těch, kdož ve stejné době emigrovali, aby se později vrátili s úmyslem proti novým pořádkům bojovat. Většina kritiků projevovala svůj odmítavý postoj k režimu maximálně poslechem zahraničního rozhlasu a šířením jeho informací.

Jejich součástí byly i zprávy o akcích či připravovaných akcích jednotlivců a skupin, které překročily hranici mezi pasivní nespokojeností a pokusem změně aktivně napomoci. Část těchto aktivních se ovšem vystavovala nebezpečí, které Svoboda formuloval do otázky v titulu své práce. Jejich skupiny se mohl stát objektem zájmu StB, která je zlikvidovala, jiné pak infiltrovala, ovlivňovala či dokonce řídila a k likvidaci přikročila až poté, co dosáhla svých cílů. Svoboda zkoumá akci Skaut, která zasáhla sedm set osob v Československu i zahraničí, čtyři desítky z nich stanuly v několika procesech před soudy. V případě většiny z nich vynesli soudci vysoké tresty na svobodě, padly však i vykonané hrdelní rozsudky. Autor přitom neseleduje případ jen na osudech obětí, ale také na aktivitách spolupracovníka StB Vlastimila Chalupy v rámci skupiny kolem funkcionáře ČSNS Josefa Vlasatého.

Ani dokonalá analýza archivního materiálu a jeho precizní interpretace v dobovém kontextu ovšem nemůže autorovi pomoci v zodpovězení otázky položené v titulu knihy. Nemůže tak učinit v obecné rovině, nanejvýš v případě jednotlivých aktérů celého případu.

Josef Opatrný

Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Nekrolog

Alois Mosser

(11. května 1937 – 22. dubna 2022)

Po krátké nemoci zemřel 22. dubna 2022 rakouský historik Alois Mosser. Po celý život měl velmi otevřené kontakty s českou historickou obcí, jeho jméno bylo neodmyslitelně spjato například s Alicí Teichovou a Mikulášem Teichem. Ostatně vznikla i řada společných akcí či publikací, na nichž se spolu s českými historiky vzájemně doplňovali.

Univerzitní profesor Alois Mosser¹ se narodil 11. května roku 1937 v Laa-kirchenu v Horním Rakousku. Po maturitě na Biskupském učitelském semináři v Linci vystudoval historii a germanistiku na Vídeňské univerzitě. Mezi lety 1960

1 Faktografické podklady nekrologu vycházejí především z textu uveřejněného na stránkách Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Department für Sozioökonomie, Wirtschaftsuniversität

a 1962 absolvoval kurs ukončený státní zkouškou na univerzitním ústavu Institut Österreichische für Geschichtsforschung. Doktorské studium ukončil roku 1965 prací *Beiträge zur Geschichte der Grundherrschaft in Oberösterreich unter besonderer Berücksichtigung der Herrschaft Ort am Traunsee*. Po udělení doktorátu se stal univerzitním asistentem – jeho domovským ústavem se stal Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte Universität Wien. Přednášel o otázkách průmyslového vývoje a hospodářského růstu.

Roku 1976 následovala habilitace – Alois Mosser šel zcela novými cestami spojení historického výzkumu s bilanční analýzou. Jeho práce *Die Industrieaktiengesellschaft in Österreich 1880–1913* vzbudila velkou pozornost – obsahově i metodicky se jednalo o zcela nový přístup k vyhodnocení bilanční databáze, kterou sestavil a vyhodnotil pomocí počítače. Není divu, že v následujícím roce se stal držitelem ceny *Kardinal-Innitzer-Förderungspreis* v oblasti humanitních věd. Následovala řada studií, kde svou metodu dále rozvinul a aplikoval. Alois Mosser převzal roku 1977 vedení pro oblast vědy společnosti Verein der wissenschaftlichen Forschung auf dem Gebiete der Unternehmerbiographie und Firmengeschichte (později změnila svůj název na Österreichische Gesellschaft für Unternehmensgeschichte).

Další etapou v působení Aloise Mossera se stala Wirtschaftsuniversität Wien, kde se stal roku 1991 řádným profesorem na Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Roku 1992 byl zvolen předsedou již zmíněné Rakouské společnosti pro dějiny podnikání. Příkladem úspěšné aktivity této společnosti s velkým ohlasem se stala roku 1999 mezinárodní konference na téma *Business History in Zentraleuropa*,² na které se podílela i řada kolegů z České republiky.

Zájem profesora Aloise Mossera o témata vědecké práce však byl velmi široký – roku 1992 se stal členem vedení nadace PRO ORIENTE – Gesellschaft zur wissenschaftlichen Erforschung der ökumenischen Beziehungen. Měl na starosti oblast „vědecké aktivity“. V roce 1995 se stal předsedou této společnosti. Roku 1996 přijal také vedení nově zřízené *Kommission für Südslawische Geschichte*. Alois Mosser byl vydavatelem nebo spoluvydavatelem mnoha publikačních řad – uvedme třeba *Veröffentlichungen der Österreichischen Gesellschaft für Unternehmensgeschichte, Geld und Kapital. Jahrbuch der Gesellschaft für mitteleuropäische Banken-*

sität Wien pod názvem *Nachruf Em. o. Univ.-Prof. Dr. Alois Mosser (1937–2022)*. Autorem tohoto textu je Andreas RESCH.

2 Z této konference vyšel sborník *Business History. Wissenschaftliche Entwicklungstrends und Studien aus Zentraleuropa*, Wien 1999.

und Sparkassengeschichte a *Schriftenreihe der Kommission für südosteuropäische Geschichte*. Po roce 1989 zesílila Mosserova spolupráce s bývalými socialistickými státy, především z Československa a z České republiky.

Alois Mosser se věnoval zejména oblasti dějin podnikání, dějin jihovýchodní Evropy a zpracovávání metodických a teoretických otázek v historiografii. Zvláště velkou pozornost zaslouží monografie *Wiener Allianz* (1991, spoluautorkou byla Marita Roloff) nebo *Autoland Österreich* (2007, spolu s Gerhardem Brunnerem), případně sborníky *Gottes auserwählte Völker. Erwählungsvorstellungen und kollektive Selbstfindung in der Geschichte, Den anderen im Blick. Stereotypen im ehemaligen Jugoslawien* nebo *Politische Kulturen in Südosteuropa*.

Roku 1998 slavila vídeňská Wirtschaftsuniversität sté výročí od svého založení a Mosser vedl při této příležitosti velký výzkumný projekt, ze kterého byly vydány dva rozsáhlé sborníky: *Die Wirtschaftsuniversität Wien. Bildung – Perspektiven – Herausforderungen* (spoluvydavatelé byli Herwig Palme, Horst Pfeiffle a Hanns Pichler). Ve druhém sborníku jsou jako vydavatelé uvedeni Alois Mosser a Evelyn David, vyšel roku 2000 pod názvem *Spondeo. Die Absolventen der k.k. Exportakademie, der Hochschule für Welthandel und der Wirtschaftsuniversität Wien*.

Profesor Mosser byl do posledních chvil svého života vědecky aktivní. Jeho posledním dílem, mohlo by se říct, že šlo o jeho „opus magnum“, byla v roce 2021 vydaná monografie *Pittel+Brausewetter. 150 Jahre Industriebau als Industriekultur (1870–2020)*. Jde o zpracování historie rodinné stavební firmy, která dodnes působí nejen v Rakousku, ale má své zastoupení například i na Slovensku či v České republice.

Institut für Wirtschafts- und Sozialgeschichte na Wirtschaftsuniversität Wien vedl Alois Mosser v alternaci s profesory Herbertem Matisem a Karlem Bachingerem. Pracovníci institutu oceňovali jeho kolegiální styl vedení, široký odborný záběr, který vtiskl i do podoby institutu, a v neposlední řadě zahraniční kontakty, které přetrvaly a staly se základem mnoha dalších projektů. Když roku 1997 slavil své šedesáté narozeniny, institut připravil v redakci Herberta Matise k jeho počtě svazek *Historische Betriebsanalyse und Unternehmer. Festschrift für Alois Mosser*. Přátelské vztahy měl Alois Mosser k institutu i po svém odchodu z aktivního univerzitního života. A zcela v intencích jeho celoživotních aktivit i jeho zahraniční kontakty pokračovaly dál, mnohé přerostly v celoživotní přátelství.

Jana Geršlová

Foto: Philipp Mosser, rodinný archiv

Knihy a časopisy došlé redakci

Jiří BRŇOVJÁK – Petr ELBEL (edd.), *Sigilla – arma – monetae*. Sborník příspěvků k 70. narozeninám profesora Tomáše Krejčíka. Brno, Masarykova univerzita 2021. 524 s.

Revue církevního práva. Praha, Společnost pro církevní právo. Roč. 28, 2022, č. 1. 104 s.

Pavel SLÁDEK, Jehuda Leva ben Besal'el – Maharal. Obrana uzavřeného světa v židovském myšlení raného novověku. Praha, Academia 2020. 496 s.

Výtahy z českých časopisů a sborníků

Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Roč. 61, 2021, č. 1:

Martin HOLÝ – Marta VACULÍNOVÁ, *Milites Apollinis*. Studenti medicíny z českých zemí na basilejské univerzitě v 16. a raném 17. století, s. 11–35. – Petr KADLEC, Rakouská statistika školství a vzdělávání – opomíjený pramen dějin vzdělanosti „dlouhého“ 19. století, s. 37–59. – Daniela BRÁDLEROVÁ – Marek ĎURČANSKÝ, Působení Jaroslava Bidla a Milady Paulové v pražské univerzitní extenzi, s. 61–88. – Martin BARUS – Marek BRČÁK, František Vavřínek Rabas, OFMCAP (1901–1969) jako pedagog a blízký spolupracovník litoměřického biskupa Štěpána Trochty, s. 89–117. – Ivana ČORNEJOVÁ, Zemřel slovenský znalec církevních dějin a historie Trnavské univerzity (Jozef Šimončič), s. 121–122.

Archaeologia historica. Roč. 46, 2021, č. 1:

Peter MILO – Jan HAVELKA, *Rokytná: non-invasive research into the settlement structure of an early medieval centre*, s. 7–25. – Filip PREKOP – Jiří CRKAL – David ČERNÝ – Petr KRIŠTUF – Vojtěch PEKSA, *Nová zjištění průzkumu zakázané krajiny Doupovských hor – zaniklé středověké vesnice*, s. 27–55. – David VÍCH, *Severní část Malé Hané v archeologických pramenech 11.–13. století získaných povrchovou prospekcií*, s. 57–79. – Jana MAZÁČKOVÁ – Petr ŽAŽA, *Rybník Zweitämmige v historických a archeologických pramenech*, s. 81–96. – Igor PROKHENENKO – Maria ZHYLENKO, *Výskumy archeologickej expedície Užhorodskej národnej univerzity na hradoch v Zakarpatí*, s. 97–128. – Ladislav ČAPEK – Jiří MILITKÝ, *Dřevěná konstrukce domu z Českých Budějovic z první poloviny 14. století*, s. 129–146. – Pavel DRNOVSKÝ, *Soubor kovových nálezů z hradu Mokřice u Lužan a jeho blízkého okolí (okres Jičín)*, s. 147–171. – Martin HANUŠ, *Ranogotický krucifix z Budmeric (okres Pezinok)*, s. 173–187. – Ladislav ČAPEK – Jiří ORNA – Karel SLAVÍČEK – Dalibor VŠIANSKÝ, *Medieval white fine-grained*

kaolinitic ceramics in the Czech lands in finds from Pilsen and České Budějovice, s. 189–242. – Kateřina VAĎUROVÁ, Sklo z odpadních jímek na drůbežím trhu v Opavě a pozůstatky sklenářské dílny, s. 243–271. – Milena BRAVERMANOVÁ – Jan VLČEK – Romana KLOUDOVÁ – Alžběta VRABCOVÁ, Textile z hrobu nacházejícího se jižně od hrobu Petra Parlěře v katedrále sv. Víta na Pražském hradě, s. 273–299. – Naďa PROFANTOVÁ, Jubileum Jarmily Princové-Justové, s. 302–304. – Martin NEUMANN, Životný příběh prof. Tatiány Štefanovičové (10. 3. 1934 – 3. 1. 2021), s. 305–308.

Archeologické rozhledy. Roč. 73, 2021, č. 2:

Tomasz BORONĀ – Małgorzata WINIARSKA-KABACIŃSKA, Flint manufacturing of the Globular Amphorae culture at the site Wilczyce 10 (Lesser Poland) in the context of inventories from the neighbouring areas, s. 163–199. – Małgorzata KOT a kol., Sepulchral use of caves in Lusatian culture: Evidence from the Sąpówka Valley in the Polish Jura, s. 200–227. – Hana ČIŽMÁŘOVÁ, Současný stav poznání skleněného šperku doby laténské na Moravě, s. 228–258. – Kateřina TOMKOVÁ – Natalie VENCLOVÁ – Šárka KRÍŽOVÁ – Tomáš VACULOVÍČ – Veronika FALTUSOVÁ, Sklo z doby stěhování národů ze Záluží u Čelákovic: archeologie a archeometrie, s. 259–292.

Archeologické rozhledy. Roč. 73, 2021, č. 3:

František TRAMPOTA a kol., Eneolitický kostrový pohřební rítus na Moravě ve světle radiokarbonového datování, s. 315–358. – David VÍCH – Naďa PROFANTOVÁ – Roman KŘIVÁNEK – Zuzana JARUŠKOVÁ – Jan ZAVŘEL, Hradiště u Mařína (okr. Svitavy) a jeho širší zázemí ve světle kovových artefaktů z 6.–10. století, s. 359–422. – Justyna KOLENDÁ – Kinga ZAMELSKA-MONCZAK, The North or the South? Early medieval ceramics decorated with a zoned ornament – the result of local changes or interregional contacts?, s. 423–454. – Eva ČERNÁ – Zuzana ZLÁMALOVÁ CÍLOVÁ – Tomáš VACULOVÍČ – Veronika FALTUSOVÁ, Sklářský výrobní okruh z 2. poloviny 13. století u Jilmové v Krušných horách. Přínos analytických metod pro poznání technologie výroby středověkého skla v Čechách, s. 455–491.

Archivní časopis. Roč. 71, 2021, č. 3:

Jakub MAREČEK, Městská správa v Telči v 17. století, s. 229–270. – Lucie BARCALOVÁ – Vojtěch BARCAL, Nález cechovních artikulí pro cech krejčích v Luži s pečeti Diviše Slavaty z Chlumu a Košumberka z roku 1575, s. 271–286. – Martin NEKOLA, Češi ve státě Idaho a možnosti archivního výzkumu, s. 287–294. – Lucie ŠIMKOVÁ, 25 let restaurování v Horšovském Týně, s. 294–296. – Irena KRČILOVÁ, Mezinárodní konference Československo v letech 1989–1992 v Českých Budějovicích, s. 296–301. – Kristýna ANSORGOVÁ, Soumrak „klasických“ edic?, s. 301–303. – Daniel DOLEŽAL, K devadesátinám profesora Hlaváčka, s. 304–305. – Jaromír FLORIAN, Slavnostní předání sborníku Sigilla – arma – monetae profesoru Tomáši Krejčíkovi k 70. narozeninám, s. 306–307. – Martin MYŠIČKA, Ivan Víšek jubilantem, s. 308–309. – Jaroslav ČÁP, Odešla Lydia Baštecká, s. 310–311.

Archivum Trebonense. Bestia – Zvíře v historickém kontextu. Sv. 15, 2020 [vyd. 2021]: Lucie KOLÁŘOVÁ, Zvíře jako stvoření: podněty z křesťanské teologie, s. 18–29. – Barbara HUNČOVSKÁ, „Pokud něco vyjadřuje domov, je to kotě“. Úloha koček v utváření domesticity v evropských domácnostech, s. 30–43. – Zdeněk ŽALUD, Portugalský král Duarte I., psychologie a jezdeckví, s. 44–52. – Zuzana VARÁKOVÁ, Bojovný, nebo krvelačný? Vlk v české středověké heraldice, s. 54–69. – Petr MEDUNA – Lenka KOVAČIKOVÁ – Martin BURIAN, Koupil převor úhoře. Archeozoologie mezi historií a přírodovědou, s. 70–77. – Jan ROBOVSKÝ – Kees ROOKMAAKER – Colin P. GROVES, Several Zoological Comments to Depictions of Jaguar and Rhinoceros in the Art of Roelandt Savery, s. 78–86. – Blanka ČECHOVÁ, Císařský hřebčín Kladruhy a Smrkovice na královském panství Třeboň ve 30. letech 17. století. Chov ušlechtilých koní ve válečných časech, s. 88–99. – Jan LHOTÁK, Chov dobytka v raně novověkém královském městě první poloviny 18. století. Analýza výpovědních možností tereziánského katastrofu, s. 100–116. – Jiří PEŠTA, Písecký kat a dva případy bestiality. Příspěvek k dějinám hrdelního práva královských měst Kašperské Hory a Písek v 18. století, s. 118–147. – Michal MORAWETZ, Zoologická klasifikace podle hraběte Jiřího Buquoye, s. 148–155. – Dana MAREŠOVÁ, Po stopách zvířat a zvěře v písemných pramenech Dalbergů, s. 156–166. – Miroslav ČENĚK, České ornitologické názvosloví v polovině 19. století na příkladu sbírky muzea Ohrada v Hluboké nad Vltavou, s. 168–195. – Marie VOLDŘICHOVÁ – Jana MELCROVÁ – Miroslav ČENĚK, Zoologické sbírky muzea Ohrada v díle významných zoologů, s. 196–209. – Pavel HOLUB, Vztah člověka ke zvířeti optikou spisů státní správy z první třetiny 20. století: sonda z Humpolecka, s. 210–221. – Vlastimil KOLDA, Zvířata ve spisech Městského policejního úřadu České Budějovice, s. 222–234. – Hana CUKROVÁ, Psi a psí známky v Českých Budějovicích v 19. a první třetině 20. století, s. 236–269. – Tomáš HUNČOVSKÝ, Masakr koček v Českých Budějovicích v létě roku 1924, s. 270–282. – Libor STANĚK, Zoologická zahrada v Hluboké nad Vltavou: pozvolné kroky k jejímu vzniku a první roky jejího fungování, s. 284–301. – Helena ADAMCOVÁ, Na tom našem dvoře. Chov zvířat v Lomnici nad Lužnicí v letech 1945–1960, s. 302–321. – Aneta KNOTKOVÁ, Příspěvek ke vzniku Chráněné krajinné oblasti Šumava a její správy západočeské části a k počátkům státní ochrany fauny na Klatovsku, s. 322–331. – Alexandra TESAŘÍKOVÁ, Spolehlivý černínský komorník podává zprávy z cest. Výběr z listů Hendricha Hennigseny Humprechtu Janu Černínovi z let 1679–1680, s. 334–354. – Josef NOŽIČKA, JUDr. Josef Koryta 1892–1960, s. 358–371. – Eliška POTUŽNÍKOVÁ, Schwarzenberský archivář a knihovník František Tyl 1830–1899, s. 372–377. – Jiřina HALMLOVÁ – Jiří CUKR – Aleš František PLÁVEK, Mladá zvířata ve velkém díle. Rozhovor s knihařkou Jiřinou Halmlovou o výrobě pergamenu, s. 380–383. – Jiří PEŠTA, Bibliografie pracovníků Státního oblastního archivu v Třeboni za roky (2014) 2016–2019, s. 385–424.

Byzantinoslavica. Revue Internationale des Études Byzantines. Roč. 79, 2021, č. 1–2: Scott KENNEDY, A Lost Classic: The Reception of Prokopios' History of the Wars in Byzantium, s. 5–40. – Philip RANCE, Photios and the Bulgar Language (τῶγα, τῶγ), s. 41–58. – Lora TASEVA, Tetrasticha des Theodoros Prodromos in einer unbekannten

serbischen Übersetzungen des 14. Jahrhunderts, s. 59–79. – Marijana VUKOVIĆ, Byzantine Metaphrastic Hagiography among South Slavs: A Quantitative View, s. 80–101. – Olexsiy TOLOCHKO, Who and when brought the relics of St. Clement the Pope to Kiev?, s. 102–118. – Marek MEŠKO, A new probable cause of the Cuman invasion of the Byzantine Balkans in 1095, s. 119–143. – Pavla GKANTZIOS-DRÁPELOVÁ, The figure of Tyche on coins of Antioch in early Byzantium (337– ca 530), s. 144–173. – Ketevan MIKELADZE, Greek Painters from the 14th to 17th centuries in Georgia: Inscriptions as Testimony, s. 174–195. – C. M. MACROBERT, The Church Slavonic translation of the calendrical stichera and kanon by Christopher of Mitylene in MS Zographou 115 (1392): Edition of the Text, s. 196–237. – Günter PRINZING, Nochmals zu Georg Ostrogorsky und seiner Korrespondenz mit Percy Ernst Schramm. Addenda und Corrigenda, s. 238–257. – Julia JANČÁRKOVÁ – Sergej GAGEN, „Faktopoklonniki“ i intuitivisty: metodologičeskij spor v istorii iskusstva, s. 258–268. – Nikos ZAGKLAS, Obituary note: Wolfgang Hörandner (July 2, 1942 – January 27, 2021), s. 269–273.

Časopis Matice moravské. Roč. 140, 2021, č. 2:

Pavel KLADIWA, Revize tzv. Marchetova prováděcího nařízení, s. 263–281. – Jan PEZDA, Moderní Herkules. Kult masa, „muskulinita“, vizuální slast a Frišenský okolo roku 1900, s. 283–322. – Martin LOKAJ, Formování důstojnického sboru četnictva v meziválečném Československu, s. 323–341. – Tomáš ZOUZAL, Legitimizace voleb do moravského zemského sněmu 1848–1914, s. 343–369. – Lumír DOKOUPIL – Petr POPELKA, Vzpomínky Arnošta Klímy na studijní pobyt v Anglii v roce 1967. (Kapitola z nepublikovaných memoárů Arnošta Klímy), s. 371–387. – Zora DAMOVÁ, Dvě mezinárodní konference Archivu hlavního města Prahy (2019–2020), s. 460–465. – Martin ZEŽULKA, Kulturní dějiny piva, s. 465–467. – Tereza RICHTÁRIKOVÁ, Ne-svoboda, despotie a totalitarismus v kultuře a kulturních dějinách, 20.–22. října 2021, s. 467–468. – Ludmila SULITKOVÁ, Odešel přední slovenský medievista, prof. PhDr. Richard Marsina, DrSc., s. 468–474. – Bronislav CHOCHOLÁČ, Zpráva o činnosti Matice moravské za rok 2020, s. 475–477.

Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické. Roč. 70, 2021, č. 1:

Soňa KRÁLOVÁ – Kateřina VAĐUROVÁ, Středověké a novověké sklo z dominikánského kláštera v Opavě, s. 1–23. – Zbyněk MORAVEC, Kachel s motivem korunované Assumpty a Ježíška z Ostravy, s. 24–31. – Ondřej HANIČÁK, Příspěvek k poznání stavebního vývoje a historie měšťanského domu čp. 210 na Ostrožné ulici č. 8 v Opavě, s. 32–55. – Robert ŠREK, Stavební rozvoj Karlovy Studánky ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století. Část II., s. 56–71. – Ondřej ŠTARMAN, Historie výroby ocelových lahví ve Vítkovicích. Část I.: Od počátků výroby do konce druhé světové války, s. 72–91. – Miroslava SUCHÁNKOVÁ, Skládanky v lahvích, díla trpělivosti a dovednosti, s. 92–105.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 129, 2021, č. 1:

Petr CHOTĚBOR – Petr MĚCHURA, K poznání mladší středověké úpravy Černé věže na Pražském hradě, s. 1–4. – Miroslav KOVÁŘ, Glosy k české gotické sakrální architektuře II. K dvojici našich poklasických portálů v Blatně a Ostrovci na Kralovicku, s. 5–19. – Josef ŽEMLIČKA, Villa prope Bvdegostich Camenice vocetur. Tři vsi Břevnova z nařízení Přemysla Otakara I., s. 20–28. – Barbora NEBESKÁ – Jan KRYŠTŮFEK – Petr MAŠEK, Zámecká knihovna Bílá Voda, s. 29–35. – Petr CHOTĚBOR, Hrad Karlshaus – výsledek povrchového průzkumu a rekonstrukce původní podoby, s. 36–41. – Vojtěch KAŠPAR, Zpráva o činnosti Společnosti přátel starožitností, z. s. v roce 2020, s. 42–59. – Robert NOVOTNÝ, Petr Čornej sedmdesátiletý, s. 60.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 129, 2021, č. 2:

Petr CHOTĚBOR, Kamenické značky na pozůstatku východní brány v pozdně gotické parkánové hradbě Pražského hradu, s. 65–68. – Josef ŽEMLIČKA, Pět mrazivých dnů. K topografii bojů Bedřicha a Soběslava II. v lednu 1179, s. 69–82. – Pavel Otmar KRAFL, Opevněné kostely v synodálním zákonodárství konce 13. století, s. 83–87. – Čeněk PAVLÍK, Za dílem „Mistra z Pařidel“, s. 88–100. – Petr MAŠEK, Zámecká knihovna Pavlínin Dvůr, s. 101–104. – Martin EBEL, Profese tesaře v Čechách a její specifika, s. 105–121. – Hana PÁTKOVÁ – Jiří ROHÁČEK, Prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc. – devadesátiletý, s. 122–123.

Časopis Společnosti přátel starožitností. Roč. 129, 2021, č. 3:

Martin HŮRKA, Antické mince od Vyšehořovic, okr. Praha-východ, s. 129–133. – Patrik LÍBAL, Pražské sochařské ateliéry. Místa drsné práce, kde hmota získává duši, místa samoty i společenských setkání, s. 134–179. – Miloslav SOVADINA, Třicet let Vlastivědného spolku Českolipska, s. 180–189.

Český lid. Czech Ethnological Journal. Roč. 108, 2021, č. 4:

Přemysl MÁCHA, Jazyk a krajina v antropologickém výzkumu, s. 403–430. – Vojtěch BAJER – Radek BRYOL – Samuel ŠPANIHEL, Příspěvek k salašnickému hospodaření na Moravském Valašsku. Ovčín na panské salaši jako zapomenutý objekt tradičního stavitelství na Moravě, s. 479–509. – Přemysl MÁCHA, Hledání řemeslné a technické dovednosti našich předků, s. 511–513.

Dějiny – teorie – kritika. Roč. 18, 2021, č. 1:

William O'REILLY, The Risky Business of Migration. Interdisciplinary Approaches to Decision Making and Risk in the Study of Migration, s. 11–36. – Radmila ŠVARÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Orální historie v druhém desetiletí 21. století: od reflexivity a komunity k extremitě a pandemii covidu-19, s. 37–58. – Lenka HANOVSKÁ, Modernizace české filozofie na základě zvýznamnění pojmu osoby. Je personalismus Ferdinanda Pelikána a Karla Vorovsky formou individualismu?, s. 59–83. – Jan POTOČEK, Melancholie a sebevražda v díle Roberta Burtona, s. 84–106. – Veronika ČAPSKÁ, „I feel like I am a hybrid

myself'. An Interview with Professor Peter Burke (University of Cambridge), s. 109–129.
– Milena BARTLOVÁ, Marshal Koněv and the Immaculate Virgin: Some Art-Historical Issues in the Czech Politics of Memory, s. 130–140.

Dějiny a současnost. Roč. 44, 2022, č. 1:

Petr VORLÍK, Za lešením a dogmaty. Úvahy o tuzemské architektuře osmdesátých let 20. století, s. 10–14. – Miroslav PAVEL, Veřejně tajné, prominentně obyčejné a nenávisťně zapomenuté. Budovy ústředí KSČ, s. 15–17. – Lukáš VEVERKA, Kulturáky stojí. Ale obstály? Fenomén kulturních domů v Československu, s. 18–21. – Karolína BUKOVSKÁ, Z náměstí do muzea. Jak vystavovat pomníky z období komunistických režimů?, s. 22–26. – Lenka STOLÁROVÁ, Podobizny De Geerů, s. 28–29. – Nina MILOTOVÁ, Na zdar (nejen) lososům! Expozice Rybářského pavilonu na Jubilejní zemské výstavě roku 1891, s. 30–34. – Simona PÁTKOVÁ, Smyslné hříchy mládí. Pohlavní výchova v příručkách 19. století, s. 34–38. – Bronislav OSTŘANSKÝ, Jak Češi poznávali arabský svět. Cestování, věda a inspirace, s. 39–43.

Dějiny a současnost. Roč. 44, 2022, č. 2:

Nikita ODINTSOV, Geoekonomie ropy. Od petrodolarové hegemonie k multipolaritě, s. 10–14. – Jan ADAMEC, „Malí velcí hráči“ studené války. Ropný rebel Enrico Mattei, s. 15–18. – Iveta COUFALOVÁ, Šťastná to zem? Norské bohatství, ropa a televizní obrazovka, s. 19–21. – Radim KOPÁČ, „Byla s to přítelkyně své oklamat...“ Dvojí výročí Marie Čácké, s. 23–25. – Peter ZEMEK, Komenský a víra v proroctví, s. 28–30. – Tomáš GAUDEK, Gainsborough a Vermeer. Za uměním starých mistrů (snad nejen virtuálně), s. 31–34. – Jakub VRBA – Monika STACHOVÁ, Národ bez otázek, občané bez muzea, s. 36–38. – Daniel LYČKA, Když zemře kníže... O pohřbu polního maršála Jana I. Josefa z Lichtenštejna, s. 39–43.

Dějiny a současnost. Roč. 44, 2022, č. 3:

Sebastian ROSENBAUM, Oběti, nebo kolaboranti? Nepohodlní vojáci třetí říše, s. 10–13. – Maria FRITSCHÉ, „Na frontě člověk zemřít může, ale jako dezertér musí!“ Dezertéři a přeběhlíci pohledem nacistické vojenské justice, s. 14–16. – Zdenko MARŠÁLEK, Převléknout uniformu. Bývalí vojáci wehrmachtu na „druhé straně barikády“, s. 17–20. – Jiří NEMINÁŘ, Černé ovce. Příslušníci nacistických organizací a výchovná funkce československé armády, s. 21–24. – „Mlčet a tvářit se, že se nic nestalo, je pohodlnější...“ Rozhovor s bývalým vojákem wehrmachtu i československé zahraniční armády Richardem Wadanim, s. 25–27. – Lucie NĚMEČKOVÁ, Nizozemský portrét J. A. Komenského, s. 30–31. – Miroslav MELČÁK, Proti ikonoklasmu. Trojrozměrné virtuální rekonstrukce zničených mosulských památek, s. 32–35. – Andrzej KRAJEWSKI, Ropný revolucionář z Haliče. Ignacy Łukasiewicz (1822–1882), s. 36–39.

Folia Historica Bohemica. Roč. 36, 2021, č. 1:

Josef SVOBODA, Mistrovská zkouška cechů krejčích v českých zemích, s. 5–31. – Josef HRDLIČKA, Evangelický církevní řád z Velkého Meziříčí jako podklad integračních snah moravských evangelíků z konce 16. století, s. 33–54. – Josef VACEK, Svobodníci a právo. Případ Pavla Sládka jinak Cíchy z roku 1663 a krajští hejtmané jako soudní instance, s. 55–76. – Filip VÁVRA, Černínský služebník Johann Andreas Schneiderer. Správce a agent Františka Josefa Černína z Chudenic v první třetině 18. století, s. 77–109. – Miroslav LUKÁČ, K problematice patrocinií vybraných protestantských kostolov hontianskeho arcidiakonátu vo svetle vizitačných protokolov zo 17.–18. storočia, s. 111–140.

Fontes Nissae. Prameny Nisy. Roč. 22, 2021, č. 1:

Jiří BOCK, Liberec v roce 1654, s. 2–35. – Jaroslav ZEMAN, „Nechť dnešek vybuduje Liberec nový, Liberec lepší!“ Proměny městského urbanismu v druhé polovině 20. století na příkladu Liberce, s. 36–97. – Kateřina Nora NOVÁKOVÁ, Přátelský medailon pro PhDr. Jana Mohra, s. 99–100. – Milan SVOBODA, Bibliografie PhDr. Jana Mohra (1977–2019), s. 101–106. – Jiří Bartoloměj STURZ, Znovuobjevená pohřební cedule děkana Antona Ignaze Kopsche v kostele Nalezení svatého Kříže v Liberci, s. 108–109.

Havlíčkobrodsko. Sborník příspěvků o historii regionu. Sv. 35, 2021:

Jan BOUKAL, Ledečtí z Říčan a jejich příbuzní v Čáslavském kraji v pozdním středověku, s. 9–27. – Iveta KRPÁLKOVÁ, Světelské panství ve světle Trčkovského urbáře z roku 1591, s. 29–69. – Michal STREUBEL, Loňské nalezení kreseb sbírky žulových křížů MUDr. Leopolda Fritze z konce 19. století, s. 71–112. – Josef ŠRÁMEK, Srážka rakouských a pruských hlídek u Chotěboře 8. července 1866 (k 155. výročí události prusko-rakouské války), s. 115–127. – Jan BETLACH, Ošetřovatelky Kongregace Šedých sester III. řádu sv. Františka v Havlíčkově Brodě, s. 129–137. – Lukáš PROVAZ, Opomíjený bratr Karla Havlíčka Borovského Josef Havlíček (1830–1889) a jeho rodina, s. 139–155. – Miloš TAJOVSKÝ, Korespondence Ferdinanda Čenského a Josefy Menšíkové. (II. část), s. 157–183. – Ondřej NEUBAUER, Devadesát let muzea a knihovny v rodném domku Karla Havlíčka Borovského v Havlíčkově Borové (1931–2021), s. 185–223. – Zdeněk PEHAL, Zaniklá středověká ves Pavlíkov (k. ú. Leštinka, okr. Havlíkův Brod), s. 225–239. – Jan BETLACH, Náhrobní kámen Jana Nepomuka Vraždy z Kunvaldu (2. 12. 1729 – 23. 8. 1772) v kostele sv. Kateřiny v Havlíčkově Brodě, s. 241–247. – Michal ROZHONĚ, Soukromá knihovna Josefa Chadrabý, s. 249–263. – Jaroslav HOLÝ, Jan Thon a Karel Thon – významní rodáci z Golčova Jeníkova, s. 265–269. – Jaroslav HOLÝ, Okresní prokuratura a Okresní státní zastupitelství v Havlíčkově Brodě v letech 1953–2007, s. 271–279. – Michal KAMP – Eva PAULUSOVÁ – Věra ŠÍDLOVÁ, Výroční zpráva Muzea Vysočiny Havlíkův Brod za rok 2020, s. 281–307. – Miroslav KRUŽÍK, Zpráva o činnosti Moravského zemského archivu v Brně – Státního okresního archivu Havlíkův Brod za rok 2020, s. 309–319.

Historia scholastica. Roč. 7, 2021, č. 1:

Tomáš KASPER – Markéta PÁNKOVÁ – Dana KASPEROVÁ, „New United and Divided” Europe – Viewpoints on „Unity” and Disparity of a Pedagogical Discussion in Central, East and Southeast Europe in the Second Half of the 20th Century, s. 5–7. – Iвета KESTERE – Manuel Joaquín FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, Educating the New Soviet Man: Propagated Image and Hidden Resistance in Soviet Latvia, s. 11–32. – Markéta DEVÁTÁ, Teaching of Marxism-Leninism in Czechoslovakia 1948–1989, s. 33–48. – Soňa GABZDILOVÁ, Ideological Imperative of the Communist Party of Czechoslovakia in Activity of Universities in Slovakia (1948–1953), s. 49–69. – Paolo ALFIERI, Physical Education for Italian School Children during the Totalitarian Fascist Regime, s. 71–84. – Zsuzsanna POLYÁK – Zoltán András SZABÓ – András NÉMETH, The Political Religion of Communism in Hungarian Children’s Choir Compositions between 1958–1989, s. 85–109. – Snježana ŠUŠNJARA, Bosnia and Herzegovina under the Communist Regime: an Outlook on Educational Policy, s. 111–132. – Dominika JAGIELSKA, Polish Social Pedagogy in the Stalinist Period (1945–1956), s. 133–153. – Martin HOLÝ, Frühneuzeitliche Bildungsmigration von Kindern und Jugendlichen aus Böhmen und Mähren im 16. und frühen 17. Jahrhundert, s. 155–182. – Ingrid KODELJA – Zdenko KODELJA, Totalitarianism and the Violation of Human Rights in Education. The Case of Slovenia, s. 183–197. – Katarzyna WRÓŃSKA, Philosophical Pedagogy in the Service of Ideology in the Times of the Polish People’s Republic, s. 199–220. – Andrej RAJSKÝ, They Were „Heroes”. Conceptual and Narrative Analysis of the Figure of a Free Teacher in a Totalitarian Society, s. 221–247. – Pádraig HOGAN, The Recurring Conquest of Hearts and Minds: Reflections on Totalitarian Currents in Education, s. 251–268. – Ivo CERMAN, Did the Czechs Want the Holocaust? On a Modern History of the Jews in the Bohemian Lands, s. 269–305. – Andreas LISCHESKI, Johann Amos Comenius und Deutschland. Grundzüge einer Rezeptionsgeschichte nach 1945, s. 307–324.

Historia Slavorum Occidentis. Roč. 11, 2021, č. 3 (30):

Józef DOBOSZ, Gerard Labuda – szkic do portretu uczonego, s. 11–33. – Piotr WĘCOWSKI, Aleksander Gieysztor w oczach własnych, s. 34–71. – Maria KOCZERSKA, Źródło – źródłoznawstwo – metoda w badaniach Aleksandra Gieyszтора, s. 72–95. – Edward SKIBIŃSKI, Gerard Labuda. Źródła – metoda – źródłoznawstwo, s. 96–115. – Zbyszko GÓRCZAK, Zagadnienie organizacji państwa i społeczeństwa polskiego w epoce piastowskiej w dorobku naukowym Aleksandra Gieyszтора oraz Gerarda Labudy, s. 116–130. – Zbigniew DALEWSKI, Ideologia i symbolika władzy monarszej w badaniach Aleksandra Gieyszтора i Gerarda Labudy, s. 131–146. – Marian DYGO, Miasto i handel w poglądach mediewistów polskich pokolenia około 1916 r., s. 147–210. – Jerzy PYSIĄK, Aleksander Gieysztor i Gerard Labuda jako badacze historii powszechnej, s. 211–244. – Maciej DORNA, Zakonu Niemieckiego interpretatio Polonica. Uwagi o krzyżackim wątku dzieła naukowego Gerarda Labudy, s. 245–262. – Henryk SAMSONOWICZ, Aleksandra Gieyszтора badania na Mazowszem, s. 263–277. – Karol MODZELEWSKI, Przełom antypozytywistyczny i strukturalizm w Mitologii Słowian Aleksandra Gieyszтора,

s. 278–297. – Rafał STOBIECKI, Marksizm na tle innych nurtów w polskiej historiografii powojennej, s. 298–314.

Historia Slavorum Occidentis. Roč. 11, 2021, č. 4 (31):

Katarzyna BALBUZA, Roman coin finds from vicinity of Ostrów Lednicki. Lednica Project „Together to Save the Heritage“ (2018–2022), s. 11–29. – Zdzisław PENTEK, Karantanie – Słowianie alpejscy od VI do XV w., s. 30–49. – Wojciech SAJKOWSKI, Image of the Slavs inhabiting the Habsburg Monarchy in Voyage en Autriche by Marcel de Serres, s. 50–67. – Stanisław BORIDCZENKO, Obraz relacji polsko-rosyjskich w podręcznikach szkolnych Mojżesza Ostrogorskiego, s. 68–88. – Karolina KACZMAREK, Autonomie terytorialne i kulturowe w Siedmiogrodzie. Dążenia i interpretacje, s. 89–107. – Magdalena HERUDAY-KIEŁCZEWSKA, Francuska misja ekonomiczna w Polsce w 1929 r., s. 108–130. – Jędrzej PASZKIEWICZ, Węgry w działalności chorwackiego ruchu ustaszy (1929–1934), s. 131–148. – Paweł GLUGLA, Problematyka migracyjna XX wieku a troska Kościoła katolickiego o wychodźców sezonowych na przykładzie diecezji tarnowskiej w latach 1910–1913, s. 149–171. – Ryszard TOMCZYK, Cmentarz w Nawarii koło Lwowa. Z badań nad polskim dziedzictwem narodowym na utraconych ziemiach wschodnich, s. 172–198. – Tomasz NAKONECZNY, Wybrane problemy współczesnego dyskursu kresoznawczego w Polsce. Rekonesans, s. 199–225.

Historica Olomucensia. Sv. 61, 2021:

František MUSIL, K problematice misijního působení Konstantina a Metoděje a vzniku a vývoje Metodějovy velkomoravské arcidiecéze, s. 13–39. – Josef ŠRÁMEK, Sociální síť moravských benediktinských klášterů v době přemyslovské. (Část 2. – Třebíč a Rajhrad), s. 40–64. – Radek PETŘÍK, Životní osudy hanáckého sedláka Pavla Petříka (1778–1829), s. 65–85. – Karla VYMĚTALOVÁ, Non est ad astra mollis e terris via (Timothej Hrubý, klasický filolog, středoškolský profesor, překladatel), s. 86–103. – Stephen O'DONNELL, „Defenders of the Russian Nation”: Slovak American Attitudes towards the Russian Empire, 1905–1918, s. 104–136. – Zuzana DONÁTKOVÁ, „Válku nebo revoluci!“ Itálie 1914–1915 a význam intervenční krize pro formování fašismu, s. 137–166. – Viktor JANÁK, Proměny etnografických časopisů Slováků v letech 1936–1950, s. 167–184. – Jan VAJSKEBR – Jan ZUMR, Karl Bankl. Rakušan v čele tzv. církevního referátu olomouckého Gestapa, s. 185–206. – Stanislav POLNAR, Vojenská profese, vědeckotechnická revoluce a Memorandum 68, s. 207–229. – Miroslav ŠEPTÁK, Rakouské parlamentní volby 1970 a Československo, s. 230–241. – Karel PUČELÍK, Konec „piva a sendvičů“. Odbory v britské politice devadesátých let 20. století, s. 242–256.

Historie a vojenství. Roč. 71, 2022, č. 1:

Jaroslav LÁNÍK, Výročí časopisů vydávaných Vojenským historickým ústavem, s. 4–5. – Vlastimil ONDRÁK, Osudy příslušníků Ukrajinské povstalecké armády a Organizace ukrajinských nacionalistů, internovaných v Československu v průběhu akce B, s. 6–27. – Jiří RAJLICH, 4:0 nad Tachovem, s. 28–43. – Jindřich MAREK, Výsadeková operace DE-

STROYER a čs. odboj v Paříži v roce 1944, s. 44–63. – Petr VÁGNER, „Pamatovali si pozdrav salam...“ Podíl ázerbajdžánských vojáků na osvobození Čech a Moravy, s. 64–79. – Jan LAKOSIL, Cvičné bombardování objektu lehkého opevnění u Černčic aneb se Stukou proti řopíku, s. 80–83. – Jiří PLACHÝ, „Paměťová stopa“ cílí na osudy vojáků, s. 96–97. – Jana Raila HLAISOVÁ – Petra JUKLOVÁ, Historie a současnost Národního památníku hrdinů heydrichiády, s. 99–109. – Jan SÝKORA, Vítězný Delfin, s. 112–125. – Pavel ŠRÁMEK, Martin Ráboň (1968–2021), s. 126–128. – Jiří PLACHÝ, Vědecká konference „Terezínské ghetto a policejní věznice Terezín v represivním systému okupační moci 1940–1945“, s. 135–136. – David PAZDERA, Zapomenutá vůně střelného prachu, s. 138–141.

Judaica Bohemiae. Roč. 56, 2021, č. 2:

Janusz SPYRA, ‚Court Jews‘ (‚Hofjuden‘) in Remote Areas of Silesia: A Contribution to the Seventeenth-Century History of the Jews in the Bohemian Lands, s. 5–21. – Andrea JELÍNKOVÁ, The Haskalah in Brno (Brünn)? Enlightenment Works Produced by the Moravian Hebrew Printing Press, s. 23–45. – Lenka BLECHOVÁ, Jews in the Lesser Town of Prague During the Transition from the Middle Ages to the Early Modern Period: Houses, Period Contexts and the Malostranský Family, s. 47–81. – Pavel KOCMAN, International Conference ‚The Holocaust Documentation Centre in Moravia‘, s. 83–86.

Mediaevalia Historica Bohemica. Roč. 23, 2020, č. 2:

Robert VLK, Elisabeth, quae publicam rem Bohemiae plus quam vir regebat. Alžběta uherská, kněžna česká, s. 7–36. – Gabriela DYKASTOVÁ, Vzestup a pád Beneše ze Cvilína, s. 37–63. – Jakub NOVÁK, Sídlištní struktura šternberského panství ve 14. století, s. 65–103. – David RADEK, Kdo byl Bolek Opavský? Několik poznámek k tzv. Výpovědi krále Jana, s. 105–123.

Mediaevalia Historica Bohemica. Roč. 24, 2021, č. 1:

Lenka ŠMÍDOVÁ MALÁROVÁ, Římské právo v provinciálních statutech Arnošta z Pardubic z roku 1349, s. 7–35. – Karin PÁTROVÁ, Liber capitularium decisionum jako jeden z pramenů pro poznání správy majetku vyšehradské kapituly, s. 37–52. – Marek CETWIŃSKI, Wielkie złudzenie: genealogiczna „szkoła toruńska“ i co dalej?, s. 55–71. – Hana PÁTKOVÁ, Libri erectionum pražské arcidiecéze a jejich ediční zpřístupnění, s. 73–78.

Moderní dějiny. Roč. 29, 2021, č. 2:

Štěpánka KONEČNÁ KOPŘIVA, Od ženy v politice k političce. Společné aktivity česko-slovenských poslankyň mezi lety 1918–1948, s. 9–52. – Veronika KRŠKOVÁ, Obecní samospráva perspektivou neprivilegovaných? Zapojení žen do komunální politiky po roce 1918 na příkladu poděbradské radní Marie Komárkové, s. 53–81. – Viktoriya MACHEK, Emancipácia žien v západoukrajinských regiónoch na začiatku dvadsiateho storočia: spoločenský a jazykový aspekt, s. 83–111. – Ivo REJCHRT, Vzdělávání na cestě z císařství do

republiky a Dvůr Králové nad Labem, s. 115–165. – Yuko KIRYU, The Development of Besedas and Agricultural Associations in Bohemia during the Rise of the Czech Agrarian Movement, 1870s–1890s, s. 167–202. – Jan CEBE – Alexandra BLODIGOVÁ, The Czech Minority in Vienna 1948–1989: A Conflict Between Patriotic and Free Compatriots on the Pages of the Czech Press in Vienna, s. 203–243. – Marie LÁNÍKOVÁ, Jak studovat historii Československého svazu žen (1967–1989): orálněhistorické rozhovory jako zásadní pramen pro studium ženské zkušenosti, s. 247–259. – Alžběta HORÁČKOVÁ, Muzea mají sílu měnit svět k lepšímu. Mezinárodní sympozium ICOM 2021 přiblížilo přípravy 26. generální konference ICOM Praha 2022 a předdeslalo hlavní téma Síla muzeí, s. 263–265. – Veronika KRŠKOVÁ – Vojtěch KESSLER, Databáze dějin všedního dne, s. 266–268. – Jan HÁJEK, K nedožitým devadesátinám historika Vlastislava Laciny, s. 269–282.

Numismatické listy. Roč. 74, 2019, č. 1–4:

Jiří LUKAS, Nález denárů Vladislava I. v Bzové. K problematice zařazení a ikonografie denárů Cach 562, s. 3–17. – Jiří MILITKÝ – Petr SOMMER, Mince z archeologických výzkumů v areálu kláštera Sázava, s. 18–108. – Michal MAŠEK a kol., 100 let České numismatické společnosti a historie regionálních poboček, s. 124–235.

Opera historica. Časopis pro dějiny raného novověku. Roč. 22, 2021, č. 2:

Jiří HRBEK, Mezi mírností a spravedlností. Vláda Ferdinanda II. v Čechách v prvních letech po bělohorské bitvě, s. 216–236. – Tomáš ČERNUŠÁK, První církevní koncepty pobělohorské rekatolizace v Čechách a na Moravě (1620–1622). Vize, realizace, komparace, s. 237–255. – Josef HRDLÍČKA, Podíl české katolické šlechty při utváření náboženských poměrů v Čechách ve dvacátých letech 17. století, s. 256–286. – Václav BŮŽEK – Kateřina PRAŽÁKOVÁ, Postoj Saska k přenesení falcké kurfiřtské hodnosti na bavorského vévodu Maxmiliána I. v letech 1619 až 1623, s. 287–303. – Rostislav SMÍŠEK, Dynastická jednotka Habsburků počátkem třicetileté války očima Jiřího Ludvíka ze Schwarzenberku, s. 304–322. – Tomáš KNOZ, Karel starší ze Žerotína a Karel I. z Lichtenštejna. Provázané osudy dvou moravských politiků bělohorské doby, s. 323–353. – Tomáš STERNECK, „Přidává se jařmo k jařmu“. Dvacátá léta 17. století a obyvatelé Brna, s. 354–374. – Radmila PRCHAL PAVLÍČKOVÁ, Obraz pobělohorského náboženského vývoje, rekatolizace a exilu v učebnicích dějepisu od poloviny 20. století po současnost, s. 375–404.

Památky archeologické. Roč. 111, 2020:

Katarína KAPUSTKA a kol., Pozdně paleolitické a mezolitické osídlení Šumavy: možnosti výzkumu, datování a interpretace, s. 5–59. – Ivana VOSTROVSKÁ a kol., Wooden Well at the First Farmers' Settlement Area in Uničov, Czech Republic, s. 61–111. – Alžběta DANIELISOVÁ, Bohemia at the End of the La Tène Period: Objects, Materials, Chronology, and Main Development Trends – A Review, s. 113–157. – David VÍCH – Jan JÍLEK – Jiří KMOŠEK – Marcin J. BIBORSKI – Mateusz R. BIBORSKI – Jan MARTÍNEK, Soubor kovových předmětů z doby římské z Boršova na Moravskotřebovsku, s. 159–192. – Naďa

PROFANTOVÁ – Roman KŘIVÁNEK – Marek FIKRLE – Jan ZAVŘEL, Tismice jako produkční a nadregionální centrum Čech 8. a 9. století, s. 193–271.

Památky archeologické. Roč. 112, 2021:

Martin OLIVA – Slavomil VENCL, Pozdněglaciální osídlení u Stadice v severozápadních Čechách, s. 5–70. – Mária NOVOTNÁ – Tomáš ZACHAR – Ján DZÚRIK – Martin KVIETOK, Depot medených predmetov z Mníchovej Lehoty (okr. Trenčín). Príspevok k poznaniu antimónovej medi typu Nógrádmárcal v období staršieho eneolitu, s. 71–100. – Marek PŮLPÁN a kol., Skupinové pohřebiště únětické kultury z Lovosic (okr. Litoměřice). K funerálním areálům starší doby bronzové v severozápadních Čechách, s. 101–196. – Ivan ČIŽMÁŘ – Alžběta DANIELISOVÁ, Central Sites and the Development of Rural Settlements from the Middle to Late La Tène Period in Central Moravia, s. 197–236. – Jiří MILITKÝ – Melinda TORBÁGYI, The Hoard of Celtic Coins from Deutsch Jahrndorf (Austria, 1855), s. 237–299. – Vladimír SALAČ, Jak malá byla Marobuda říše? Prameny k rozsahu Marobudem ovládaného území a jejich interpretace, s. 301–332. – Petr HRUBÝ a kol., Medieval Mining Centre of Buchberg in the Bohemian-Moravian Highlands. Metal Production in the Kingdom of Bohemia (13th–14th Centuries), s. 333–384. – Pavel DRNOVSKÝ – Erika PRŮCHOVÁ, Problematika vícečetných pohřbů v novověku. Případová studie pohřebiště z 18. století v Semonicích u Jaroměře, s. 385–431.

Památky středních Čech. Roč. 35, 2021, č. 2:

Milena HAUSEROVÁ a kol., Několik pohledů do stavebních dějin kostela sv. Markéty na hradišti u Královic, s. 1–27. – Tomáš KLÍR – Jan KYPTA – Jiří MAROUNEK – Ondřej MALINA, Dvě zaniklé středověké vsi na rozhraní Nymburska a Jičínska a jejich sociální kontext, s. 28–46. – Ludmila FIEDLEROVÁ, Ostrov v čase. Proměny zámekského parku ve Vrchotových Janovicích, s. 47–66. – Miroslav KOVÁŘ – Vojtěch VANĚK, Zpráva o nálezu raně gotického portálu v kostele Všech svatých v Olešce, s. 67–72. – Pavel KROUPA – Jaroslava KROUPOVÁ, K nově odkrytým částem goticko-renesančních nástěnných maleb v presbytáři kostela sv. Havla v Ratměřicích (předběžná zpráva), s. 73–78. – Martin HŮRKA, Borgorellioho renesanční soumostí u Staré Boleslavi na fotografiích a obrazech, s. 79–85. – Jan ŽIŽKA, Obytný dům čp. 1 v hospodářském dvoře v Klučově, s. 86–90. – Dita ROUBÍČKOVÁ (ed.), Památky středních Čech v odborném tisku (rok 2020), s. 91–96.

Podbrdsko. Sborník Státního okresního archivu v Příbrami. Sv. 28, 2021:

Hana PÁTKOVÁ, Heraldické prameny v klášteře Svatá Dobrotivá, s. 5–14. – Věra SMOLOVÁ, Trojhran – brdský mezník u Lipového luhu, s. 15–32. – Lenka BLAŽKOVÁ, Strípky z Hartmannovy sklárny, s. 33–62. – Josef VELFL, Osobní vzpomínky Jana Víta na Květnové povstání roku 1945 v Příbrami, s. 63–84. – František BÁRTÍK, Odstrčilík Josef – životní osudy dobrodruha, špiona, agenta, vězně a vynálezce ve světle archivních pramenů, s. 85–100. – Alena ČÁKOVÁ – Michal PROFANT, 200 let Wimrovny, s. 101–116. – Arnošt VOŠAHLÍK, Dny brannosti a umístění vojenské posádky do Příbrami, s. 117–141. – Václav MORAVEC, Jak se stavěl a jak rostl starý příbramský Stalingrad, s. 142–178.

– Jan DVOŘÁK, Trať z pohádky má 120 let, s. 179–190. – Václav TRANTINA, Za Vojtěchem Steklačem, s. 191–193. – Martin JINDRA, Před patnácti lety odešel MUDr. Jan Mička, s. 194–207.

Práce z dějin Akademie věd. Roč. 13, 2021, č. 1:

Zdeněk R. NEŠPOR, Sociologická žurnalistika aneb české časopisy sociálněvědních aktualit, s. 1–19. – Michaela ŠMIDRKALOVÁ, Vstříc atomovému informačnímu věku: Československo a Mezinárodní nukleární informační systém (INIS) 1970–1989, s. 21–42. – Jan CHODĚJOVSKÝ, Osobní fond Adolf Černý, s. 43–52. – Libor VAŇÁČ, Osobní fond Jan Hladký, s. 53–56. – Marie BAHENSKÁ – Daniela BRÁDLEROVÁ, Přehled archivní činnosti Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd ČR v roce 2020, s. 57–60. – Soňa ŠTRBÁŇOVÁ, Na rozloučenou s Janem Jankem (1943–2021), s. 61–66. – Jan SURMAN, HPS.CESEE: Networking History of Science in Central, Eastern and Southeastern Europe, s. 67–69. – Libuše HECZKOVÁ, Hidden Histories – utajené příběhy žen ve vědě a utajovaná věda, s. 70–71. – Lukáš M. VYTLAČIL, Zelenka and His Contemporaries (Zelenka Conference Prague), s. 71–73.

Právněhistorické studie. Sv. 51/3, 2021:

Laurens WINKEL, Some Remarks on The History of Political Theory in Antiquity, s. 9–18. – Philip THOMAS, Wishful Thinking; The Role and Development of Good Faith in the Roman Law of Contracts, s. 19–36. – Marek STARÝ, Pavel Prčka – pobělohorský odsouzenec, Valdštejnův sekretář a (re)emigrant. Životopisná črta raně novověkého měšťana a úředníka u příležitosti 400. výročí staroměstské exekuce, s. 37–55. – Radim SELTENREICH, Kleistův „Michael Kohlhaas“ jako výraz vášnivě touhy po dosažení spravedlnosti, jakož i další autorova díla vztahující se k problematice „práva a literatury“, s. 57–69. – Marie ŠMEJKALOVÁ, Římskoprávní kořeny zákonodárství krále Kentu Æthelberhta, s. 71–83. – Lenka SKOUPÁ, Vybrané právní aspekty otroctví v Hostině u Trimalchiona, s. 85–99. – Petra SKŘEJPKOVÁ, In memoriam Michael Stolleis, s. 113–114.

Průzkumy památek. Roč. 27, 2020, č. 1:

Petr SOMMER, Průzkumy památek a nesnadný život památkářů, s. 1–2. – Radim VRLA, Hrad Rabštejn u Bedřichova. Průzkum severní části areálu, s. 3–16. – Roman LAVIČKA, Kostel sv. Michaela Archanděla v Pacově. Nový pohled na stavební vývoj a podobu farního kostela do roku 1512, s. 17–44. – Jan VEČEŘA, Stavební vývoj kaple Nejsvětější trojice ve Švařci u Štěpánova nad Svratkou, s. 45–58. – Anna GROSSOVÁ, Památky slezského zlatnictví 17. a 18. století, s. 59–72. – Pavel ŠOPÁK, Klasicismus zámku v Rosicích a inženýr Jan Tebich, s. 73–78. – Daniel LYČKA, Hadersfeld s hradem Greifenstein a Liechtenstein-Sparbach. Historie dolnorakouských parků za Jana I. Josefa knížete z Liechtensteina, s. 79–110. – Miroslav KOVÁŘ – Tomasz CYMBALAK, K raně gotické architektuře kostela Panny Marie pod řetězem v Praze, s. 111–121. – Vladislav RAZÍM, K účelu výklenku v přízemí bergfritu hradu Vizmburka, s. 122–129. – Jan VOJTĚCHOVSKÝ – Adéla ŠKRABALOVÁ – Vladislava ŘÍHOVÁ, Restaurátorský průzkum a zásah na mozaice Panny Ma-

rie Růžencové na průčelí budovy kongregace Petrinů v Českých Budějovicích, s. 129–142. – Antonín NOVÁK, *Ars sine Scientia? Praktická geometrie středověkého obrazu*, s. 143–156.

Průzkumy památek. Roč. 27, 2020, č. 2:

Martin GAŽI, Něco o osudových roztržkách, fachidiotství, fušeřině a komiksovém faceliftu, s. 1–4. – Jan ŠTĚTINA, Středověká podoba hradu v Kvasicích, s. 5–34. – Šárka KOLÁŘOVÁ, Renesanční krypta a malovaná erbovní galerie ku poctivosti a věčné památce rodu pánů z Vrábí v kostele sv. Jana Křtitele ve Stražišti u Březnice, s. 35–66. – Lucie BARTŮŇKOVÁ – Zdeňka MÍCHALOVÁ – Renata TIŠLOVÁ – Zdeněk KOVÁŘÍK, Interdisciplinární průzkum a restaurování epitafu rodiny Jana Hodějovského z Hodějova ve farním chrámu Narození sv. Jana Křtitele v Českém Rudolci, s. 67–82. – Jan VESELÝ – Jan KYP-TA – Alena NACHTMANNOVÁ, Dějiny a stavební podoba barokního zájezdního hostince v Lukově v dolním Poohří, s. 83–104. – Ondřej HNILICA – Klára ZÁŘECKÁ, Kaple Povýšení sv. Kříže v Knínicích, s. 105–118. – Lenka KALÁBOVÁ – Matěj KRUNTORÁD, Bývalý vodní mlýn v Hrubšicích u Ivančic, s. 119–130. – Pavel KROUPA – Jiří VARHANÍK – Jan ZAVŘEL, Nález fragmentu kamenné raně gotické křtitelnice v obci Křešín, s. 131–135. – Stanislav PLEŠMÍD – Karel FOUČ, Autentické výplně stavebních otvorů v roubených stavbách na příkladech z Plzeňska a Klatovska, s. 131–147. – Anna GROSSOVÁ, Poznámky ke vzniku křížové cesty Dušana Jurkoviče na sv. Hostýně a problémy její obnovy, s. 147–166. – Zdeněk DRAGOUN a kol., *Průzkumy památek v odborném tisku za rok 2019*, s. 171–196.

Sborník muzea Karlovarského kraje. Roč. 29, 2021:

Jakub KRČEK, „Předhusitský kostelíček přestavbou znešvařený“. Za starších dějin kostela sv. Václava v Radošově, s. 7–24. – Michaela BÄUMLOVÁ, Chebští knihvazači v 18. století. Příspěvek k dějinám knižní kultury, s. 25–69. – Karel ŘEHÁČEK, Nacionálně socialistická personální politika v letech 1938–1945 na západě Čech, s. 71–129. – Ralf HEIMRATH, Egrische Federbilder und Federbilder in der Mongolei, s. 177–186. – Michaela BÄUMLOVÁ – Jan MATĚJŮ, Komentovaný překlad přírodopisu ještěrky zelené Jana Tadeáše Lindackera z roku 1791, s. 261–266. – Jiří KLSÁK, Vzpomínka na mého kamaráda, archeologa Pavla Šebestu, s. 277–284.

Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. Řada společenských věd. Roč. 34, 2020, č. 2:

Bohuslav František KLÍMA, „Bojové kladivo“ z hradiště sv. Hypolita ve Znojmě, s. 3–13. – Petr SEDLÁČEK, Paleografická analýza písarských rukou v pozemkové knize města Boskovic (1768–1784), s. 14–28. – Jaroslav VACULÍK, Geneza i rozwój skupisk mniejszości czeskiej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, s. 29–39. – Marek LORENC, Jan František Kubeš a jeho role v souboji o třebešskou radnici v letech 1871–1907, s. 40–51. – Jan ZERBST, Hubert Svoboda: Zločin a trest, s. 52–74. – Jaroslav ŠEBEK, Uplatňování normalizační politické linie vůči hlavním křesťanským církvím v Československu na přelomu

60. a 70. let, s. 75–90. – Dana NÁDVORNÍKOVÁ, Srovnání výuky dějepisu a občanské nauky na českých a německých školách v období první československé republiky, s. 91–107. – Kamil ŠTĚPÁNEK, Gender na poštovních známkách: boj za volební právo žen a historická edukace, s. 108–115. – Slavomír LESŇÁK – Vladimír HOLÍK – Jakub VATTER, Svědectví pamětníků zaznamenaná v archivu IWitness jako podklad pro rozvíjení odpovědného občanství v lokalitě Brno, s. 116–125. – Tamara TOMANOVÁ, Reflexe významných rodinných událostí za první republiky z pohledu české kinematografie, s. 126–138. – Jiří MIHOLA, Regionální exkurze po České republice a exkurze do Prahy v pregraduální přípravě učitelů dějepisu na katedře historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity. 20 let od obnovení exkurzí na katedře historie PdF MU, s. 139–151. – Jaroslav VACULÍK, Magisterské diplomové práce obhájené na katedře historie PdF MU v roce 2020, s. 152. – Jiří MIHOLA, Celostátní kolo středoškolské odborné činnosti (SOČ), obor historie v letech 2011–2020, s. 152–155. – Alžběta MEDKOVÁ – Petr SEDLÁK, Nahlížet dějiny. Jak porozumět lidem, kteří žili v minulosti? Letní škola Oddělení vzdělávání ÚSTR, s. 156.

Slovanský přehled. Roč. 107, 2021, č. 2:

Olga RADCHENKO, VOKS – Travel Guides 1925–1929: from Classic „Baedeker“ to Bolshevik Propaganda, s. 315–340. – Vlasta KORDOVÁ, Bandenbekämpfung: nacistické potírání nepřátel v týlu východní Evropy, s. 341–371. – Jakub ŽABA, Junáci a oběti: diskurzivní strategie srbského nacionalismu v 80. a 90. letech 20. století, s. 373–397. – Boris MOSKOVIČ, „Jaký to mělo smysl?“ Historikové a debaty o vzniku Československa a Jugoslávie: balance z konce 80. let 20. století, s. 399–448. – Konstantinos TSIVOS, Počátky řecké revoluce v roce 1821 a její ohlas na stránkách týdeníku *Wlastenský Zwěstowatel*, s. 449–471. – Milan HLAVÁČKA, „Abbé“ Scipio Piattoli ve Slovanském přehledu podruhé, s. 473–510. – Radomír VLČEK, Za Jaroslavem Vaculíkem (1947–2021), s. 567–570. – Lubomír SLEZÁK, Za Vlastislavem Lacinou, s. 570–573. – Jiří FRIEDL, Zemřel profesor Włodzimierz Borodziej (1956–2021), s. 573–575. – Ladislav HLADKÝ, Zemřel prof. PhDr. Ivan Dorovský, DrSc. (1935–2021), s. 575–577.

Soudobé dějiny. Roč. 28, 2021, č. 3:

Martin FRANC, Socialist Luxury on a Fork. Haute Cuisine in Czechoslovakia, 1948–1969, s. 619–647. – Albená SHKODROVA, „Tripe Soup for All Women!“ Transgression of Gender Boundaries as Part of Female Identity in Communist and Contemporary Bulgaria, s. 648–675. – Peter NEVILLE, Anglo-Czech Relations and the Munich Crisis, s. 676–705. – Matej IVANČÍK, From Democrats to Liberals. The Ambiguous Origins of Liberals and Civil Society in Slovakia after 1989, s. 706–724. – Jiří HLAVÁČEK, The Myth of Defending the Homeland. Combat Preparation in Conscripts' Reflections of Compulsory Military Service (1968–2004), s. 725–747. – Lucie MARKOVÁ, A Conference Commemorating 100 Years Since the Founding of the KSČ, s. 801–804. – Přemysl VACEK, From Where and to Where? New Impulses at the 7th COHA International Conference on Oral History in Times of Crisis, s. 805–810.

Středočeský sborník historický. Roč. 46, 2020 [vyd. 2021], č. 1:

Petr JOZA, Otavická sklárna v korespondenci sekvestra Friedricha Hofbauera, s. 13–42. – Miloš GARKISCH, Aloisie Linhartová. Beroun a knoflíková aféra z roku 1915, s. 43–52. – Hana ŠLOUFOVÁ KUČEROVÁ, 54 let snah o výstavbu divadla v Kolíně, s. 53–75. – Vojtěch NAVRÁTIL, „Experiment“ s přednostním hlasováním v obecních volbách v letech 1933–1938 na příkladu okresů Český Brod, Kolín a Poděbrady, s. 77–86. – Jana VANĚČKOVÁ, Básník Václav Jaromír Pícek ve světle archivních dokumentů ve Státním okresním archivu Kutná Hora (150 let od úmrtí), s. 91–94. – Vladěna NÝVLTOVÁ, Evropská civilizace a příroda – Letní škola klasických studií XXVII, s. 110–111. – Mikuláš ČTVRTNÍK, Spoutané církve. Zpráva z konference v Olomouci konané u příležitosti výročí sedmdesáti let od přijetí tak zvaných církevních zákonů v Československu, s. 111–117. – Jiří VICHITA, XVII. seminář restaurátorů a historiků, s. 117–120. – Karin PÁTROVÁ, Gelnarová, Jitka (hlavní autorka) – Bahenská, Marie – Nečasová, Denisa – Secká, Milena – Součková, Ema: Vlastním hlasem (výstava s katalogem). Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur, 26. 4. – 5. 1. 2020, s. 120–121. – Jan FROLÍK, Záchranný archeologický výzkum u hřbitovního kostela Věch svatých s kostnicí u Kutné Hory – Sedlci, s. 121–122. – Radek TVRDÍK, Patnáct let obnovy malešovské tvrze, s. 122–123. – Jan KRAMÁŘ, Z dějin Poštovního muzea, s. 127–134. – Miloš GARKISCH – Roman PUNČOCHÁŘ, Rozhovor s Milošem Garkischem, s. 139–149.

Středočeský sborník historický. Roč. 46, 2020 [vyd. 2021], č. 2:

Robert ŠIMŮNEK, „Dobrá vrchnost“ a její rezidenční město. Mladá Boleslav kolem roku 1500, s. 11–82. – Karel KONEČNÝ, Středočeská krajská organizace Československé strany lidové v období pražského jara a na začátku normalizace (1968–1972), s. 83–101. – Lucie HULANOVÁ – Jitka MLÁDKOVÁ, Konference Škola, učitel, žák. Proměny českého školství ve 2. polovině 19. století, s. 115–117. – Simona BARANOVÁ, Vydali jsme v roce 2019, s. 117–118. – Jiří VICHITA, Digitalizace a dálkové zpřístupnění matrik Státního oblastního archivu v Praze v letech 2006–2020, s. 121–138. – Vladimíra HRADECKÁ, JUDr. Václav Šolle a justiční fondy, s. 141–144. – Jaroslav PÁNEK, Jiří Tywoniak jako inspirace, s. 145–149.

Studia historica Brunensia. Roč. 67, 2020, č. 2:

Tomáš KNOZ, Liechtenstein in European History. Ad honorem Peter Geiger, s. 5–16. – Paul VOGT, Von der Reichsunmittelbarkeit zum Reichsfürstentum – Kontinuitäten und Diskontinuitäten, s. 17–43. – Paul VOGT, Zur Entstehung der Reichsfürstentums Liechtenstein, s. 45–59. – Rupert QUADERER, Liechtenstein nach dem Ersten Weltkrieg, s. 61–79. – Peter GEIGER, Liechtenstein im Zweiten Weltkrieg, s. 81–102. – Christoph Maria MERKI, Wirtschaftswunder Liechtenstein, s. 103–113. – Roland MARXER, Die diplomatischen Beziehungen zwischen Liechtenstein und der Tschechoslowakei bzw. Tschechien 1945 bis heute, s. 115–133. – Maria-Pia KOTHBAUER, Principality of Liechtenstein in Today's World, s. 135–145. – Ferdinand TRAUTTMANSDORFF, Two Publications, One Message, s. 147–154.

Studia historica Brunensia. Roč. 68, 2021, č. 1:

Václav BARTUŠEK, Mezi výchovou, vědou, úřadem i řeholí. Život a dílo Jaroslava Schallera a jeho místo v české topografii a řádové historii, s. 7–29. – Eva SEMOTANOVÁ, První staletí evropských topografických a historickogeografických prací, s. 31–52. – Zbyněk SVITÁK, Cesty české a moravské topografie, s. 53–69. – Jaroslav ŠULC, „Přehledný místopis země české“. Topografické dílo rolníka a politika Jana Bartáka z Kaliště u Ondřejova, s. 71–98. – Hana JORDÁNKOVÁ – Vladimír MAŇAS – Ludmila SULITKOVÁ, Řehoř Wolny (1793–1871). Rajhradský benediktin a jeho příspěvek k obecné a církevní topografii Moravy, s. 99–114. – Michal ŘEZNÍČEK, K otázce skutečného využití dotazníků pro text Schallerovy Topografie, s. 115–123. – Eva CHODĚJOVSKÁ, Česká a moravská města a místa 18. a 19. století v obrazech. Typologie „obrazových topografií“, s. 125–132. – Robert R. NOVOTNÝ, Schallerova Topographie jako pramen heraldiky, s. 133–142. – Karin PÁTROVÁ, Fotografie jako zrcadlo historické podoby měst (na příkladu Brandýsa nad Labem a Staré Boleslavi), s. 143–166. – Dana NOVOTNÁ, Zmapování panství Šebetov v polovině 18. století, s. 167–178. – Peter KERESTEŠ, Církevní topografia mesta Nitry – vyriešená neznáma, s. 179–194. – Vladimír Jakub MRVÍK, Sociální analýza měšťanských domácností jako zvláštní úkol historické městské topografie (Český Brod v době Jaroslava Schallera), s. 195–214. – Jiří ZOUL SAJBT, Nejnovější výzkumy starých cest na Turnovsku a ve středním Pojizeří. Perspektivy a komplikace, s. 215–225. – Blanka ZILYNSKÁ – Jana SYNOVCOVÁ BOROVIČKOVÁ, Církevní topografie středověkých Čech. Projekt databázového zpracování: aktuální stav, s. 227–243. – Václav NEČADA, Dobrušský děkanát a jeho klérus do roku 1436, s. 245–312.

Studia historica Brunensia. Roč. 68, 2021, č. 2:

Hana KRUTÍLKOVÁ, Zavádění Mezinárodního dne žen v letech 1911–1914 v prostředí sociálně demokratické strany Rakouska, českých zemských organizací na Moravě a polské organizace v Haliči a Těšínském Slezsku, s. 5–24. – Lukáš LEXA, Volnost, rovnost, bratrství? Prvorepublikové vojenské festivity z pohledu nelegionářů, s. 25–47. – Michal MAKO, Queer minulost připomínaná v prvorepublikové tlači československé sexuální menšiny, s. 49–67. – Adam STRAŠÁK, Kritika oslav 28. října v českých zemích 1918–1938 – analýza tiskových trestních spisů, s. 69–88. – Pavel MÁŠA, Riegrovské „osmičky“. Proměny a možnosti Riegrova odkazu v letech 1918, 1938 a 1948, s. 89–115. – Krasimira MARHOLEVA, „Druhý život“ T. G. Masaryka v Bulharsku (1937), s. 117–140. – Aleš ČERNÝ, „Vše nejlepší, pane prezidento!“ Reflexe oslav narozenin hlavy státu v letech 1919–1953 (na příkladu oficiálních pramenů Kanceláře prezidenta republiky), s. 141–158. – Adam ŠUMICHRAS, Priebeh handlovského štrajku (1940) a jeho instrumentalizácia v prednovembrovej historiografii, s. 159–177. – Markéta MALÁ, Odras tragédie obce Lidice v protektorátním, britském a americkém tisku, s. 179–195. – Jana ČERNÁ, Výchova příkladem. Smysl prezentace významných dnů ve výchově na národních školách v Brně v letech 1948–1970, s. 197–212. – Martin HROMEK, Výročí v propagandě komunistického Československa ve Francii v letech 1958–1963, s. 213–223. – Ondřej HAVÁČ, Vzpomínání na Srpen: význam roku 1968 pro český exil v Rakousku a Švýcarsku, s. 225–245. –

Ondřej BAKEŠ, Franken 1978: Koperníkovský obrat v exilové organizaci Opus bonum, s. 247–260. – Michal RACYN, Šestisetleté výročí bitvy na Kulikovském poli: Rusofobie a eurasijství L. N. Gumileva v 80. letech 20. století, s. 261–275. – Tomáš DRS, Konstrukce paměti sedmihradských Sasů, s. 277–303. – Csaba ZAHORÁN, Živá výročí – 1918–2018 a 1920–2020: připomínání konce a začátku v Rumunsku a Maďarsku, s. 305–339.

Studie o rukopisech. Sv. 50, 2020, č. 1:

Marta VACULÍNOVÁ, Humanistická bohemika v rukopisných sbírkách v Drážďanech a Lipsku, s. 7–24. – Lenka VESELÁ, Rukopisy a švédská knižní kořist z českých zemí, s. 25–45. – Ota HALAMA, Budapeštský rukopis Quart. Slav. 41 a jeho význam pro dějiny Jednoty bratrské, s. 46–59. – Ivan HLAVÁČEK, Zemřel Walter Koch (1942–2019), s. 60–63. – Hana VLHOVÁ-WÖRNER, Staré mýty, nová fakta: České země v centru hudebního dění 15. století, s. 93–98.

Studie o rukopisech. Sv. 50, 2020, č. 2:

Kateřina KUBÍNOVÁ, Osudy rukopisu Svatovítské apokalypsy (a Pražských zlomků hláholských), s. 107–126. – Martin DEKARLI, Nově identifikovaná díla Štěpána z Pálče (+1423): Komentář k Tractatus de universalibus Jana Wyclifa a Opera logicalia z let 1391–1393, s. 127–170. – Maria THEISEN – Milada STUDNIČKOVÁ, Vzpomínka na Ulriku Jenni (1945–2020), s. 171–176. – Marie RYANTOVÁ, „Velký štambuch“ Philippa Hainhofer – nová akvizice Herzog August Bibliothek, s. 185–194.

Theatrum historiae. 2021, č. 28:

Marianne CAILLOUX, Dramatic transfers: Mural painting and religious theatre in the Western Alps during the sixteenth century, s. 7–33. – Lenka ŠVANDOVÁ MARŠÁLKOVÁ, „Ma santé commence à être un peu meilleure...“ Osvícenec a jeho zdraví. Část druhá: Václav Antonín z Kounic-Rietbergu jako pacient, s. 35–77. – Gabriela KREJČOVÁ ZAVADILOVÁ, České evangelické sbory ve východní a jihovýchodní Evropě aneb „Bibli donesli ze sebou...“, s. 79–123. – Marie MACKOVÁ, Šlechtický fideikomis v Čechách 19. století (na příkladu hrabat z Althannu), s. 125–156. – Hana STOKLASOVÁ, Konference Církve a krize v průběhu staletí, 8.–9. listopadu 2021, online, s. 191–192. – Vítězslav PRCHAL, Karel Bonaventura Buquoy, vojevůdce a jeho doba očima historiků v Nových Hradech, 25.–27. 11. 2021, s. 192–194.

Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky. Roč. 69, 2021, č. 3:

Ján BAKOŠ, The End of Style?, s. 254–265. – Anežka MIKULCOVÁ, The Gravedigger by Josef Mánes: Personal Sorrow, Graveyard Reportages and Landscape of Mood in 19th-Century Painting, s. 266–282. – Ondřej TÁBORSKÝ, Krásky v mlžném oparu. Erotický akt v pozdně socialistické reklamě, s. 283–297. – Filip SROVNAL, Das Eligiusfresko in der Nürnberger Moritzkapelle, s. 298–309. – Jana ZAPLETALOVÁ – Martin KRUMMHOLZ, Newly Uncovered Wall Paintings by Carlo Innocenzo Carloni in the Main Staircase of the Clam-Gallas Palace in Prague, s. 310–324. – Simona BINKO – Marie FÍRTOVÁ, „Aby ten

náš mladý průmysl nezahynul!“ Josef Binko a jeho podpora Pražských uměleckých dílen za první světové války, s. 325–343. – „Době její umění, umění jeho svobodu.“ Rozhovor Marie Rakušanové s Petrem Wittlichem při příležitosti nového vydání knihy Česká secese, s. 344–351.

Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech. Roč. 58, 2021, č. 2:

Radek LUNGA, Anonymní zvon z roku 1610 v Radeníně – reprezentativní dílo Lukáše Gleixnera z Jihlavy, s. 77–86. – Tomáš STERNECK, Tři listy z února 1619 aneb Mezi stavovskou rebelií a věrností Rakouskému domu. (Z korespondence Karla staršího Kořenského z Terešova), s. 87–104. – Jiří FRÖHLICH – Daniel KOVÁŘ, Nápis a kresby na skalách a balvanech v jižních Čechách, s. 105–115. – Jaroslav POLÁCH, Nové nálezy přeslenů z Křemžské kotliny I., s. 116–124. – Vladimír ŠAVRDA, Skvost lidové architektury – „Barochů“ mlýn u Zahorčic, s. 125–130. – Jiří FRÖHLICH, Dvůr Kračice (Purkratice) u Písku a okolní rybníky, s. 131–135. – Petr KOZEL, Poslední předválečný starosta Českých Budějovic JUDr. Alois Neuman (1901–1977), s. 136–142. – Jiří PRÁŠEK, Vzpomínka na historika Mgr. Ondřeje Kryštofa Koláře, s. 143–145. – Pavla STUHLÁ, Knihy tří Vokounů v Broumovském klášteře, s. 149–150.

Východočeský sborník historický. Sv. 39, 2021:

Jan JÍLEK – Stanislava KUČOVÁ – Pavel HORNÍK – Alena PUKANCZOVÁ, Římská přilba typu Weisenau ze sbírek státního zámku v Opočně, s. 5–24. – David RICHTER, Viktorin Janůškův aneb k chrudimským kořenům Viktorina ze Všehrd, s. 25–42. – Jan KILIAN, Hradecký purkrabí a stavovský direktor Kašpar Kaplíř ze Sulevic, s. 43–66. – Lucie RYCHNOVÁ, Alois Tomáš Raimund z Harrachu a založení špitálu v Horní Branné v první čtvrtině 18. století, s. 67–91. – Jan IVANEGA, Slatiňanská váza auersperské provenience z přelomu 19. a 20. století ve sbírce Východočeského muzea v Pardubicích?, s. 93–116. – Jan MUSIL, Nález raně středověké sekery z Holína v Železných horách (okres Chrudim, Pardubický kraj), s. 119–127. – Martin SAHULA, Výstavba kaple sv. Jana Nepomuckého v Hartmanicích ve světle zápisů v bysterské farní kronice, s. 129–135. – David RICHTER, Bibliografie příspěvků k dějinám východních Čech v periodických publikacích vydávaných východočeskými institucemi v roce 2020, s. 139–146.

Východočeský sborník historický. Sv. 40, 2021:

Petr VOREL, Vývoj panství Nový Bydžov v pernštejnském období 1516–1547. (Edice urbáře novobydžovského panství z let 1516–1517), s. 5–78. – Marie MACKOVÁ, Panství Králíky v první polovině 19. století optikou správy rodinného fideikomisu hrabat Althanů, s. 79–118. – Lenka ZEMANOVÁ, Antonín Knížek (1890–1974), starohradský roďák, učitel a legionář, s. 119–132. – David RICHTER, Bibliografie historických a vlastivědných neperiodických publikací pro území východních Čech za rok 2020, s. 135–140. – Autorský rejstřík dosavadních vydání Východočeského sborníku historického léta 1991–2021, s. 143–181.

Zlatá stezka. Sborník Prachatického muzea. Roč. 28, 2021:

Paul PRAXL, Wohin führte der Goldene Steig? Der lange Weg zur Antwort, s. 13–35. – Pavla STUCHLÁ – Vít HONYS, 300 let varhan kostela sv. Jiří v Blansku u Kaplice, s. 37–84. – František KUBŮ, Návštěva korunního prince Rudolfa v Prachaticích v roce 1871, s. 85–124. – Pavel FENCL, Dva Františkové ze Žáru, s. 125–162. – Jindřich VÁGNER, Zaniklé vesnice Rovence a Sádlno, s. 165–195. – Jan Antonín MAGER, Rodové kořeny básníka a spisovatele Hanse Watzlika a jeho manželky Liny, s. 199–237. – Petra RICHTEROVÁ, Svatební šaty Luisy Puhony, s. 241–251. – Pavel FENCL, MUDr. Jan Antonín Mager osmdesátiletý, s. 255–259. – Jiří FRÖHLICH, Šedesátiny Michala Lutovského, s. 261–268. – Jiří FRÖHLICH, Miloslav Slabina osmdesátiletý, s. 269–270. – František KUBŮ, Císařský syn v měšťě pod Libínem. Výstava k 150. výročí návštěvy korunního prince arcivévody Rudolfa v Prachaticích, s. 271–273. – Paul PRAXL, Zikmund Turnovský von Turnštejn. Beiträge zur Lebensgeschichte eines bedeutenden Prachatzitzers, s. 277–285. – Pavel KOBLASA, Zdíkovský statek jako majetek Malovců, Wimmerů a Pálffyů, s. 287–296. – František KOTĚŠOVEC, Počátky prachatického českého gymnázia, s. 297–301. – Miloslav TRNKA, Šumavané zemřeli ve vojenských nemocnicích Korneuburg, Királyhida, Krems a. d. Donau, Sankt Pölten, Tulln a. d. Donau a Wiener Neustadt (1914–1918), s. 303–317. – Jan KRLÍN, Přejmenovávání veřejných prostranství v českém pohraničí, s. 319–325. – František KOTĚŠOVEC, „Čas oponou trhnul“. Poslední dva měsíce existence Okresního výboru Komunistické strany Československa v Prachaticích, s. 327–335. – Bohuslav LANĚK, Rekvizice varhanních píšťal kostelů Prachaticka za první a druhé světové války, s. 339–367.

Židovská ročenka. 5782/2021–2022 [vyd. 2021]:

Pavel SLÁDEK, Šivchej ha-Bešt (1814), nejstarší sbírka chasidských vyprávění, s. 5–21. – Iveta CERMANOVÁ, Počátky židovské emancipace v Čechách: tzv. toleranční patent pro české Židy z 19. října 1781, s. 22–37. – Jindřich TOMAN, Jiří Weil – žalozpěv za 77 297 obětí. Poznámky k příležitostnému tisku, s. 38–48. – Daniel BOUŠEK, Judeo-arabština a judeo-arabská literatura. Kniha úlevy, s. 49–62. Zpracovaly Kristina Rexová a Věra Hanellová. Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2018101, Digitální výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie, umění a humanitní vědy.

Zpracovaly Kristina Rexová a Věra Hanellová.

Zpracováno s podporou projektu MŠMT č. LM2018101,
Digitální výzkumná infrastruktura pro jazykové technologie,
umění a humanitní vědy.

DO TOHOTO ČÍSLA PŘISPĚLI**Doc. PhDr. Vratislav VANÍČEK, Ph.D.**

Katedra společenských věd
Fakulta stavební
ČVUT Praha
Thákurova 7
CZ-166 29 Praha 6
vanicek.vratislav@seznam.cz

doc. Mgr. Veronika ČAPSKÁ, Ph.D.

Katedra historických věd
Fakulta humanitních studií
Univerzita Karlova
Pátkova 2137/5, 182 00 Praha
veronika.capska@fhs.cuni.cz

doc. Mgr. Martin ČAPSKÝ, Ph.D.

Ústav historických věd,
Fakulta filozofická Univerzity Pardubice
Studentská 84
CZ-532 10 Pardubice
Martin.Capsky@upce.cz

Mgr. Jakub RAŠKA

Historický ústav AV ČR, v. v. i.
Prosecká 809/76
CZ-190 00 Praha 9
raska@hiu.cas.cz

doc. Martin NODL, Ph.D.
Centrum medievistických studií
Jilská 1
CZ-110 00 Praha 1
nodl@centrum.cz

MICHAL VOKURKA
Barokní krajinotvorba
na sasko-lauenburských panstvích
1635–1740

Academia
Praha 2022, 256 s.
ISBN 978-80-200-3306-2

Výzkum krajiny v době baroka je často spojován s určitým typem idealizace vztahu předmoderního člověka k jím obývané krajině. Na příkladu sedmnácti panství sasko-lauenburských vévodů a princezen je ukázáno, že přístup šlechty ke krajině byl v mnohém pragmatictější oproti tomu, jak ho nazírala dosavadní literatura. Kromě nepopíratelné estetické a hospodářské funkce plnila komponovaná krajina i úlohu na poli sociální komunikace. Šlechtická reprezentace, legitimizace moci a potvrzování stávajícího společenského uspořádání byly při dobové krajinotvorbě zdůrazňovány stejně jako otázka konfesionalizační. Krajinotvorba Sasko-Lauenburských v letech 1635 až 1740 je sledována s přihlédnutím k myšlenkovému pozadí projektů a obecné rovině úvah o tzv. (české) barokní krajině. To umožňuje i komparativní pohled v závěru textu.

Redakce

Vedoucí redaktoři | *Editors-in-chief*: Jaroslav PÁNEK – Jiří PEŠEK

Výkonný redaktor | *Managing Editor*: Vojtěch Szajko

Technický redaktor | *Administrative Editor*: Jaroslav Novotný

Vědecká rada | *Scientific Board*:

Zdeněk Beneš (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Václav Bůžek (Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích); Milan Hlavačka (Historický ústav AV ČR); Martin Holý (Historický ústav AV ČR); Michaela Hrubá (Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem); Tomáš Knoz (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity); Robert Kvaček (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Jiří Lach (Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci); Václav Ledvinka (Archiv hlavního města Prahy); Jiří Malif (Filozofická fakulta Masarykovy univerzity); Jan Němeček (Historický ústav AV ČR); Anna Pumprová (Filozofická fakulta Ostravské univerzity); Svatava Raková (Historický ústav AV ČR); Eva Semotanová (Historický ústav AV ČR); Petr Sommer (Archeologický ústav AV ČR, Praha); Miroslav Šedivý (Fakulta filozofická Univerzity Pardubice); Petr Vorel (Fakulta filozofická Univerzity Pardubice); Josef Žemlička (Historický ústav AV ČR)

s redakčním kruhem | *with Editorial Board*:

Marie Buňatová (Historický ústav AV ČR); Ivan Hlaváček (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Zdeněk Hojda (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy); Miroslav Hroch (Praha); Magdaléna Pokorná (Historický ústav AV ČR); Ivan Šedivý (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy)

Mezinárodní vědecká rada | *International Scientific Board*:

Hugh L. Agnew (George Washington University, Washington); Joachim Bahlke (Universität Stuttgart); Detlef Brandes (Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf); Robert J. W. Evans (University of Oxford); Henryk Gmiterek (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin); Wojciech Iwańczak (Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa); Dušan Kováč (Historický ústav SAV Bratislava); Piotr M. Majewski (Uniwersytet Warszawski, Warszawa); Antoine Marès (INALCO – Institut national des langues et civilisations orientales, Paris); Ralph Melville (Institut für Europäische Geschichte, Mainz); Nicolette Mout (Universiteit te Leiden, Leiden); Taku Shinohara (Tokyo University of Foreign Studies); Thomas Winkelbauer (Universität Wien)

Návrh obálky a typografie | *Design*:

Jáchym Šerých

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. | *Published by the Institute of History of the Czech Academy of Sciences*

Adresa | *Address*:

Prosecká 809/76, CZ-190 00 Praha 9 – Nový Prosek. Tel.: +420 225 443 337

E-mail: cch@hiu.cas.cz

Tiskne Serifa, Jinonická 804/80, CZ-158 00 Praha 5.

Přijímání objednávek | *Distribution*:

Distribuci předplatitelům zajišťuje jménem vydavatele společnost SEND Předplatné spol. s r.o. Předplatné lze objednat prostřednictvím webového formuláře www.send.cz/cch, telefonicky na číslech 225 985 225 a 777 333 370, emailem na adrese send@send.cz, písemně na adrese SEND Předplatné, Ve Žlábku 1800/77, 193 0 Praha 9.

Distribuce pro Slovensko:

Magnet Press, Slovakia s. r. o., Šustekova 8, P. O. Box 17,

SK-851 04 Bratislava, tel.: 01/67201931-33, fax: 02/67201930, e-mail: predplatne@press.sk

Distribution rights in all remaining areas (with the exception of the Czech Republic and Slovakia):

Kubon and Sagner, Postfach 340108,

D-80328 München, Germany, fax: 089/54218218.

Jednotlivá čísla lze zakoupit též v Knihkupectví Academia (Václavské náměstí 34, Na Florenci 3, Národní 7, vše 110 00 Praha 1; nám. Svobody 13, 602 00 Brno) nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i. (Prosecká 76, 190 00 Praha 9; j.kozohorska@hiu.cas.cz) či prostřednictvím distributora www.kosmas.cz.

ČČH vychází čtvrtletně | *ČČH is published quarterly*.

Toto číslo vyšlo v červnu 2022 | *This issue was published in April 2022*.

Cena jednotlivého výtisku 130 Kč.

ERIH – European Reference Index for the humanities (Category A – International 1); SCOPUS

<http://www.hiu.cas.cz/cs/nakladatelstvi/periodika/cesky-casopis-historicky.ep>

<https://www.hsozkult.de/journals/id/zeitschriften-433> <http://cejsh.icm.edu.pl>

<http://www.rencensio.net/rezensionen/zeitschriften/cesky-casopis-historicky>

<http://www.proquest.com>

ISSN 0862-6111

9 770862 1611003